

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2024-3/2

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2024

Бош муҳаррир:*Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.***Бош муҳаррир ўринбосари:***Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.***Таҳрир ҳайати:**

<i>Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.</i>	<i>Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.</i>
<i>Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.</i>	<i>Раматов Бакмат Зарипович, қ/х.ф.н., доц.</i>
<i>Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.</i>	<i>Рахимов Рахим Атажанович, т.ф.д., проф.</i>
<i>Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.</i>	<i>Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.</i>
<i>Аимбетов Нағмет Қаллиевич, и.ф.д., акад.</i>	<i>Рахимова Ғўзал Юлдашовна, ф.ф.ф.д., доц.</i>
<i>Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.</i>	<i>Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.</i>
<i>Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.</i>	<i>Рўзметов Дилишод Рўзимбоевич, г.ф.н., к.и.х.</i>
<i>Бобожанова Сайёра Хушнудовна, б.ф.н., доц.</i>	<i>Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.</i>
<i>Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.</i>	<i>Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.</i>
<i>Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.</i>	<i>Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.</i>
<i>Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.</i>	<i>Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.</i>
<i>Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.</i>	<i>Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.</i>
<i>Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.</i>	<i>Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.</i>
<i>Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.</i>	<i>Собитов Ўлмасбой Тожахмедович, б.ф.ф.д., к.и.х.</i>
<i>Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.</i>	<i>Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.</i>
<i>Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.</i>	<i>Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., акад.</i>
<i>Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.</i>	<i>Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.</i>
<i>Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.</i>	<i>Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.</i>
<i>Қаландаров Назимхон Назирович, б.ф.ф.д., к.и.х.</i>	<i>Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.</i>
<i>Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc</i>	<i>Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.</i>
<i>Курбанбаев Илҳом Жуманазарович, б.ф.д., проф.</i>	<i>Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.</i>
<i>Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.</i>	<i>Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., проф.</i>
<i>Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.</i>	<i>Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.</i>
<i>Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.</i>	<i>Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.</i>
<i>Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.</i>	<i>Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.</i>
<i>Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.</i>	<i>Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.</i>
<i>Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.</i>	<i>Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.</i>
<i>Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.</i>	<i>Худойберганаев Ойбек Икромович, PhD, к.и.х.</i>
<i>Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.</i>	

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№3/2 (112), Хоразм Маъмун академияси, 2024 й. – 160 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Abdullayev M.G. . Innovatsion iqtisodiyot sharoitida personalni boshqarishga nazariy yondashuvlar	5
Azibaev A.G. Economic growth: a comprehensive analysis of its significance and determinants	8
Azimov B.F., Raximova D.D. Universitetlarning global reytinglari va baholash metodologiyasi: ARWU, QS, THE	14
Azimov S.B. Moliyaviy savodxonlikni oshirish strategiyalari	20
Aziztayeva F.A. Turizm xizmatlari samaradorligini oshirish	23
Bakhranova R.B. The role of the financial strategy of the enterprise in the maintenance of economic stability	25
Boboqulov S.B. Aholiga ko'rsatiladigan kommunal xizmatlarni raqamlashtirish yo'llari	28
Butanova D.R. Mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda mintaqa qishloq xo'jaligi subyektlarining roli	31
Eshniyasova Yu.Yu. Soliq islohotlari — iqtisodiyotni rivojlantirish hamda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish omili sifatida	35
Farxodova Sh.D. Ba'zi rivojlangan mamlakatlarda savdo siyosati va uning o'ziga xos xususiyatlari	37
Mamarasulov F.U. The importance of human capital reproduction	40
Matniyozov M. Current issues on the formation of the destination image of Ichan Kala, Khorezm	42
Murodov A.M. Oliy ta'lim muassasalari innovatsion rivojlanish omillari	48
Nabixanova F.S. Xotin-qizlar ijtimoiy faolligini oshirish bo'yicha boshqaruvga oid xorijiy tadqiqotlar sharhi	51
Nurmuxamidova M.X., Matqurbanova A.D. Innovatsion salohiyatdan foydalanish darajasini baholash uslubiyati va uning O'zbekistonda qo'llanilishi	53
Primova A.A. Xizmat ko'rsatish korxonalarida reinjiningdan foydalanish usullari	56
Sagatov M.V., Sarimsakov X.U. Training of information systems managers at the phase of digital economy development	60
Sattarova M.D. Mintaqada qulay investitsion muhitni yaratish zaruriyati va mohiyati	64
Serjanov A.M. Xizmatlar sohasida bank xizmatlari infratuzilmasi shakllanishining ilmiy nazariy asoslari	68
Shukurov I.S. Fermer xo'jaliklari taraqqiyotida agroxizmatlarni rivojlantirishning muhim xususiyatlari	73
Toshboyev B.B. O'zbekistonning yashil energiya salohiyatini oshirish yo'nalishlari	77
Umarov A.N. Tijorat banklarining onlayn platformalari misolida marketing tadqiqotlarining amalga oshirilishi	83
Umurova M.A. Xizmat ko'rsatish korxonalarida iqtisodiy samaradorlik boshqaruvini takomillashtirish mexanizmlari	86
Xalmuratov K.P. Yo'lovchi tashish tizimlarining xorijiy tajriybalari	90
Yuldashev G.T. Dehqonchilikni innovatsion asosda rivojlantirishning iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi	93
Ахроров Ф.Б. Ишлаб чиқаришни экологиялаштириш кишлоқ хўжалигидаги экологик-иқтисодий тизимларни барқарор ривожлантириш омили сифатида	97
Давлетов Ж.М. Минтақада пахта-гўқимачилик кластерлари самарадорлигини ошириш омиллари	103

Джуманова А.Б., Артикова Р.А. Современные факторы экономического роста	108
Каражанова Г.Т. Перспективы устойчивого развития сельского туризма в Узбекистане	111
Рузметов Д.И. Кичик бизнес субъектларига хорижий инвестицияларни жалб қилиш фаолиятини бошқаришнинг хориж тажрибаси	114
Сагдиева М.Р. Банк тизимини рақамлаштириш ва унинг банк барқарорлигига таъсири	119
Сулайманов С.А., Кайпова М.Д. Қорақалпоғистонда зиёрат туризмини ривожлантириш истиқболлари	122
Халикулова Г.Т. Суғурта фаолиятида инновацион йўналишларни жорий қилиш хориж тажрибаси	129
Худайбергенов А.Х. Тижорат банклари ликвидлилик рискинини бошқаришнинг йўллари	132
АРХИТЕКТУРА ФАНЛАРИ	
Abdullaev J.S. Yurtimiz me'morchilik san'atining e'tiborli sahifalari	136
Mirazimova G. Foreign experiences of design and construction of energy efficient buildings	139
Kuldashev E.N. Interier dizaynida manzarali o'simliklardan foydalanish texnikasi va tamoyillari	142
Raxmonov B.S., Nurmuxamedov S.I., Jumaniyazov J.Ya., Yuldashev R.Sh. Urganch shahar infrastrukturasi transport tizimini tadqiq qilish va zamonaviy tendensiyalar asosida rivojlantirish	144
Xalikov S.R. Shimoliy Yevropadagi modernizmning yetakchi vakili Alvar Hugo Henrik Aalto ijodi	148
Xamraqulova M.M. Qurilish chizmalarida jism soylarini aniqlashning ahamiyatli tomonlari	151
Яхяев А.А. Ўзбекистоннинг қадимий меъморий ёдгорликларини бунёд этишда ишлатилган хатабалар ва уларнинг турлари	155

UO'K: 331.108.26

**INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA PERSONALNI BOSHQARISHGA
NAZARIY YONDASHUVLAR***M.G'.Abdullayev, o'qituvchi, Andijon davlat universiteti, Andijon*

Annotatsiya. Maqola iqtisodiyotning sanoat sektorida personal boshqaruvi, personalni baholashda kompleks yondashuvlar, personal bilan ichki tajriba g'oyasi, nizolarni hal qilish mexanizmlari, personalni tanlash, joylashtirish va personalni baholashga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: sanoat, personal, personal sifati, menejment, personalni kompleks baholash, boshqaruv strategiyasi.

Аннотация. Статья посвящена управлению персоналом в промышленном секторе экономики, подходам к комплексной оценке персонала, идее внутреннего опыта работы с персоналом, разрешения конфликтов, подбора персонала, механизмов размещения и оценки персонала.

Ключевые слова: отрасль, персонал, качество персонала, управление, комплексная оценка персонала, стратегия управления.

Abstract. The article is devoted to personnel management in the industrial sector of the economy, approaches to an integrated personnel assessment, and the idea of internal experience with personnel, conflict resolution, staff selection, staff placement and assessment mechanisms.

Keywords: industry, personnel, staff quality, management, comprehensive personnel assessment, management strategy.

Kirish. Hozirgi vaqtda personalni boshqarish masalalariga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ishlab chiqarishning samarali ishlashi va har qanday korxona, muassasaning raqobatbardoshligini, rentabelligini, barqarorligini oshirish bilan bog'liq muammolarni hal qilish personalning "sifat" tarkibi, uning salohiyati bilan bog'liq. Korxonaning rivojlanish istiqbollari asosiy iqtisodiy tarkibiy qismga qo'shimcha ravishda xodimlarni tashkilotni takomillashtirish jarayonlariga jalb qilish darajasiga bog'liqdir.

Bir qator xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar, olimlar va top menejerlar inson resurslarini boshqarishning nazariy jihatdan samarali usullari, vositalari va modellarini ishlab chiqdilar, ular bir vaqtning o'zida inson kapitalini boshqarishning aniq tizimini ishlab chiqish va amalga oshirishda, boshqaruv shakllari va usullarini tanlashda va ustuvorliklarda ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda xodimlarni boshqarishning asosiy mexanizmlarini tanlash doirasida inson resurslarini boshqarish sohasidagi ba'zi ishlarni tahlil qilish to'g'risida to'xtalib o'tish kerak.

Tahlil. Bir qator xorijiy va mahalliy olimlar hamda tadqiqotchilar o'zlarining ishlarida xodimlarni boshqarishning turli sohalarini, shu jumladan integratsiyalashgan boshqaruv tizimi bilan bog'liq bo'lgan xodimlarni boshqarish funksiyalarini, ya'ni kadrlar siyosatini shakllantirish jarayonlaridan tortib, xodimlarni boshqarishning ko'p qirrali iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy shartlarigacha tahlil qilishadi. N.V. Fedorova va O.Y.Minchenkovalarning "Tashkilot xodimlarini boshqarish" [13] o'quv qo'llanmasi xodimlarni boshqarishning roli va tizimini tushunishga imkon beradi, boshqaruvning murakkab funksiyalarini ochib beradi va ularning tashkilotga ta'sirini aniqlaydi. Mualliflar mehnat bozorini tahlil qilishning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor berib, tashkilot xodimlarini shakllantirish jarayonlarini ko'rib chiqadilar. Mualliflar xodimlarni yollashni tashkilotning rivojlanish strategiyasi bilan bog'lashadi.

Personalni boshqarishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilishda G. Reymarovning "Xodimlarni har tomonlama baholash: Mehnat sifatini boshqarishga muhandislik yondashuvi" [10] asarida menejerlar va soha mutaxassisleri, shu jumladan ilmiy va ishlab chiqarish sohasidagi mehnat sifatini har tomonlama baholash uchun mo'ljallangan kompyuter tizimlaridan foydalanish metodologiyasi va amaliyotiga bag'ishlangan. Ushbu hujjatda noaniq ta'sirlar va baholash usullarini

o'rganish natijalari keltirilgan. Personal faoliyatini har tomonlama baholashning metodologiyasi va falsafasi ishchi kuchining ichki o'ziga xos xususiyatlariga qaratilgan.

Svergun O., Pass Y., Dyakova D., A.Novikovalarning (11) "HR–amaliyot. Personalni boshqarish. Haqiqatda u qanday" asarida xodimlarni boshqarish sohasidagi bir qator mualliflik usullari va ularni qo'llash va amalga oshirish bo'yicha o'ziga xos ko'nikmalarni shakllantirishga yondashuvlar tasvirlangan. Bu ishda asosan xodimlarni boshqarish xizmatiga, xodimlarni boshqarish sohasidagi g'oyalar va vazifalarni bajaruvchisi sifatida alohida e'tibor berilgan. Kitob mualliflari ta'kidlashicha, "personalni boshqarish – bu nozik masala, bu yerda hech qachon yagona to'g'ri yechim bo'lmaydi va aniq bitta to'g'ri yo'l yo'q" degan xulosaga kelishadi.

Personalni boshqarishning nazariy asoslarining qisqacha mazmunini aks ettirishda L.I.Lukichevaning "Personalni boshqarish" [6] qo'llanmasi diqqatga sazovordir. Ushbu ishning o'ziga xos xususiyati olingan nazariy bilimlardan, jamoada ishlash ko'nikmalaridan, personal bilan bog'liq muammolarni hal qilish va tanlashda mustaqillik va haqqoniylikni hisobga olgan holda amaliy mashg'ulotlar va o'yinlarni o'tkazish metodologiyasidir.

Kibanova A.Y., Durakova I.Blarning [4] "Tashkilot personalini boshqarish" qo'llanmasi umumiylikdan xususiylikka tamoyili asosida tayyorlangan. Bu tashkilotning personalni boshqarishning mahalliy yo'nalishlari, faoliyatning ushbu sohasini amalga oshirish uchun uslubiy asoslarni, texnologiyalarni o'rganishga qaratilgan. Mualliflar tashkilotda ishlaydigan xodimlar bilan ishlashning ichki tajribasi g'oyasini, nizolarni hal qilish, xodimlarni tanlash, joylashtirish va personalni baholash mexanizmlarini ochib beradilar.

V.V. Kondratev va Y.A. Lunevlarning "HR – injiniring. Personal faoliyatini tashkil etishning zamonaviy modelini qanday yaratish kerak" [5] amaliy qo'llanmasi ham mutasaddilarda qiziqish uyg'otadi. Ushbu qo'llanma aslida professionallar uchun navigator bo'lib, insonni, korporativ arxitekturani va axborot texnologiyalarini bog'laydigan inson resurslarini boshqarish tizimini yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi, o'zining noyob psixologik mohiyatini tushunishni hisobga olgan holda shaxsni tashkiliy va rol birligi sifatida tushunishni ochib beradi. Y.K.Balashovning "Personalni baholash – chet el kompaniyalari kadrlar siyosatining asosidir" [1] qo'llanmasi ham diqqatga sazovordir. Unda ta'kidlanishicha, "kadrlar siyosati tashkilotning normal ishlashini ta'minlash uchun shaxslarga yoki ularning guruhlariga nisbatan shaxsiy qarorlar to'plamini ishlab chiqish bilan amalga oshiriladi, ya'ni xodimlarni yollash, joylashtirish, lavozimga tayinlash, o'qitish, lavozimga tayinlash va to'lash, xodimlarni ishdan bo'shatish kabi ishlar tizimli tashkil etilishi kerak".

Balashov Y.Kning so'zlariga ko'ra, kadrlarga tegishli qarorlarning asosini xodimlarni va umuman tashkilotning personal holatini baholashning turli usullari yordamida amalga oshiriladigan baholash natijalari tashkil etadi. Muallifning ta'kidlashicha, g'arbiy firmalar personalni baholashni kadrlarni tanlash bosqichidan kadrlar siyosatini shakllantirish manbai bo'lishi kerak bo'lgan obyektiv ma'lumotni tanlash uchun kadrlarni tanlash bosqichidan tortib, ichki kadrlar salohiyatini baholashgacha uzluksiz bog'liq bo'lgan baholash jarayonlarining o'zaro bog'liqligi deb biladilar.

Korxona xodimlarini baholash metodologiyasini tanlashda G. Tuguskinaning "Korxonalarning inson kapitali qiymatini baholash" [12] qo'llanmasi qiziqish uyg'otadi. O'z ishida muallif personalni baholashning mavjud usullari nomukammal ekanligini ta'kidlaydi va ilmiy usullarni tahlil qilib, nima uchun Rossiyada amalda keng qo'llanilmayotganligi to'g'risida xulosa chiqaradi. Ushbu qo'llanma muallifining fikriga ko'ra, ushbu uslub inson kapitali qiymatini aniqroq aniqlashga yordam beradi va uning tarkibiy qismlarini aniqroq baholashga imkon beradi.

N.E.Paponovanning "Personalni baholash tizimini yaratish: amaliy qo'llanma" [9] qo'llanmasida personalni boshqarishning turli usullarini, xodimlarning faoliyatini baholashni turli xil usullarni taqdim etadi, ularga misollar bilan birga xodimlarni boshqarish samaradorligini oshirishga yordam beradigan xodimlarning sodiqligini hisoblash vositalari ko'rsatib o'tilgan. Inson kapitalini samarali boshqarish personalni baholash tizimini yaratish asosida ko'rib chiqilgan.

Bizning fikrimizcha, menejment sohasidagi ko'plab mutaxassislarga ma'lum bo'lgan Jim Kollinzning "Yaxshidan buyuklikkacha" tadqiqotidir (JIM COLLINS «GOOD TO GREAT») [3]. D. Kollinz taniqli kompaniyalarning muvaffaqiyati har doim ham yangi texnologiyalardan foydalanishga asoslangan bo'lish bo'lmagligini, bunda rahbarning yetakchilik rolini tushuntirib

beradi. Uzoq yillar davomida yirik kompaniyalarni, ularning rivojlanish yo'llarini va muvaffaqiyat sabablarini o'rganish D. Kollinzga o'z kitobida muvaffaqiyatga yo'naltirilgan boshqaruv qarorlarining yo'nalishlarini ko'rsatadigan amaliy maslahatlar berishga imkon berdi.

Mark Xyuzilid, Brayan E. Bekker, Richard V. Bitli Dj (8) tomonidan yozilgan "Personalni baholash: strategiyani amalga oshirish uchun inson kapitalini qanday boshqarish kerak" kitobi katta qiziqish uyg'otadi. Unda mehnat resurslariga investitsiyalar tashkilot strategiyasini amalga oshirishga uning madaniyati, fikrlash usuli, qobiliyati va xodimlarining tegishli xulq-atvori orqali yordam berishi kerakligi ta'kidlangan.

Mualliflarning ta'kidlashicha, mehnat resurslarini samarali boshqarish uchun ularning faoliyatini baholash imkoniyatiga ega bo'lish kerak. Aynan shu narsa zamonaviy raqobat sharoitida muvaffaqiyatga erishishning amaliy vositasi sifatida qaraladi. Maykl Meskon, Maykl Albert, Franklin Xeduri (7) kabi mualliflarning "Menejment asoslari" kitobida ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozorni boshqarish tizimiga tarixiy o'tish davridagi Amerika menejmentining asosiy saboqlari va insonning yangi munosabatlardagi rolini tegishli ravishda belgilashga bag'ishlangan. Inson resurslariga bo'lgan ehtiyojni rejalashtirish, xodimlarni tanlash, xodimlar sifatini oshirish, mehnat faoliyati sifati, ishdan qoniqish masalalari – ishlab chiqarishning asosiy masalasi, ya'ni mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan.

U.Breddickning "Tashkilot menejmenti" kitobi [2] menejment muammolari bilan qiziqqan har bir kishi uchun juda foydali. U menejmentning umumiy mohiyati va omillarini ochib beradi, g'arbiy menejment nazariyalari haqida qisqacha ma'lumot beradi. Boshqaruv qarorlari bank sektorida menejment tahlili misolida keltirilgan. Ushbu kitobda "Odamlar va tashkilot" mavzusi alohida ishlab chiqilgan.

Xulosa. Personal menejmenti sohasidagi ko'plab ma'lumotlarga asoslanib, barcha sohalar yetarlicha o'rganilgan. Biroq, inson kapitalini boshqarish doirasida turli darajalar va mutaxassisliklar bo'yicha menejerlar aniq maqsadlar va vazifalarni hal qilish yoki o'ziga xos uslubni ishlab chiqish uchun ko'p usullardan eng maqbul usulni tanlashlari kerak.

Bunda, odatda, ma'lum bir qiyinchiliklar yuzaga keladi, chunki mavjud taklif etilayotgan turli xil yechimlar ko'pincha muayyan boshqaruv holatiga moslashishi qiyin. Shunga qaramay, o'z mutaxassislari tomonidan kompaniya ichidagi o'z boshqaruv tizimini ishlab chiqish yoki mavjud usullarni sinchkovlik bilan tahlil qilish asosida ekspert xulosasi va korxonalarining xodimlarni boshqarish strategiyasini takomillashtirish uchun ulardan eng maqbulini kiritish menejerlarning tanloviga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Балашов Ю.К. Оценка персонала — основа кадровой политики зарубежных фирм. Журнал Кадры предприятия. № 9, 2003.
2. Бреддик У. Менеджмент организации. М.: «Инфра-М», 1997.
3. Коллинз Джим. «От хорошего к великому» (JIM COLLINS «GOOD TO GREAT»). Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2006.
4. Кибанова А.Я., Дуракова И.Б. Учебное пособие «Управление персоналом организации». Издательство «Экзамен», 2005.
5. Кондратьев В.В., Лунев Ю.А. HR-инжиниринг. Как построить современную модель организации деятельности персонала. М.: Издательство «Эксмо», 2007.
6. Лукичева Л.И. «Управление персоналом». М.: Издательство Омега — Л, 2011.
7. Мескон Майкл, Альберт Майкл, Хедоури Франклин. Основы менеджмента. М.: Издательство Дело, 1994.
8. Хьюзилид Марк А., Беккер Брайан Е., Битти Ричард У. Оценка персонала: как управлять человеческим капиталом, чтобы реализовать стратегию. М.: Издательство «И.Д. Вильямс», 2007.
9. Папонова Н.Е., под общ. ред. Щура Д.Л. «Построение системы оценки персонала: практическое пособие». Библиотека журнала «Кадры предприятия». Издательство: Финпресс, 2009.
10. Реймаров Г.А. «Комплексная оценка персонала: Инженерный подход к управлению качеством труда». М.: Издательство ЛКИ, 2010.
11. Свергун О., Пасс Ю., Дьякова Д., Новикова А. «HR- практика. Управление персоналом. Как оно есть на самом деле». СПб., Питер, 2005.
12. Тугускина Г. «Оценка стоимости человеческого капитала предприятий». Журнал «Кадровик. Кадровый менеджмент». № 11, 2009.

UDC 330.354

ECONOMIC GROWTH: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF ITS SIGNIFICANCE AND DETERMINANTS**A.G.Azibaev, PhD student, Namangan State University, Namangan**

Annotatsiya. Ushbu maqola iqtisodiy o'sishning jamiyatga ko'p qirrali ta'sirini o'rganib, uning turmush darajasini oshirish, qashshoqlikni kamaytirish va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini aniqlaydi. Unda iqtisodiy o'sishning turli omillari, jumladan, inson kapitalini rivojlantirish, texnologik rivojlanishlar, tadqiqot va ishlanmalarga (R&D) sarmoya kiritish, makroiqtisodiy barqarorlik muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqola daromadlar tengsizligi va atrof-muhitga ta'sir qilish bilan bog'liq muammolarni ko'rib chiqadi, o'sish, tenglik va barqarorlikni muvozanatlash uchun siyosiy yechimlar taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, yalpi ichki mahsulot, turmush darajasi, qashshoqlikni kamaytirish, iqtisodiy erkinlik, daromadlar tengsizligi, inson kapitalini rivojlantirish, texnologik yutuqlar, tadqiqot va ishlanmalar, makroiqtisodiy barqarorlik

Аннотация. В этой статье исследуются многогранные последствия экономического роста для общества, подчеркивая его роль в повышении уровня жизни, сокращении бедности и стимулировании социального прогресса. А также обсуждаются различные определяющие факторы экономического роста, включая развитие человеческого капитала, технологического достижения, инвестиции в исследование и разработок (НИОКР), и макроэкономическую стабильность. Кроме того, в статье рассматривается проблемы, связанные с неравенством доходов и воздействием экономики на окружающую среду, и предлагаются политические соображения, позволяющие сбалансировать рост, равенство и устойчивость страны.

Ключевые слова: Экономический рост, ВВП, уровень жизни, сокращение бедности, экономическая свобода, неравенство доходов, развитие человеческого капитала, технологические достижения, инвестиции в исследования и разработки (НИОКР), макроэкономическая стабильность, воздействие на окружающую среду, устойчивое развитие.

Abstract. This article explores the multifaceted impacts of economic growth on society, emphasizing its role in enhancing living standards, reducing poverty, and propelling societal progress. It discusses various determinants of economic growth, including human capital development, technological advancements, investment in Research and Development (R&D), macroeconomic stability, and strong institutions. Additionally, the article addresses challenges associated with income inequality and environmental impact, offering policy considerations to balance growth, equality, and sustainability.

Keywords: Economic growth, GDP, living standards, poverty reduction, economic freedom, income inequality, human capital development, technological advancements, investment in Research and Development (R&D), macroeconomic stability, environmental impact, sustainable development

Introduction. Economic growth refers to the expansion in an economy's ability to generate goods and services, observed when comparing different timeframes. This expansion can be evaluated using nominal or real measurements, accounting for inflation effects.

The most common measure of economic growth is the real GDP (gross domestic product). This is the total value of everything, both goods and services, produced in an economy, with that value adjusted to remove the effects of inflation [1].

In the development of a nation, economic growth stands as a pivotal force with multifaceted impacts that reverberate across society. As we explore its importance, we unearth the profound role economic growth plays in not only enhancing living standards but also in combating poverty and propelling society toward greater progress.

At its core, economic growth embodies the augmentation of a nation's capacity to produce goods and services over time. This seemingly abstract concept, however, has tangible and far-reaching consequences for individuals and communities. One of its most profound effects lies in the substantial improvement of living standards for the entire society.

Economic growth acts as a beacon of hope, illuminating the path toward elevated living standards. Each time a nation's economic output increases, opportunities for individual advancement multiply. The rise in economic activity translates into expanded employment opportunities, higher wages, and increased disposable income for the workforce. This, in turn, empowers individuals to access better healthcare, quality education, improved housing, and enhanced leisure opportunities. As essential needs are met more easily, families can invest in their future, fostering a cycle of well-being that resonates through generations.

In its relentless march, economic growth stands as a formidable weapon against the blight of poverty. Poverty, with its constricting grip, often shackles individuals and communities, limiting access to education, healthcare, and even basic amenities. Economic growth, however, shakes the very foundations of this plight. As economies expand, job opportunities expand, providing marginalized sections of society with a chance to break free from the chains of poverty. The influx of income, driven by economic growth, offers a lifeline for those striving to transcend the constraints of their circumstances. It's a beacon of hope, proving that prosperity need not be a distant dream, but a tangible reality.

Yet, the influence of economic growth extends beyond individual lives; it shapes the trajectory of entire societies. As economies thrive, they accumulate resources that governments can channel into critical sectors such as healthcare, education, and infrastructure. These investments are not mere expenditures; they are investments in the nation's future. Economic growth lays the foundation for advanced healthcare systems that can ensure a healthier and more productive population. It paves the way for educational institutions that nurture skilled minds, fostering innovation and progress. In addition, stable economies facilitate the development of efficient transportation networks, cutting-edge technologies, and sustainable practices, all of which contribute to a society's forward momentum.

In conclusion, economic growth's significance is not confined to a solitary aspect; it is a basic factor of prosperity, hope, and societal advancement. By elevating living standards, eradicating poverty, and driving progress, economic growth emerges as a driving force that propels nations forward. Its potential to uplift individuals, families, and entire communities is a testament to its transformative power, marking it as a cornerstone of a prosperous and equitable society.

The pursuit of economic growth as a means to enhance living standards, reduce poverty, and drive societal progress has been a central theme in economic research. A big number of studies have delved into the intricate relationships between economic variables, shedding light on their interconnectedness and implications. This literature review synthesizes insights from a selection of research articles, each addressing various facets of economic growth and its determinants.

Ismail and Hook investigated the intricate relationship between economic freedom, income inequality, and economic growth. Their study, based on data from 44 developing countries spanning 1976 to 2005, employed dynamic panel GMM estimation (generalized method of moments). They discerned significant interactions among economic freedom, income inequality, and economic growth. Their findings indicated that improvement in both economic freedom and income equality correlated with enhanced economic growth, offering valuable guidance for economic policymakers [1].

Francu, Hlousek, and Mikula focused on the determinants of global economic growth, utilizing a dataset encompassing 142 countries from 1980 to 2010. Employing instrumental variables for cross-sectional data to account for endogeneity, the authors examined a range of economic and institutional indicators. They successfully identified economic, social, and political forces influencing economic growth, and understanding growth dynamics [2].

Toma, Marinescu, and Constantin explored the symbiotic relationship between entrepreneurship and economic growth. Their study underlined the significance of economic growth

in a competitive global context and highlighted entrepreneurship's potential role in fostering growth. Employing a quantitative approach, the authors reinforced the interconnectedness of these multidimensional concepts, underscoring the pivotal role of entrepreneurship in driving economic progress [3].

Barakova explored the regional economic growth, analyzing theoretical approaches and statistical methodologies for assessment. The paper emphasized the importance of real convergence or divergence in economic development and delved into models of convergence, such as sigma-convergence and beta-convergence. This review of regional disparities contributes to the discourse on long-term economic development across different regions [4].

Azibayev explores the pivotal role of consumption and saving rates in fostering economic growth and elevating living standards. Central to the discussion is the concept of the Golden Rule saving rate, representing the optimal savings level for sustainable development. The interplay between consumption, saving, and investment is examined at both national and individual levels. Utilizing the Solow-Swan model, the article illustrates the relationship between savings rates and steady-state consumption. It provides the analytical solution for the Golden Rule steady-state savings rate, along with the derivation of the Solow equation and expression for steady-state consumption. [5].

Acemoglu contributed a concise introduction to economic growth, providing a foundational overview of the symposium on this topic. This concise yet insightful article offers a glimpse into the diverse perspectives and methodologies employed in the examination of economic growth [6].

Skare and Prziklas Druzeta tackled the critical theme of poverty and its interaction with economic growth. Through a review and synthesis of relevant literature, the authors explored the complex causal link between growth and poverty reduction. Their analysis revealed variations in the effectiveness of growth in reducing poverty, emphasizing that growth alone is insufficient without considering factors like inequality and absorptive capacity of the poor [7].

Neanidis et al investigated the influence of banking supervision on economic growth, particularly concerning volatile capital flows. The study's empirical analysis drew connections between regulatory policies and economic growth, suggesting that banking supervision can mitigate the adverse effects of capital flow volatility on growth [8].

Rusek examined the interplay between economic policy and economic growth with a specific focus on countries transitioning from central planning to market economies. The study underscored the complexities of growth in such contexts, shedding light on the challenges and opportunities that arise during economic transition [9].

Cermakova, Prochazka, Kurekova, and Rotschedl delved into the influence of institutions on economic growth, challenging mainstream assumptions that more economic freedom invariably leads to higher growth. Employing panel data and an array of control variables, their study showcased that certain institutional factors have varied impacts on economic growth, urging for a nuanced understanding of the regulatory landscape [10].

Brad, Mocan, Brad, and Fulea explored the bond between economic growth and environmental sustainability, an imperative in the face of global challenges. Their investigation delved into the balance between growth and resource preservation, highlighting the need for innovative measures that align economic expansion with environmental stewardship [11].

In summary, these studies collectively contribute to the understanding of economic growth's intricate dynamics, ranging from the role of institutional factors to the influence of entrepreneurship, poverty reduction, and environmental sustainability. The synthesis of these diverse perspectives enriches the discourse on economic growth, offering valuable insights for policymakers, researchers, and practitioners striving to navigate the complex landscape of economic development.

Method and Materials Determinants of Economic Growth

Human Capital Development: A skilled and educated labour force plays an essential role in driving economic growth by significantly increasing productivity and fostering innovation. Firstly, skilled workers tend to be more efficient in their tasks. They are better equipped to understand and adapt to new technologies, processes, and tools, which can lead to improved efficiency in production

and service delivery. Education and training contribute to a reduction in errors and mistakes, leading to lower wastage of resources and time. Secondly, skilled workers often possess specialized knowledge and expertise in their fields. This specialization allows them to handle complex tasks more effectively, further boosting productivity. Lastly, they are better prepared to adapt to changing market conditions and adopt new technologies or practices, making businesses more resilient. Moreover, they can identify and address issues, leading to improvements in existing products and processes by their problem-solving and critical thinking. In a word, a skilled and educated workforce is a fundamental driver of economic growth. It enhances productivity, fosters innovation, increases competitiveness, and ultimately leads to higher living standards for individuals and the overall prosperity of a nation or region. As a result, governments and businesses often prioritize investments in education and training to cultivate and maintain a skilled labor force.

Technological Advancements: Technological progress is also one of the basics factors of driving economic growth by enhancing efficiency, enabling automation, and creating new market opportunities. For instance, technology allows businesses to streamline their operations, reduce waste, and optimize resource allocation, leading to increased productivity and cost savings. Advances in information technology enable faster communication and data sharing, facilitating decision-making and coordination among businesses and organizations. Automation technologies, such as robotics and artificial intelligence, can perform tasks more quickly and accurately than humans, leading to higher productivity and cost reduction. Moreover, Automation enables continuous operations, which can be especially beneficial in industries like manufacturing, logistics, and customer support. Technology allows for the development of innovative products and services, opening up new markets and revenue streams. For instance, South Korea has established itself as a global technology hub, home to companies like Samsung and LG. China has combined its manufacturing prowess with technology adoption. It is a leader in areas like e-commerce (Alibaba), telecommunications (Huawei), and electric vehicles. The United States, particularly Silicon Valley, is a global technology epicenter. It's home to tech giants like Apple, Google, and Facebook. Singapore has embraced technology in its urban planning, transportation, and logistics sectors. It is a testbed for autonomous vehicles and smart city solutions.

Investment in Research and Development (R&D): Investment in Research and Development (R&D) plays a crucial role in driving innovation and economic growth [12]. When organizations allocate resources to R&D efforts, they commit to exploring new ideas, technologies, and processes, which can lead to breakthrough innovations. These innovations, in turn, have several positive impacts on economic growth. Firstly, R&D efforts often result in the development of more efficient and productive technologies and processes. This can lead to cost reductions for businesses and, subsequently, lower prices for consumers. Increased productivity can also enable companies to produce more goods and services, contributing to economic growth. Secondly, companies that invest in R&D can gain a competitive edge by developing unique products or services that stand out in the market. This advantage can lead to increased market share and profitability, contributing to economic growth within specific sectors. Moreover, R&D investment requires skilled professionals in various fields such as science, technology, engineering, and mathematics (STEM). As organizations invest in R&D, they also invest in the development of a highly skilled workforce, which can drive innovation in other sectors of the economy as well.

Macroeconomic stability: the presence of strong institutions and macroeconomic stability are critical factors in fostering investor confidence and sustaining long-term economic growth. These elements provide a solid foundation for economic prosperity by reducing uncertainty, promoting efficient resource allocation, and attracting both domestic and foreign investments. Stable economic condition and sound institutions instill confidence in investors. Investors are more likely to commit their capital when they have faith that their investments won't be eroded by high inflation, political instability, or arbitrary policy changes. This confidence leads to increased investments in productive assets, job creation, and economic expansion. Stable macroeconomic conditions, including low inflation and steady economic growth, allow resources to be allocated more efficiently. When prices are stable, businesses can make informed decisions about investment, production, and pricing. This

efficiency leads to higher productivity and economic growth. Countries with macroeconomic stability and strong institutions often attract more foreign direct investment (FDI). Multinational corporations prefer to invest in environments where their assets and profits are secure. This influx of FDI can fuel economic growth by bringing in new technologies, creating jobs, and boosting exports. For example, Germany's emphasis on macroeconomic stability, a strong industrial base, and an educated workforce has made it an economic powerhouse in Europe. It is known for its sound economic institutions, which have played a crucial role in its sustained growth.

Challenges and Considerations

Income Inequality: Economic growth can sometimes exacerbate income inequality by disproportionately benefiting certain segments of the population, typically those with higher incomes or greater access to opportunities. This can lead to social unrest and economic instability. To address income inequality while promoting economic growth, policymakers can consider various strategies. Such as implementing progressive tax systems, where those with higher incomes pay a higher percentage of their income in taxes, can help redistribute wealth. Expanding social safety nets, including unemployment benefits, healthcare, and education, can reduce the gap between the rich and the poor by providing essential services to marginalized populations. Access to quality education and training opportunities can empower individuals to participate in the workforce and access better-paying jobs. Policies that protect workers' rights, ensure fair wages, and reduce wage discrimination can help narrow income disparities. Encouraging policies that promote the growth of industries that provide jobs and opportunities for all, rather than just a select few, can contribute to a more equitable distribution of wealth. Consideration of wealth redistribution policies, such as inheritance taxes and wealth taxes, to reduce extreme concentrations of wealth.

Environmental Impact: Rapid economic growth can have detrimental environmental consequences, including resource depletion, increased pollution, deforestation, and greenhouse gas emissions. These issues can lead to environmental degradation, climate change, and threats to biodiversity. To balance economic expansion with environmental preservation, several concepts and strategies can be employed. These approaches focus on achieving economic growth while minimizing environmental impact. They involve investing in clean technologies, renewable energy, and sustainable practices to reduce pollution and resource consumption. Sustainable development seeks to meet the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. It involves a holistic approach that considers economic, social, and environmental dimensions. Policymakers can implement policies that prioritize sustainability and long-term environmental protection. Enforcing and strengthening environmental regulations can mitigate the negative environmental consequences of growth. These regulations can include emission limits, waste management standards, and conservation measures. Encouraging resource efficiency and circular economy practices can help reduce resource depletion. Reusing, recycling, and minimizing waste can be integral to sustainable growth. Implementing carbon pricing mechanisms, such as carbon taxes or cap-and-trade systems, can incentivize businesses to reduce their carbon emissions, thus mitigating climate change. Environmental challenges often transcend national borders. International cooperation through agreements like the Paris Agreement can facilitate coordinated efforts to combat climate change on a global scale.

Balancing economic growth with income equality and environmental preservation is a complex challenge. It requires a combination of well-designed policies, responsible business practices, and societal commitment to achieving both economic prosperity and sustainability. Policymakers, businesses, and civil society must work together to find solutions that promote inclusive growth and protect the environment for current and future generations.

Discussion. The article begins by defining economic growth as the expansion of an economy's capacity to generate goods and services over time, emphasizing the importance of real measurements that account for inflation effects. It highlights the significance of real GDP as a common measure of economic growth.

The discussion then delves into the profound impact of economic growth on living standards. It describes how economic growth creates opportunities for individual advancement through

increased employment, higher wages, and greater disposable income. These factors empower individuals to access better healthcare, education, housing, and leisure opportunities, ultimately fostering a cycle of well-being.

Furthermore, the article explores how economic growth serves as a powerful tool against poverty. It explains how economic expansion generates job opportunities, offering marginalized sections of society a chance to escape poverty's constraints. The influx of income driven by growth provides hope and proves that prosperity can be a tangible reality for all.

The influence of economic growth on society as a whole is also discussed. The article explains how thriving economies accumulate resources that governments can invest in critical sectors like healthcare, education, and infrastructure. These investments lay the foundation for a healthier, more skilled, and sustainable society, propelling it forward.

The article then presents a literature review summarizing various research articles that contribute to understanding economic growth's dynamics. These articles explore topics such as economic freedom, income inequality, entrepreneurship, regional disparities, and the influence of institutions on growth. They enrich the discourse on economic development and provide valuable insights for policymakers and researchers.

In the section on determinants of economic growth, the article discusses the pivotal role of human capital development, technological advancements, and R&D investment. It explains how a skilled and educated workforce enhances productivity and innovation while technological progress improves efficiency, creates new market opportunities, and streamlines operations. R&D investment leads to breakthrough innovations, increases competitiveness, and develops human capital.

The importance of macroeconomic stability and strong institutions is emphasized in fostering investor confidence and sustaining economic growth. Stable economic conditions and reliable institutions reduce uncertainty, promote efficient resource allocation, and attract investments, leading to economic prosperity.

The discussion also addresses challenges associated with income inequality and environmental impact. Income inequality can result from economic growth, potentially leading to social unrest and instability. Strategies to mitigate income inequality include progressive tax systems, social safety nets, education, fair wages, and policies that promote inclusive growth. The environmental impact of rapid economic growth is another challenge, leading to resource depletion, pollution, and climate change. Sustainable development strategies include clean technologies, sustainable practices, environmental regulations, and international cooperation.

Conclusion. In conclusion, economic growth is a pivotal force that enhances living standards, reduces poverty, and propels societal progress. Its impact extends to individuals, families, and entire communities, making it a cornerstone of prosperity and equity. Determinants of economic growth include human capital development, technological advancements, R&D investment, macroeconomic stability, and strong institutions. However, challenges related to income inequality and environmental impact must be addressed through policy measures and responsible practices to achieve a balance between growth, equality, and sustainability. Policymakers, businesses, and civil society must collaborate to ensure inclusive and environmentally conscious economic development for present and future generations.

REFERENCES:

1. Ismail Norhazlin, H. L. (2012). Economic Freedom, Inequality and Growth. Sustainable Economic Development: Policies and Strategies, (crp. 683). MALAYSIA.
2. Francu Lenka, H. M. (2015). Determinant of Economic Growth. Hradec Economic Days, 146-153.
3. Toma Sorin-George, M. P. (2018). Entrepreneurship and Economic Growth. Issues and Innovative Trends in Sustainable Growth - Strategy Challenges for Economic and Social Policies, (crp. 155-165). Bucharest, ROMANIA.
4. Barakova, B. (2011). Regional Economic Growth. Liberec Economic FORUM 2011, (crp. 34-42). Liberec, Czech Republic.
5. Azibayev, A. (2023). Savings Rate: An Analytical and a Numerical Solutions for the Golden Rule of Capital Accumulation. TIU Journal of Digital Economy and Busiess, 67-76.
6. Acemoglu, D. (2012). Introduction to economic growth. Journal of Economic Theory, 545-550.
7. Skare Marinko, P. D. (2016). Poverty and Economic Growth: A review. Technological and Economic Development of Economy, 156-175.

8. Neanidis, K. C. (2019). Volatile capital growth and economic growth: The role banking supervision. *Juornal of Financial Stability*, 77-93.
9. Rusak, A. (1998). Economic policy and economic growth. *Politicka ekonomie*, 632-638.
10. Klara Cermakova, P. P. (2020). Do Institutions Influence Economic Growth? *Prague Economic Papers*, 672-687.
11. Stelian Brad, B. M. (2016). Environmentally Sustainable Economic. *Amfiteatru Economic*, 446-460.
12. Azibaev, A. (2023). The impact of R&D on economic growth. “Экономика Узбекистана: Потенциальные вызовы и возможности” (35-37). Namangan: Turan International University.

UO‘K 378.4: 37.013.78

UNIVERSITETLARNING GLOBAL REYTINGLARI VA BAHOLASH

METODOLOGIYASI: ARWU, QS, THE

B.F.Azimov, dots., i.f.n., Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, Buxoro

D.D.Raximova, tayanch doktorant, Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, Buxoro

Annotatsiya. Oliy ta'lim muassasalarining jahon reytinglari butun dunyo bo'ylab universitetlarda ta'lim sifati, ilmiy-tadqiqot ishini baholash uchun muhim vositadir. Ular talabalar, ish beruvchilar va olimlarga universitetni tanlash yoki u bilan hamkorlik qilish to'g'risidagi qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Maqolada oliy ta'lim muassasalarini baholovchi xalqaro reytinglar Academic Ranking of World Universities (ARWU), Quacquarelli Symonds Rankings, Times Higher Education (THE) baholash mezonlari, reytingga kirish imkoniyatlari va to'siqlari yoritilgan. Shuningdek milliy oliy ta'lim muassasalarimizning jahon reytingidagi va milliy reyting natijalari tahlil qilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Ta'lim sifati, Oliy ta'lim muassasalarining jahon reytingi, Academic Ranking of World Universities (ARWU), Quacquarelli Symonds Rankings, Times Higher Education (THE), milliy reyting, ilmiy-tadqiqot faoliyati, reyting mezonlari.

Аннотация. Мировые рейтинги высших учебных заведений являются важным инструментом оценки качества образования в университетах по всему миру. Они помогают студентам, работодателям и ученым принимать решения о выборе университета или сотрудничестве с ним. В статье рассматриваются мировые рейтинги, оценивающие высшие учебные заведения, такие как Academic Ranking of World Universities (ARWU), Quacquarelli Symonds Rankings, Times Higher Education (THE) критерии оценки, возможности и препятствия для доступа к рейтингу. Также были предприняты попытки проанализировать результаты мирового рейтинга национальных вузов и национального рейтинга.

Ключевые слова: Качество образования, мировой рейтинг высших учебных заведений, Academic Ranking of World Universities (ARWU), Quacquarelli Symonds Rankings, Times Higher Education (The), Национальный рейтинг, исследовательская деятельность, критерии ранжирования.

Abstract. The world rankings of higher education institutions are an important tool for assessing the quality of education at universities around the world. They help students, employers and scientists make decisions about choosing a university or collaborating with it. The article examines the world rankings evaluating higher education institutions, such as the Academic Ranking of World Universities (ARWU), Quacquarelli Symonds Rankings, Times Higher Education (The) evaluation criteria, opportunities and obstacles to access to the rating. Attempts were also made to analyze the results of the world ranking of national universities and the national Ranking.

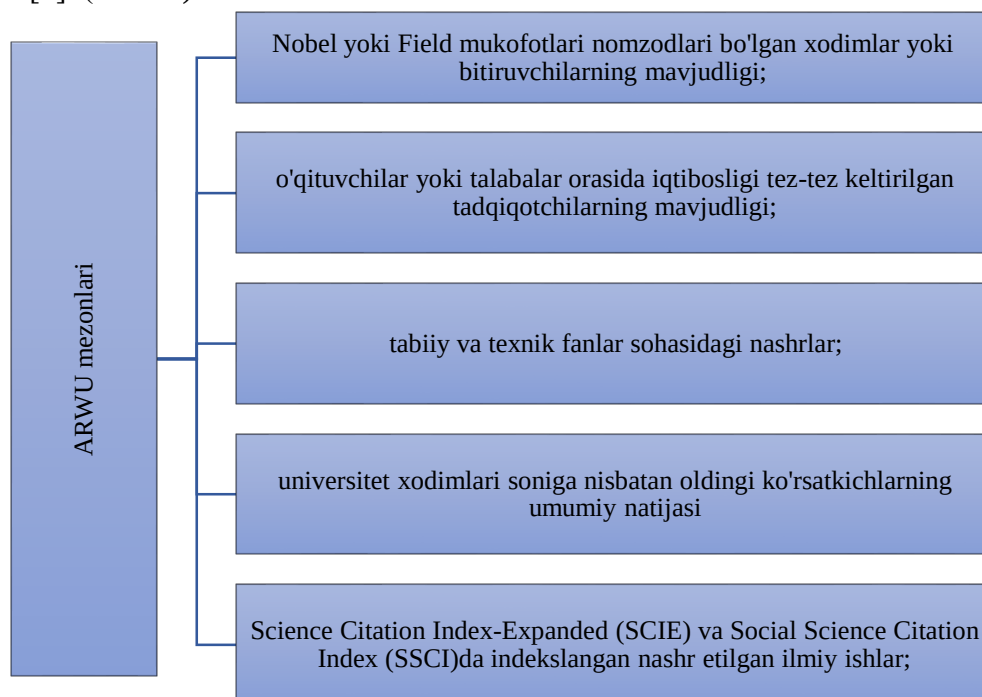
Keywords: Quality of education, world ranking of higher education institutions, Academic Ranking of World Universities (ARWU), Quacquarelli Symonds Rankings, Times Higher Education (The), National ranking, research activities, ranking criteria.

Oliy ta'lim muassasalarining jahon reytinglari butun dunyo bo'ylab universitetlarda ta'lim sifati, ilmiy-tadqiqot faoliyatini baholash uchun muhim vositadir. Ular talabalar, ish beruvchilar va olimlarga universitetni tanlash yoki u bilan hamkorlik qilish to'g'risidagi qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Reytinglar oliy ta'lim muassasalarining brendini yaratib, ularni xalqaro darajada nufuzini oshiradi. Reytinglarda ishtirok etgan oliy ta'lim muassasalarida sog'lom raqobat muhitini

kuzatish mumkin. Talabalarning xalqaro miqyosda universitetni tanlashida birinchi omil ta'lim narxi bo'lsa, ikkinchi eng muhim omil oliy ta'lim muassasasining global tarmoqdagi reytingi hisoblanadi. Professional kadrlar tayyorlashda ushbu reytinglar ta'lim sifati, mavjud dasturlar va universitetlarning ilmiy yutuqlari haqida ma'lumot beradi. Bu talabalarga o'z qiziqishlari bo'yicha eng yaxshi ta'limni taklif qiladigan muassasalarni tanlash imkonini berib, ish beruvchilarga potensial nomzodlarni baholashda yordam beradi. Bundan tashqari, universitetlarning jahon reytinglarida ishtirok etishi ularni ta'lim sifati va ilmiy-tadqiqot ishlarini doimiy ravishda yaxshilashga undaydi, bu esa oxir-oqibat yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni rag'batlantiradi.

Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarini baholovchi bir nechta jahon reytinglari mavjud bo'lib, maqolada ushbu reytinglarning baholash mezonlari va yo'nalishlarini tahlil qilishga harakat qilingan. Shuningdek, mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarini baholash milliy reytingi bo'yicha natijalar o'rganilgan.

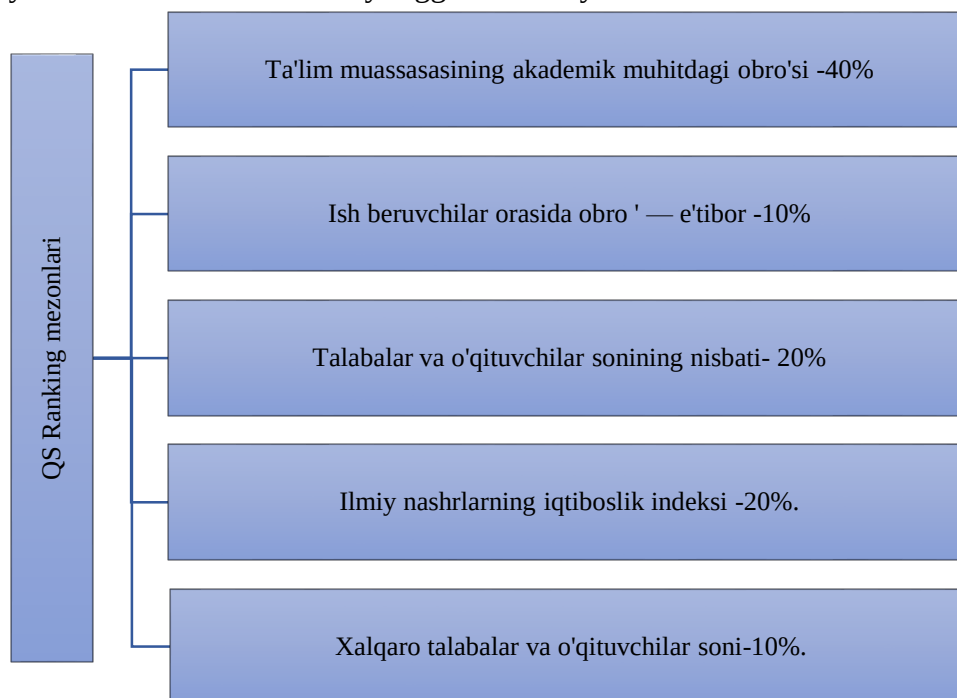
Academic Ranking of World Universities (ARWU) Shanxay universitetining jahon reytingi bo'lib, dastlabki asl maqsadi Xitoy va Amerika / Britaniya universitetlari o'rtasidagi farqni aniqlash maqsadida joriy qilingan. [1] Qizig'i shundaki, 2021 yilda ARWU top 20-da Xitoyning biron bir universiteti kirmagan. ARWU jahon reytingi-mintaqalar, fakultetlar bo'yicha reytinglar, ilmiy faoliyatga e'tibor, universitetning nufuzli mukofotlarini hisoblashga qaratilgan. Lekin ushbu reyting asosan Xitoy mehnat bozoriga yo'nalgan bo'lib, baholash mezonlari aksariyat universitetlar uchun qo'llanilmaydi [1]. (1-rasm)

1-rasm. Academic Ranking of World Universities (ARWU) ning reyting mezonlari

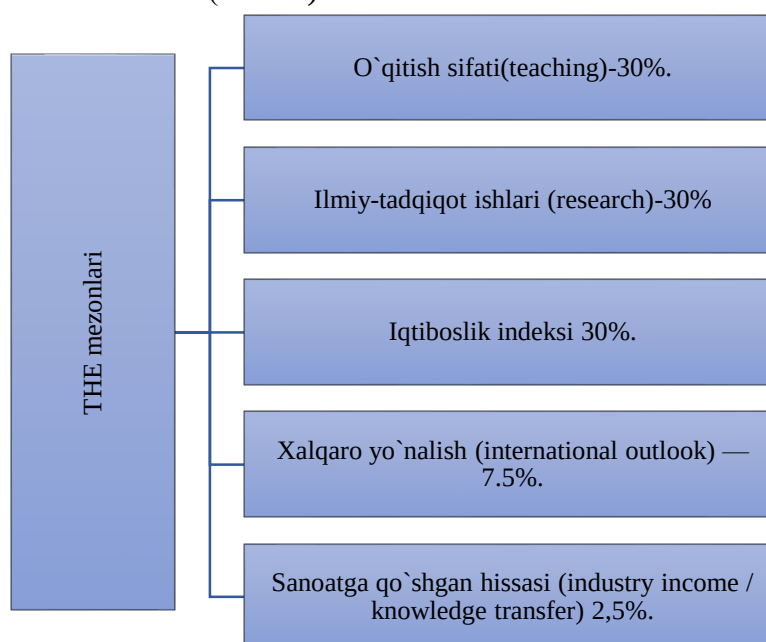
QS Ranking Britaniyaning **Quacquarelli Symonds** kompaniyasi tomonidan ishlab chiqiladi. Reyting beshta mezonni qamrab olgan bo'lib [2], ta'lim muassasasining akademik muhitdagi obro'si 40% ni tashkil qiladi. Ta'lim muassasalarining o'qitish va ilmiy-tadqiqotlar sifatini baholash oliy ta'lim sohasidagi 130 ming kishining ekspert so'rovi bilan belgilanadi. Ish beruvchilar orasida obro'-e'tibor 10% ni tashkil qiladi. 75000 yirik va kichik biznes vakillari o'rtasida o'tkazilgan so'rov orqali qaysi universitetlarning bitiruvchilari eng malakali ekanligi aniqlanadi. Talabalar va o'qituvchilar sonining nisbati 20% ni tashkil qiladi. Ushbu mezon o'qitish sifatining bilvosita ko'rsatkichi bo'lib, har bir talaba uchun o'qituvchilar soni qancha ko'p bo'lsa, o'qituvchining ish hajmi kamayib, ta'lim sifati oshishiga olib keladi degan nuqtai-nazar mavjud. Ilmiy nashrlarning sitat indeksi 20% ni tashkil qiladi. Ilmiy muhitda qabul qilingan tadqiqot ishlarining ahamiyatli ko'rsatkichi Elsevier Scopus ma'lumotlari asosida hisobga olinadi. [2,3] Xalqaro talabalar va o'qituvchilar soni-10% ni tashkil qiladi (2-rasm). Umuman olganda, mezon ko'rsatkichlarining to'liq yarmi universitetlarning akademik obro'si bo'lib, baholash –akademiklar va ish beruvchilarning fikriga asosan amalga

oshiriladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarning universitetlari yoki hali o'z nomlarini topishga ulgurmagan yosh universitetlar uchun reytingga kirish deyarli mumkin emas.

2-rasm. QS Ranking reyting mezonlari

Times Higher Education (THE) dunyodagi universitetlarni baholovchi eng yirik reytinglaridan biridir. U Quacquarelli Symonds (QS Ranking) kompaniyasida faoliyat boshlagan, 2009 yilda undan ajralib chiqqan va hozirgi kunda mustaqil reyting hisoblanadi. THE muharrirlari QSGa qaraganda ko'proq ko'rsatkichlarni hisobga oladigan o'z metodologiyasini ishlab chiqdi. Shunga qaramasdan, reytingning yuqori 20 taligidagi universitetlar bir-birini deyarli takrorlaydi. THE universitetlarni beshta guruhdagi turli ko'rsatkichlar bo'yicha baholaydi. O'qitish sifati statistik ma'lumotlar va ekspert so'rovi yordamida baholanadi. Ilmiy-tadqiqot ishlarining sifati va miqdori akademik muhitda baholanadi. Iqtiboslik indeksi 30%ni tashkil etadi. Xalqaro yo'nalish (international outlook) — 7.5% bo'lib, chet ellik va mahalliy talabalar/o'qituvchilar nisbati hisobga olinadi.[4] Sanoatga qo'shgan hissasini universitetning ixtirolari va innovatsiyalaridan foydalanish natijasida olgan daromadi ko'rsatadi. (3-rasm)

3-rasm. Times Higher Education (THE) reyting mezonlari

THE jahon reytingida ilmiy-tadqiqot va iqtibosliklarning eng muhim parametrlari sifatida faqat ingliz tilidagi nashrlar uchun hisobga olinadi. Shuning uchun ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarning universitetlari ushbu mezon bo'yicha ustunlikka ega.

Academic Ranking of World Universities (ARWU) Shanxay universitetining jahon reytingi har yili 2500 dan ortiq universitetni baholaydi va shundan 1000 ta top universitetni nashr etadi. Shanxay reytingi 2009 yildan universitetlarining akademik fanlar bo'yicha reytingini ham nashr etishni boshladi. Takomillashtirilgan metodologiya orqali akademik fanlarning Global reytingi (GRAS) birinchi marta 2017 yilda nashr etilgan. 2023 yilda GRAS 55 fan, muhandislik va tabiiy, tibbiyot, ijtimoiy fanlari bo'yicha universitet reytinglarini o'z ichiga olib, 104 mamlakat va mintaqadagi 5000 ta universitetdan 1900 dan ortig'i reytingga kirdi. GRAS reytinglari dunyo universitetlarining tegishli fanlar bo'yicha samaradorligini o'lchash uchun bir qator obyektiv akademik ko'rsatkichlar va uchinchi tomon ma'lumotlaridan foydalanadi, jumladan tadqiqot natijalari (Q1), tadqiqot ta'siri (CNCI), xalqaro hamkorlik (IC), tadqiqot sifati (yuqori) va xalqaro akademik mukofotlar (AWARD) kabi mezonlar bo'yicha baholanadi. 2023 yil aprel oyigacha so'rovda 1447 professor ishtirok etdi. Ular 122 universitet va 21 mamlakat/mintaqani va 64 ta mavzuni qamrab oladi. Natijalar 43 ta fan bo'yicha 121 ta eng yaxshi jurnalni, 29 ta fan bo'yicha 36 ta eng yaxshi mukofotni va kompyuter fanlari va muhandislik bo'yicha 31 ta yetakchi konferensiyani aniqladi.

1-jadval

Academic Ranking of World Universities (ARWU) Shanxay universitetining 2023 yil top universitetlar reytingi [3]

ARWU reytingi	Universitet nomi	Mamlakat/mintaqa
1	Garvard universiteti	AQSH
2	Stendford Universiteti	AQSH
3	Masachusets texnologiya instituti	AQSH
4	Kembridj universiteti	Britaniya
5	Kaliforniya universiteti, Berkeley	AQSH
6	Prinston universiteti	AQSH
7	Oxford Universiteti	Britaniya
8	Kolumbiya universiteti	AQSH
9	Kaliforniya texnologiya instituti	AQSH
10	Chikago universiteti	AQSH

Universitetlarning QS jahon reytingi 2024 yil uchun 20-son nashrida 104 ta mamlakatning 1500 ta oliy ta'lim muassasalari ishtirok etib, bu yilgi reyting yo'nalishi asosan ish bilan ta'minlash va barqaror rivojlanishga qaratilgan. Reyting metodologiyasi takomillashtirilib, unda asosan barqarorlik, bandlik natijalari va xalqaro tadqiqot tarmog'i ko'rsatkichlari baholangan. Reyting natijalari 17.5 million ilmiy maqola, 240 000 dan ortiq professor-o'qituvchilar va ish beruvchilarning ekspert baholari tahliliga asoslangan [4]. QS reytingi bo'yicha Masachusets texnologiya universiteti 12 yildan buyon birinchi o'rinni egallab kelmoqda. Kembridj universiteti ikkinchi, Oksford universiteti esa uchinchi o'rinni saqlab qolgan.

The Times Higher Education xalqaro tashkiloti 2024 yil uchun dunyodagi top universitetlar reytingi bo'yicha 108 ta mamlakatning 1 904 ta oliy ta'lim muassasasi kiritilgan. Reyting tashkiloti ma'lumotiga ko'ra, 1904 ta universitetdan tashqari yana 769 ta OTM "reporter" maqomida reytingga kiritilgan. Bu degani ular reytingga kirish uchun ma'lumot taqdim etgan, biroq ular muvofiqlik mezonlariga mos kelmagani uchun ro'yxatga "reporter" sifatida kirishga rozi bo'lgan. O'zbekistondan jami 48 ta oliy ta'lim muassasasi "reporter" maqomini olgan [5].

2-jadval

The Times Higher Education xalqaro tashkiloti 2023-2024 yil top universitetlar reytingi [6]

Universitetlarning jahon reytingi (WUR) 2024	Universitetlarning jahon reytingi (WUR) 2023	Universitet nomi	Mamlakat/mintaqa
1	1	Oksford Universiteti	Britaniya
2	3	Stendford Universiteti	AQSH
3	5	Masachusets texnologiya instituti	AQSH
4	2	Garvard universiteti	AQSH
5	3	Kembridj universiteti	Britaniya

6	7	Prinston universiteti	AQSH
7	6	Kaliforniya texnologiya universiteti	AQSH
8	10	London Imperial kolleji	Britaniya
9	8	Kaliforniya universiteti, Berkeley	AQSH
10	9	Yele universiteti	AQSH

Jahon reytingi natijalari top 10 talikda asosan AQSH va Britaniya universitetlari egallaganini ko'rsatmoqda. Keyingi reytingda Xitoy, Singapur, Kanada, Shvetsiya, Gonkong, Avstraliya, Fransiya universitetlarini ko'rish mumkin. Xulosa qilib aytganda, ushbu universitetlar yuqori ta'lim sifati, ilmiy-tadqiqot ishlari bo'yicha akademik faollik va ish bilan bandlikni ilg'or ko'rsatkichlarini namoyon etadi. Mamlakatimiz Oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglar ro'yxatiga kirishida bir nechta mezon omillari muammo bo'lib qolmoqda:

- OTMlarda malakali kadrlarning yetishmasligi;
- O'zbekistonda tahsil olayotgan xorijiy talabalarning salmog'i kamligi;
- OTMlar faoliyatining xorijiy talabalar uchun jozibadorligi pastligi;
- Tadqiqot natijalarini nufuzli nashrlarda chop etish faolligi iqtiboslilikligi pastligi;
- Bitiruvchilarning ish bilan bandligini ta'minlash darajasi pastligi.

Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalarining ilmiy hamda pedagogik faoliyati darajasi va sifatini oshirishni, ular tomonidan yuqori, tegishli xalqaro mezonlar va standartlarga, o'qitishning hamda iqtisodiyotning real tarmoqlarida talab katta bo'lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirishni rag'batlantirish, shuningdek ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish maqsadida oliy ta'lim muassasalarini reytingini baholash tizimi joriy etilgan. 2012 yil 29 dekabrda "Respublika oliy ta'lim muassasalari reytingini baholash tizimini joriy etish to'g'risida"gi qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 371-sonli qarorida OTMlarning yakuniy reytingi 4 ta asosiy mezon va jami 20 ta ko'rsatkichlar asosida baholangan [7]. Dastlabki milliy reyting tizimida o'qitish sifatining darajasi indeksi 35%, talabalar va bitiruvchilarning malakasi indeksi 20%, oliy ta'lim muassasaning ilmiy salohiyati 40% va boshqa ko'rsatkichlar indeksi 5 % ni tashkil qilar edi. Oliy ta'lim muassasalari orasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, ularning ilmiy-pedagogik faoliyati darajasi va sifatini oshirishni rag'batlantirish, professor-o'qituvchilarning ilmiy salohiyatidan samarali foydalanish, o'qitish sifati bo'yicha xalqaro mezon va standartlarga muvofiq yuqori ko'rsatkichlarga erishishga hamda iqtisodiyotning real sektori tarmoqlari uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga zamin yaratish maqsadida 2019 yil 7 iyunda "Oliy ta'lim muassasalari reytingini aniqlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining 467- sonli qarori qabul qilindi [8]. [6] Oliy ta'lim muassasalari milliy reytingini aniqlashda 4 ta mezon va jami 20 ta reyting indikatorlari asosida eng katta ko'rsatkichga ega oliy ta'lim muassasalari aniqlanib, eng katta ko'rsatkichga ega bo'lgan oliy ta'lim muassasalariga shu indikator uchun belgilangan eng yuqori ball beriladi. Milliy reyting bo'yicha professor-o'qituvchilarning ilmiy faoliyati 40 ball, o'quv-metodik ishlar va o'qitish sifati 30 ball, talabalar bilimi va bitiruvchilar sifati 27 ball, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish bo'yicha faoliyati 3 ball, jami 100 ballik tizim asosida baholanadi. 2022 yil natijasi bo'yicha eng yuqori ball 65.11 va eng quyi ball 21.36 ballni tashkil etgan.(4- rasm)

Texnika, texnologiya, qurilish, qishloq xo'jaligi sohalarida oliy ta'lim muassasalari reytingi yuqori natija qayd etgan oliy ta'lim muassasalari: TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti; Navoiy davlat konchilik instituti; Toshkent davlat texnika universiteti; Namangan muhandislik-texnologiya instituti; Toshkent axborot-texnologiyalar universiteti. Buxoro muhandislik- texnologiya instituti ushbu reytingda 49.5 ball bilan 11 o'rinni qayd etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi PF 158- son farmonida Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish maqsadida "TOP-500" ga kiradigan xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda kamida 50 ta qo'shma ta'lim dasturi asosida "ikki diplomli tizim" ni joriy etish, 10 ta OTMni dunyoning eng nufuzli "TOP-1000" oliy ta'lim tashkilotlari reytingiga

kiritishga erishish, OTMlarda ilmiy tadqiqot natijadorligini oshirish va ilmiy salohiyatni 70 foizga yetkazish ko'zda tutilgan.[7]

Eng yuqori natija qayd etgan OTMlar

Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiya muhandislar i instituti Milliy tadqiqot universiteti 65.56	O'zbekiston milliy universiteti 63.4	Toshkent moliya instituti 61.21	Samarqand davlat universiteti 60.86	Navoiy davlat konchilik instituti 56.59	Toshkent davlat texnika universiteti 56.32	Toshkent tibbiyot akademiyasi 56.24	O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 55.95	Toshkent davlat yuridik universiteti 54.94	Buxoro davlat tibbiyot instituti 54.8
--	---	------------------------------------	--	--	---	--	--	---	--

4-rasm. 2022 yil milliy reytingda eng yuqori natija qayd etgan OTMlar [9]

Ko'zlangan maqsadlarga erishishda oliy ta'lim muassasalar quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berish lozim:

- Oliy ta'lim muassasalarida fan dasturlarini global tarmoqda mavjud bo'lgan zamonaviy akademik fanlarni o'qitishga yo'naltirish;
- Istiqbolli yo'nalishdagi ilmiy-tadqiqotlarning (fundamental, amaliy) rivojlanishini qo'llab-quvvatlash;
- Fanning turli sohalarini (ta'lim, ishlab chiqarish,) o'zaro samarali aloqasini yaxshilash;
- Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish.
- Oliy ta'lim muassasalari tashkiliy-boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash.
- Fundamental tadqiqotlarni zamon talablaridan kelib chiqib yangi yo'nalishlar bilan boyitish.
- Iqtisodiyotning eng tez o'sib borayotgan yo'nalishlarida amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, "korxona — oliygoh — ilmiy tashkilot" klaster tizimini joriy etish.
- Yosh tadqiqotchilarning ulushini oshirish, ularning ilmiy izlanishlarini qo'llab-quvvatlash.
- Barcha yo'nalishlarda innovatsion faoliyatni keng joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Docampo D. On using the Shanghai ranking to assess the research performance of university systems // Scientometrics. — 2010. — T. 86. — № 1. — C. 77-92.
2. Florian R.V. Irreproducibility of the results of the Shanghai academic ranking of world universities // Scientometrics. — 2007. — T. 72. — № 1. — C. 25-32
3. Hazelkorn E. Do rankings promote trickle down knowledge? // University World News. — 2011. — No182. [Electronic resource]. URL: http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=221&d_no=41637
4. Shin J. Ch. University Rankings: Theoretical Basis, Methodology and Impacts on Global Higher Education / Shin J. Ch., Toutkoushian R. K., Teichler U. (eds). Dordrecht: Springer, 2011. P 73–75.
5. Meleshkin M. I. On the prospects of entry of the Russian universities into the first hundred leading universities of the world on a rating Times Higher Education [O perspektivakh vkhozhdeniya rossiiskikh universitetov v pervuyu sotnyu vedushchikh universitetov mira po reitingu Times Higher Education] // the Economic analysis: theory and practice [Ekonomicheskii analiz: teoriya i praktika]. 2014. N 19(370). P. 56–62.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 07.06.2019 yildagi "Oliy ta'lim muassasalari reytingini aniqlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi PF 158- son farmoni
8. <https://www.shanghairanking.com/methodology/arwu>
9. https://www.unipage.net/ru/universities_ranking_qs
10. <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2023>
11. https://www.topuniversities.com/world-university-rankingstab=indicators&sort_by=rank&order_by=asc
12. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking>
13. <https://www.timeshighereducation.com/>
14. <https://lex.uz/uz/docs/-2111000>

15. <https://lex.uz/uz/docs/4371479>16. <https://reying.edu.uz/university/2022/all>

UO'K 336.02

MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH STRATEGIYALARI**S.B.Azimov, rais o'rinbosari, MChJ "Respublika mulk markazi", Toshkent**

Annotatsiya. Moliyaviy savodxonlik — bu shaxsning turli moliyaviy ko'nikmalari, jumladan, shaxsiy mablag'larini moliyaviy boshqaruv, byudjetlashtirish va investitsiyalarni tushunish va ulardan samarali foydalana olish qobiliyatidir. Agar shaxs moliyaviy jihatdan savodli bo'lsa, unda mablag'larini o'ylab sarflash va rejalashtirish, moliyaviy munosabatlarning muhim poydevori mavjud bo'ladi, u shaxsga yanada murakkabroq moliyaviy masalalarni o'rganish va umrbod bundan foydalanish uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi. Ta'limni qancha erta boshlasa, uning moliyaviy ahvoli shunchalik ijobiy bo'ladi, chunki moliyaviy-iqtisodiy ta'lim muvaffaqiyat kalitidir. Mazkur maqolada ushbu masalalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, moliyaviy savodxonlik strategiyalari, byudjetlashtirish, sarmoya kiritish, bank ishi.

Аннотация. Финансовая грамотность – это способность просматривать различные личные продукты, управлять личными средствами, составлять бюджет, инвестировать и эффективно их использовать. Если человек грамотен, у него/нее будет важная основа поддержки и возможности узнать об инвестициях, что послужит отправной точкой для поиска более сложных проблем. Если они начнут образование раньше, они окажутся в менее неблагоприятном положении, поскольку экономическое образование является ключом к успеху. В этой статье обсуждаются эти вопросы.

Ключевые слова: финансовая грамотность, стратегии финансовой грамотности, бюджетирование, инвестирование, банковское дело.

Abstract. Financial literacy is the ability to review various personal products, manage personal funds, budget, invest and use them effectively. If a person is literate, he/she will have an important base of support and opportunities to learn about investments, which will serve as a starting point for finding more complex problems. If they start their education earlier, they will be less disadvantaged, since economic education is the key to success. This article discusses these issues.

Keywords: financial literacy, financial literacy strategies, budgeting, investing, banking.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda moliya muhimligini hisobga olsak, moliyaviy savodxonlikning yetishmasligi insonning uzoq muddatli moliyaviy muvaffaqiyatiga juda zarar yetkazishi mumkin.

"Moliyaviy savodxonlik" atamasi turli muhim moliyaviy ko'nikmalar va tushunchalarni anglatadi.

Moliyaviy savodxonlikka ega odamlar odatda moliyaviy firibgarlikka kamroq moyil.

Moliyaviy savodxonlikning mustahkam poydevori turli hayotiy maqsadlarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi, masalan, ta'lim yoki pensiya uchun jamg'arma, qarzdan mas'uliyat bilan foydalanish va biznes yuritish.

Moliyaviy savodxonlik bu shaxsning byudjetlashtirish, sarmoya kiritish, bank ishi va shaxsiy moliyaviy boshqaruv kabi moliyaviy masalalarni bilishi. Moliyaviy savodxonlik insonning pul topish qobiliyatini, jamiyatga qo'shgan hissasini va pulga bo'lgan munosabatlarini o'zgartirishi mumkin.[1]

Moliyaviy savodxonlikning asosiy jihatlari byudjetni qanday yaratish, pensiyaga chiqishni rejalashtirish, qarzlarni boshqarish va shaxsiy xarajatlarni kuzatishni bilishni o'z ichiga oladi.

Moliyaviy savodxonlikni kitoblarni o'qish, nashrlardagi moliya haqidagi ruknlarni tinglash, moliyaviy nashrlarga obuna bo'lish yoki moliya bo'yicha mutaxassis bilan suhbatlashish orqali olish mumkin.

Moliyaviy savodsiz bo'lish bir qator tuzoqlarga olib kelishi mumkin, masalan, noto'g'ri xarajatlarni amalga oshirishga qaror qilish yoki uzoq muddatli tayyorgarlikning yetishmasligi tufayli barqaror bo'lmagan qarzlarni to'plash ehtimoli ko'proq. Bu esa, o'z navbatida, kredit tarixining

yomonlashishiga, bankrotlikka, uy-joyini garovga qo'yishga va boshqa salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Yaxshiyamki, hozirda moliya dunyosi haqida bilim olishni xohlovchilar uchun ancha ko'p resurslar mavjud. Bunday misollardan biri AQSh hukumati homiyligidagi Moliyaviy savodxonlik va ta'lim komissiyasi bo'lib, u bir qator bepul o'quv resurslarini taklif etadi.[2, 5, 6]

Moliyaviy savodxonlik jismoniy shaxslarni moliyaviy firibgarlik qurboni bo'lishdan himoya qilishga yordam beradi, bu jinoyatning odatiy holga aylanib borayotgan turi.[4]

Moliyaviy savodxonlik tushunchasi. Garchi ko'plab ko'nikmalar moliyaviy savodxonlik doirasiga kirsa-da, yaxshi ma'lum misollar orasida uy xo'jaliklari byudjeti, kreditlarni qanday boshqarish va to'lashni o'rganish hamda turli kredit va investitsiya mahsulotlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni baholash kabilarni keltirish mumkin. Ushbu ko'nikmalar odatda asosiy moliyaviy tushunchalar, masalan, aralash foizlar va pulning vaqt qiymati yoki inflyatsiya haqidagi amaliy bilimlarni talab qiladi.

Ipoteka, ta'lim kreditlari, sog'liqni sug'urtalash va o'z-o'zini yo'naltiruvchi investitsiya hisoblari, avtokredit kabi boshqa mahsulotlarning ham ahamiyati ortdi. Bu masalalar odamlar kreditlardan qanchalik mas'uliyat bilan foydalana olishlari kerakligini tushunishni yanada ko'proq talab qila boshladi.

Moliyaviy savodxonlik qisqa muddatli moliyaviy strategiya bilan bir qatorda uzoq muddatli moliyaviy strategiyani ham qamrab olishi mumkin va qaysi strategiyani tanlash yosh, vaqt ufqi va xavfga bardoshlilik kabi bir qancha omillarga bog'liq bo'ladi. Moliyaviy savodxonlik bugungi kunda qabul qilingan investitsiya qarorlari kelajakda soliq majburiyatlariga qanday ta'sir qilishini bilishni o'z ichiga oladi.

Nima uchun moliyaviy savodxonlik muhim? Kundalik xarajatlardan tortib uzoq muddatli byudjetni prognoz qilishgacha moliyaviy savodxonlik ushbu omillarni boshqarish uchun juda muhimdir. Bankrotlik, standart va garovga olib keladigan yuqori darajadagi qarzlardan qochish paytida nafaqaga chiqishni rejalashtirish va tejash juda muhimdir.

Moliyaviy savodxonlik halokatli xatolarning oldini oladi: o'zgaruvchan stavkali ssudalar har oyda har xil foiz stavkalariga ega bo'lishi mumkin, an'anaviy shaxsiy pensiya hisobi bazalarini pensiyaga chiqqunga qadar olib qo'yib bo'lmaydi. Ko'rinishidan begunoh moliyaviy qarorlar uzoq muddatli oqibatlariga olib kelishi mumkin, bu odamlarga pul sarflaydi yoki hayot rejalariga ta'sir qiladi. Moliyaviy savodxonlik odamlarga shaxsiy mablag'lari bilan bog'liq xatolardan qochishga yordam beradi.

Moliyaviy savodxonlik odamlarni favqulodda vaziyatlarga tayyorlaydi: Moliyaviy savodxonlik mavzulari, masalan, tejash yoki favqulodda vaziyatlarga tayyorlanish odamlarni noaniq holatlarga tayyorlaydi. Ishni yo'qotish yoki katta kutilmagan xarajat qilish har doim moliyaviy jihatdan ta'sirli bo'lsa-da, shaxs favqulodda vaziyatlarga tayyor bo'lish orqali moliyaviy savodxonligini oldindan qo'llash orqali zarbani yumshata oladi.[4]

Moliyaviy savodxonlik sari qadam. Moliyaviy savodxonlik hayot davomida to'g'ri moliyaviy tanlovlarni qabul qilish uchun juda muhimdir. Tadqiqot doirasida moliyaviy bilim va savodxonlikni oshirishga yordam beradigan yetti qadamni ko'rib chiqish mumkin:

1. Qanday qilib byudjet rejalashtirishni o'rganish. Moliyaviy savodxonlikka erishishning birinchi qadami — bu byudjetni qanday hisoblashni o'rganishdir. Byudjet reja bo'lsa, shunga mos ravishda pul sarflash va favqulodda vaziyatlarda keyinroq foydalanish uchun qo'shimcha mablag'ni tejash mumkin. Byudjet rejasi bo'lmasa, shaxs xarajatlarini nazorat qila olmaydi va bu ortiqcha xarajat natijasida ish haqi yoki nafaqa tugasa, zarar ko'rib qolish mumkin.

2. Kredit reytingni tushunish. Agar kimdir kredit to'lovlarini o'z vaqtida to'lasa, u kreditor tomonidan ishonchli deb hisoblanadi. Ular kredit tarixini yaratishni boshlaydilar va kelajakda kredit olishlariga yordam beradigan yaxshilangan kredit baliga ega bo'lishadi. Misol uchun, AQShda kredit balli 300 dan 850 gacha bo'lgan uch xonali raqamdir. Yuqori ball moliyaviy jihatdan past xavfga ega bo'lgan va kredit to'lovlarini o'z vaqtida to'laydigan kishini ko'rsatadi, past ball esa kredit xavfi bor va ilgari kredit to'lovlarini o'z vaqtida to'lamagan. Bundan tashqari, moliyaviy ahvolning qisqacha mazmuni bo'lgan kredit hisobotidan xabardor bo'lish kerak. Kredit hisobotini ko'rib chiqish orqali

shaxs har qanday xato yoki soxta yozuvlarni aniqlay oladi va yo'qotishlarni bartaraf etish uchun qonuniy choralar ko'rishi mumkin. Ushbu hisobot, shuningdek, vaqt o'tishi bilan xarajatlarni kuzatish va kredit reytingini yaxshilashga yordam beradi.

3. Omonat hisobi ochish. Omonat hisobvarag'i qo'shimcha pulni tejashga yordam beradi, pulni xavfsiz saqlashning eng yaxshi usuli hisoblanadi va hatto shaxsga foizlar to'lashi, sug'urta va xavfsizlikni taklif qilishi mumkin. Omonat hisobvarag'i, shuningdek, foydalanuvchi uchun hisob-kitoblarni oson va qulayroq qiladi, bank kartasi esa portativ va naqd pulni hamyonda saqlashdan ko'ra yaxshiroq.

4. Kreditlar haqida tushuncha. Kredit/ssudalarni to'lash muhimligini tushunish muhim. Kreditsiz hayot ko'pchilik uchun orzudir. Kreditni tezda to'lashning ikki yo'li mavjud. Buning bir usuli — eng yuqori foiz stavkasi bo'lgan kreditni aniqlash va birinchi navbatda uni to'lash, shuning uchun uzoq muddatda to'lashingiz kerak bo'lgan foiz miqdorini kamaytirish. Ushbu kredit so'ndirilgandan so'ng, eng yuqori foiz stavkasi bilan ikkinchi kreditni to'lashga e'tibor qaratish mumkin va hokazo. Muqobil yondashuv — avvalo barcha kichik kreditlarni to'lash va keyin kattaroq kreditlarga e'tibor berishdir.

5. Xavfni kutish. Favqulodda vaziyatlarda saqlab qo'yilgan pul bilan kutilmagan xavflarga tayyor bo'lish juda muhimdir. Ko'p odamlar bunday xavf-xatarlarni taxmin qilmaydilar va buning natijasida azob chekishadi. Bunga Covid-19 inqirozi misol bo'lishi mumkin. Bunda butun dunyo bo'ylab qancha odam inqirozga tayyor bo'lmagani uchun moliyaviy zarar ko'rgan. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, favqulodda vaziyatlarda foydalanishga uch oydan olti oygacha yashash xarajatlari uchun zaxira bo'lishi kerak. Agar shaxs kutilmagan xavflarga shu tarzda tayyor bo'lsa, kichik moliyaviy inqirozni katta inqirozga aylantirishdan asray oladi. Misol uchun, agar shaxs ishidan ayrilib qolsa, yangi ish topguncha oylik xarajatlarni qoplash uchun yetarli miqdorda jamg'armasi bo'lishi kerak.

6. Kelajakni kafolatlash. Shuningdek, nafaqaga chiqishga tayyor bo'lish ham muhimdir. Ko'p odamlar bunga allaqachon kechikdim, deb o'ylashlari mumkin, lekin hechdan ko'ra kech yaxshiroqdir. Tegishli pensiya rejasini tuzish moliyaviy savodxonlikdagi hal qiluvchi qadamdir. Pensiyaga chiqishni rejalashtirishda qilinadigan birinchi ish — yoshni va qachon nafaqaga chiqishni xohlashni hisobga olishdir. Keyin oylik to'lovlar, oziq-ovqat to'lovlari va tibbiy xarajatlar kabi pensiya xarajatlari ehtiyojlarini aniqlash kerak. Keyin investitsiyalarning daromadlilik stavkasini hisoblab chiqish va pensiya jamg'armaning soliqdan keyin kerakli daromadni keltira oladimi yoki yo'qligini aniqlash lozim. Shundan so'ng pulni tejash va nafaqaga chiqish uchun tegishli investitsiyalarni kiritish zarur. Afsuski, ba'zi odamlar ishini yo'qotib, uysiz qolishadi, chunki ular bu xavfni kutmagan bo'lib chiqadilar.

7. Xarajatlarni kamaytirish. Agar shaxs jamg'arma sifatida ko'proq pul qo'ymoqchi bo'lsa, unda ikkita variant bor. Daromadini oshirish uchun boshqa ishga kirishi yoki chiqim yoki xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Xarajatlarni xarid qilish ro'yxatini diqqat bilan rejalashtirish orqaligina kamaytirish mumkin. Misol uchun, agar ikkita mahsulotni sotib olishni istagi bo'lsa, lekin ayni paytda xarajatlaringizni kamaytirmoqchi bo'lsa, eng muhim narsani aniqlab, avval uni sotib olish kerak. Keyingi oy yangi maosh olganda, ikkinchi narsani sotib olish mumkin. Xarajatlarni bir necha oyga shu tarzda taqsimlash pulni tejashga yordam beradi. Xarajatlarni kamaytirish esa moliyaviy maqsadlarga erishishga yordam beradi.[1]

Xulosa. Moliyaviy savodxonlik haqida gap ketganda, asosiy rolni bu sohadagi bilimdonlik o'ynaydi. Shaxs o'z moliyaviy ahvoli haqida qanchalik ko'p bilsa, butun umr davomida ma'lum miqdordagi boylikni qo'lga kiritish, boshqarish va saqlab qolish imkoniyati shunchalik yuqori bo'ladi.

Moliyaviy savodxonlik shaxsning sa'y-harakatlari, vaqti, kuchi, biznesi va mablag'ini qulay tarzda boshqarishi hamda shaxs doimiy ravishda mablag' haqida qayg'urmasdan erkin hayot kechirishi mumkin. Hatto iqtisodiy inqirozlarda ham krizisning ta'sirini kamaytirish ehtimoli yuqori bo'ladi.[5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 7 Steps to Financial Literacy | SkillsYouNeed. <https://www.skillsyouneed.com/rhubarb/financial-literacy-steps.html>

2. U.S. Department of the Treasury. "Financial Literacy and Education Commission."
3. Mastercard NuData Security. "2020 Fraud Risk at a Glance."
4. Financial Literacy: What It Is, and Why It Is So Important
5. <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-literacy.asp>
6. Financial Literacy | Meaning, Scope, Pros, Example, & Strategies
7. <https://www.financestrategists.com/financial-advisor/financial-literacy/>
8. Бокарев А. Повышение финансовой грамотности — это работа на перспективу [Электронный ресурс].

URL: <http://www.fingramota.org/lichnye-finansy/lichnyj-byudzheth/item/2255>

UO'K 338.242

TURIZM XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

F.A.Aziztayeva, katta o'qituvchi, Jizzax politexnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm xizmatlarini rivojlantirishning iqtisodiy samaradorligini oshirish, hududiy turizm xizmatlarini rivojlantirishning asosiy omillari hamda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizm xizmatlarini roli, shuningdek, turizm xizmatlarini rivojlantirishda chet el ilg'or tajribalaridan foydalanish haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: milliy iqtisodiyot, xizmat ko'rsatish, sohalar, aholi, daromadlar, turmush darajasi, turizm.

Аннотация. В данной статье представлены мнения и соображения о повышении экономической эффективности развития туристских услуг, основных факторах развития региональных туристских услуг и роли туристских услуг в устойчивом развитии экономики, а также об использовании передового зарубежного опыта в развитии туристских услуг.

Ключевые слова: Национальная экономика, услуги, отрасли, население, доходы, уровень жизни, туризм.

Abstract. this article provides feedback and feedback on improving the economic efficiency of the development of tourism services, the main factors for the development of regional tourism services and the role of tourism services in the sustainable development of the economy, as well as the use of foreign advanced experiences in the development of tourism services.

Keywords: national economy, service, industries, population, income, standard of living, tourism.

Milliy iqtisodiyotimizning hozirgi rivojlanish bosqichida, xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish jarayoni, aholining daromadlari va turmush darajasining o'sishi ko'p jihatdan viloyatda turizm xizmatlarini rivojlantirishni, jahon standartlariga asoslangan me'yoriy talablarga muvofiq samaradorligini oshirishga bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston strategiyasida [1], "O'zbekistonning zamonaviy iqtisodiyoti – samarali ishlab chiqarish bilan birga xizmat ko'rsatish tarmoqlari rivojiga asoslangan iqtisodiyot bo'lmog'i zarur.

Bu muhim vazifa turizmni rivojlantirish, O'zbekistonni jahon turizmining jozibali markaziga aylantirish, yurtimizni sayyohlar eng ko'p tashrif buyuradigan davlatlar qatoriga kiritishni ko'zda tutadi" deb alohida ta'kidlaganlari, soha oldiga ulkan vazifalarni qo'ydi.

Hozirgi davrda O'zbekiston butun dunyo turistlari tomonidan mahobatli arxitekturasini, unutilmas tarixi, muqaddas qadamjolari, go'zal tabiati bilan maftun etuvchi maskanga aylangan. Shuningdek, xalqimizning mahalliy milliy taomlari, mahalliy koloritga boy urf-odatlarini turistlarda o'zgacha qiziqishni uyg'otadi. Turistik xizmatlarni rivojlantirish natijasida, bu noyob meros ko'plab mamlakatlar sayyohlari uchun xizmat qilishi kerakdir.

Dunyo iqtisodiyotining yetakchi sohalaridan biri, turizm o'zining serqirra tarkibi bilan iqtisodiyotning barcha sohalariga faol ta'sirini o'tkazmoqda. U iqtisodiyotning ko'pgina sohalarini bevosita va bilvosita rivojlantirishga imkoniyat yaratib kelmoqda. Jumladan, aloqa, mehmonxonalar, transport, yo'l qurilishi, kommunal xo'jalik, umumiy ovqatlanish korxonalari, tibbiyot, maishiy xizmat ko'rsatish, savdo tarmoqlari, hunarmandchilik va boshqalar. Mamlakatda turizmni rivojlantirish natijasida bir vaqtning o'zida o'ziga xos dam olish, ko'ngil ochar maskanlar, hordiq chiqarish maskanlari industriyasini tashkil qilib, o'z o'rnida sayohatchilarga sifatli xizmat ko'rsatish

bilan bog'liq bo'lgan bir qator sohalarni qamrab oladi. Boeing kompaniyasining mintaqaviy direktori Mario Ebsim "Turizm nafaqat daromad keltiradi, balki ko'plab odamlarni ish bilan ham ta'minlaydi. Bu sohaga ayollarni jalb qilish juda muhim. Asosiy maqsad – byurokratik cheklovlarni olib tashlashdir degan fikrlarni bayon etgan.

Ekspertlarning baholashlaricha, turistik xizmatlar uchun to'g'ridan-to'g'ri sarflangan har bir dollar turdosh sohalarda taxminan qo'shimcha uch dollar daromad keltiradi. Ko'plab xorijiy sayyohlar uchun birdaniga Osiyodagi bir necha mamlakatga ta'rifni ko'zda tutuvchi turlar qiziq bo'lar edi va bu mamlakatlarga ham yaxshigina foyda keltiradi" deb ta'kidlaganlari bejiz emas [2].

Hozirgi davrda butun jahon bo'yicha turizm xizmatlariga bo'lgan o'sib borayotgan talab eng avvalo iqtisodiy-ijtimoiy sabablar bilan tavsiflanadi (umumiy daromadlarning o'sishi va bo'sh vaqtning ko'payishi, haq to'lanadigan ta'tillar muddatining ortishi, nafaqa ta'minotining yetarli darajasi, oilada bolalar sonining kamayishi va boshqalar evaziga). Shuningdek, transport turlari taraqqiyotidagi jadal o'zgarishlar, ulardan foydalanishning arzonlashishi va aholi barcha qatlamlarining to'lov qobiliyatining o'sishi, valyuta cheklovlarining yengillashtirilishi yoki bekor qilinishi, mamlakatlar o'rtasida ikki tomonlama viza rejimlarining liberallashtirilishi, turizm va turizm xizmatlarining jadal sur'atlarda rivojlanishiga turtki bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston strategiyasida "Turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog'iga aylantirish biz uchun ustuvor vazifa bo'lib qoladi. Hukumat oldidagi eng muhim vazifalardan biri – yaqin yillarda yurtimizga keladigan turistlar sonini 10 millionga yetkazishdan iborat.

Ma'lumki, qator nufuzli xorijiy ommaviy axborot vositalari 2020-yilda O'zbekistonni sayohatga albatta borish tavsiya etilgan mamlakatlar qatoriga kiritdi. Biz bunday imkoniyatdan unumli foydalanishimiz kerak" deb ta'kidlaganlari turizm va turizm xizmatlari ko'rsatish sohalari oldiga ulkan vazifalarni qo'yadi.

Qo'yilgan vazifalarni amaliyotga tatbiq etish uchun turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish va yangi turistik marshrutlarni ochish, jumladan: mamlakat barcha hududining turistik imkoniyatini o'rganish va turistik mahsulot, marshrutlarni shakllantirish, aholi uchun turlar va ekskursiyalar o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish, ichki marshrutlar bo'yicha yangi aviaillovalar ochish, marketing tadqiqotlarini o'tkazish asosida hududiy va xalqaro yo'nalishlar bo'yicha charter reyslarini tashkil etish maqsadida yangi turistik marshrutlarni tashkil etish, turizmning zamonaviy turlarini rivojlantirish va samaradorligini oshirish, ularning jozibadorligini kuchaytirishga oid islohotlarni yanada takomillashtirish bo'yicha tadbirlar turistik xizmatlar ko'rsatuvchi sub'yektlarning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonunida bir necha moddalarda turizm xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq tushunchalarning ta'rif berilgan. Jumladan, Qonunning 3-moddasida turizm xizmatlarini ko'rsatish tushunchasiga berilgan ta'rifda "turistik xizmatlar – turistik faoliyat sub'yektlarining joylashtirish, ovqatlantirish, transport, axborot-reklama xizmatlari ko'rsatish borasidagi, shuningdek, turistlarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan boshqa xizmatlar", deb ta'riflangan. Qonunning 11-moddasida keltirilgan ta'rifda "turistik sayohat yakka tartibda yoki turistlar guruhi tarkibida amalga oshiriladi. Turistik xizmatlar majmui transport (tashish) xizmati ko'rsatishni, yashash, ovqatlantirish, ekskursiya xizmati ko'rsatish, madaniy, sport dasturlarini tashkil etish va boshqa xizmatlarni o'z ichiga oladi", deb tavsiflangan. Shuningdek, qonunning 10-moddasida "turistik xizmatlar majburiy sertifikatlashtirilishi lozim. Turistik xizmatlarni sertifikatlashtirish va sertifikat berish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Turistik faoliyat sub'yektining turistik xizmatlarni majburiy sertifikatlashtirishdan bosh tortishi, turistik xizmatlarni sertifikatlashtirishning natijasi salbiy bo'lishi, shuningdek, sertifikatning amal qilishini bekor qilish turistik faoliyatni amalga oshirish uchun berilgan litsenziyaning amal qilishini to'xtatib qo'yishiga yoki litsenziyadan mahrum qilishga sabab bo'ladi". Qonunning 13-moddasida "Turistik yo'llanma (vaucher) – turistning yoki turistlar guruhining tur tarkibiga kiruvchi turistik xizmatlarga bo'lgan huquqini belgilovchi va bunday xizmatlar ko'rsatilganligini tasdiqlovchi hujjat", — deb ta'riflangan [3].

Turizm xizmatlarini ko'rsatishni rivojlantirishda chet el ilg'or tajribalaridan foydalanish biz uchun muhim o'rin tutadi. Turizmni alohida olingan hududda rivojlantirish muammosi bilan shug'ullangan R.Sh.Taxtayeva fikriga ko'ra "Turizm biznesi rivojlanishi masalasida yechilishi kerak bo'lgan asosiy muammolar orasida, turistik infratuzilmaning ma'naviy va axloqiy eskirganligi turadi (avia – avtomobil, dengiz, daryo va temir yo'l transporti, mehmonxonalar fondi, ovqatlanish sohasi ob'yektlari), ularning sifatiga mos kelmaydigan transport va mehmonxona xizmatlarining yuqori narxлари, murakkab viza rejimi va migratsion hisobga olish, turizm sohasi faoliyatini ta'minlovchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning takomillashmagani"- degan fikrni bildirgan [4].

Turizm sohasining yanada shiddatli tarzda rivojlantirish uchun davlatimiz tomonidan bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Ichki va xorijiy turistlar uchun xizmatlar sohasini kengayishi va ularning sifatini oshishi, turistlarga yaratilayotgan imtiyozlar, qulayliklar so'ngi 2-3 yil davomida sezilarli darajada o'zgardi. Turistik xizmatlarni sifatini oshirish borasida hukumat tomonidan bir qator qonun hujjatlar yangi tahrirda ishlab chiqildi va qo'shimchalar kiritildi. Bundan ko'rilayotgan asosiy maqsad mamlakatga turistlar oqimini ko'paytirish, mamlakatda aholi daromadini oshirish, shu bilan birgalikda iqtisodiyotni yanada rivojlantirish, mamlakatning investitsion jozibadorligini yanada kengaytiribgina qolmasdan, yangi investitsion loyihalarni amalga oshirishdan iboratdir. Buning uchun albatta turistik korxonalarni samarali boshqarish va xizmatlar sohasini to'g'ri tashkil etish hamda yetkazish borasida yosh kadrlarni bilimini zamon talabiga javob bera oluvchi, har tomonlama xalqaro standartlarga mos bo'lgan, kelajakda xalqaro turizm sohasini boshqarish salohiyatiga ega kuchli kadrlarni tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, jahonda so'nggi yillardagi iqtisodiy va siyosiy sohadagi o'zgarishlar iqtisodiyot tarmoqlarining xo'jalik faoliyatida, shu bilan birgalikda, ulardagi boshqaruv tizimining ham tuzilmaviy o'zgarishini taqozo etmoqda. Davlat tomonidan hududlarda turizm sohasini yaxlit rivojlantirishga ta'sir ko'rsatish siyosati hududlarda muhim ahamiyatga egadir. Turizmga strategik maqomining berilishi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi islohotlar hamda turizmga bo'lgan e'tiborning ortishi mazkur sohada tadqiqotlarning kengayishiga olib keldi.

Bizning fikrimizcha, hududiy turizmni rivojlantirishda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning obyektiv zaruriyati hamda ahamiyati sifatida quyidagilarni keltirish o'tishimiz zarur:

- O'zbekistonda hududiy turizmni rivojlantirishda mazkur xizmat turlari doirasida turistlar oqimini ko'paytirishga erishish;
- O'zbekistonda turizm bozorini rivojlantirishning bugungi bosqichida davlat tashkilotlarining asosiy vazifasi xorijiy turistlar bilan bir qatorda mahalliy turistlarini ham ichki bozorga yo'naltirish;
- innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida xizmat ko'rsatish sohasining ijtimoiy, iqtisodiy hayotdagi rolini har tomonlama oshirishni ta'minlash, turistik xizmatlar bozorida raqobat muhitini shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston strategiyasi.- Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.-169 b.
2. Mario Yebsim, Toshkent xalqaro investitsiya forumi materiallari. Toshkent, 24-26 mart 2022y.
3. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risidagi" qonuni. //O'zbekistonning yangi qonunlari. – T.: Adolat, 2000.- 131-140 b.
4. Р.Ш.Тахтаева Управление туризмом в восточно Казахстанской области на основе инновационных технологий. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. С.Петербург,2014.- с.27-28.

UDC 658.15

THE ROLE OF THE FINANCIAL STRATEGY OF THE ENTERPRISE IN THE MAINTENANCE OF ECONOMIC STABILITY

R.B.Bakhranova, master's student, KUIT Samarkand branch, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola korxonalarning iqtisodiy barqarorligini saqlab qolish uchun kuchli moliyaviy rejaga ega bo'lish qanchalik muhimligini o'rganadi. Ushbu tadqiqot muvaffaqiyatli moliyaviy strategiyalar elementlari, ularning biznes barqarorligiga ta'siri va barqaror o'sishga qo'shgan hissasini ko'rib chiqish orqali iqtisodiy noaniqlikni boshqarish va uzoq muddatli

barqarorlikni o'rnatishda moliyaviy rejalashtirish va boshqarishning ahamiyatini aniqlashga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy strategiya, Iqtisodiy barqarorlik, Korxonaning barqarorligi, Barqaror o'sish, Moliyaviy rejalashtirish, Risklarni boshqarish.

Аннотация. В этой статье рассматривается, насколько важно для бизнеса иметь сильный финансовый план для поддержания своей экономической стабильности. В этом исследовании делается попытка прояснить важность финансового планирования и управления в преодолении экономической неопределенности и установлении долгосрочной стабильности, рассматривая элементы успешных финансовых стратегий, их влияние на устойчивость бизнеса и их вклад в устойчивый рост.

Ключевые слова: Финансовая стратегия, Экономическая стабильность, Устойчивость предприятия, Устойчивый рост, Финансовое планирование, Управление рисками.

Abstract. This article explores how important it is for businesses to have a strong financial plan in order to maintain their economic stability. This study attempts to clarify the importance of financial planning and management in navigating economic uncertainty and establishing long-term stability by looking at the elements of successful financial strategies, their effect on business resilience, and their contribution to sustainable growth.

Keywords: Financial strategy, Economic stability, Enterprise resilience, Sustainable growth, Financial planning, Risk management.

Introduction: An organization's financial plan is essential for managing the intricacies of the business environment and maintaining financial stability. This study examines how, in a volatile economic climate, businesses can reduce risks, take advantage of opportunities, and promote sustainable growth with a well defined financial plan. Organizations can strengthen their capacity to adjust to shifting market conditions and guarantee long-term viability by realizing the critical role that financial strategy plays. A company's financial viability is determined by how it plans to achieve its short- and long-term objectives. Budgeting, financial planning, and resource and cost analysis are examples of financial strategies.[1] The expanded meaning of financial strategy is explained by its direct connection with other strategies, for example, investment, marketing, production, etc.[2; p.4]

Methods: The present investigation employs a qualitative research methodology, utilizing theoretical frameworks, case studies, and empirical data to examine the function of financial strategy in preserving economic stability in business organizations. Sample Selection: For analysis, a sample of different companies was chosen. Data Collection: For every organization, financial information, performance metrics, and risk management procedures were gathered. Analysis: To investigate the connection between financial strategies and economic stability, statistical techniques like regression analysis and correlation evaluations were applied. Synthes: Analysis was done on insights from scholarly publications and scientific studies.

Literature Analysis: The analysis of existing literature underscores the significance of a well-crafted financial strategy in bolstering the economic stability of enterprises. Studies highlight the critical components of effective financial strategies, including budgeting, forecasting, risk management, capital structure optimization, and liquidity management, all of which are essential for enhancing business resilience and ensuring long-term financial sustainability. Smith, J. and Johnson, R. explored the impact of financial strategies on economic stability by analyzing publicly traded companies. The research provided empirical evidence demonstrating the significance of proactive financial management in maintaining stability during economic fluctuations.

Results: The findings suggest that enterprises with sound financial strategies are better equipped to weather economic uncertainties, respond to market fluctuations, and capitalize on growth opportunities. By aligning financial goals with strategic objectives, implementing robust risk mitigation measures, and fostering financial transparency, organizations can strengthen their financial position and enhance their capacity to maintain economic stability over time. There are examples of enterprise companies that have effectively utilized financial strategies to maintain economic stability:

Table 1.

Examples of enterprise companies, their financial strategies and economic stability. (Based on the author's research)

1. Apple Inc.	Financial Strategy:	With a strong emphasis on cash management, wise investment choices, and calculated capital allocation, Apple has a strong financial plan.
	Economic Stability:	Apple has been able to successfully handle economic uncertainty and maintain stability among market changes thanks to its solid financial position, concentration on innovation, and product variety.
2. Amazon.com	Financial Strategy:	Amazon is renowned for its methodical approach to money management, emphasis on long-term growth over immediate profits, and thoughtful investments in vital sectors like infrastructure and technology.
	Economic Stability:	By efficiently controlling expenses, maximizing revenue sources, and diversifying its business portfolio to reduce risks, Amazon has been able to maintain economic stability thanks to its well-defined financial strategy.
3. Johnson & Johnson:	Financial Strategy:	Johnson & Johnson follows a cautious financial plan that is centered on keeping a solid balance sheet, handling debt sensibly, and making ongoing investments in R&D.
	Economic Stability:	The company's durability in erratic market situations can be attributed to its strong financial basis and steady performance across its many healthcare areas.
4. Microsoft Corporation:	Financial Strategy:	In order to achieve sustainable growth, Microsoft's financial strategy is centered on smart acquisitions, creative product creation, and taking advantage of new market trends.
	Economic Stability:	Microsoft has been able to adjust to shifting market conditions and keep a competitive edge because to its proactive financial planning and concentration on operational efficiency.

These illustrations show how top enterprise businesses use strong financial practices to protect the economy, build resilience, and maintain long-term success in the dynamic business environment. These businesses are good examples of how important financial strategy is to preserving economic stability and promoting long-term growth since they place a high priority on risk management, financial planning, strategic decision-making, and performance monitoring.

Discussion: The role of the financial strategy of an enterprise in maintaining economic stability is paramount in today's dynamic business environment. A well-defined financial strategy serves as a roadmap that guides the allocation of financial resources, manages risks, and supports strategic decision-making to ensure the long-term viability and sustainability of the enterprise.

1. Risk Management: Risk management is one of the most important components of financial strategy. Through the identification, assessment, and mitigation of financial risks, businesses can safeguard themselves against possible interruptions to their operations. Risk management techniques that protect the organization's financial stability and adaptability in the face of economic uncertainty are a part of a strong financial plan.

2. Capital Allocation: Strategic and effective capital allocation is facilitated by sound financial strategies for businesses. Businesses are able to maximize returns on investment, promote growth, and strengthen economic stability when they match financial resources with corporate priorities and investment opportunities.

3. Cost Management: When it comes to controlling expenses and maximizing operational effectiveness, financial solutions are essential. Businesses can increase profitability, strengthen their financial position, and streamline their operations by putting cost-effective measures into place.

4. The Art of Strategic Planning: Strategic planning and financial strategies go hand in hand because financial plans offer the framework for converting strategic objectives into operational and financial goals. Financial strategies promote long-term growth initiatives, diversification efforts, and market expansion by coordinating financial decisions with the enterprise's broader strategic direction. This helps to maintain the organization's overall economic stability.

5. Performance Monitoring: Monitoring and assessing performance is a crucial part of any financial plan. To increase economic stability, businesses can assess their financial performance, pinpoint areas for improvement, and make data-driven decisions by putting in place key performance indicators, financial benchmarks, and monitoring systems. Organizations are able to maintain financial resilience and adjust to shifting market conditions through the regular performance reviews made possible by the financial strategy.

Conclusion: In summary, an organization's financial strategy is critical to preserving economic stability since it directs financial decisions, controls risks, maximizes the use of available resources, and aids in the development of strategic plans. In addition to promoting financial resilience, a well-designed financial plan also improves the organization's capacity to deal with uncertainty, seize opportunities, and experience long-term, sustainable growth. Businesses that place a high priority on creating and implementing sound financial plans are better equipped to handle economic downturns, boost productivity, and maintain financial stability in the face of a business environment that is changing quickly.

REFERENCES:

1. <https://study.com>
2. Бобков Н.В. Формирование финансовой стратегии Российской компаний. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. — М., 2009. — С. 4.
3. Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jordan, B. D. (2017). Fundamentals of Corporate Finance.
4. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2016). Financial Management: Theory & Practice.
5. Damodaran, A. (2011). Strategic Risk Taking: A Framework for Risk Management.
6. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action.

UO'K 338.2

AHOLIGA KO'RSATILADIGAN KOMMUNAL XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISH YO'LLARI

S.B.Boboqulov, PhD, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Samarqand

Annotatsiya. Muallif tomonidan keltirilgan maqolada kommunal xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, soha faoliyatini raqamlashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish, kommunal xizmat, servis, raqamlashtirish, innovatsiya, raqamli ko'rinishga keltirish, kompetensiya.

Аннотация. В статье, представленной автором, проведены исследования по вопросам цифровизации сферы ЖКХ, разработаны предложения и рекомендации по цифровизации отрасли.

Ключевые слова: услуга, коммунальная услуга, сервис, цифровизация, инновации, компетентность.

Abstract. In the article presented by the author, research was conducted on the issues of digitalization of the housing and communal services sector, proposals and recommendations were developed for the digitalization of the industry.

Keywords: service, public service, service, digitalization, innovation, competence.

Kirish. Hozirgi vaqtda jahonda yuz berayotgan globallashuv natijasida mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini rivojlanish tendensiyalari o'z navbatida raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etishi bilan uzviy bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu borada dunyo yetakchi mamlakatlarining YaIMda raqamli iqtisodiyotning ulushining oshib borishi bilan ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, AQSHda YaIMda raqamli iqtisodiyotning ulushi 12 %, Xitoyda 11 %, Hindistonda 4 %, Rossiya Federatsiyasida 3,5 % tashkil etishi bilan ham ko'rishimiz mumkin[6]. Bu borada mamlakatimiz ko'rsatkichi 2,5 % tashkil etmoqda. Shunday ekan, mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hozirgi vaqtda iqtisodiyotimizni rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri bo'lib qolmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan "Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida" [1] Qarorida "...aholi va tadbirkorlik subyektlariga raqamli xizmatlardan foydalanish uchun qulay sharoitlar yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, byurokratik tartibotlarni qisqartirish, shuningdek, davlat boshqaruvi, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini hamda hududlarni raqamli transformatsiya qilish" kabi ustuvor maqsadlarni qo'yilgani davlatimizda iqtisodiy, ijtimoiy, davlat boshqaruvi, ta'lim, tibbiyot

va xizmat ko'rsatish sohasi innovatsion faoliyatga asoslangan holda tez sur'atlarda raqamli iqtisodiyotga o'tish kabi vazifalarni oldimizga qo'yimoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. R.H.Ayupov, G.R.Boltaboyeva “Raqamli iqtisodiyot asoslari” nomli darsligida zamonaviy elektron tijorat hamda raqamli iqtisodiyotning asosi bo'lgan muammolar bilan bog'liq masalalar, raqamli iqtisodiyotga o'tish mexanizmi, elektron tijorat va elektron biznesning bir qancha samarali biznes modellari haqida ko'plab qimmatli ma'lumotlar berilgan [2].

Q.J.Mirzaev, S.B.Boqulov, B.Q.Janzakov “Raqamli iqtisodiyot” nomli o'quv qo'llanmasida raqamli iqtisodiyot va uning rivojlanishi bilan bog'liq texnologiyalar haqida umumiy tushuncha berilgan, boshqaruvning yangi obyektlari — platformalar va biznes ekotizimlari, biznesni boshqarishning yangi tamoyillari tavsiflangan, elektron biznes va elektron tijoratni boshqarishning nazariy tamoyillari raqamli evolyutsiya ta'siri ostida biznes modellari o'zgartirish nuqtai nazaridan keltirilgan. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar keltirilgan [3].

J.N.Fayzullaev “Raqamli iqtisodiyot tushunchasining mohiyati bo'yicha ilmiy yondashuvlar tahlili” nomli ilmiy maqolasida “raqamli iqtisodiyot” tushunchasining shakllanishi, uning mazmun va mohiyati bo'yicha ilmiy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan va guruhlangan. “Raqamli iqtisodiyot” tushunchasining iqtisodiy kategoriya sifatidagi mazmuni yoritgan [4].

M.M.Payazovning “Iqtisodiyotni boshqarishda xizmat ko'rsatish sohasini transformatsiyalash ustuvor vazifa hisoblanadi” nomli ilmiy maqolasida xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirish masalalari, xizmat ko'rsatish sohasining aholi hayot sifatini ta'minlashda raqamlashtirishning tutgan o'rni, sohani transformatsiya qilishda davlat tizimi tutgan o'rni, ishlab chiqarish korxonalarini raqamlashtirish, aholining internet do'kon, internet banking xizmatlaridan foydalanish, bu borada hududlardagi holati tahlili, xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirish natijasida aholi turmush farovonligini yuksalishi kabi masalalar yoritilgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur muammoni tadqiqotining bir qator usullardan foydalanish asosida o'rganilgan, jumladan, asosan xorijiy tajribalarni monografik tahlillar natijalarini monografik tadqiqot, analiz va sintez, tizimli tahlil kabi iqtisodiy usullar asosida o'rganilib, rivojlangan mamlakatlar tajribasini mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasini raqamli texnologiyalar bilan diversifikatsiya qilish bo'yicha imkoniyatlarini ochib berishda ahamiyat kasb etgan.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy negizi bu davlat iqtisodiyotini rivojlantirish, aholi turmush farovonligini oshirish, mehnat resurslari bandligini ta'minlash, inson kapitalini shakllantirish va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga qaratilgan. Ayniqsa hozirgi vaqtda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategiya jadal amalga oshirilib borilmoqda. Bu mamlakatimizni rivojlangan mamlakatlar qatoriga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etishi bilan ajralib turadi.

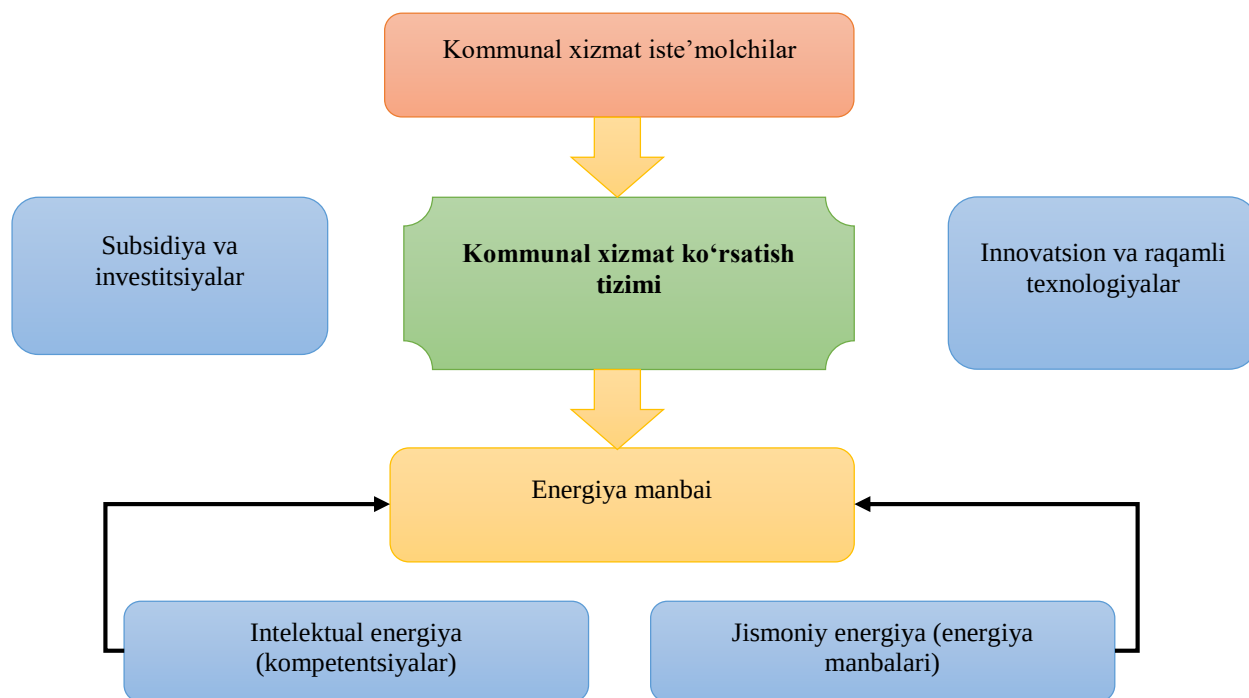
Bu borada “Raqamli O'zbekiston 2030” strategiyasida “...savdo hajmini oshirish va mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash maqsadida buyurtmachilar (mijozlar) bilan o'zaro munosabat mexanizmlarini takomillashtirish” aniq maqsadlar belgilab berilgani davlatimiz drayveri bo'lgan xizmat ko'rsatish sohani rivojlantirishimizni taqozo etmoqda. Umuman raqamli iqtisodiyotni rivojlanish bosqichlariga e'tibor beradigan bo'lsak xizmat ko'rsatish sohani takomillashtirish natijasida vujudga kelgan desak fikrimiz xato bo'lmaydi. Chunki, aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarni IT texnologiyalari bilan diversifikatsiya qilinishi natijasida xizmat ko'rsatish hajmi va ko'lami keng miqyosda oshishiga olib keldi. Keyinchalik boshqa sohalar ham raqamlashtirila boshladi va buning natijasida raqamli iqtisodiyot jadal sur'atlarda taraqqiy eta boshladi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tishimiz lozimki, xizmat ko'rsatish sohasida kommunal xizmat ko'rsatish sohasi alohida o'ringa egaki, bu sohasiz moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish, ijtimoiy soha, davlat boshqaruvini shakllanishida, rivojlanishida kommunal xizmatlarsiz rivojlana olmasligi ilmiy tasdiqlangan faktlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezident Sh.M.Mirziyoyevining “Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish tizimini boshqarishni yanada takomillashtirish chora tadbirlari” to'g'risida Farmoni 2017 yil 18-aprelda (PF-5017-son) qabul qilingan [6]. Bu Farmonda Respublika aholisining sifatli uy-joy

kommunal xizmatlari bilan qamrab olinishni tubdan yaxshilash, uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish sohasida barcha tashkilotlarning o'zaro hamkorligi uyg'unlashgan texnologik zanjirini shakllantirish asosida uy-joy fondidan foydalanish tizimini yanada takomillashtirish, ko'p xonadonli uylarning saqlanishi talablariga rioya etilishi ustidan texnik nazoratning samarali tizimini yaratish, shuningdek, xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatlarning ish sifatini oshirish va moliyaviy –iqtisodiy barqarorligini ta'minlash maqsadi qo'yilganligi, sohada dolzarb, o'z muammosini yechmagan kamchiliklar borligini va uni bartaraf etishimiz lozimligini anglatmoqda.

Aholiga kommunal xizmat ko'rsatish tizimini raqamlashtirishda innovatsion faoliyatni o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Kommunal xizmat ko'rsatish tizimining tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan holda, bunday yechim joylashgan tekislik resurslar va energiya tejashni boshqarish tizimlarini shakllantirish hisoblanadi. Raqamli va innovatsion texnologiyalar transferi asosida uy-joy kommunal xizmatlarni resurs va energiya bilan ta'minlash elementlari shakllantirish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Aholiga kommunal xizmat ko'rsatish tizimini raqamli va innovatsion asosda rivojlantirishda resurslar bilan ta'minlash mexanizmi

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aholiga kommunal xizmat ko'rsatish tizimi subyektlari o'rtasida kommunal xizmatlarni o'z vaqtida sifatli amalga oshirish, sotish, ular uchun to'lovlarni raqamlashtirish hamda tizim faoliyatini raqamlashtirish bo'yicha quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- kommunal xizmat ko'rsatish tizimini raqamlashtirishda davlatning rolini kuchaytirish va oshirish;
- uy-joy mulkdorlari shirkatlari, boshqaruv tashkilotlari va kommunal xizmat resurslarni yetkazib beruvchi korxonalarning raqamli ko'rinishga o'tish jarayoniga tayyorlash;
- kommunal xizmat ko'rsatish bozorini baholash uchun innovatsion texnologiyalarni qo'llash;
- kommunal xizmat ko'rsatish tizimida "Aqlli shahar", "Xavfsiz shahar" milliy loyihasini amalga oshirish;
- aholiga kommunal xizmat ko'rsatish tizimida nazorat axborot muhitini shakllantirish;
- kommunal xizmat ko'rsatish tizimida blokcheyn texnologiyalari va aqlli robot tizimlarini joriy etish;
- qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish holati va istiqbollarini tahlil qilish;

- kommunal xizmat ko'rsatish tizimini issiqlik bilan ta'minlash, favqulodda vaziyatlarda qarorlarni qo'llab-quvvatlashning aqlli tizimlarini rivojlantirish;
- shahar kommunal xizmatlarining monitoring va nazorat qilishning yagona axborot-tahlil tizimini shakllantirishni keng miqyosda amaliyotga joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan "Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-162-son Qarori. Toshkent sh., 2023-yil 24-may, www.lex.uz
2. R.H.Ayupov, G.R.Boltaboyeva Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. T.: TMI, 2020 y, 575 bet.
3. Қ.Ж.Мирзаев, С.Б. Бобокулов, Б.Қ.Жанзаков, Рақамли иқтисодиёт, / Ўқув қўлланма / Самарқанд.: СамИСИ, "СТАП-СЕЛТ" МЧЖ. Нашриёт матбаа бўлими, -2022 й. 48 бет.
4. S.B.Boboqulov "Kommunal xizmat ko'rsatishda xarajatlarni optimallashtirish" Innovatsion iqtisodiyot / Инновационная экономика / The Innovation Economy №2. 2023.
5. J.N.Fayzullaev "Raqamli iqtisodiyot tushunchasining mohiyati bo'yicha ilmiy yondashuvlar tahlili". Axborot texnologiyalar iqtisodiyoti jurnali. Iqtisod va moliya / Экономика и финансы 2022, 1(149).
6. <http://www.worldbank.org/eca/russian/data/78i>

UO'K: 330.43

MINTAQA IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA MINTAQA QISHLOQ XO'JALIGI SUBYEKTLARINING ROLI

D.R.Butanova, PhD, dots., Ma'mun universiteti NTM, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishdagi qishloq xo'jaligi subyektlarining roli qarab chiqilgan va samaradorlik ta'sirini baholash bo'yicha korrelyatsion tahlil olib borilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanuvchi subyektlar.

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль субъектов сельского хозяйства в развитии экономики региона и проведен корреляционный анализ для оценки влияния эффективности.

Ключевые слова: сельское хозяйство, фермы, крестьянские хозяйства, субъекты, занимающиеся сельскохозяйственной деятельностью.

Abstract. In this article, the role of agricultural entities in the development of the regional economy was considered and a correlational analysis was conducted to assess the impact of efficiency.

Key words: agriculture, farms, peasant farms, subjects engaged in agricultural activities.

Kirish. Qishloq xo'jaligi inson uchun zarur bo'lgan birlamchi ehtiyojdagi ne'matlarni ta'minotchi vazifasini bajaradi. Aholi sonini o'sishi hamda real daromadlarini oshib borishi soha mahsulotlariga bo'lgan talabning miqdor va sifat jihatdan kengayishiga sabab bo'lmoqda. Ammo, mavjud tabiiy resurslarning cheklanganligi bu talabni qondirish bilan bog'liq muammolarni kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari tarmoqda yetishtiriladigan mahsulot hajmining ko'proq obyektiv va tabiiy omillarga bog'liq bo'lib qolishi, subyekt rolining ikkinchi darajali bo'lib qolishi bu jarayonlarni chuqur tadqiq qilish va ularga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash lozimligini asoslaydi.

Shuningdek rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi turmush farovonligini, ya'ni bandligini ta'minlash, daromadlarini shakllantirishda qishloq xo'jaligini yuqori ulushga egaligicha qolayotganligi keltirib o'tilgan muammoning dolzarbligini yana bir bor asoslaydi. Chunki, tadqiqotlar natijalaridan ma'lum bo'lishicha qishloq xo'jaligida iqtisodiy o'sishga erishishi aholini kam ta'minlangan qismini daromadlarini oshirishda ikkidan to'rt barobargacha samaralidir [6].

Qishloq xo'jaligi boshqa sohalarga nisbatan norentabel bo'lganligi sababli, investorlar ushbu sohaga pul tikishni xohlashmaydi. Bundan tashqari ushbu soha bilan shug'ullanuvchilarda ham muammolar kelib chiqadi. Shu sababli butun dunyoda qishloq xo'jaligi davlat tomonidan turli iqtisodiy dastaklar asosida qo'llab – quvvatlaniladi. Jahon amaliyotida keng tarqalgan usullardan biri bu subsidiyalash hisoblanadi. Bunda fermer xo'jaliklari ekin yetishtirish uchun davlatdan

subsidiyalar oladi. Shu bilan birga davlat fermerlarni ba'zi ekin turlarini yetishtirganlik uchun moddiy rag'batlantiradi.

Adabiyotlar sharhi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish jarayonlariga ta'sir qiluvchi turli omillarni tadqiq qilish va ular asosida prognoz qiymatlarini ishlab chiqish masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, iqlim o'zgarishlari hamda turli agroiqlimga ega bo'lgan hududlarda resurslar sarfi kabilarni hisobga olgan holda prognoz qiymatlarini hisoblash [3], qaror qabul qilishda o'simliklarni o'sish modellarini tuzish [4], murakkab prognozlarni amalga oshirish strategiyalari [5], prognozni amalga oshirish uchun mavsum oldi va mavsum davridagi o'zgaruvchilarni baholash masalalari [6], birlamchi ma'lumotlarni yig'ish usullari [7], prognozlashda dinamik modellardan foydalanish imkoniyatlari [8], bir qator tadqiqot ishlarida qarab chiqilgan.

Tahlil va natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatda qishloq xo'jalik mahsulotlarini yaratishda uchta subyekt qatnashadi va ularning mahsulot yetishtirishdagi roli turlicha ahamiyatga ega. Ya'ni, asosiy subyektlar sifatida fermer hamda dehqon xo'jaliklari qaraladi, shu bilan birga qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ham mavjud bo'lib, mahsulot yetishtirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Ushbu guruhlarining mahsulot yetishtirishdagi rolini baholab o'tamiz. Buning uchun dastlab ularning mahsulot yetishtirishdagi ulushiga e'tibor qaratib o'tamiz.

Subyektlarning mahsulot yetishtirishdagi ulushi o'zgarishini uchta subyekt kesimida jami qishloq xo'jalik mahsuloti hamda dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari kesimida qarab chiqildi (1-jadval).

Aniqlanishicha qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda fermer xo'jaliklari ulushining kamaymoqda, boshqa tomondan esa Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari ulushini oshmoqda. 2018 yilda tadqiq qilinayotgan davr uchun ikkala subyektning ulushini quyi va yuqori chegaralariga yetgan. Jumladan fermer xo'jaliklari ulushi 21,9 foizga qadar kamaygan, natijada dehqon xo'jaliklari ulushi 76,8 foizga yetgan.

1- jadval.

Xorazm viloyatida qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda subyektlar ulushi dinamikasi

	Fermer xo'jaliklari	Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari	Qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	Fermer xo'jaliklari	Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari	Qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	Fermer xo'jaliklari	Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari	Qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar
	Jami			Dehqonchilik			Chorvachilik		
2010	33,8	64,9	1,3	61,7	37,2	1,1	4,1	94,4	1,5
2011	29,0	69,8	1,2	56,7	42,5	0,8	4,1	94,3	1,6
2012	30,2	68,3	1,5	58,2	40,6	1,2	4,0	94,3	1,7
2013	30,2	68,4	1,4	58,1	40,9	1,0	4,3	93,9	1,8
2014	29,9	68,7	1,4	57,2	41,7	1,1	4,2	94,1	1,7
2015	30,8	67,8	1,4	56,9	42,1	1,0	4,3	94,0	1,7
2016	29,0	69,7	1,3	53,6	45,5	0,9	4,3	94,0	1,7
2017	26,3	72,7	1,0	48,1	51,3	0,6	3,6	95,0	1,4
2018	21,9	76,8	1,3	42,4	56,6	1,0	3,4	95,1	1,5
2019	25,1	73,6	1,3	50,0	48,9	1,1	4,1	94,5	1,4
2020	24,7	73,2	2,1	50,2	47,4	2,4	3,9	94,4	1,7
2021	24,5	72,0	3,5	49,5	44,3	6,2	4,1	94,5	1,4
2022	27,7	67,3	5,0	54,6	38,1	7,3	4,6	92,4	3,0

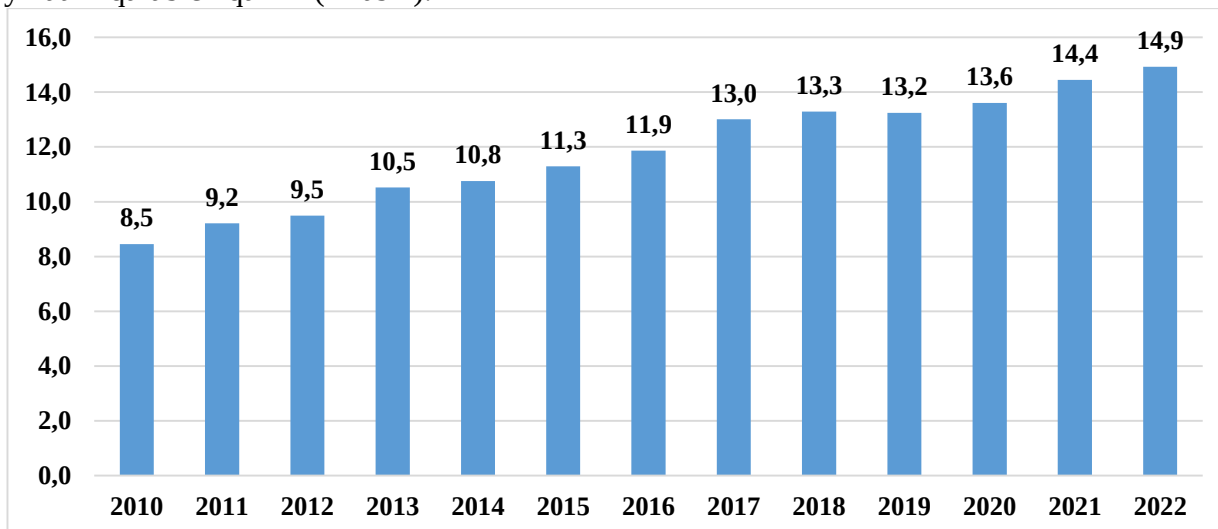
Manba: muallif ishlanmasi

Ammo keyingi to'rt yilda fermer xo'jaliklari hamda qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushini oshishi kuzatilgan bo'lib natijada, dehqon xo'jaliklari ulushi 67,3 foizga qadar kamaygan. Asosiy o'zgarish qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushida kuzatilgan, ya'ni 1,3 foizdan 5,0 foizga qadar oshib maksimal qiymatiga erishgan. Dehqonchilik mahsulotlari yetishtirishda ham ayni yo'nalishdagi o'zgarishni kuzatish mumkin, biroq farqli ravishda bunda fermer xo'jaliklarining ulushi yuqori qiymatga ega bo'lmoqda. Bundan tashqari

oxirgi to'rt yillikda qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi 7,3 barobarga oshgan.

Chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishda asosiy ulush dehqon xo'jaliklari hissasiga to'g'ri kelmoqda va bu deyarli o'zgarishsiz qolmoqda. Jumladan, mazkur davrda dehqon xo'jaliklarini chorvachilik mahsulotlari yetishtirishdagi ulushining variatsion kengligi 2,7 birlikni tashkil qilmoqda. Natijada, qolgan ikkala subyekt ulushidagi o'zgarishlarni ham past darajada ekanligi aniqlandi. Muhimi qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishda asosiy subyekt sifatida maydonga chiqayotgan fermer xo'jaliklari ulushini ahamiyatsiz darajada qolayotganligini kuzatish mumkin.

Qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda subyektlar ulushining o'zgarishini qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishdagi samaradorlikka ta'sirini qarab chiqamiz. Dastlab umumiy samaradorlik ko'rsatkichi sifatida har bir gektar maydonga to'g'ri keladigan qishloq xo'jalik mahsulotining real qiymatini qarab chiqamiz (1-rasm).

1-rasm. Har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsuloti real qiymati mln. so'm

Manba: muallif ishlanmasi

Tahlil qilinayotgan davrda qishloq xo'jalik ekinlari maydoni 8 foizga kamaygan bo'lishiga qaramasdan mahsulotning real qiymati 1,62 barobarga oshishi ta'minlangan. Natijada, har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsuloti real qiymati 8,5 million so'mdan 14,9 million so'mga qada oshgan. Yerdan foydalanish samaradorligining o'rtacha o'sish sur'ati 4,9 foizni tashkil qilgan. Ushbu natijaga erishishda subyektlar hamda qishloq xo'jaligi sohalari rolini baholash maqsadida korrelyatsion tahlil amalga oshirildi (2-jadval).

2-jadval

Subyektlar ulushini samaradorlik ko'rsatkichiga ta'sirini baholash bo'yicha amalga oshirilgan korrelyatsion tahlil natijalari

	PSPR	FSHt	PFSHt	ACSHt	FSHc	PFSHc	ACSHc	FSHI	PFSHI	ACSHI
PCPR	1,00									
FSHt	-0,79	1,00								
PFSHt	0,58	-0,94	1,00							
ACSHt	0,61	-0,21	-0,14	1,00						
FSHc	-0,75	0,96	-0,95	-0,07	1,00					
PFSHc	0,47	-0,82	0,95	-0,33	-0,92	1,00				
ACSHc	0,64	-0,26	-0,08	0,98	-0,12	-0,28	1,00			
FSHI	-0,08	0,55	-0,73	0,47	0,67	-0,81	0,41	1,00		
PFSHI	-0,14	-0,35	0,60	-0,70	-0,46	0,68	-0,59	-0,87	1,00	
ACSHI	0,29	0,14	-0,40	0,75	0,23	-0,47	0,62	0,62	-0,93	1,00

Bu erda: PCPR — Har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsuloti real qiymati mln. so'm; FSHt – yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda fermer xo'jaliklari ulushi foiz; PFSHt – yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda dehqon xo'jaliklari ulushi foiz; ACSHt – yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari

yetishtirishda qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi foiz; FSHc – dehqonchilik mahsulotlari yetishtirishda fermer xo'jaliklari ulushi foiz; PFSHc – dehqonchilik mahsulotlari yetishtirishda dehqon xo'jaliklari ulushi foiz; ACSHc – dehqonchilik mahsulotlari yetishtirishda qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi foiz; FSHl – chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda fermer xo'jaliklari ulushi foiz; PFSHl – chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda dehqon xo'jaliklari ulushi foiz; ACSHl – chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi foiz.

Manba: muallif ishlanmasi

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko'ra fermer xo'jaliklarining qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishdagi ulushi bilan har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan mahsulotning real qiymati orasida teskari bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Boshqa tomondan esa dehqon xo'jaliklari ulushining samaradorlik ko'rsatkichiga ijobiy ta'siri mavjudligi aniqlandi. . Qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtiruvchi tashkilotlarda ham ayni holatni kuzatish mumkin.

Dehqonchilik mahsulotlari yetishtirishda subyektlarning ulushi yuqorida keltirib o'tilgan natijalar bilan deyarli bir xil, faqat dehqon xo'jaliklari bilan har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan mahsulotning real qiymati orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti biroz pasaygan.

Qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushining samaradorlik ko'rsatkichiga ta'siri oshganligi kuzatilmoqda. Chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda subyektlar ulushining har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsuloti real qiymatiga ta'siri ahamiyatsiz darajada ekanligi aniqlandi. Faqat, fermer va dehqon xo'jaliklari ulushini ta'sirini ifodalovchi koeffitsiyentlar manfiy qiymatga ega bo'lgan bo'lsa, qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi ta'sirini ifodalovchi koeffitsiyent musbat qiymatga ega bo'lmoqda.

Fermer xo'jaliklari ulushidagi o'zgarishning har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsuloti real qiymatiga ta'sirini pastligini o'rganish bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, fermer xo'jaliklarida ishchi kuchidan foydalanish samaradorligi pastligi aniqlandi. Ya'ni, mavjud yer maydoniga mos sondagi ishchi kuchining ta'minlanmasligi agrotexnik tadbirlarni o'z vaqtida va samarali amalga oshirilmasligiga sabab bo'lmoqda, natijada ular samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirish bilan bog'liq muammolarga duch kelishmoqda. Bundan tashqari fermer xo'jaliklari ixtiyoridagi yer maydonining kattaligi ularni yerlar hosildorligini birdaniga oshirish imkoniyatini cheklab qo'ymoqda. Fikrimizcha, fermer xo'jaliklarida har bir gektar yer maydoniga yetishtirilayotgan mahsulot turidan kelib chiqqan holda talab darajasidagi ishchi kuchini jalb qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa. Qishloq xo'jaligidan yaratilgan qo'shilgan qiymatning jamiyatga nisbatan ulushining yuqori, ammo sohadagi o'sish sur'atining nisbatan pastligicha qolishi yalpi hududiy mahsulot o'sishini pasayishiga sabab bo'lmoqda. Ya'ni 2022 yilda qishloq xo'jaligining yalpi qo'shilgan qiymatdagi ulushi 46 foizni, yalpi hududiy mahsulot o'sishidagi ulushi 27,2 foizni tashkil qilmoqda. Fikrimizcha, mintaqada ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyot hamda barqarorlikni ta'minlashda qishloq xo'jaligini intensivlashtirish asosida yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash talab qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan YAngi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni
2. Gulyamov S.S., Abdullaev A.M., Olimjonov A.U. Vaqtli qatorlarning statistik tahlili va mavsumiy tebranishlarni prognozlashtirish. /B.To'rayevning umumiy tahriri ostida. –T.: «Fan va texnologiya», 2016, 284 bet
3. Hochman Z., Gobbett D., Holzworth D., McClelland T., van Rees H., Marinoni O., Garcia J.N., Horan H., 2012. Quantifying yield gaps in rainfed cropping systems: a case study of wheat in Australia. Field Crops Res. 136, 85e96.
4. Hunt, R. Plant Growth Analysis. London: Edward Arnold, 1978. (Studies in Biology 96).; Johnson, D.M. 2014. An assessment of pre- and within-season remotely sensed variables for forecasting corn and soybean yields in the United States. Remote Sensing of Environment, 141: 116-128.
5. Holland, T. 2011. Overview of Sample Surveys for Forecasting & Estimating U.S. Crops. Paper prepared for the Regional Workshop on Sampling for Agricultural Surveys, 23 June 2011. Montevideo, USDA-NASS.
6. <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview>

**SOLIQ ISLOHOTLARI — IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH HAMDA
INVESTITSIYAVIY JOZIBADORLIKNI OSHIRISH OMILI SIFATIDA**
Yu.Yu.Eshniyasova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada soliq islohotlari, 2024 yildagi asosiy soliq o'zgarishlari hamda ularning iqtisodiy o'sishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Mintaqa iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirishga soliq islohotlarini ustuvor yo'nalishlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, innovatsiya, soliq islohoti, innovatsion rivojlanish, investitsiyaviy jozibadorlik, soliq samaradorligi, eksport, import.

Аннотация. В статье анализируются налоговые реформы, основные налоговые изменения в 2024 году и их значение для экономического роста. Определены приоритетные направления налоговой реформы для инновационного развития экономики региона.

Ключевые слова: экономический рост, инновации, налоговая реформа, инновационное развитие, инвестиционная привлекательность, налоговая эффективность, экспорт, импорт.

Abstract. The article analyzes tax reforms, major tax changes in 2024 and their implications for economic growth. The priority areas of tax reform for the innovative development of the regional economy have been identified.

Keywords: economic growth, innovation, tax reform, innovative development, investment attractiveness, tax efficiency, export, import.

Yaqinda qabul qilingan “O‘zbekiston 2030” rivojlanish strategiyasida soliq tizimi oldiga bir tomondan davlat byudjetini tegishli daromadlar bilan ta'minlash, ikkinchi tomondan esa, aholining va korxonalar daromadlilik darajasini oshirish, ularni ijtimoiy-iqtisodiy himoyalash, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish vazifasi qo'yilgan. Bu ikki vazifani bir vaqtning o'zida amalga oshirish soliq tizimiga puxta o'ylangan va ilmiy asoslangan bir qancha tadbirlarni amalga oshirish mas'uliyatini yuklaydi. Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish, shuningdek soliq qonunchiligini takomillashtirish, iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishning eng muhim shartlari hisoblanadi.

Shu bois keyingi yillarda, amaldagi mavjud vaziyatni hisobga olgan holda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlantirish, tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash hamda ular uchun teng raqobat sharoitlarini yaratish maqsadida soliq sohasida jadal islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2024 yil 1 yanvardan kuchga kirgan, O‘zbekiston Respublikasining “Soliq va byudjet siyosatining 2024 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi 2023 yil 28 dekabrda O‘RQ-891-son Qonuni qabul qilindi. Mazkur Qonunda 2024-yil uchun soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari belgilanib, bunda Prezidentimizning tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida biznes yuritishni soddalashtirish, soliq yukini kamaytirish yuzasidan belgilab berilgan topshiriqlari, xususan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, o'zini o'zi band qilgan shaxslarga soliq solish tartibini takomillashtirish, qo'shilgan qiymat solig'i zanjirining uzluksizligini ta'minlash, tabiiy boyliklardan samarali va oqilona foydalanish, mutlaq summada belgilangan soliq stavkalarining kutilayotgan inflyatsiya darajasidan kelib chiqqan holda indeksatsiya qilinishi nazarda tutilmoqda.

Jumladan, Tadbirkorlarga keng imkoniyatlar yaratish, tekshiruvlar sonini qisqartirish maqsadida soliq hisobotlari va soliqlarni hisoblash va to'lash bo'yicha boshqa hujjatlarning but saqlanishi, soliq majburiyatlari bo'yicha da'vo qilish muddati hamda ortiqcha to'langan soliq summasini hisobga olish yoki qaytarish besh yildan uch yilga kamaytirildi.

Bundan tashqari, kameral soliq tekshiruvini amalga oshirishda soliq to'lovchining hududiga kirish, hududi va binolarini ko'zdan kechirish, hujjatlarini talab qilib olish va uni chaqirtirish hamda soliq to'lovchining hujjatlari va buyumlarini olib qo'yish holatlarining taqiqlanishi Soliq kodeksining 138-moddasida belgilab qo'yildi. Bu haqda davlatimiz rahbari 2023 yil 18 avgustda tadbirkorlar bilan ochiq muloqotida “Kameral nazorat “soliqchining quroli” emas, balki tadbirkorga xatosini ko'rsatib,

uni to'g'rilashga yordam beradigan jarayon bo'lishi kerak. Hozirda esa kameral nazorat to'laqonli soliq tekshiruviga aylanib ketgani sir emas va bu korrupsiyaga ham yo'l ochib beryapti. Endi kameral nazoratda tadbirkordan hujjat talab qilish yoki uni idoraga chaqirishni qat'iy qat'iylashtiramiz." deb ta'kidlagan edi.[1]

Ma'lumki, o'tgan yili mamlakatimiz rahbari tashabbusi bilan tadbirkorlik subyektlari mikro, kichik, o'rta va yirik toifalarga ajratilishi va ularning har biri bilan alohida yondashuvlar asosida soliqqa tortish tizimining yo'lga qo'yilishi, shuningdek, tuman va shaharlarning 5 ta toifaga ajratilishi, 60 ta tumanga alohida soliq, kredit va moliyaviy yordamlar joriy qilinishi o'z samarasini bera boshladi. Natijada tadbirkorlar daromadining o'sishi kuzatilgan. Davlat tomonidan samarasiz soliq mexanizmlarini qo'llash oqibatida vujudga kelgan soliq qarzdorligidan voz kechilishi hisobidan biznes ixtiyorida 2 trillion so'm qolgan. Bojxona hududida qayta ishlash tizimining soddalashishi natijasida undan foydalanuvchi tadbirkorlar soni 2 barobar ortib, mahsulot eksporti ulushi 455 million dollarga yetgan.

Shuningdek, davlatimiz rahbari o'z nutqida "Eksportni kengaytirish bo'yicha yana bir katta imkoniyat – bu nufuzli xorijiy brendlarni mamlakatimizga jalb qilish hisoblanadi. Misol uchun, yillik bozori 100 milliard dollardan oshadigan dunyoning eng mashhur 50 ta brendi korxonalarimiz bilan ishlashga katta qiziqish bildirmoqda." deb alohida to'xtalib o'tgan.[2]

Bu kabi vazifalarni amalga oshirish, eksportni rag'batlantirish maqsadida qulay bojxona rejimining joriy qilinishi aytilgan edi. Bu bo'yicha O'RQ-891-son Qonun bilan O'zbekiston Respublikasi "Bojxona kodeksi" ba "Soliq kodeksi"ga o'zgartirish kiritilib, chet davlatlar transport vositalarining O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hudud orqali tranziti uchun yig'imni, yuk ko'tarish quvvati 10 tonnadan yuqori bo'lgan yuk transport vositalari va tirkamalarining avtomobil yo'llari bo'ylab harakatlanishi huquqi uchun yig'imni hamda alkohol mahsulotlarini realizatsiya qilish huquqi uchun yig'implarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi Soliq kodeksi bilan tartibga solinadigan bo'ldi.

Eng muhimi, Bosh qomusimizda ilk bor qulay investitsiya va ishbilarmonlik muhitini ta'minlash, mulk daxlsizligi, bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratish, sud mustaqilligi bo'yicha davlat o'ziga aniq majburiyatlar oldi.[3]

Bundan tashqari, asosiy o'zgarishlardan, aksiz solig'i stavkalari import qilingan tamaki mahsulotlariga nisbatan soliq stavkasi pasaytirildi, ba'zi aksizosti mahsulotlarga nisbatan esa inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda soliq stavkalari 12 foizga indeksatsiya qilindi. Shuningdek, tarkibida shakar yoki boshqa shirinlashtiruvchi moddalar bo'lgan, gazlangan hamda iste'mol qadog'iga qadoqlangan ichimliklar 1 litri uchun 500 so'm, energetik va tetiklashtiruvchi ichimliklar 1 litri uchun 2000 so'm miqdorida aksiz solig'i 2024 yil 1 apreldan joriy qilinishi nazarda tutilgan.[4]

Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun qat'iy belgilangan miqdordagi soliq stavkalari 1,1 koeffitsiyentga indeksatsiya qilindi. Soliqni qat'iy belgilangan summada to'lovchilar uchun jami daromadi besh yuz million so'mdan oshmagan soliq to'lovchilarga bir yillik soliq summasi 25 mln. so'm, besh yuz million so'mdan yuqori bo'lgan soliq to'lovchilarga esa 34 mln. so'm qilib belgilandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Soliq va byudjet siyosatining 2024 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 2023 yil 28 dekabrda O'RQ-891-son Qonuni asosida Xorazm viloyati bo'yicha 2024-yilda qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar uchun yuridik va jismoniy shaxslarning yer solig'i stavkalariga hamda yuridik shaxslar uchun mol-mulk solig'ini hisoblashda ko'chmas mulkning 1 kv.metr uchun belgilanadigan minimal miqdoriga o'zgartirish kiritish to'g'risida Xalq deputatlari Xorazm viloyati kengashining 2023 yil 30-dekabrda VI-76-191-12-0-K/23 sonli Qarori qabul qilindi.[5] Qarorga ko'ra mintaqada yuridik va jismoniy shaxslarning qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yerlari bazaviy soliq stavkasi, yuridik shaxslar uchun mol-mulk solig'ini hisoblashda viloyatning tumanlarida ko'chmas mulklarning 1kv.metr uchun minimal miqdorlari belgilandi va hududlarning iqtisodiy rivojlanganlik darajasini inobatga olgan holda ushbu soliqlar stavkalari Mutlaq miqdorlariga nisbatan kamaytiruvchi va oshiruvchi koeffitsiyentlar ishlab chiqildi.

Bugungi olib borilayotgan soliq islohotlari natijasida ishlab chiqilgan soliq imtiyozlari, preferensiyalardan tadbirkorlik subyektlari va aholi tomonidan o'z o'rnida samarali foydalanilsa, bu islohotlar albatta o'z samarasini beradi va biznes rivoji va aholi farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Yangi tahrir) 2023 yil 30 aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. 2019 yil 30 dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasining "Soliq va byudjet siyosatining 2024 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 2023 yil 28 dekabrda O'RQ-891-son Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o'tkazilgan uchrashuvdagi nutqi "Tadbirkorlik rivojini yanada yuksak bosqichga ko'tarish – ustuvor vazifamizdir" 2023 yil 18 avgust.
5. Xorazm viloyati bo'yicha 2024-yilda qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar uchun yuridik va jismoniy shaxslarning yer solig'i stavkalariga hamda yuridik shaxslar uchun mol-mulk solig'ini hisoblashda ko'chmas mulkning 1 kv.metr uchun belgilanadigan minimal miqdoriga o'zgartirish kiritish to'g'risida Xalq deputatlari Xorazm viloyati kengashining 2023 yil 30-dekabrda VI-76-191-12-0-K/23 sonli Qarori.

UO'K 338.1

BA'ZI RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA SAVDO SIYOSATI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sh.D.Farxodova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada ba'zi rivojlangan mamlakatlarda, xususan AQShda savdo siyosati, ahamiyati, uni amalga oshirishning ahamiyati va uning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan hamda savdo siyosatini samarali amalga oshirish yuzasidan xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Savdo, savdo siyosati, xalqaro savdo, xalqaro bozor, eksport, jahon xo'jaligi.

Аннотация. В данной статье подчеркивается значение торговой политики, важность ее реализации и ее особенности в некоторых развитых странах, в частности в США, а также приводятся выводы и предложения относительно эффективной реализации торговой политики.

Ключевые слова: Торговля, торговая политика, международная торговля, международный рынок, экспорт, мировая экономика.

Abstract. This article highlights the importance of trade policy, the importance of its implementation and its specific features in some developed countries, particularly the United States, and gives conclusions and suggestions regarding the effective implementation of trade policy.

Key words: Trade, trade policy, international trade, international market, export, world economy.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlardan biri rivojlangan mamlakatlar bilan o'zaro savdo siyosatini amalga oshirish hisoblanadi. Undan asosiy maqsad mamlakatimizda Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish hisoblanadi. Bu masala haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida ta'kidlanganidek: "Jahon savdo tashkilotlariga a'zo bo'lish bo'yicha asosiy muzokaralarni yakunlab, ichki qonunchilikni moslashtirish, yangi standartlarni joriy etish ishlarini jadallashtiramiz. Umuman, 2023-yilda eksport hajmi tariximizda ilk bor 23 mlrd. dollardan ortadi [1]. Shunday ekan, oqilona savdo siyosati orqali rivojlangan mamlakatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Darhaqiqat, hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda savdo siyosati amalga oshirilib, shular natijasida savdo sohasi kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Raqamlarga murojaat qiladigan bo'lsak, savdo siyosati rivojlangan mamlakatlar soni ko'pchilikni tashkil etadi. Ular jumlasiga AQSH, Xitoy, Germaniya va Fransiya kabi mamlakatlarni kiritish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi 10 yillikda jahon iqtisodiyotining savdo siyosati sohasida jadal o'sish kuzatildi. Ushbu o'sish xalqaro savdoning yanada tez o'sishi bilan bog'liq bo'ldi. Savdo hajmining o'sishi bevosita texnologik o'zgarishlar va savdo to'siqlarini kamaytirish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarning natijasidir. Ba'zi rivojlangan mamlakatlar savdo siyosatlari orqali iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlaridan to'liq foydalanishlari uchun o'z imkoniyatlarini yanada

kengaytirdilar. Rivojlangan mamlakatlardagi savdo to'siqlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mehnatni ko'p talab qiladigan ishlab chiqarishda mujassamlangan bo'lib, ularda rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda qiyosiy ustunlikka egadirlar. Ushbu sohalarda rivojlangan mamlakatlar tomonidan savdoni yanada erkinlashtirish aholini kambag'allikdan chiqishiga imkon berib, unga kiradigan mamlakatlarga foyda keltirdi. Xususan, bu borada oxirgi 20 yil ichida jahon savdosining o'sishi yiliga o'rtacha 6 foizni tashkil etdi. Bu esa jahon ishlab chiqarishidan 2 baravar ko'p [4].

Rivojlangan mamlakatlardagi savdo siyosati so'nggi o'n yillikda xalqaro iqtisodchilar uchun asosiy tahlil obyekti bo'lib qaraladi. Ushbu mamlakatlarda iqtisodiy o'sishga qiziqish savdo va o'sish o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi. Bu borada ba'zi rivojlangan mamlakatlar o'zlarining savdo siyosatlarini turli usullar bilan o'zgartirib, yuqori iqtisodiy samara va natijalarga erishdilar. Ularning iqtisodiy tuzilmasidagi o'zgarishlar savdo siyosati va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, savdo siyosati rivojlanishini o'z ichiga olgan ushbu rivojlangan mamlakatlarning muammolari va tajribasidan kelib chiqadi. Ushbu yo'nalish muqobil savdo strategiyalari doirasida qabul qilingan siyosatlarni tahlil qilishga qaratilib, bu ichki va tashqi omillarning ta'siriga ham bog'liq bo'ladi. Shuningdek, ushbu jihat eksportdan keladigan tushum va xalqaro bozorning barqarorligini aks ettiradi. Biroq, savdoning murakkabligi jahonda ayrim aholi qatlamlari uchun jiddiy oqibatlarga olib keladi. Ular ko'pincha global yoki paydo bo'ladigan bozorlardan nomutanosib ravishda uzilib qoldilar. Kambag'allik faol iqtisodiy markazlar bilan bog'liq kuchsiz belgilariga ega. Ushbu sohalarda firmalar va jamoalar malakali va mehnatkash xodimlarning rivojlanishini ta'minlay olmadilar. Ular global ishlab chiqarish zanjirlariga qo'shilmagan va o'z mahsulotlari va malakalarini diversifikatsiya qilish uchun ega emaslar. Shu sababli, kuchli rivojlangan mamlakatlar savdodan yuqori foyda ko'radilar.

Savdo siyosati iqtisodiy o'sish va rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida rivojlangan mamlakatlar tomonidan erkinlashtirish zarur [2]. Rivojlangan mamlakatlardagi savdo to'siqlarini bartaraf etish uchun ushbu mamlakatlarda xalqaro hamjamiyat tomonidan ko'proq sa'y-harakatlar olib borildi. Unga nisbatan qo'yilgan ko'p aloqali kelishuvli kvotalar 2005-yilgacha bekor qilgan bo'lib, bunda to'qimachilik, tikuvchilik va qishloq xo'jaligi sohalari erkinlashtirilgan [3]. Shular qatori qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarishdagi tariflarni bekor qilish va ularning ta'sirini yanada kuchaytirish lozim. O'z navbatida, ushbu mamlakatlar o'zlarining savdo to'siqlarini kamaytirishga harakat qilib, iqtisodiyot tarkibini yanada mustahkamlab, savdo hamkorlari bilan aloqada bo'ldilar. Masalan, Yevropa Ittifoqida Afrikaga don, quritilgan mevalar va yong'oqlar eksporti uchun 1,3 mlrd. dollar sarflangan [4]. Natijada, savdo sohasi erkinlashib bordi. Savdoni liberallashtirish orqali olinadigan foyda sarflanadigan xarajatlardan ko'ra 10 baravar ko'proqdir [6].

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotiga globallashtirish va savdo sohasida yangiliklar ta'sir qilib, natijada bir qator muammolar paydo bo'ldi. Ya'ni, ushbu mamlakatlarda quyidagi global miqyosdagi muammolar mavjud:

- transport, logistika yoki bojxona faoliyatining o'zaro nomuvofiq tizimi;
- telekommunikatsiya, bozor yoki axborot texnologiyalari o'rtasidagi kuchsiz aloqa;
- investitsiyalarni murakkab ravishda tartibga solish muhiti;
- innovatsiyalar mahsuldorlik yoki bozor ishtirokchilarining mijozlarga nisbatan ta'siri.

Shu mamlakatlardan kelib chiqib, AQSHda savdo siyosati tartibga solish mexanizmning mavjudligi bilan bog'liqdir. Mamlakatda savdo muzokaralarining asosiy maqsadi — savdo qonunlari, dasturlari va kelishuvlarni qabul qilish, shuningdek federal agentliklar tomonidan savdo funksiyalarini nazorat qilishdir. Qabul qilingan nizomga ko'ra, AQSH savdo vakili mamlakatning savdo bo'yicha yetakchi muzokarachisi bo'lib hisoblanadi. Savdo siyosatini idoralararo jarayon orqali mamlakat va xususiy maslahat organlarining yordami orqali o'zaro muvofiqlashtirib boradi.

Tahlil va natijalar. Rivojlangan mamlakatlarda savdo siyosati o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, uning asosini eksport va import ko'rsatkichlari tashkil etadi. Shular qatori AQSH savdo siyosatini ko'rib chiqish uning natijalarini tahlil qilishga imkon beradi (1-jadval).

Mazkur 1-jadvalga asosan, mamlakatda tovarlar va xizmatlar eksporti 2022-yil 3-chorak davomida 3,030,751 mlrd. dollarga teng bo'lgan bo'lsa, 2023-yil 3-chorak davrda esa 3,030,751 mlrd.

dollarga teng bo'lgan yoki 53,747 mlrd. dollarga kamaygan. Tovarlar eksporti mos ravishda tahlil qilinayotgan birinchi yilda 2,139,878 mlrd. dollarga va tahlil qilinayotgan birinchi ikkinchi yilda esa 2,026,748 mlrd. dollarga teng bo'lib, 113,130 mlrd. dollarga kamaygan. Shuningdek, sanoat materiallari eksporti mos ravishda tahlil qilinayotgan birinchi yilda 168,854 mlrd. dollarga va tahlil qilinayotgan birinchi ikkinchi yilda esa 703,469 mlrd. dollarga teng bo'lib, 534,615 mlrd. dollarga oshgan. Mazkur o'zgarishlarning asosiy sabablari bo'lib, mamlakatda 2023-yilning birinchi 6 oyida tovarlar savdosi o'tgan yilning shu davriga nisbatan qisqarishi, ya'ni tovarlar eksporti va importining qisqarishi, shuningdek mamlakatda Lotin Amerikasi va Karib havzasi o'rtasidagi savdo munosabatlarining samarali amalga oshirilishi natijasidir.

1-jadval

2023-yilning choraklarida AQSHda amalga oshirilgan savdo siyosati holati

№	Ko'rsatkichlar	2022-yil 3-chorak	2023-yil 2-chorak	2023-yil 3-chorak
1	Tovarlar va xizmatlar eksporti	3,084,498 mlrd. dollar	2,961,759 mlrd. dollar	3,030,751 mlrd. dollar
2	Tovarlar eksporti	2,139,878 mlrd. dollar	1,969,598 mlrd. dollar	2,026,748 mlrd. dollar
3	Sanoat materiallari eksporti	168,854 mlrd. dollar	682,269 mlrd. dollar	703,469 mlrd. dollar

Manba: Muallif ishlanmasi

Fikrimizcha, rivojlangan mamlakatlarda uzoq muddatda xalqaro savdoning o'sishi o'rtacha yuqori iqtisodiy o'sish bilan bog'liqdir. Buning uchun har bir mamlakat boshqa mamlakatlar o'zaro savdo aloqalarini amalga oshirishlari zarur. Chunki, oqilona savdo siyosati ushbu mamlakatlar uchun qiyosiy ustunligiga mos keladigan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga ixtisoslashish imkonini beradi. Bu esa iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilarga turli assortimentdagi mahsulotlarni arzon narxlarda sotib olish imkonini beradi. Hamda savdoni liberallashtirishga imkon berib, u o'zining oqibatlarini savdo siyosatini ishlab chiqishga o'tkazadi. Natijada, savdo siyosatidagi o'zgarishlar amalga oshirilib, daromadlarni taqsimlash va import mahsulotlariga nisbatan raqobatni rivojlantirishga imkon beradi. Bu esa iste'mol yoki ishlab chiqarish uchun mahalliy ishlab chiqarishga bo'lgan talabning pasayishiga olib keladi. Mamlakatlar buning uchun oldindan puxta savdo siyosatlarini ishlab chiqishga harakat qilishlari lozim.

Xulosa. Savdo siyosati rivojlangan mamlakatlarning savdo-iqtisodiy hamkorligini ta'minlovchi asosiy maqsadi bo'lib, ushbu siyosat global muammolarni yechishga ham yordam beradi. Uning ijobiy natijasi bo'lgan xalqaro savdo orqali mamlakatlarning tezroq iqtisodiy o'sishlariga erishish, innovatsiyalarni keng joriy qilish, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichini oshirish va o'z aholisiga yuqori daromad va ko'proq imkoniyatlarni taqdim etishni ta'minlaydi. Savdo siyosati orqali ochiq savdo amalga oshirilib, bu esa iste'molchilarga arzonroq tovarlar va xizmatlarni taklif qilish orqali uy xo'jaliklariga foyda keltirishga asos bo'ladi. Shuningdek, eksportni rag'batlantirish va himoya qilish uchun ilgari surilgan yondashuv va to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida import va eksport mahsulotlarining muhim xususiyatlarini aks ettirishga imkon beradi. Bu holatda erkin savdoning rivoji uchun soliq yoki subsidiyalar berish masalasini ko'rib chiqish lozim. Shunday qilib, savdo siyosati rivojlangan mamlakatlarda ijobiy jihatlarga ega bo'lib, xususan AQSH savdo siyosati ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish, samaradorlikning o'sishiga oid yondashuvlarning mavjudligi bilan bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, rivojlangan mamlakatlarda savdo siyosati holati quyidagi amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bilan namoyon bo'ladi:

- biotexnologiya tarmoqlari va nanotexnologiya turlarini keng joriy qilinayotganligi;
- turli iqtisodiy sharoitlarda aholi uchun uy-joy fondini rekonstruksiya qilinishi;
- kompyuterlashtirilgan maishiy elektr jihozlarini ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilganligi;
- yangi dasturiy ta'minotni ishlab chiqishning shakllanganligi;
- robotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yilishi va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023-yil uchun Murojaatnomasi. 2022-yil 22-dekabr. <https://review.uz/oz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>
2. Ballasa B, Development Strategies in Semi-Industrial Economies, John Hopkins University Press. 220. Focus Economy, Vol.5, No.3. December, 2006.
3. John S. Wilson and Mirvat Sewareh "A race to the top? a case study of food safety standards and African exports "World bank working paper No2563, 2001.

4. Tsunehiro Otsuki, Jon S. Wilson, Mirvat Sewadeh, A Case Study of Food Safety Standards and African Exports, 2001.
5. <https://www.cepal.org/en/publications/68681-united-states-latin-america-and-caribbean-trade-developments-2023>
6. <https://www.bea.gov/news/2023/us-international-trade-goods-and-services-september-2023>

UDC 330.1

THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL REPRODUCTION

F.U.Mamorasulov, Assoc. Prof., Institute of professional education development, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada inson kapitalini ko'paytirishning eng muhim tushunchasi ko'rib chiqiladi, uning jamiyatlar va iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishidagi asosiy roli ta'kidlanadi. Shaxslar ega bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyat sifatida belgilangan inson kapitali mahsuldorlik va innovatsiyalarning asosiy omili sifatida tan olingan. Maqolada tez o'zgaruvchan global landshaftning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun inson kapitalining doimiy yangilanishi va ko'payishini ta'minlash muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, mahsuldorlik, hamkorlik, investorlar, mehnat, ko'payish.

Аннотация. В статье рассматривается важнейшее понятие воспроизводства человеческого капитала, подчеркивается его ключевая роль в устойчивом развитии общества и экономики. Человеческий капитал, определяемый как знания, навыки и способности, которыми обладают индивиды, признан ключевым фактором производительности и инноваций. В статье подчеркивается важность обеспечения непрерывного обновления и приумножения человеческого капитала для удовлетворения меняющихся потребностей быстро меняющегося глобального ландшафта.

Ключевые слова: человеческий капитал, производительность, сотрудничество, инвесторы, труд, воспроизводство.

Abstract. The article delves into the critical concept of human capital reproduction, emphasizing its pivotal role in the sustainable development of societies and economies. Human capital, defined as the knowledge, skills, and abilities possessed by individuals, is recognized as a key driver of productivity and innovation. The article highlights the significance of ensuring the continuous renewal and enhancement of human capital to meet the evolving demands of a rapidly changing global landscape.

Key words: human capital, productivity, collaboration, investors, labor, reproduction.

In today's rapidly evolving global economy, human capital has emerged as a key driver of economic growth and development. Human capital refers to the skills, knowledge, and abilities that individuals possess and contribute to the production process. Just like physical capital, such as machinery and equipment, human capital requires investment and reproduction to ensure its continuous development and utilization. This article explores the concept of human capital reproduction, its significance, and the strategies required to foster its growth.

Understanding Human Capital Reproduction

Human capital reproduction involves various processes aimed at enhancing the skills, knowledge, and abilities of individuals within a society. It encompasses both formal and informal education, training programs, skill development initiatives, and lifelong learning opportunities. By investing in human capital reproduction, societies can improve workforce productivity, drive innovation, and achieve sustainable economic growth.

The Significance of Human Capital Reproduction

➤ Economic Growth

Human capital reproduction is crucial for stimulating economic growth. A well-educated and skilled workforce is more productive, innovative, and adaptable to changing economic conditions. By investing in education and training, societies can equip individuals with the necessary skills to meet the demands of a dynamic labor market. This, in turn, boosts productivity levels and drives economic development.

➤ **Increased Competitiveness**

In today's highly competitive global landscape, nations must invest in human capital reproduction to remain competitive. As technology advances rapidly, the demand for specialized skills intensifies. Countries that prioritize education and training can develop a workforce that is better equipped to compete in the global marketplace. By nurturing human capital, nations can attract foreign investors, foster entrepreneurship, and create high-value jobs.

➤ **Social Development**

Human capital reproduction is not limited to economic benefits alone; it also contributes significantly to social development. Education plays a pivotal role in fostering social cohesion, reducing inequality, and promoting social mobility. By ensuring access to quality education and training opportunities for all individuals, societies can create a more inclusive and equitable society.

Strategies for Effective Human Capital Reproduction

To maximize the benefits of human capital reproduction, societies must adopt effective strategies. Here are some key approaches:

1. Quality Education

Investing in quality education is the foundation of human capital reproduction. Governments must prioritize funding for schools, colleges, and universities to ensure access to affordable and high-quality education for all individuals. Additionally, curriculum reforms should align with the skills needed in the modern workforce, incorporating technology and practical application.

2. Lifelong Learning

Promoting lifelong learning is essential in today's rapidly changing economy. Individuals need opportunities to upskill and reskill throughout their careers to remain competitive. Governments should facilitate flexible learning options such as online courses, vocational training programs, and professional development initiatives.

3. Collaboration between Education and Industry

Close collaboration between educational institutions and industries is crucial for human capital reproduction. By aligning curricula with industry needs and providing internships and apprenticeships, students can acquire practical skills and experience that enhance their employability.

4. Inclusive Policies

To ensure equal access to education and training opportunities, governments must implement inclusive policies. Scholarships, grants, and financial aid programs can help individuals from disadvantaged backgrounds overcome financial barriers and pursue higher education.

The Role of Technology in Human Capital Reproduction

In the digital age, technology plays a significant role in human capital reproduction. It has revolutionized the way education and training are delivered, making learning more accessible and flexible. Here are some ways technology contributes to human capital reproduction:

1. Online Learning Platforms

Technology has enabled the rise of online learning platforms, offering a wide range of courses and programs that can be accessed anytime, anywhere. These platforms provide individuals with the opportunity to acquire new skills and knowledge at their own pace, without the constraints of traditional classroom settings. Online learning platforms also offer interactive tools, multimedia resources, and peer-to-peer collaboration, enhancing the learning experience.

2. Virtual Reality and Simulations

Virtual reality (VR) and simulations are powerful tools for practical skill development. They allow individuals to engage in realistic, immersive experiences that simulate real-world scenarios. VR can be particularly beneficial for professions that require hands-on training, such as healthcare, engineering, and aviation. By using VR and simulations, individuals can develop and practice their skills in a safe and controlled environment.

3. Adaptive Learning Systems

Technology enables the development of adaptive learning systems that personalize the learning experience based on individual needs and progress. These systems use algorithms to analyze learner data and provide tailored content and feedback. Adaptive learning systems can identify areas where

individuals may be struggling and offer additional resources or alternative explanations to support their learning process. This personalized approach enhances engagement and improves learning outcomes.

4. Remote Work and Telecommuting

Technological advancements have facilitated remote work and telecommuting options, allowing individuals to access job opportunities regardless of their geographical location. This flexibility opens up new avenues for employment and reduces barriers to entry for individuals who may not have been able to participate in the workforce due to physical constraints or other limitations. Remote work also promotes work-life balance, which contributes to overall job satisfaction and well-being.

5. Data Analytics for Skill Gap Analysis

Data analytics plays a crucial role in identifying skill gaps within the workforce. By analyzing data on job market trends, employer needs, and skills supply, policymakers and educational institutions can identify areas where there is a shortage of certain skills or an oversupply of others. This information helps inform decisions on curriculum development, training programs, and policies to ensure that human capital reproduction is aligned with the demands of the labor market.

Human capital reproduction is essential for economic growth, competitiveness, and social development. Technology has become a vital tool in this process, revolutionizing education, training, and skill development. Online learning platforms, virtual reality, adaptive learning systems, remote work options, and data analytics all contribute to enhancing human capital reproduction. By harnessing the power of technology, societies can ensure that individuals have the necessary skills and knowledge to thrive in a rapidly changing world and contribute to the prosperity of their communities. Human capital reproduction is a vital component of economic growth and social development. By investing in education, training, and lifelong learning opportunities, societies can nurture a skilled workforce that drives innovation, competitiveness, and social progress. Governments must prioritize human capital reproduction as a strategic priority to secure long-term prosperity in an increasingly knowledge-based global economy.

REFERENCES:

1. Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
2. Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1-17.
3. Mincer, J. (1958). Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. The Journal of Political Economy, 66(4), 281-302.
4. Arrow, K. J. (1973). Higher Education as a Filter. Journal of Public Economics, 2(3), 193-216.
5. Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, 22(1), 3-42.
6. Psacharopoulos, G., & Patrinos, H. A. (2004). Returns to investment in education: A further update. Education Economics, 12(2), 111-134.
7. World Bank. (2019). World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. Washington, DC: World Bank.
8. Heckman, J. J., & Kautz, T. (2012). Hard Evidence on Soft Skills. Labour Economics, 19(4), 451-464.

UDC 338.482:159.9

CURRENT ISSUES ON THE FORMATION OF THE DESTINATION IMAGE OF ICHAN KALA, KHOREZM

M. Matniyozov, PhD student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi xorijiy mehmonlar va mahalliy aholining Turizmga munosabati orqali Ichan Qal'aning destinatsiya imidjining shakllanishini baholashdan iborat. Intervyu va fokus-guruhlariga asoslangan 48 ta so'rovnoma natijalari sifat tadqiqot usuli yordamida tizimli modellashtirishni qo'llash orqali tahlil qilindi. Ichan Qal'a rezident tadqiqoti (IQRS) rezidentlarning Xivaning turistik destinatsiya imidjini shakllantirishdagi ishtiroki, his tuyg'ularini va turizmnı rejalashtirish jarayonida manfaatdor tomon sifatida qatnashishini ifodalaydi. Va nihoyat, natijalar rezidentlarning destinatsiya imidjini shakllantirishga ijobiy ta'sirini ham tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Turistik destinatsiya imidjini shakllantirish, Destinatsiya imidji, Xiva, rezident, IQRS, SWOT tahlili, YUNESKO, Turizmni rejalashtirish

Аннотация. Целью данного исследования является оценка измерений имиджа дестинации Ичан Кала на основе отношение иностранных гостей и жителей. Был использован качественный метод исследования, основанный на интервью и фокус-группах, в результате чего было проанализировано 48 действительных анкет с применением структурного моделирования. Исследование жителей Ичан-Калы (IQRS) представляет чувства жителей по поводу их участия в формировании имиджа туристического направления Хивы и их консультаций в качестве заинтересованной стороны в процессе планирования туризма. Наконец, результаты также подтверждают положительное влияние жителей на формирование имиджа дестинации.

Ключевые слова: Формирование имиджа туристического дестинация, Образ дестинации, Хива, жители, IQRS, SWOT-анализ, ЮНЕСКО, Планирование туризма

Abstract. The purpose of this study is to assess the dimensions of the destination image of Ichan Kala through the attitude of foreign visitors and residents. A qualitative research method based on interviews and focus groups was used, resulting in 48 valid questionnaires analyzed by applying structural modeling. Ichan Kala resident study (IQRS) presents the feelings of residents about their involvement in Khiva's tourism destination image formation and their consultation as a stakeholder during the tourism planning process. Finally, the results also confirm the influence of residents on the formation of destination image positively.

Key words: Tourist destination image formation, Destination image, Khiva, residents, IQRS, SWOT analysis, UNESCO, Tourism planning

Introduction. The Khorezm region has a high potential for the development of tourism, due to the UNESCO-recognised site of Khiva. Due to planned infrastructure developments and the opening up of the country to foreign investment and competition, the destination could even, potentially, become the 2nd visitor gateway into the country and the region, if more direct flights are created between Urgench and some of the key European source markets. Tourism statistics are currently collected on a local level but with little attempt to analyze them, but there are 2 websites, one showing national statistics and another sharing information about the Khorezm region, including tourism statistics. Currently, the tourism statistics are a bit outdated and are purely quantitative in nature. In terms of data collection and surveys, there needs to be a follow-up discussion on a national level to determine how to modify and improve current methodologies and survey questions to make them more relevant for tourism analysis.

Tourism is a key driver for the region of Khorezm and, in general, this has resulted in a positive attitude towards visitor research, however, due to the fast pace of development, there is some frustration from the private sector who believes the focus should be more on the promotion of the destination. There is limited understanding of over-tourism and the requirement to plan, to try to reduce the seasonality of visitors by creating events (Matniyozov, 2023). Khiva urgently needs to start spreading the key events to the periods of low visitation as well as develop tourism-related infrastructure in nearby places to increase the spread of tourist visits and prevent over-capacity. This study presents an assessment of the current tourism research practices in Khorezm, one of 11 regions of Uzbekistan. Due to Uzbekistan's positioning as one of the key destinations on the 'Silk Road' which is starting to become a globally recognized brand, amongst "Culture Vultures", Khorezm has a high potential for tourism development. Khorezm is one of the 3 key regions of Uzbekistan that are heavily visited by international tourism, specifically due to the city of Khiva, a UNESCO World Heritage Site. Khiva, along with Samarkand and Bukhara, are part of a golden triangle of the most visited and well-known heritage cities in the country and in Central Asia. As a result, Khiva is the 'jewel in the crown' of Khorezm and has recently seen substantial development of tourism infrastructure to ensure that more visitors can visit and stay in the ancient city or nearby in the regional capital of Khorezm, Urgench. However, there has been little or no visitor research to date about the current level of visitor experience satisfaction which will provide important input to the future product

development and long-term strategy. The destination is currently being developed based purely on supply-side assumptions with little attempt to consider the perception and satisfaction of current visitors and how this might impact the future attractiveness of the destination to international and domestic visitors. There is little understanding of consultative communication with the residents of Khiva, who will be greatly impacted by the formation of the destination image of Khiva. The aim is to attract both international and local investors to increase and improve the quantity and quality of the tourism infrastructure. The end aim is to create jobs and improve the overall economic development of the country, through the development of tourism.

Literature review. The perception of a destination plays a crucial role in shaping tourists' decisions and behaviors before, during, and after their travels (Baloglu and McCleary, 1999; Beerli and Martín, 2004; Tasci and Gartner, 2007). Destination image, as defined by Baloglu and McCleary (1999), revolves around an individual's comprehensive view of a particular place. Recently, this concept has been articulated as "a compilation of beliefs and impressions formed through the processing of information from various sources over time, resulting in a mental representation of the attributes, benefits, and unique influences sought from a destination" (Zhang et al., 2014, p. 215). This definition acknowledges the diverse components, including cognitive and affective aspects, and emphasizes the dynamic process through which a destination image is shaped by the interplay of these components. Due to government reforms and the general focus and interest in development, the overall outlook for tourism development looks very positive, it will provide much needed jobs and provide a more secure future for many Uzbeks who currently work and live abroad. Tourism development will not only create more permanent jobs, but it can also contribute to the overall prosperity of the country and indirectly contribute to improvements in the transport infrastructure. However, few research efforts are currently in place to inform stakeholders about the industry's performance, a phenomenon that can be considered problematic given that tourism is often a catalyst to invest in infrastructure. Indeed, new faster train lines and road improvements not only benefit the visitor but also the local population. The high-speed, Afrosiyob train is expected to soon connect Khiva with Bukhara in 2025 - this fast train line already connects Tashkent, Samarkand, and Bukhara. The new train line will, however, arrive directly in Khiva, rather than the regional capital Urgench, where the airport is currently located. On the other hand, the train line will make Khorezm, particularly Khiva, much more accessible than it has been in the past. One of the core issues identified though, is that such fast-paced investments and reforms do not take into consideration thoroughly reported tourism dynamics, which is a direct result of the destination lacking adequate tourism research culture. According to the State Tourism Committee of Uzbekistan 2021, Khorezm has the following regional break-down of visitors by nationality: 70% of tourists come from Europe, 17% from East Asia, 6% from the CIS countries and 4% from America, with another 3% coming from other regions of the world. Uzbekistan, but specifically Khiva and other cities in Uzbekistan which are UNESCO World Heritage Sites, currently attract a highly valuable kind of international visitor, who is normally well-educated, with an interest in culture and heritage, including Islamic architecture (Matniyozov, 2023). This kind of visitor is usually appreciative of local culture including local food, traditional crafts and festivals and cherishes and respect the preservation of the country's distinct and rich cultural heritage. Usually, these visitors have an above-average income, although not all, as the Youth segment is often much more budget-conscious. However, the length of stay is exceptionally long, usually around 10 days and it is rarely combined with any other country due to the wealth of products and destinations within Uzbekistan itself. Of course, more research is needed on this market to identify if travel patterns within the Central Asia region do exist and whether transnational tourism opportunities arise. For example, due to the very close proximity of Turkmenistan and the vast untapped cultural heritage available, there is a natural linkage for the development of the Khorezm region with Turkmenistan. Due to the better promotion and knowledge of Uzbekistan, in comparison with neighboring Turkmenistan, and the future planned development of Urgench International Airport, it is likely that Khorezm will soon become the gateway to this region of Central Asia. This is a huge opportunity for Khorezm, but with it comes a huge amount of responsibility. In order to be

able to realise this potential, extensive and constant research on both tourism demand and supply sides is imperative.

Methodology. The current research paper employs qualitative research methods, IQRS analysis and SWOT analysis of Khiva destination image. The secondary data was used to develop the formation of the destination image of Ichan Kala and its relationships.

Figure 1: Residents' Top 10 Priorities for Ichan Qala's Tourism Development

Results and discussion. This study aims to initiate a constructive discussion and provide recommendations, focused on the residents of Ichan Kala. The following analysis is based on the initial observations on-site, the findings presented in the previous chapter, and the overall understanding of the tourism development in Khorezm. The tourism growth of Ichan Kala during the last years was characterized by rapid changes, new policies, and feelings of continuous multifaceted developments. This issue has been discussed in-depth in previous studies, and specifically in the UNWTO Tourism Planning and Capacity Building for Tourism Development in Khiva and Khorezm Region report (UNWTO, 2019). However, limited knowledge was documented on how residents experience this fast-paced development and what are their current attitudes towards its future. This study tried to bridge this gap and brings to forth a series of factors that, in reality, suggest that there is an abundance of issues that affect and concern Ichan Kala residents. Starting with the most concerning issue, until now, the residents of Ichan Kala have not been officially considered as key stakeholders of tourism development.

On the contrary, given the nature of the tourism sector in Khorezm and Khiva, and the importance of Ichan Kala as an open-air and living monument, there is a strong need for a strategic and systematic inclusion of its residents as a core policy-maker stakeholder. This is imperative not only because their city is the recipient of the tourism impacts, be these positive or negative, but mostly because the vast majority of these residents are directly involved in the tourism ecosystem. The extent

of their involvement has been one of the core objectives of the IQRS. On the economic sphere, we know now that more than 77% of the participants live from tourism either as employees or owners of a tourism-related business. While around 44% of the participants mentioned that they are satisfied with their income, around 20% who are not, while some others mentioned that their income can satisfy their needs only during the high seasons of tourism. Following this part of the discussion which participants considered very important as a topic, the residents were questioned to express their opinions, views, and suggestions toward the tourism development of Ichan Qala. The vast majority have positive expectations and think that the tourism development will include the below: 1. Increased number of hotels and restaurants, but also recreational areas 2. Increase of tourism guides 3. Increase of cultural activities offered to tourists 4. Improved performance of tourism businesses, especially hotels following up on the above, and probing to collect further information, the interviewers asked participants to identify which are the main priorities and the main challenges regarding tourism development in the city.

Figure 2: Residents' Top 10 Challenges for Ichan Qala's Tourism Development

Table 1: SWOT Analysis of key conclusion

Strengths	Weaknesses
Residents are directly involved in the tourism ecosystem • Income satisfying for 44% of participants • Current sentiment of positive entrepreneurial future through tourism • Residents acknowledge and value that tourism receipts are used for conservation and restoration of tangible cultural heritage • Tourism empowers women and youth • Residents retain strong feelings about their ancestry • Residents consider themselves as part of the tourism offer • The interests of travelers align with the perceptions of residents • Children learn new languages	• Residents not currently an official stakeholder • Uncontrollable trend of converting local traditional houses to guest houses and monuments to hotels • Tourism presents a number of negative impacts (as identified by few residents) on the local communities and the local culture • There are facilities below standard and residents believe they give a negative impression to tourists

• Tourism has improved basic facilities enjoyed by residents	• Lack of detailed information or low understanding on the urban development plan
Opportunities	Threats
• Engage Residents in the tourism planning process • New policies to support the increase of income through tourism • Support tourism employment opportunities and expand the availability of expertise needed • Introduce policies to support women and youth entrepreneurship in tourism • Symmetric and balanced development through ensuring residents' participation as policymakers along with other stakeholders • Involve Residents to strengthen tourism product development efforts • Residents of Ichan Qala to support community-based tourism • Improvement of facilities	• Unfair competition could be an issue between established entrepreneurs and newcomers seeking to set up their businesses • Potential loss of (1) traditional house ambiance and (2) living culture feeling due to the conversion of houses and monuments to guesthouses and hotels • Lack of time for proper consultations due to rapid changes • The external environment is very volatile (COVID-19) and is expected to be so in the near future

Conclusion and recommendations. Future analyses need to be conducted at both a local and regional level and not only at a national level. Tourism research needs to be understood within the context of making a future tourism strategy for the region and not only as a government requirement. Local hotel and tour operators' associations should be given a clear mandate in terms of contributing towards local statistics but also using them to create individual and regional planning instruments. The private sector also needs to receive training in terms of how they can use visitors and other statistics to better understand the return on investment and determine which kind of hotels are required in the future. Also, private-sector businesses need to feel secure that the statistics will not be used to impose higher taxes. As statistics are sometimes used against businesses by double checking their production officially declared with those submitted for statistical analysis, this results in under reporting and inaccurate reporting. Currently, hotels, tour operators, museums, and other tourism suppliers are required to complete an electronic template on an annual basis, but the information is very limited to basic statistical information. The information requested will probably need to be adjusted so that it provides more useful information and on a more frequent basis. There should be an agreed survey that would be used by all hotels, so that the information can be easily collated by agreed timelines. The association could then share the information with the total numbers with the association's members, to give an overall understanding of the region and not a specific hotel visit. For the tour operators' association, a more in-depth survey might be considered, to obtain more objective feedback. Not every person who visits Khorezm needs to complete it but at least several groups and individuals per month should complete the survey so that the travel sector from the region can have regular feedback not just on their own clients but have access to feedback on the region as a whole. When the Hotel Association is formed and has developed a certain level of trust among the participants, the key players might be open to sharing some key information; average rates and occupancy rates might be shared. This would help current and future hoteliers to understand better the real needs of the market. As the Khorezm region has high potential to become a 2nd gateway to Uzbekistan and the surrounding region, local tour operators and hoteliers must be involved in the future decision-making process through a more formal dialogue with the regional government and State Committee for Tourism. Currently, there seems to be quite a harmonious situation between the public and private sectors, but that may change. Therefore, there needs to be structures in place, to manage the transition process. If tour operators are not keen on sharing feedback from clients, in case of negative feedback, in-depth interviews or focus groups could also be considered. However, it is key that an annual visitor survey does not become another box ticked without using its findings in policy-making and that the resulting report is shared with the industry. In addition to the annual survey, the State Committee for Tourism should be trained on how to use this information to carry out a market segmentation, which would help identify the main travel segments. This would help the State Committee for Tourism to obtain a deeper analysis of the visitor profile. They should not only be able to describe the socio-economic background of the different consumer segments but also understand how the key information channels affect the decision-making process of deciding on a holiday destination.

REFERENCES:

1. Baloglu, S. and McCleary, K.W. (1999), "A model of destination image formation", *Annals of Tourism Research*, Vol. 26 No. 4, pp. 868-897.
2. Beerli, A. and Martín, J.D. (2004), "Factors influencing destination image", *Annals of Tourism Research*, Vol. 31 No. 3, pp. 657-681.
3. Tasci, A.D. and Gartner, W.C. (2007), "Destination image and its functional relationships", *Journal of Travel Research*, Vol. 45 No. 4, pp. 413-425.
4. Baloglu, S. and Brinberg, D. (1997), "Affective images of tourism destinations", *Journal of Travel Research*, Vol. 35 No. 4, pp. 11-15.
5. Zhang, H., Fu, X., Cai, L.A. and Lu, L. (2014), "Destination image and tourist loyalty: a meta-analysis", *Tourism Management*, Vol. 40, pp. 213-223.
6. Matniyozov Murodjon. (2023). "Destinatsiya imidjini shakllantirishda turistlarning sodiqligi va qoniqlashining ahamiyati". *Science problems. uz*. Vol 12/1. pp.270-278.
7. World Tourism Organization. (2021). UNWTO, tourism highlights (2021 Edition). <https://www.unwto.org/tourism-statistics>. (Files. docpdf (unwto highlights) Assessed on May 18th, 2022.

UO'K 338.001.36

OLIV TA'LIM MUASSASALARI INNOVATSION RIVOJLANISH OMILLARI

A.M.Murodov, tadqiqotchi, Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim xizmatlari tizimini innovatsion rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, ushbu sohada samaradorlikni oshirish bo'yicha xalqaro tajribalardan keng ko'lamda foydalanish, ta'lim xizmatlari bozorining konyunkturasi o'zgarishi hamda oliy ta'lim muassasalarining malakali ilmiy salohiyatga ega bo'lgan kadrlar bilan ta'minlash yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, oliy ta'lim xizmatlari, ta'lim xizmatlari bozori, innovatsiyalar, innovatsion faoliyat, samaradorlik va marketing.

Аннотация. В данной статье рассмотрена социально-экономическая значимость инновационного развития системы услуг высшего образования, широкого использования зарубежного опыта повышения эффективности в этой сфере, изменения конъюнктуры рынка образовательных услуг, предоставления высшего образования. обсуждены учреждения с кадрами с квалифицированным научным потенциалом, разработаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: высшее образование, услуги высшего образования, инновации, инновационная деятельность, эффективность, эффективность, маркетинг

Abstract. In this article discusses the socio-economic significance of the innovative development of the system of higher education services, the widespread use of foreign experience in improving efficiency in this area, changes in the educational services market, and the provision of higher education. institutions with personnel with qualified scientific potential were discussed, proposals and recommendations were developed.

Keywords: higher education, higher education services, market of educational services, innovations, innovative activity, efficiency and marketing.

Inson rivojlanishi konsepsiyasida ta'lim asosiy tarkibiy qismlardan biri hisoblanib, jamiyatning muhim muammolarini hal etishda ham u asosiy o'rin egallaydi. Insoniyat sivilizatsiyasida ta'lim va ilm-fanni yuqori darajada rivojlantirish ijtimoiy, texnik hamda iqtisodiy taraqqiyotning muhim harakatlantiruvchi kuchi hisoblangan. Tovar bozorlari tasnifidan kelib chiqqan holda ta'lim xizmatlari bozori o'z navbatida tovar bozorining bir turi sifatida ma'naviy ishlab chiqarilgan tovarlar bozorining tarkibiy qismi hisoblanadi. Tovar bozorining mohiyatidan kelib chiqqan holda ushbu bozor iqtisodiy aloqalar tizimini o'zidan namoyon etadi.

MDH olimlaridan Yu.A.Shevchenkoning asarida oliy ta'lim muassasalarida narxning shakllanishi va uning marketing strategiyasi, ta'lim xizmatlariga narx belgilashning umumiy algoritmi, pullik ta'lim xizmatlari bahosini aniqlashda xarajatlar usuli, oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish, ta'lim xizmatlariga narx belgilash bosqichlari, davlat oliy ta'lim muassasalarida narx belgilash siyosatining maqsadlari kabi masalalar tadqiq qilingan .

Shuningdek, V.S.Bajenovaning asarida oliy ta'lim tizimida marketing tadqiqotlarini amalga oshirish, ta'lim xizmatlariga talab va taklif muvofiqligi, bitiruvchilarni ishga joylashtirishni tartibga solish, iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida uzluksiz ta'limni amalga oshirish siyosatining asosiy yo'nalishlari, bitiruvchilarni ishga joylashtirishni tartibga solish mexanizmalari, oliy o'quv yurtalarida moliyaviy resurslarni diversifikatsiyalash jarayoni, ta'lim xizmatlari bozorining innovatsion rivojlanishi bilan bog'liq tadqiqotlar olib borilgan.

M.A.Lukashenko asarida ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining o'rni, oliy ta'lim muassasalarini boshqarish tizimi, ta'lim xizmatlarida talab va taklifning shakllanishi, mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozorining o'zaro bog'liqligi, bitiruvchilarni ishga joylashtirish jarayoni, oliy ta'limni rivojlantirish siyosatining maqsad va vazifalari, oliy ta'lim tizimida ta'lim xizmatlari samaradorligini baholash usullari tadqiq qilingan.

O'zbekistonlik olim G.Axunovning asari O'zbekistonda ta'lim xizmatlari marketingi muammolari tadqiq qilingan bo'lib, unda ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanish xususiyatlari, ta'lim xizmatlari tushunchasining mohiyati va mazmuni, ta'lim xizmatlari bozori va mehnat bozorining shakllanish xususiyatlari, ta'lim xizmatlari bozorida marketing tadqiqotlarini o'tkazish, oliy ta'lim muassasalarining marketing strategiyasini ishlab chiqish, mamlakatimizda ta'lim xizmatlari va mutaxassislar mehnat bozorida menejment va marketing masalalari yoritib berilgan.

O'zbekiston Respublikasida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlar va amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jamiyatni qayta qurish va kelgusida barqaror rivojlantirish imkonini beruvchi oliy ta'lim tizimini yaratishni zarurat etmoqda. Respublikamiz ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasi sifatida ta'limning kutilayotgan davomiyligi muddati mustaqillikning dastlabki yillarida 13,7 yilni tashkil etgan holda, mazkur ko'rsatkich 2020 yilga kelib 21 yilga uzaytirildi. Ta'lim xizmatlari insonning jamiyatdagi o'rnini aniqlab, uning intellektual salohiyatga ega a'zosi sifatida shakllantiradi.

Rivojlangan davlatlarda milliy daromad o'sishining 60 %i jamiyatda ta'lim va bilimning o'sishi bilan belgilanadi. Iqtisodiy jihatdan olganda, ta'limga yo'naltirilgan investitsiyalar o'zini juda qisqa muddatlarda oqlaydi va ekspertlarning hisob-kitoblariga qaraganda, ta'lim tizimidagi 1 dollarlik xarajat 3-6 dollar daromadni ta'minlaydi. Undan tashqari, ba'zi hisob-kitoblarga qaraganda, ta'limga xarajatlarning 1 % ga o'sishi mamlakat YAIMning 0,35% ga o'sishigayoki rivojlangan davlatlarda ta'lim olish davomiyligining 1 yilga oshishi YAIMning 5-15 %ga oshishiga olib kelishi ma'lum bulgan. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatishicha, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun aholining 40-50 foizi oliy ma'lumotga ega bo'lishi kerak, bilimlar iqtisodiyotida esa, oliy ma'lumotlilarning hissasi 60 foizgaga yetadi.

O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida» Qonunining 4-moddasida keltirilganidek: jinsi, tili, yoshi, irqi, milliy mansubligi, e'tiqodi, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, xizmat turi, ijtimoiy mavqei, turar joyi, O'zbekiston Respublikasi hududida qancha vaqt yashayotganligidan qat'iy nazar, har kimga bilim olishda teng huquqlar kafolatlanadi. Bunda, mamlakatimizda ta'lim olishga bo'lgan e'tiborning davlat siyosati doirasida qaralishi, uning respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim ijtimoiy vazifasi sifatida nazarda tutilishining isboti hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida oliy ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyatini baholash metodikasini takomillashtirishning ilmiy-nazariy, uslubiy va amaliy jihatlariga e'tiborimizni qaratamiz.

Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlarini ko'rsatishdagi xususiyatli jihatlari quyidagilardan iborat:

- ta'lim xizmatlari nomoddiy xususiyatga ega va jamg'arilmadi, lekin intellektual salohiyatni shakllantirishga yo'naltirilgan ularning natijalari jamg'ariladi va umumlashtiriladi;

- tayyorlashning me'yoriy muddatini aniqlovchi uzoq vaqt davomida ta'lim xizmatlari ko'rsatiladi;

- oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari iste'molchisi muayyan darajada tayanch ma'lumotga ega bo'lishi zarur;

- ta'lim xizmatlari vositachilarsiz bir vaqtning o'zida ishlab chiqariladi va iste'mol qilinadi;

-xizmatlar ko'rsatish natijalariga davlatning yuqori darajada manfaatdorligi, shuning uchun ta'lim xizmatlari jamiyat taraqqiyoti va uning intellektual salohiyati shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'sishning qo'shimcha manbalariga, uni barqaror va uzoq muddatli rivojlanishning innovatsion yo'lga olib boradigan zaxiralarga juda muhtoj bo'lgan zamonaviy iqtisodiyot mavjud ta'lim tuzilmalariga sifat jihatidan yangi talablar qo'yimoqda. Yangi g'oyalarga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotgani, g'oya va ishlanmalarni tayyor mahsulot yoki mahsulot ishlab chiqarish bosqichiga olib chiqish imkoniyati oliy ta'lim muassasalarining hududlardagi o'zni va roliga yondashuvni o'zgartirishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy universitet bugungi kunda nafaqat ta'lim muassasasi, ilmiy ishlanmalar va fundamental bilimlarni jamlash joyiga aylanmoqda, balki innovatsion bozor maydonining rivojlanish sur'atlarini, tuzilishini va shakllanish jarayonlarini belgilovchi muhim sub'ekt rolini o'ynaydi. Universitetlar nafaqat hududlarda yaratilayotgan innovatsion ekotizimlarning bir qismi bo'lishi mumkin – ular da bunday tizimning integratsiyalashgan bo'g'iniga aylanish uchun barcha imkoniyatlar mavjud

Bugungi kunda universitetlarni baholashda juda ko'p sonli yondashuvlar, jumladan, ko'plab shov-shuvlar ga sabab bo'lgan Ta'lim va fan vazirligi faoliyati samaradorligini baholash metodologiyasi mavjud. Biroq, bizning fikrimizcha, asosiysi oliy ta'lim ob'ektlarini mintaqaviy innovatsion muhit elementlari sifatida ko'rib chiqish va baholashga ushbu parametrlarni hisobga olgan holda yondashish zarurati. Universitetlarning nafaqat malakali kadrlar tayyorlash markazlari, balki yangi bilimlarni ishlab chiqarish va yangi ish o'rinlari yaratishda asosiy bo'g'in sifatidagi rolini ro'yobga chiqarish ayniqsa muhimdir. Bunday sharoitlarni hisobga olgan holda, asosiy ko'rsatkichlar universitetning innovatsion muhitining rivojlanish darajasini belgilovchi ko'rsatkichlar bo'lishi kerak, albatta, faqat gumanitar fanlarga ixtisoslashgan universitetlar bundan mustasno.

Universitetlar faoliyatini ularning innovatsion komponenti nuqtai nazaridan baholashning mavjud usullari etarli miqdordagi kamchiliklarga ega va asosan universitetning innovatsion salohiyatini baholashga qaratilgan, ya'ni. innovatsiyalarni yaratish va texnologiyalarni tijoratlashtirish sohasidagi imkoniyatlari. Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, imkoniyatlarning mavjudligi ularning keyingi to'liq va muvaffaqiyatli amalga oshirilishini anglatmaydi, shuning uchun imkoniyatlarni baholashdan natijalarni baholashga o'tish kerak, ya'ni. yaratilgan innovatsion muhit darajasi, uning ta'siri ham universitetning o'zi, ham butun mintaqa iqtisodiyoti haqida.

Universitetning innovatsion muhit darajasini baholash metodikasini takomillashtirish uchun oliy ta'lim muassasalarining innovatsion faollik darajasini baholashning mavjud tizimlaridagi asosiy kamchiliklarni o'rganish va ta'kidlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 29.08.1997 g. №464-I.
2. Axunova G. O'zbekistonda ta'lim xizmatlari marketingi muammolari. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi, Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti. – T.: Iqtisod-Moliya, 2005 y. – 244 b.
3. Баженова В.С. Непрерывное образование в условиях трансформации экономической системы. – М.: Изд. Рос. экон. акад, 2000 г. – 216 с.
4. Воронин А.В. Университет как системообразующий региональный научно- инновационный комплекс // Высшее образование в России. – 2010 г. №8–9. – С. 62-68.
5. Высшее образование сегодня. 2008. № 8. Издательская группа «Логос», 2008. - С. 5.
6. Гребенюк И.И., Голубцов Н.В., Кожин В.А., Чехов К.О., Чехова С.Э., Федоров О.В. Анализ инновационной деятельности высших учебных заведений России: монография. / под. ред. И.И. Гребенюк – М.: Изд-во «Академия Естествознания», 2012. – 464 с.
7. Захарова Л.В. Формирование и развитие образовательных услуг: автореф. дисс. канд. экон. наук / Белград. 2002-235 с.
8. Лукашенко М.А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления. – М.: Изд. Маркет ДС, 2003. -358 с.
9. Шевченко Ю.А. Маркетинговые стратегии ценообразования в вузе // Практический маркетинг. 2002. № 10 (68). С. 25-32.

XOTIN-QIZLAR IJTIMOY FAOLLIGINI OSHIRISH BO'YICHA BOSHQARUVGA OID XORIJIY TADQIQOTLAR SHARHI

*F.S.Nabixanova, xotin-qizlar masalalari bo'yicha rektor maslahatchisi, Toshkent shahridagi
Turin politexnika universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Zamonaviy mustaqil O'zbekiston o'zining yangilanish yo'lini tanlab, insonparvar fuqarolik jamiyati, barqaror ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik huquqiy davlat, jahon hamjamiyatiga va axborot makoniga integratsiyalashuviga ishonch bilan intilib, barqaror rivojlanishning global konsepsiyasiga qo'shildi.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, gender tengligi, davlatlarda ayollar tashkilotlari.

Аннотация. Современный независимый Узбекистан выбрал свой путь обновления, гуманного гражданского общества, демократического правового государства, основанного на стабильной социально ориентированной рыночной экономике, уверенно стремящегося к интеграции в мировое сообщество и информационное пространство, присоединения к глобальной концепции устойчивого развития.

Ключевые слова: женское предпринимательство, гендерное равенство, женские организации в государствах.

Abstract. Modern independent Uzbekistan has chosen its own path of renewal, a humane civil society, a democratic legal state based on a stable socially oriented market economy, confidently striving for integration into the world community and information space, and joining the global concept of sustainable development.

Keywords: women's entrepreneurship, gender equality, women's organizations in states.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan strategik yo'naltirish tizimida inson ustuvorligini e'tirof etish, ijtimoiy adolat va umuminsoniy totuvlikni ta'minlash, ma'naviyat va milliy o'zlikni anglash yo'lida davlat tomonidan erkak va ayolning teng huquqliligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi jahon madaniyati va umuman insoniyat sivilizatsiyasi XXI asr boshiga kelib, o'zgarishlar davrini, o'z taraqqiyotining navbatdagi bosqichini boshdan kechirmoqda.

Mazkur maqolada yurtimizda, Rossiya va Evropa, Shimoliy Amerika, Sharqiy va Janubiy Osiyo mamlakatlaridagi ayollar tashkilotlari faoliyatini ilmiy tushunishga bag'ishlangan. Rossiya, Angliya, Bolgariya, Germaniya, Italiya, Kanada, Mo'g'uliston, Polsha, Portugaliya, Fransiya, Shvetsiya, Janubiy Koreya, Yaponiya kabi davlatlardagi ayollar tashkilotlarining maqsad, vazifalari va ish yo'nalishlari tahlil qilingan. Gender tengsizligini bartaraf etishda xalqaro xotin-qizlar faolligining umumiy va o'ziga xos xususiyatlari shakllantirildi, ayollar tashkilotlarining erkaklar va ayollar tengligini ta'minlash muammolarini hal qilishda ularning hukumatlari siyosatiga ta'siri darajasi va ayollar faoliyatining o'ziga xos usullari aniqlanadi. Xulosa qilinadiki, xotin-qizlar harakati fuqarolik jamiyatining muhim subyekti bo'lib, gender tengligiga erishish bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirishda to'laqonli ishtirokchi sifatida ishtirok etadi.[1]

Ijtimoiy va ekologik muammolarning global tabiatini hisobga olgan holda, mahalliy geoshaharlar har qachongidan ham ko'proq umumiy taqdir va muammolarning milliy va xalqaro miqyosdagi yechimlarini izlash bilan bog'langan. Shu munosabat bilan, "Bugungi kunda global jamiyat uchun 1987 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiyasi ("Brundtland komissiyasi") tomonidan ishlab chiqilgan barqaror rivojlanish konsepsiyasidan ko'ra ko'proq o'ylangan va muvofiqlashtirilgan strategiya yo'q.

Mamlakatimiz ham o'zining yangilanish va taraqqiyot yo'lidan borar ekan, insonni huquqiy va ijtimoiy himoya qilishning ijtimoiy yo'naltirilganlik xususiyatini belgilab beruvchi, uning ma'naviy-axloqiy shakllantirgan mazkur global konsepsiyaga qo'shildi. Bu g'oyalarni amalga oshirish maqsadida so'nggi yillarda respublikada turli huquqiy institutlar: Ombudsman instituti, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti, Huquqiy ta'limni targ'ib qilish markazi, Inson huquqlarini o'rganish markazi, Jamoatchilik fikrini o'rganish markazi, shuningdek, tegishli profildagi bir qator NNTlar tashkil etildi.[2]

Ijtimoiy funksiyalariga ko'ra ayollar tashkilotlarini ijtimoiy-siyosiyga bo'lish taklif etiladi;

- ayollar va oilalarni ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlash funksiyalarini bajaruvchi tashkilotlar;

- mehnat bozorida ayollarni qo'llab-quvvatlovchi va himoya qiluvchi tashkilotlar;

- professional uyushmalar;

- tadbirkor ayollar uyushmalari;

- ayollarni zo'ravonlikdan himoya qilish uchun tuzilgan uyushmalar;

- gender tengligi masalalari bo'yicha ayollarning dunyoqarashini kengaytiruvchi ta'lim ayollar tashkilotlari.

Bu funksiyalarning amalga oshirilishi xotin-qizlar harakatining fuqarolik jamiyati subyekti sifatida faoliyat yuritish imkonini beradi.

Tadqiqotlarda qiyosiy tahlil usulidan foydalanib, turli mamlakatlardagi xotin-qizlar tashkilotlarining diqqat-e'tibori, ularning o'z maqsadlariga erishish yo'lida harakat qilayotgan texnologiyalari, shuningdek, davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari tabiati solishtirildi. Shu bilan birga, har bir mamlakatda ayollar tashkilotlari erkaklar va ayollar tengligi to'g'risidagi ma'lum bir qadriyatlar tizimi va o'rnatilgan madaniy g'oyalarning tashuvchisi sifatida harakat qilishlari hisobga olinadi. Taqqoslash uchun ijtimoiy-siyosiy faollik, boshqaruvda ayollarning rolini oshirishga intilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, ijtimoiy muammolarni hal etish kabilar mamlakatlardagi farqlarni hisobga olgan holda xotin-qizlar tashkilotlari faoliyatining eng keng tarqalgan yo'nalishlari sifatida tanlab olindi.

Tadqiqot davomida biz tomonimizdan o'rganilgan mualliflar ishlarida ayollar harakatini ayollar faolligining separatistik yo'nalishi sifatida emas, balki davlat faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosiy muammolarni muhokama qilish va qaror qabul qilishda erkaklar bilan teng ravishda ishtirok etishga intilayotgan ayollar birlashmalarining harakatlari deb hisoblanganini ko'rish mumkin. Shu munosabat bilan 20-asr boshlarida liberal-demokratik ayollar harakati asoschisi A.N.Shabanova "ayollarning izolyatsiyasi majburiy hodisa bo'lib, ularning huquqlarining yo'qligi tufayli yuzaga keladi", deb ta'kidlagan holda, ayollar harakatining asosiy vazifasi -ayollarning erkaklar bilan teng huquqli bo'lgan jamiyat hayotida ishtirok etishidir degan.[2]. Shuning uchun "ayollar harakati" tushunchasi dastlab har qanday cheklovni yengish va belgilangan maqsadga erishishga qaratilganligini ko'rsatadi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida (Bolgariya, Germaniya, Italiya, Polsha, Portugaliya, Fransiya, Shvetsiya) ayollar tashkilotlari o'z faoliyatini quyidagi muammolarni hal qilishga qaratadi: qarorlar qabul qilish jarayonida, shu jumladan, siyosiy sohada ayollarning ishtirokini oshirish; ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, odam savdosi va migrant ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashish. Ko'pincha ular xayriya yoki notijorat tashkilotlari sifatida ro'yxatga olinadi.

Italiyadagi bir qator ayollar tashkilotlari jamiyatda tenglik va feminizm masalalari bo'yicha muloqotni kuchaytirishdan manfaatdor, migrant ayollarga huquqiy va boshqa turdagi yordam ko'rsatmoqda. Shvetsiyadagi ayollar tashkilotlari hokimiyat teng taqsimlangan teng huquqli jamiyat, jinsidan qat'iy nazar odamlarga, shuningdek, o'ziga xos jinsi bo'lmagan odamlarga nisbatan jinsiy zo'ravonlikdan holi jamiyat yaratish tarafdori.

Fransiyada esa ayollar harakati turlicha. Xotin-qizlar tashkilotlari bandlik sohasida ayollarning ahvolini yaxshilashga, fohishabozlikni yo'q qilishga intiladi va muayyan ozchilik guruhlari muammolari va hijob kiyish masalasidan xavotirda. Xotin-qizlar tashkilotlari o'rtasida abort qilish, shuningdek, Feminizm harakati ishtirokchilarining ommaviy namoyishlarda kiyimsiz ko'chaga chiqish kabilar bo'yicha kelishuv yo'q.

Polshadagi ayollar tashkilotlari 1990-yillardagi islohotlardan keyin ayollarning ijtimoiy mavqening yomonlashuvi bilan shug'ullanishiga to'g'ri kelgan. (ayollarning ishsizligi, jamiyat va hokimiyat tomonidan feminizm g'oyalarini qabul qilmaslik). Gender tengligi haqidagi g'oyalar muhokama va jamoatchilik fikri uchun platformalarni taklif qiluvchi onlayn jurnallar orqali tarqatiladi.

Bolgariyadagi ayollar tashkilotlari o'z tashabbuslarini to'rtta muhim muammoni hal qilishga yo'naltiradi: ayollarga nisbatan zo'ravonlik, odam savdosi (jumladan, jinsiy ekspluatatsiya), turli

sohalarda qarorlar qabul qilishda ayollarning ishtiroki va ayollar tadbirkorligini rivojlantirish. Portugaliyadagi feministik va ayollar huquqlari guruhlarini turli xil qisqa va uzoq muddatli maqsadlarga ega: onalar salomatligi, gender asosidagi zo'ravonlikning oldini olish, ayollar huquqlarini himoya qilish bo'yicha muhokamalar tashkil etish, ommaviy axborot vositalarida erkaklar va ayollarning vakilligida muvozanatga erishish, boshqaruv, fan, yetakchi kompaniyalar.

Xotin-qizlar tashkilotlarining ijtimoiy-siyosiy faoliyati.

Xotin-qizlar tashkilotlarining ijtimoiy-siyosiy faoliyati deganda fuqarolik ongini yuksaltirish, parlament va davlat organlarida xotin-qizlarning vakilligini oshirish maqsadida ayollarni siyosiy ijtimoiylashtirish, ularni jamiyatning siyosiy hayotiga, davlat boshqaruvi sohasiga jalb etishga qaratilgan faoliyat, shuningdek, jamiyatda gender tengligiga erishish jarayoniga faol ta'sir ko'rsatish tushuniladi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish. Barcha mamlakatlardagi tadbirkor ayollar uyushmalari faoliyatining asosiy yo'nalishi ayollar uchun yangi ish o'rinlari tashkil etish, tadbirkorlik bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan ayollarni qo'llab-quvvatlash va o'qitishdan iborat.[1]

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, xotin-qizlar tashkilotlari faoliyatining yo'nalishi jamiyatda gender tengligi, umumiy siyosiy vaziyat, muayyan davlatdagi madaniyat va an'analar darajasiga nisbatan hukmron bo'lgan qarashlar tizimi bilan belgilanadi. Shuning uchun ko'rsatilgan xususiyatlarni yakuniy deb hisoblash mumkin emas. Ko'rinib turibdiki, XXI asrda Ayollar harakati ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarga ega jamiyatlar barpo etish borasidagi sa'y-harakatlarini oshirdi.[1]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хасбулатова О. А., & Смирнова И. Н. (2020). Женские организации в России и за рубежом: технологии продвижения гендерного равенства. *Женщина в российском обществе*, (4), 37-51.
2. Сухомлинова, М. В. (2004). Социальная активность женщин как фактор устойчивого развития общества (на материалах конкретных социологических исследований в Узбекистане)(Электронный ресурс): Дис. на соиск. уч. степени д-ра социол. наук: 22.00. 01/Марина Валерьяновна Сухомлинова; М-во высшего и среднего специального образования РУз Национальный ун-т Узбекистана им. М. Улугбека.
3. Букина А. А. Женские некоммерческие организации современной России: опыт классификации // *Право и современные государства*. 2017. № 4. С. 25—38.
4. Воронина О. А. Швеция: V периодический доклад о выполнении КЛДОЖ // *Гендерное равенство в современном мире: роль национальных механизмов*. М.: МАКС Пресс, 2008. С. 233—245.
5. Воронина О. А. Гендерное равенство в России: роль женского движения, гендерного сообщества и государства // *Гендерные отношения в современном мире: управление, экономика, социальная политика: материалы Международной научной конференции*, Москва, Иваново, Плес, 16—18 мая 2019 г. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2019. С. 11—18.

UO'K 33

INNOVATION SALOHİYATDAN FOYDALANISH DARAJASINI BAHOLASH USLUBIYATI VA UNING O'ZBEKISTONDA QO'LLANILISHI

**M.X.Nurmuxamidova, katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston
A.D.Matqurbanova, talaba, Guliston davlat universiteti, Guliston**

Annotatsiya. Innovatsion salohiyatni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqilishi ilmiy sohaning real holatini baholash, uning istiqbolda rivojlanishini prognozlashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, resurslar, prognozlashtirish, daromadlar, modernizatsiya, mutlaq ko'rsatkichlar, innovatsion salohiyat.

Аннотация. Рассмотрена разработка системы показателей, отражающих инновационный потенциал, оценку реального состояния научной сферы и прогнозирование её развития в будущем.

Ключевые слова: инновации, ресурсы, прогнозирование, доходы, модернизация, абсолютные показатели, инновационный потенциал.

Abstract. Development of a system of indicators representing innovative potential, assessment of the real state of the scientific field, and forecasting of its development in the future were considered.

Keywords: *innovation, resources, forecasting, income, modernization, absolute indicators, innovative potential.*

Kirish. Jahonda resurslar cheklanganligi bilan bir qatorda globallashuv tendensiyalarining chuqurlashuvi va raqobatning kuchayishi, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi hamda tovar va xizmatlar diversifikatsiyasining kengayishi sharoitida innovatsion salohiyatdan samarali foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Hozirgi kunda har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uning innovatsion salohiyatini shakllantirish va undan samarali foydalanish xususiyatlarini baholash asosida aniqlanadi.

Innovatsion salohiyatni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimining ishlab chiqilishi respublikada ilmiy sohaning real holatini baholash, uning istiqbolda rivojlanishini prognozlashtirish va davlatning innovatsion siyosatini amalga oshirish yo'nalishlarini belgilash orqali mamlakatning jaxon bozorida o'z mavqegini mustahkamlashga erishish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Innovatsion salohiyat markazida ishchi kuchi kapitali (ta'lim jarayonida va amaliyot davrida olgan intellektual qobiliyatlar va amaliy ko'nikmalar) yotadi.

Aksariyat olimlar innovatsion salohiyatni fan va ta'lim resurslari, mamlakat aholisi tarkibida oliy ma'lumotlilar salmog'i, ilmiy xodimlar, oliy ta'lim muassasalari soni va shu kabilar bilan aniqlanadi, deb hisoblashadi.

Rossiyalik bir qator olimlar, jumladan, V.V.Grishin, B.N.Kuzo'k va Yu.V.Yakovitslar fikricha, mikro darajada ishchi kuchi kapitalini aniqlashga ish haqining ta'lim va boshqa omillarga bog'liqligini baholash orqali erishish mumkin. Ta'limning daromadlarga ta'sirini xalqaro darajada taqqoslash qiyin. Rivojlanish darajasi turlicha bo'lgan mamlakatlarda ta'lim sifati ham har xil bo'ladi. Milliy iqtisodiyot darajasida esa, sinergetik samara yuzaga kelishi mumkin.

Jahon banki uslubiyati bo'yicha ishchi kuchi kapitalini baholashda "qoldiq usul"dan foydalaniladi. Unga ko'ra, eng avvalo, mamlakatda milliy boylik darajasi hisoblanadi. Keyin olingan natijadan er, foydali qazilma boyliklar, o'rmon va dengiz resurslarini chiqarib tashlab, ishchi kuchi kapitali darajasini aniqlashadi.

Innovatsion salohiyatni baholashda umumiy holda foydalanish mumkin, lekin, ular orqali real holatni to'liq ifodalab bo'lmaydi. Innovatsiyaning haqiqiy qiymatini esa, uni amaliyotga joriy qilgandan so'nggina baholash mumkinligi yoritilgan.

Innovatsion salohiyatning shakllanishini baholash ilmiy tashkilotlar, shu yo'nalishda faoliyat yuritayotgan kadrlar, yaratilgan yangiliklar va shu kabilar bo'yicha umumlashgan statistik ko'rsatkichlar tizimi hamda ular tarkibining o'zgarish tendensiyasi tahlili asosida amalga oshirilishi mumkin.

Tahlil. Mamlakatda mavjud innovatsion salohiyatdan foydalanish darajasi yaratilgan innovatsiyalarning amaliyotdagi natijalari hamda ulardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali baholanadi.

Ingliz olimi P.Drukker innovatsion salohiyatni fan va ilmiy sohada band bo'lganlar soni, ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar soni, ro'yxatdan o'tgan ixtiro va yangiliklar, ilmiy yutuqlarga erishgan olimlar kabi ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatish orqali ifodalaydi.

D.S.Lvov va A.G.Porshnevlar birinchilardan bo'lib, innovatsiyalarni baholash indeksi va ularning muvaffaqiyat qozonish ehtimolini (foizda) hisoblash formulasini ishlab chiqishdi. Ular ushbu ko'rsatkichlardan har qanday mamlakatda innovatsion salohiyatni baholash mezonlari sifatida foydalanishi mumkinligini ta'kidlashgan.

$$I_q (S*N*P*D)/CqB/C \quad (1)$$

$$PqP_T*P_C*P_F \quad (2)$$

I – innovatsiyalarni baholash indeksi; S – yillik maksimal sotuv hajm; N – mahsulotdan olinadigan sof foyda (%); P – muvaffaqiyat ehtimoli; D – diskont; S – ITlar uchun kelajak xarajatlari; P_T – texnik ehtimollik; P_C – tijoratdagi ehtimollik; P_F – moliyaviy muvaffaqiyat ehtimoli.

Innovatsion salohiyat tavsifini o'rganishda bir qator mualliflar uning shakllanish va foydalanish jihatiga ko'proq e'tibor qaratishadi.

Sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini baholashda V.D.Jarikov va B.A.Pateevlar statistik va dinamik ko'rsatkichlarni ajratadilar. Statistik ko'rsatkichlarga korxonada foydalanilayotgan texnologiya, uskunalar va ishlab chiqarilayotgan mahsulotning umumiy hajmida yangi texnologiyalarning, shu jumladan yangi texnikalar va mahsulot yangi turining ulushi kiritadilar. Dinamik ko'rsatkichlarga esa, ishlab chiqarilayotgan mahsulot, texnologiya va uskunalarni chiqarib tashlash va yangilash koeffitsiyentini hamda yangi mahsulotni ishlab chiqarish sur'atining o'sishi (pasayishi)ni, yangi texnologiyalar, yangi uskunalarni tatbiq etish va boshqalarni kiritadilar.

Sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini baholashda integral usuldan foydalanish taklif etiladi. Integral ko'rsatkichni hisoblash quyidagi formula asosida amalga oshiriladi:

$$III = \sum_{i=1}^n q_i \times \sum_{a=1}^l q_a \times R_a$$

Bu erda: q_i – umumiy ko'rsatkichlarning (innovatsion salohiyatning tarkibiy qismlari) muhimlik koeffitsiyenti; n – ko'rsatkichlarning umumiy soni; q_a – xususiy ko'rsatkichlarning muhimlik koeffitsiyenti; R_a – xususiy ko'rsatkich indeksleri.

Agar xususiy ko'rsatkichlarni ekspert baholash usulidan foydalanmay turib, umumiy ko'rsatkichlarga aylantirish mumkin bo'lsa, umumiy hisoblash formulasida $\sum q_a R_a$ o'rniga $\sum b_a R_a$ dan foydalaniladi. [3]

Bunda b_a – o'tgan davrlar ma'lumotlari asosida hisoblanadigan koeffitsiyent.

Mamlakatning innovatsion salohiyatini baholashda eng asosiy omillar sifatida YaIM va uning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan qismini qabul qilganliklarini ko'rsatish mumkin.

Boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qilmasdan turib, faqat YaIM hajmining oshishi hech narsani anglatmaydi. YaIM hajmining yuqori sur'atlarda o'sishiga asosan xom ashyo, past sifatli iste'mol tovarlari, samarasiz mashina va asbob-uskunalar hisobiga ham erishish mumkin. Yoki, aksincha, YaIM o'sish sur'atlari nisbatan past darajada bo'lib, unga asosiy sabab ichki va tashqi bozorlarda talab yuqori bo'lgan raqobatbardosh tovarlar (ya'ni, avtomobil, kompyuter, maishiy texnika, elektronika va ushbu tovarlarni kam xarajat bilan ishlab chiqarishga imkon beruvchi sanoat asbob-uskunalar) taklif qilinishi bo'lishi ham mumkin.

Xulosa. Innovatsion salohiyatning shakllanishi uning moliyaviy, moddiy va ishchi kuchidan iborat bo'lgan tarkibiy qismlari, undan foydalanish darajasi esa, samaradorlik ko'rsatkichlari orqali aniqlanadi.

Mutlaq ko'rsatkichlar dinamikasi tizim ichidagi (mamlakat, mintaq, tarmoq, korxona) innovatsion salohiyatni baholashda muhim rol o'ynaydi. Ulardan foydalanib turli tizimlarni o'zaro taqqoslash mumkin, lekin bunday baholash orqali real holatni aniqlab bo'lmaydi, chunki, turli xil tizimlar o'zlarining imkoniyat va ko'lam jihatidan bir-biridan farqlanadi. Shunga qaramasdan, turli tizimlardagi mutlaq ko'rsatkichlarning o'sish sur'atini o'rganish ijobiy natija berishi mumkin.

Turli xil mutlaq ko'rsatkichlar nisbati asosida innovatsion salohiyatni nisbiy ko'rsatkichlar (koeffitsiyentlar) orqali baholash mavjud holatni aniqroq tahlil qilish imkonini beradi.

Koeffitsiyentlar orqali tahlil qilishni tizim ichidagi foydalanuvchilar o'rtasida hamda turli xil tizimlarni taqqoslashda amalga oshirish mumkin. Masalan, bir mamlakat doirasida innovatsion salohiyatni baholashda mintaqalar bo'yicha koeffitsiyentlarni taqqoslash va ularning reytingini tuzib chiqish mumkin. Bu erda koeffitsiyentlarning o'rtacha va me'yoriy qiymatini aniqlash muhim. Umuman olganda, agar koeffitsiyentlar o'zaro taqqoslanmaydigan bo'lsa, u hech qanday mazmunga ega bo'lmaydi.

Mamlakat innovatsion salohiyatini baholash uslubiyatini ishlab chiqishda uning asosiy tarkibiy qismlarini to'rtta guruh ko'rsatkichlariga ajratib o'rganish maqsadga muvofiq. Birinchi guruh – innovatsion salohiyatning moliyaviy tarkibini ifodalovchi ko'rsatkichlar; ikkinchisi – moddiy; uchinchi – kadrlar bo'yicha; to'rtinchisi – natijaviy ko'rsatkichlardir.

Birinchi guruhdagi mutlaq ko'rsatkichlar milliy innovatsion sohani moliyalashtirishning fizik hajmini ifodalaydi. Nisbiy ko'rsatkichlar esa, YaIMga nisbatan investitsiyalar ulushi va shunga o'xshash ko'rsatkichlar tizimidan iborat.

Ikkinchi guruh ko'rsatkichlari innovatsion salohiyatning moddiy tarkibini ifodalab, undagi mutlaq ko'rsatkichlar ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar soni va ularning asosiy fondlari qiymatini o'zida aks ettiradi. Nisbiy ko'rsatkichlar esa, ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar soni va ularning asosiy fondlari qiymatini o'zaro taqqoslash orqali aniqlanadi.

Uchinchi guruh ko'rsatkichlar innovatsion salohiyatning kadrlar bo'yicha tarkibini ifodalab, undagi mutlaq ko'rsatkichlar innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi xodimlar soni, ularning o'rtacha ish haqi va yoshini o'zida aks ettiradi. Nisbiy ko'rsatkichlar esa, jami ishchilarga nisbatan innovatsion faoliyatda band bo'lgan xodimlar ulushini aniqlash orqali hisoblanadi.

To'rtinchi guruh ko'rsatkichlari innovatsion salohiyatning natijaviy tarkibini ifodalab, ular innovatsion faoliyatni iqtisodiy o'sishning omili sifatida ifodalaydi va uning samaradorligini ko'rsatadi.

Mutlaq ko'rsatkichlar innovatsion faoliyat bilan bog'liq bo'lgan realizatsiya hajmini, xarajatlar va foyda miqdorini, shu bilan birga, yaratilgan, eksport va import qilingan texnologiyalar miqdorini, patent olishga topshirilgan arizalar va berilgan patentlar miqdorini aniqlashga xizmat qiladi. Nisbiy ko'rsatkichlar olingan mutlaq ko'rsatkichlarni mamlakat, mintaqa yoki tarmoq bo'yicha ko'rsatkichlarga solishtirish orqali aniqlanadi. [5]

Bundan tashqari, ushbu baholash tizimidan foydalanib, milliy iqtisodiyot innovatsion salohiyatini xalqaro taqqoslash va mamlakatning ushbu sohada jahondagi reytingni ham aniqlash mumkin.

Mutlaq ko'rsatkichlar asosida real holatni o'rganish va to'g'ri xulosa chiqarish qiyinligi sababli, faqat nisbiy ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoev Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi // -T.: "O'zbekiston". 2022. -412 b.
2. Rahmatov M.A., Zaripov B.Z. Klaster – integratsiya, innovatsiya va iqtisodiy o'sish. // Risola. –T.: 2018. "Zamin nashr". -B. 110.
3. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. Practice and Principles. – London: Heinemann, 1984.
4. Shokirova F.N. Innovatsiyalar asosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ayrim nazariy jihatlari. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2018.
5. Samadqulov M.I. Milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatidan samarali foydalanish yo'llari // Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya ishi. — T.: ТДИУ, 2023.

UO'K 004.9

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARDA REINJINIRINGDAN FOYDALANISH USULLARI

A.A.Primova, katta o'qituvchisi, Buxoro muxandislik -texnologiya instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada reinjiniring, uning sabablari, reinjiniring qanday va qaysi sohalarida qo'llanilishi, undan xizmat ko'rsatish sohasi, tijorat sektori va korxonalarida foydalanish imkoniyatlari va afzalliklari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: reinjiniring, takomillashtirish, inqiroz reinjiniringi, rivojlanish reinjiniringi, operatsion reinjiniring, jarayon reinjiniringi, rivojlanish reinjiniringi, reinjiniringning xususiyatlari, oddiy takomillashtirish xususiyatlari.

Аннотация. В данной статье представлена информация о реинжиниринге, его причинах, о том, как и в каких отраслях применяется реинжиниринг, его возможностях и преимуществах в сфере услуг, коммерческом секторе и на предприятиях.

Ключевые слова: Реинжиниринг, совершенствование, Кризисный реинжиниринг, Реинжиниринг развития, Операционный реинжиниринг, Реинжиниринг процессов, Реинжиниринг развития, характеристики реинжиниринга, простые характеристики улучшения.

Abstract. This article presents information about reengineering, its causes, how and in what industries reengineering is used, its opportunities and advantages in the service sector, commercial sector and enterprises.

Keywords: *Reengineering, improvement, Crisis Reengineering, Development Reengineering, Operational Reengineering, Process Reengineering, Development Reengineering, reengineering characteristics, simple improvement characteristics.*

Reinjiniring tamoyilining asoschisi J. Champi bilan hamkorlikda “Korporativ reinjiniring: biznesdagi inqilob manifesti” [1] (1993) kitobini nashr etgan M. Xammer hisoblanadi. Kitob aslida kompaniyani qayta tashkil etish bo'yicha Amerika tajribasi bilan qo'llab-quvvatlanadigan va har qanday rivojlanish darajasidagi bozor iqtisodiyotiga yo'naltirilgan yangi menejment falsafasi, kompaniya ichidagi boshqaruv tamoyilini belgilaydi. Reinjiniring orqali tadqiqotlar kompaniya ichidagi boshqaruvni o'zgartirishning tubdan inqilobiy usulini tushunadilar.

Biznes jarayonlarini qayta loyihalash (BPR) [2] — sifat, mahsulot, xarajat, xizmat ko'rsatish va tezlik kabi muhim jihatlarni keskin yaxshilashga erishish uchun biznes jarayonlarini tubdan qayta loyihalash. Biznes jarayonlarini reinjiniringi (BPR) korxona xarajatlarini kamaytirishga va juda katta miqyosda jarayonlarni qisqartirishga qaratilgan.

"BPR tashkilotlarga ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni aniqlash va aktivlar va xodimlardan foydalanishni optimallashtirish imkonini beradi. Bu aniq belgilangan maqsadlarni belgilashga yordam beradi va biznesga bulutni qabul qilish orqali nimaga erishmoqchi ekanligini tushunishga imkon beradi degan edi Siddharth Sharma Forbes kengashining a'zosi [3].

Reinjiniringning asosiy maqsadi faoliyatni biznes jarayonlariga qayta yo'naltirish va o'zgarishlarni amalga oshirish usullaridan iborat.

Reinjiniring radikal xususiyatni o'z ichiga oladi — takomillashtirish mavjud jarayonlar asosida amalga oshiriladi. Reinjiniringda biznes jarayonlari noldan boshlab tahlil qilinadi.

Har qanday xo'jalik yurituvchi sub'yektning faoliyati — bu kompaniya bir holatdan ikkinchi holatga o'tadigan ko'p bosqichlardan iborat jarayon bo'lib, bu erda "kirish" buyurtma, "chiqish" esa iste'molchi uchun qimmatli bo'lgan mahsulot yoki xizmatdir. Ushbu jarayonga kiritilgan individual qadamlar yoki vazifalar, ularning barcha ahamiyatli tomonlariga qaramay, mijoz uchun jarayon ishlamas, mahsulot ishlab chiqarilmasa va xizmat ko'rsatilmasa, mahsulotga bo'lgan munosabat shakllanmaydi. Biznes-jarayon yuqori darajada ixtisoslashgan ishlab chiqarish va boshqaruv operatsiyalari va vazifalarini yagona jarayonga birlashtiradi, buning natijasi mijoz uchun aniq belgilangan va alohida ahamiyatga ega. Kompaniya ichidagi qadriyatlarni operatsion natijalardan yakuniy integratsiyalashgan biznes jarayoniga yo'naltirish — reinjiniringning dastlabki va majburiy momentidir.

Allaqachon bozorda o'z ulushiga ega bo'lgan kompaniyalar reinjiniring tamoyilini o'z faoliyatlariga joriy qilmoqdalar.

Korxonada reinjiniring bir necha omillarga qarab turli yo'llar bilan amalga oshiriladi [5].

Birinchidan, usullar korxonadagi vaziyatdan farq qiladi:

1. Inqiroz reinjiniringi – kompaniya mavjud vaziyatni tubdan o'zgartirish zarur bo'lgan sharoitlarda texnologik tarmoqning katta qismini tubdan qayta loyihalashda foydalaniladi;

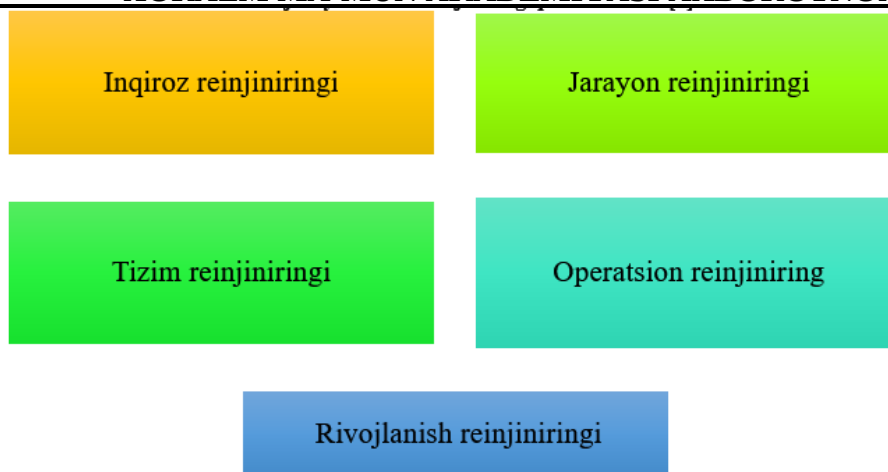
2. Rivojlanish reinjiniringi – kompaniyaning rivojlanishini unutmasdan, uni yaxshi holatda saqlash uchun muqobil o'zgarishlar va natijalarni o'rganishda foydalaniladi.

3. Operatsion reinjiniring- biznes jarayonlarida joriy vaziyatni yaxshilash uchun ushbu usuldan foydalaniladi. Biznes jarayonlarini qayta muhandislik (BPR) — bu tashkilot ichidagi biznes operatsiyalarini tahlil qilish va loyihalashga qaratilgan boshqaruv maslahati usuli. U birinchi marta 1990-yillarning boshlarida taqdim etilgan [6].

4. Biznes jarayonlarining reinjiniring — bu samaradorlikni, aylanish vaqtini, sifatni, xodimlar va mijozlar ehtiyojini qondirishni keskin yaxshilash uchun biznes jarayonlarini tubdan qayta loyihalashda qo'llaniladi [7].

5. Tizimli reinjiniring — mavjud biznes-jarayonni tizimli ravishda yangilash va yangi bosqichlar hamda elementlarni ishlab chiqish uchun yaxshiroq tushunish, hujjatlashtirish, tahlil qilish maqsadida tadqiqotlarni o'tkazish uchun qo'llaniladi [8].

Biznes jarayonlarini reinjiniring qilish usullari [4]

Reinjining natijasida HR menejering ishi ko'p qirrali va mazmunli bo'ladi, keraksiz operatsiyalar yo'q qilinadi va qiymat yaratmaydigan operatsiyalarning sezilarli qismi kamaytiriladi. Ushbu loyihalash jarayonida mijozlar talablarini qondirishga qaratilgan marketing tadqiqotlari amalga oshiriladi. Bunday sharoitda individual rivojlanish deganda ierarxik zinapoyadan yuqoriga ko'tarilishni emas, balki o'z salohiyatini oshirish, malakasini oshirish, tajriba orttirish, ijobiy iqtisodiy natijalarga qo'shgan hissasini kengaytirish va buning natijasida yuqori haq to'lash tushuniladi.

Reinjining to'rt bosqichga bo'linadi:

- Tashkilotning kerakli imidjini shakllantirish. Ushbu bosqichda belgilangan maqsadlarga erishish uchun rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari va maqsadlari belgilanadi.
- Hozirgi biznes jarayonlarini tahlil qilish. Kompaniyaning holatini tahlil qilish jarayonida faoliyat sxemasi aniqlanadi.
- Yangi biznes jarayonlarini yaratish. Yangi biznes jarayonlari shakllantiriladi va sinovdan o'tkaziladi.
- Yangi biznes jarayonlarini amalga oshirish. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib har tomonlama o'rganilgan jarayon amalga oshiriladi.

Reinjining, faoliyatni mijoz uchun muhim bo'lgan biznes-jarayonlarga yo'naltirish allaqachon amalga oshirilgan xo'jalik yurituvchi sub'yektlarda ham amalga oshirilishi mumkin, chunki har qanday korxona tashkil etilgan paytdan boshlab doimiy takomillashtirishni talab qiladi. Biznes injining bu reinjining yangi biznes jarayonlarini yaratish yoki samaraliroq biznes jarayonlarini topish va amalga oshirish natijasida mavjudlarini qayta loyihalashni anglatadi.

Ma'lumki, xizmat ko'rsatish korxonalarida mijozlarga xizmat ko'rsatish alohida xususiyatga ega, xizmat ko'rsatish jarayoni ko'pincha mijoz va xodim o'rtasida bevosita amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan daromadlarni hisobga olish muammosi juda dolzarbdir. Rasmiy buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish maqsadlarida ushbu muammo qisman nazorat-kassa mashinalari va qat'iy hisobot shakllari yordamida hal qilinadi va ularga e'tibor bermaslik uchun qattiq jazo choralari qo'llaniladi.

Reinjining orqali salon, atelye, studiya, sartaroshxona va hokazo egasining manfaatlarini ko'zlab moliyaviy nazorat hamda intizomning haqiqatda ishlaydigan mexanizmini o'rnatish mumkin. Bu muammo hozirgi vaqtda dolzarb bo'lib, u bilan bog'liq holda yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Samarali ichki ma'muriy-moliyaviy mexanizm mablag'lar oqimini hisobga olish va nazorat qilishning yagona dastagiga aylanadi.

Shunday qilib, xizmat ko'rsatish sohasi kompaniya ichidagi o'zgarishlar nuqtai nazaridan keng faoliyat sohasi bo'lib, reinjining uchun juda qiziqarli sinov maydonchasi bo'lishi mumkin:

1. birinchidan, ushbu sohada ko'plab boshqaruv muammolari mavjud, xususan, boshqaruvni axborot ta'minotini yaratish, ularni oldingi tashkiliy-texnik va texnologik asosda hal qilib bo'lmaydi;
2. ikkinchidan, xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarida haddan tashqari katta investitsiyalarga ehtiyoj yo'q, reinjining bu yerda kichik mablag'lar va mavjud ichki ishlanmalar asosida amalga oshirilishi mumkin;

3. uchinchidan, bu sohadagi mehnat taqsimoti tarixan xizmat ko'rsatish xususiyati va mijozga alohida e'tibor qaratilishi bilan chegaralangan; binobarin, xizmat ko'rsatish sohasi sharoitida mijozlarga yo'naltirilgan biznes-jarayon mavjud;

4. to'rtinchidan, xizmat ko'rsatish sohasidagi iqtisodiy tuzilmalarni tarmoqlashtirish sharoitida, reinjining jarayonida taqsimlangan ma'lumotlar bazalari bilan bog'liq bir qator tashkiliy muammolarni hal qilish va axborot oqimlarini birlashtirish zarurati tug'iladi, ammo bu muammolar oddiy texnik vositalar bilan ham hal qilinadi;

5. beshinchidan, ushbu sohada davlat tasarrufidan chiqarish va monopoliyadan chiqarish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar natijasida kuchli apparatga ega bo'lgan, reinjining natijasida sezilarli darajada qisqarish tahdidi ostida bo'lgan noqulay piramidal boshqaruv tuzilmalari mavjud emas; binobarin, xizmat ko'rsatish sohasida reinjining kamroq ijtimoiy qo'zg'alish bilan amalga oshirilishi mumkin va ish bilan band aholining muhim massasini ozod qilish bilan birga bo'lmaydi; reinjiningning og'riqsizligi bunday xo'jalikdagi o'zgarishlarning muvaffaqiyatining muhim omili sifatida qaralishi mumkin, bu umidsizlikka uchragan jahon statistikasi tufayli juda muhimdir;

6. oltinchidan, har bir aniq iqtisodiy bo'g'inda keng ko'lamli bo'lmasligi, umuman xizmat ko'rsatish sohasida reinjining iqtisodiy, moliyaviy, statistik, ijtimoiy, hisob va tahliliy rejalarda juda aniq natijalar berishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tadqiqot natijalariga ko'ra reinjining va oddiy takomillashtirish o'rtasidagi quyidagi farqlar aniqlandi.

1-jadval.

Reinjiningning xususiyatlari	Oddiy takomillashtirish xususiyatlari
Reinjining radikal xususiyatni o'z ichiga oladi	Oddiy takomillashtirish ish faoliyatini bosqichma-bosqich yaxshilashni o'z ichiga oladi.
Reinjiningda biznes jarayonlari noldan boshlab kiritiladi.	Oddiy yaxshilanishlar qisqa vaqt ichida amalga oshiriladi, to'liq o'zgarishlar uzoq vaqt talab etadi.
Reinjiningda yangi jarayonlar yuqoridan pastgacha kiritiladi	Yaxshilash bilan buning aksi bo'ladi
Yaxshilashlar doirasi tor, reinjining keng	Oddiy yaxshilanishlar o'rtacha xavfga ega.
Reinjining yuqori xavf bilan tavsiflanadi.	Takomillashtirish mavjud jarayonlar asosida amalga oshiriladi

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi hollarda reinjiningdan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

- Raqobatda yutqazayotgan tashkilotlar. Mahsulot narxining nisbatan yuqoriligi va sifatsizligi tufayli kompaniya raqobatbardoshligini yo'qotishi mumkin. Agar firma bu holatda hech narsa qilmasa, u vayron bo'ladi.

- Muammolarga duch kelayotgan tashkilot. Masalan, bozorda yangi raqobatchi paydo bo'ldi, maqsadli auditoriya o'zgardi, iqtisodiy kontekst o'zgardi.

- Ko'proq bozor ulushini egallashni xohlaydigan hech qanday qiyinchiliklarga duch kelmaydigan kompaniya. Qoidaga ko'ra, bu agressiv marketing siyosatini olib boradigan yetakchi firmalardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://www.dissercat.com/content/reinzhiniring-biznes-protsessov-strakhovoi-kompanii/read>
2. <https://www.dissercat.com/content/reinzhiniring-biznes-protsessov-strakhovoi-kompanii>
3. https://books.google.co.uz/books/about/Reengineering_the_Corporation.html?id=mjvGTXgFl6cC&redir_esc=y
4. <https://1economic.ru/lib/110100>
5. <https://blog.iteam.ru/osobennosti-reinzhiniringa-biznes-protsessov/>
6. Примова А. А. Актуальность развития малого бизнеса и предпринимательства в совершенствовании рынка труда в Узбекистане //Ученый XXI века. – 2017. – №. 2-2.
7. Примова А. А. Инновационные аспекты экономического развития Узбекистана //Инновационное развитие. – 2017. – №. 4. – С. 78-80.
8. Примова А. А., Тураева Ш. Ш. К. Реалии, перспективы и проблемы реализации инвестиционных и инфраструктурных проектов в Узбекистане //Economics. – 2020. – №. 3 (46). – С. 26-29.
9. Примова А. А., Терентьева Д. Инновации и проблемы развития экономики Узбекистана //Поколение будущего: Взгляд молодых ученых-2015. – 2015. – С. 275-278.
10. Примова А. А., Арапова К. Внедрение новых технологий, их преимущества и недостатки //Экономика и современный менеджмент: теория, методология, практика. – 2021. – С. 129-131.

11. Примова А. А., Алимова К. Приоритеты инвестиционной политики в пищевой промышленности Узбекистана //Поколение будущего: Взгляд молодых ученых-2015. – 2015. – С. 279-282.
12. Растопчина Ю. Л., Примова А. А., Горшенкова Е. А. Стратегии зарубежной экспансии российских ит-компаний в условиях цифровизации экономики //Современная экономика: проблемы и решения. – 2020. – Т. 7. – С. 82-95.
13. Примова А. А. Опыт развития, формирования и проблемы совершенствования налоговых систем в мировой практике //Интернаука. – 2019. – №. 11. – С. 81-83.
14. Примова А. А. Кластерный подход в повышении конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий //Интернаука. – 2019. – №. 13-2. – С. 5-7.
15. Примова А. А. Ключевые проблемы инновационного потенциала Узбекистана //Интернаука. – 2018. – №. 20-1. – С. 86-89.

UDC 330.34.014.2

TRAINING OF INFORMATION SYSTEMS MANAGERS AT THE PHASE OF DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT

M. V. Sagatov, DSc, prof., Tashkent state technical university, Tashkent

X. U. Sarimsakov, candidate of economical sciences, doc., Andijan machine-building institute, Andijan

Аннотация. Мақола ахборот тизимлари менежерларининг фаолиятини назарий ва технологик аспектларини ва уларни тайёрлашнинг методологик асосларини тахлилига бағишланган. Ахборот тизимлари менежерларини тайёрлашнинг илмий-техник ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётини талаблари ва уларни компетентлик масалалари кўриб чиқилган. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириши босқичида ахборот тизимлари менежерларини тайёрлаш долзарб вазифа эканлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: Ахборот технологиялари, ахборот тизимлари менежерлари, рақамли иқтисодиёт, менеджмент, ахборотни бошқариши.

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретических и технологических аспектов деятельности менеджеров информационных систем, методологических основ их подготовки. Рассмотрены требования научно-технического и социально-экономического прогресса к подготовке менеджеров информационных систем. Обосновано, что подготовка менеджеров информационных систем является актуальной задачей на стадии развития цифровой экономики.

Ключевые слова: Информационные технологии, менеджеры информационных систем, цифровая экономика, менеджмент, управление информацией.

Abstract. The article is devoted to the analysis of theoretical and technological aspects of the activities of information systems managers, and the methodological foundations of their training. The requirements of scientific, technical and socio-economic progress for the training of information systems managers are considered. It is substantiated that the training of information systems managers is an urgent task at the stage of development of the digital economy.

Keywords: Information technologies, information systems managers, digital economy, management, information management.

Introduction. The digital economy promotes the development of communications and the introduction of innovations in communications; it combines computers, computer networks and information technology. The strategic goals of the digital economy are:

- increasing national research potential by intellectualizing jobs, replacing real experiments with computer ones and providing access to the world's scientific database;
- inclusion of the experience of leading specialists in expert systems and their implementation in the practice of organizations;
- automation of the production and distribution of goods and services;
- optimization of organizational management, creation of a unified state database of production, natural and human resources;
- minimizing the “entropy” of the entire socio-economic system by eliminating the waste of materials, energy, transport services, etc.

Relevance of the work. The higher education system at the stage of development of the digital economy must prepare a new type of specialists who are able to work in dynamically changing conditions and proactively form human resources for scientific and technological progress.

Informatization of the education system is one of the conditions determining the development of the digital economy, science and culture. The goal of informatization of education is the global rationalization of intellectual activity through the use of new information technologies, a radical increase in the efficiency and quality of training of specialists to a level that meets the modern requirements of a post-industrial society. Informatization is one of the most important tools for the content, methodological and organizational restructuring of education in order to increase its effectiveness and bring it closer to the realities of modern life [1, 2, 3].

The global nature of information technologies and the scale of their applications throughout the world increasingly determine the structure of the economic system, making it directly dependent on the direction of technological change. The digital economy includes the use of information and communication systems in management at all levels, their effectiveness in making management decisions, as well as e-commerce. The digitalization factor also includes organizations that develop software and other types of information technology, as well as the assembly and maintenance of computers. [4, 5]

When planning the development of information systems, the main thing is the relationship between the characteristics of the existing information system and the criteria of individual stages of the development model. The strategic plan for the development of the information system provides for measures in the following main areas: costs for information technology, the structure of operating modes and the organization of processing processes, methods of managing the information system and the impact on the positions of users. Models of the stages of development of information systems are the initial basis for research on the use of information technologies, the development of information systems and the patterns of their implementation in enterprises and organizations. Models of development stages make it possible to identify the interaction between an information system and their environment and thus determine success factors in the implementation of information systems and is the main approach that allows planning their development. [6]

Over the course of a considerable period of time, management science has developed fundamental principles that substantiate the need for centralization of management, a monocentric management system, direct management of enterprises by the state, restrictions on their economic independence, a rigid management system and connections between enterprises.

Until now, on the basis of foreign and domestic experience, a certain system of views on managing the economy (and society as a whole) in the transition period has been formed, which constitutes a new management paradigm. Important of its provisions are:

- the need to study and implement scientific management methods into widespread practice, taking into account the increasing dynamism of social processes and the progress of science and technology;
 - the need to ensure the formation and functioning of business entities as open, socially oriented systems.
- Each organization that operates in a market environment must independently resolve issues that relate not only to the internal organization, but also to the entire set of connections with the external environment. Marketing research, expansion of foreign economic relations, attracting foreign capital, establishing communications is an incomplete list of those tasks that were previously beyond the competence of organizations.

Main part. Management in the state and non-state sectors can become a real driving force of social development only if a sufficient amount of knowledge about management itself is accumulated and if this knowledge is respected and practically used. Management must be carried out exclusively by competent specialists specially trained for this purpose. Based on the processes of production, reproduction and types of activities, there are objectively several types of management, which are listed in table 1.

In order to increase the effectiveness of management, the division of labor of managers is carried out, that is, the specialization of managerial workers to perform certain functions (types of activity), the delimitation of their powers, rights and areas of responsibility.

With the convergence of data processing, computers and telecommunications, there is a need to define the roles, functions and relationships of specialists in areas such as information resource management, computer industry specialists and end users of information systems in the implementation of new information technologies in organizations. Information management covers the creation, coordination, retrieval and dissemination of information by all means in order to improve the functioning of the organization.

Table 1

Management								
industrial	marketing	informational	innovative	international	financial • bank • insurance matters	business, commerce and entrepreneurship	stock exchange matters	service and hotel matters

Information management is aimed at making the most economical and effective use of information for the benefit of the business. The main components of information management are shown in Figure 1.

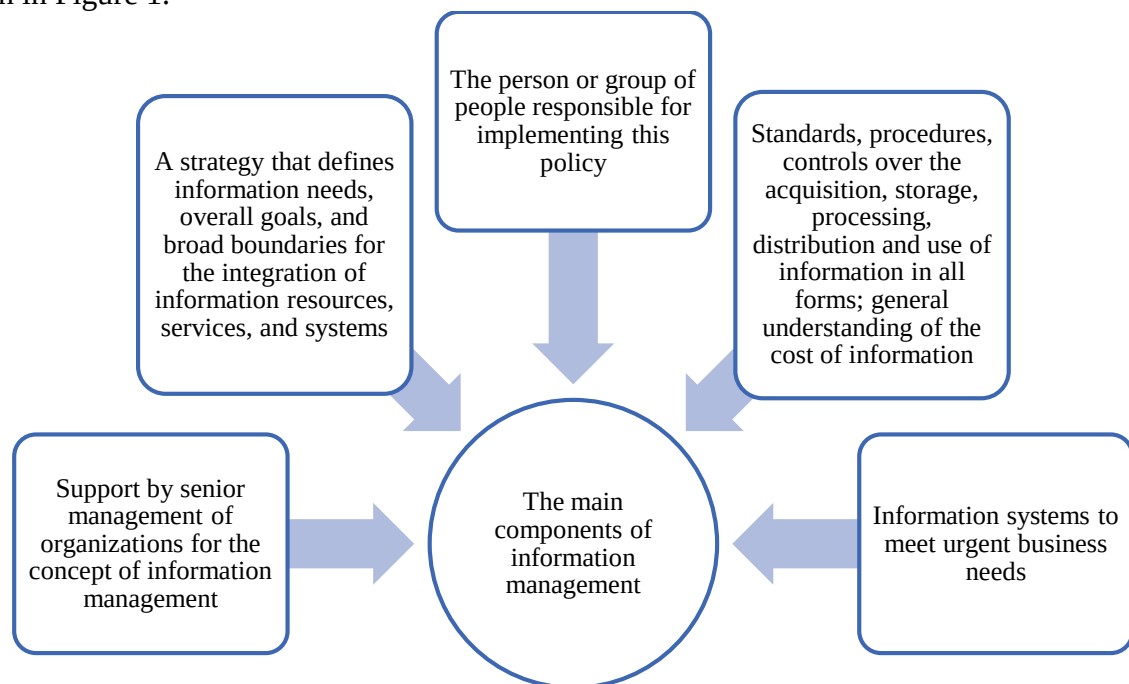

Fig.1. The main components of information management

The stages of development of information systems from initial, when computer technology is used very little, to developed, when the use of computer technology is an integral complex, the structure of which reflects the organization of information in the enterprise and its flows, a new computerization management technique is used, in which everyone is directly involved, associated with this process is the initial basis for research on the use of information technology, the development of information systems and the patterns of their implementation in enterprises and organizations.

Development stages make it possible to identify the interaction between an information system and its environment and thus determine success factors in the implementation of information systems and are the main approach that allows planning their development.

Knowledge of reliable and up-to-date information, along with the ability to effectively apply adequate methods and means of its collection, transformation and transmission, serves as the basis for the successful activities of any enterprise, organization, institution, regardless of their organizational and legal form.

An integral part of this process is the search for new organizational approaches based on the use of new information technologies that can reduce costs and improve product quality, increase the flexibility of production and management.

Differentiation of demand for all types of information - scientific, technical, economic, legal, governmental, to meet the growing needs of the user is becoming one of the urgent tasks in the business sphere. In the development of a business, its infrastructure, including information infrastructure, plays a significant role. The goal of implementing a business strategy regarding

business information is to increase the use of available information, knowledge and experience. In order to supply goods and services to a growing economy, have an efficient structure and operate effectively, manage internal and external relationships, and make timely and intelligent decisions, businesses can no longer rely on traditional methods of collecting information. An active business strategy is based on the need for information and cannot be carried out in life without the widespread use of information technology. The computer in the office becomes an integrating device that allows you to combine multiple streams of information and process them. Business and financial information systems are rapidly developing, legal support for modern information technologies is being formed, and open access to the global flow of political, financial, scientific, technical, technological and other information is being formed. Used properly, technology can be a game changer for a business.

Analysis of the obtained results. The training of specialists in managing the implementation and use of information systems in organizations is not presented as a separate training profile, although the curricula for training managers pay much attention to computer courses in various areas. Training information systems managers requires a systematic approach, justification of the specialist's didactic model, and the creation of a comprehensive model of an information systems manager.

Based on the analysis performed, we can formulate problems that need to be solved:

- determining the stages of a systematic approach to the study of the pedagogical foundations of training information systems managers;
- justification of the didactic model of a specialist - information systems manager;
- development of a model of a specialist - information systems manager;
- defining the roles, functions and relationships of specialists in such areas as information management;
- consideration of the pedagogical conditions for the formation of an information systems manager;
- justification of the pedagogical feasibility of the training system;
- development of a system of recommendations for the effective implementation of the resulting model in the practice of educational institutions;
- diagnosing the effectiveness and forecasting the development of the training system for information systems managers.

Conclusion. Thus, the development and mastery of the scope and use of information systems served as a source for studying the typology of employment in this industry. There is a need for specialists in information resource management – information systems manager. The object of the professional activity of an information systems manager is the management of enterprise information resources, analysis, organization and coordination of information flows and data arrays, the formation of a concept for processing information in an enterprise using computer technology. The specialist's task is to study the information needs of enterprise employees, provide them with reference and information support, organize the streamlining of documents and optimize document flows, and technology for processing information using information and communication technologies.

REFERENCES:

1. Аблязова, Гуськова, Егоршин: Менеджмент образования. Учебное пособие. ISBN: 9785987044483, 978-98704-448-3 Логос, 2009г. 308 с
2. Г. Г. Корзинкова. Менеджмент в образовании. Учебник. Издательство: Инфра-М., 2017 г, 352 с.
3. И. В. Роберт. Теория и методика информатизации образования. ISBN: 978-5-9963-0897-2. Издательство: Лаборатория знаний, 2014 г, 400 с.
4. Бархатов В.И. Формирование цифровой экономики: вызовы, реалии, перспективы и приоритеты развития / В.И. Бархатов, Ю.Ш. Капкаев, П.Р. Кадыров // Друкеровский вестн. — Новочеркасск, 2018. — №3 (23). — С.5-14.
5. Бачило И.Л. Цифровизация управления и экономики — задача общегосударственная // Гос-во и право. — М., 2018. — №2. — С.59-69.
6. Сагатов М.В. Информатизация - основа научно-технического и социально- экономического прогресса // Сборник материалов II-й международной научно-практической конференции «Промышленная экономика и менеджмент: проблемы и пути решения». - Т.: 2022.,349-352 стр

MINTAQADA QULAY INVESTITSION MUHITNI YARATISH ZARURIYATI VA MOHIYATI

M.D.Sattarova, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada qulay investitsion muhitni yaratishning nazariy asoslari, zaruriyati va mohiyati yoritilgan. Iqtisodiyot tarmoqlarining investitsion jozibadorligini oshirish yo'nalishlari taklif qilingan.

Kalit so'zlar. Mintaqa, investitsiya, investitsion muhit, investitsiya faoliyati, investitsion jozibadorlik.

Аннотация. В данной статье описаны теоретические основы, необходимость и суть создания благоприятной инвестиционной среды в регионе. Предложены направления повышения инвестиционной привлекательности отраслей экономики.

Ключевые слова. Регион, инвестиции, инвестиционная среда, инвестиционная деятельность, инвестиционной привлекательности.

Abstract. In this paper describes the theoretical foundations, necessity and essence of creating a favorable investment environment in the region. Directions for increasing the investment attractiveness of economic sectors are proposed.

Key words. Region, investment, investment environment, investment activity, investment attractiveness.

Bugungi kunda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga muhim e'tibor berilmoqda. Jumladan, investitsion muhit unsurining tuzilishi va mohiyati investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarda ochib berilgan. Ayniqsa, chet ellik hamda mahalliy investorlar tomonidan amalga oshiriladigan investitsion faoliyat sohasidagi munosabatlarni tartibga solish borasida O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-598-son Qonuni [1] qabul qilingan.

Avvalo, butun jamiyat va alohida xo'jalik yurituvchi subyektlarning rivojlanishi kengaytirilgan takror ishlab chiqarish tashkil qilishga asoslanishi munosabati bilan investitsion faoliyatni amalga oshirish aholi turmush sharoitlarini yangi bosqichga ko'tarish imkoni yaratiladi. Investitsiya faoliyati samaradorligi tashqi muhit holati va rivojlanish darajasiga bog'liq. Bu borada zarar ko'rib ishlaydigan korxonalarning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini to'xtatishi yoki institutsional muhitni ushbu ta'sirni yumshata olishi o'rganilgan. Ya'ni, siyosiy-ekologik muhit va mintaqaviy institutsional muhit kabi omillar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini to'xtatadi [2].

Investitsiyalar har qanday davlat iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim o'rin tutib, ilmiy-texnik bazasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Investitsiyalar oqimi turli yo'nalishlarga bog'liq bo'lib, ulardan asosiysi qulay investitsiya muhiti hisoblanadi. Hududlar uchun qulay investitsiya muhiti biznes tuzilmalarini operatsion samaradorlikni oshirishga rag'batlantiradi. Bu esa investitsiyalar uchun mavjud bo'lgan daromad va kapitalning ko'payishiga olib keladi. Investitsion muhit investorlarning mamlakatga ishonchini oshirib, uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish uchun turtki beradi. Har bir hudud yoki mintaqada investitsion muhit va uni yaratish iqtisodiy kategoriya sifatida olimlar, tahlilchilar va ekspertlar hamda buxgalteriya hisobi subyektlari, siyosatchilar va tadbirkorlarning diqqat markazida turadi. Investitsion muhitni asosida ijtimoiy, iqtisodiy, tashkiliy, siyosiy, huquqiy va etnik-madaniy shart-sharoitlar majmuasi tashkil etadi. Ushbu jarayonlarni o'rganish mamlakat va alohida korxonalar darajasida muhim ahamiyat kasb etadi. Qulay sarmoyaviy muhit natijasida iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish va aholining ijtimoiy ahvolini yaxshilash mumkin bo'ladi.

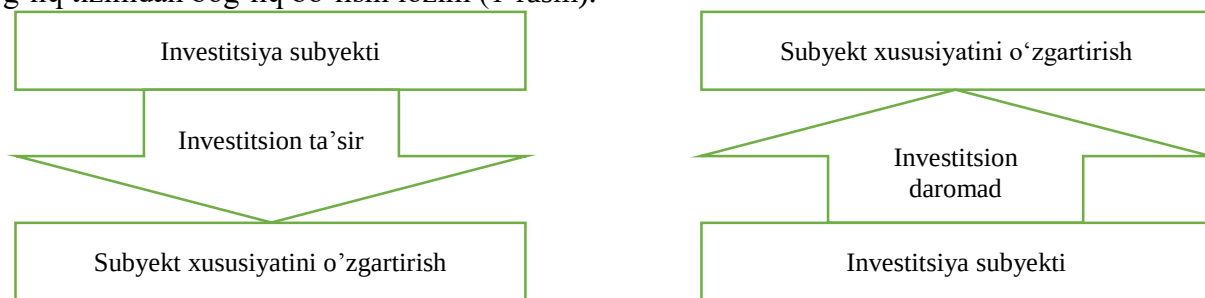
Investitsion muhit mintaqada joylashgan korxona faoliyati xususiyatlaridan biri sifatida korxonaning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari, raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligiga ta'sir qiladi. Bu holatda korxonaning investitsiya muhiti — ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy va boshqaruv faoliyati xususiyatlari va ma'lum bir investitsiya muhitining xususiyatlari to'plami bo'lib, uning natijalari investitsiya jalb qilishning maqsadga muvofiqligi va zarurligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda mintaqalarda investitsiya muhiti masalasini o'rganish muhim masala bo'lib, ushbu tushuncha nisbatan yaqin yillarda paydo bo'lgan. Investitsiya muhiti iqtisodiy kategoriya sifatida ham iqtisodiyot tarmog'ida muhim o'rinni egallaydi. Investitsion muhit — investorlar faoliyat yuritadigan moliyaviy tuzilma bo'lib, u qimmatli qog'ozlarni moliya bozorida sotib olish va sotish shartlarini o'z ichiga oladi. Mintaqalarga xos investitsion muhit yalpi investitsiyadan amortizatsiyani olib tashlash orqali shakllanadi. Bunday holatda asosiy kapitalga sof investitsiyalar asosiy kapitalning yiliga sof o'sishi qiymatini tashkil etadi.

Mintaqa uchun xos investitsion muhit nisbatan yangi va keng qamrovli tushunchadir. Keng ma'noda investitsiya muhiti deganda jamiyat jamg'armalarini yangi kapital yaratish va uni samarali aylantirishga imkon beradigan iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, huquqiy, texnologik va boshqa shart-sharoitlar majmui tushuniladi. Ya'ni, ishlab chiqarishni kengaytirish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilash shular jumlasidandir. Investitsion muhit tabiiy sharoitlar, jumladan foydali qazilmalar zaxiralari, mehnat malakasi va o'rtacha ish haqi darajasi, iqtisodiy muhit holati, ichki bozor sig'imi, shuningdek sotish imkoniyati, tashqi bozordagi tovarlar, kredit tizimi holati, soliqqa tortish darajasi, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlanishi, davlatning xorijiy kapitalga nisbatan siyosati, imtiyozli shartlarni belgilash va boshqalar kabi iqtisodiy omillar bilan tavsiflanadi [4].

Mintaqa yoki hududlar investitsiya jarayonini tashkiliy jihatdan qo'llab-quvvatlash borasida muhim sa'y-harakatlarni amalga oshirishlari lozim. Hududlarning investitsion jozibadorligini baholash, barcha mavjud muammolarni hisobga olgan holda mamlakat va hududlarni investitsiyaviy jozibadorligini oshirishning samarali yo'nalishlarini ishlab chiqish zarur [6]. Investitsion muhitni bozor iqtisodiyoti sharoitida mintaqaviy resurslarni to'planishi va qayta taqsimlanishini ta'minlovchi murakkab tizim sifatida ham ko'rish mumkin.

Mintaqada investitsiya muhitini yaratish uchun investitsiya kiritish zarur bo'lib, bu o'zaro bog'liq tizimdan bog'liq bo'lishi lozim (1-rasm).

1-rasm. Investitsiya muhitida investitsiya kiritishni amalga oshirish sxemasi

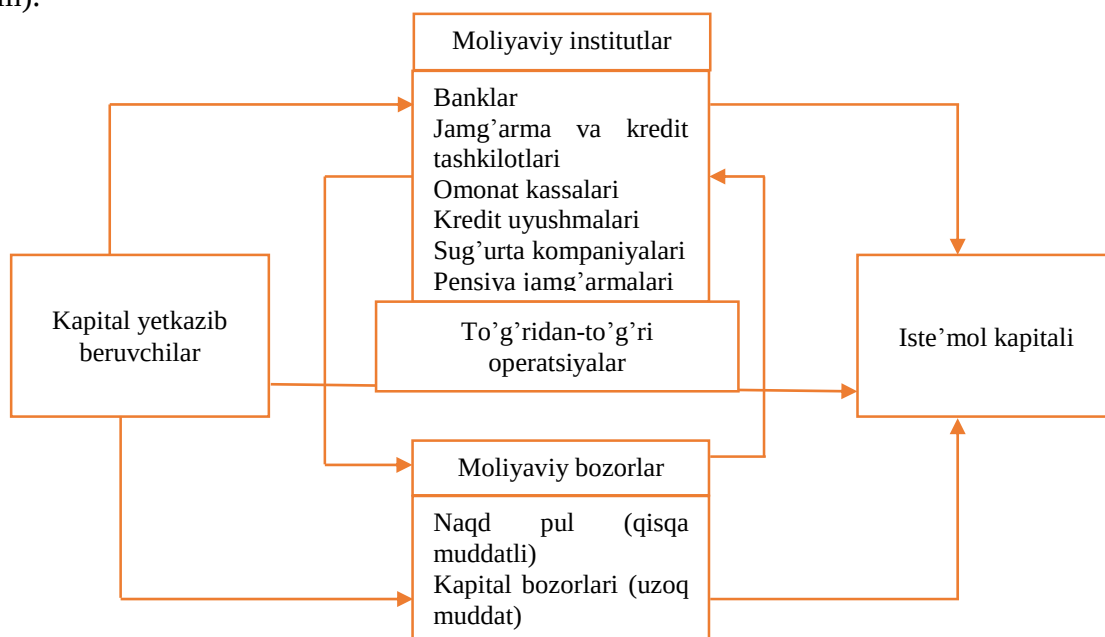
Manba: Muallif ishlanmasi

Mazkur rasmga asosan, mintaqada investitsiya muhitini yaratish uchun investitsiya samarali kiritishni amalga oshirish lozim. Chunki, investitsiya konsepsiyasini amalga oshirishni asosi investitsiya va qurilish sohasidagi tashkilotlar uchun investitsiya muhitini rivojlantirishdan iborat bo'ladi. Unda kengaygan takror ishlab chiqarish va mamlakat aholisining ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoitini yaxshilash omili bo'lib xizmat qiladi.

Mintaqada investitsiya muhiti investitsiyalar bilan iqtisodiy faoliyat o'rtasida aloqalarni amalga oshirishni taqozo qiladi. Bugungi kunda investitsiyalar iqtisodiy o'sish va farovonlikning "dvigateli" sifatida keng tarqalgan. Hozirgi vaqtda jismoniy aktivlarga investitsiyalarning roli nomoddiy obyektlarga investitsiyalarga nisbatan o'z o'rnini yo'qotmoqda, jumladan ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar uchun sarflanadigan xarajatlar shular jumlasidandir [3]. **Mamlakat yoki mintaqaning investitsiya muhiti** - hududga xos bo'lgan, investitsiya faoliyatini amalga oshirish imkoniyatlari va jozibadorligini shakllantiradigan siyosiy, iqtisodiy, institutsional, ijtimoiy va boshqa shartlarning rivojlangan majmuasi sifatida qaraladi.

Mintaqada investitsiya muhiti investorlarning imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatadigan va mamlakat yoki mintaqaga investitsiyalar oqimini rag'batlantiradigan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va ijtimoiy shart-sharoitlar to'plami hisoblanadi. Investitsiya muhiti mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu investitsiyalarni jalb qilish va ushlab turishga ta'sir qiluvchi shartlar to'plami bo'lib hisoblanadi. Mintaqada investitsiya muhiti turli investorlar uchun investitsiyalarning jozibadorligi va tavakkalchilik va rentabellik nisbatlarini tavsiflovchi qator omillar bilan

belgilanadi. Ko'pincha xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar nuqtai nazaridan investitsiya muhitiga e'tibor qaratiladi. Bu holatda investitsiya muhitida investitsiya jarayonlarini amalga oshirish lozim (2-rasm).

2-rasm. Mintaqa investitsiya muhitini shakllantirishda investitsiya jarayonlarini amalga oshirish tartibi. Manba: Muallif ishlanmasi

Mazkur rasmga asosan, investitsiya jarayonlarini amalga oshirish tartibi ichki kapital va tadbirkorlik tajribasini yetishmasligi, shuningdek mahalliy kompaniyalar o'sishini amalga oshirish uchun bilimlar majmui bilan bog'liq bo'ladi.

Mintaqada investitsiya muhiti turli omillarga bog'liq bo'ladi. Siyosiy barqarorlik, shu jumladan hukumatning shaffofligi va samaradorligi investitsiyalarning jozibadorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir. Iqtisodiy barqarorlik va past inflyatsiya ko'rsatkichlari muhim omillardir. Malakali ishchi kuchi, infratuzilma, soliq imtiyozlari va investorlarni huquqiy himoya qilish kabi boshqa omillar ham investitsiya muhitiga ta'sir ko'rsatadi. Mintaqada investitsiya muhiti siyosiy vaziyatning barqarorligi, qonunchilik bazasining mavjudligi, moliyaviy resurslarning mavjudligi, infratuzilma va malakali mehnat bozori kabi ko'plab omillarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Shunga asosan, mamlakatning investitsiya muhitini shakllantiradigan asosiy omillar qatoriga quyidagilar kiradi:

- makroiqtisodiy muvozanat, kutilayotgan inflyatsiya va uni tartibga solish choralari;
- tabiiy resurslar mavjudligi va tabiiy resurslar kuchi;
- monopoliyalari;
- rivojlanish darajasi, hudud bo'yicha taqsimotning bir xilligi va infratuzilma obyektlari mavjudligi;
- ishchi kuchi sifati va hududiy taqsimlanishi;
- bozorga kirishning ma'muriy, axborot va boshqa to'siqlari, raqobat darajasi;
- aholini siyosiy barqarorligi va ijtimoiy xavfsizligi, maqbul qonunchilik normalari, fors-major holatlari;
- davlat boshqaruvi sifati, liberallashtirish, huquqni qo'llash, jinoyatchilik va korrupsiya darajasi;
- soliq yuki va barqarorligi, soliq qonunchiligining investorlari uchun tushunarililigi;
- moliya bozorni sifati, uning institutlari va kredit olish imkoniyati;
- valyutani konvertatsiyasi va uning kuchi;
- iqtisodiyotni ochiqqligi.

Investitsion muhit turli investorlar uchun tavakkalchilik va rentabellik nisbati bo'yicha investitsiyalarning jozibadorligini tavsiflovchi bir qator omillar bilan belgilanadi [7]. Ko'pincha xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar nuqtai nazaridan investitsiya muhitiga e'tibor qaratiladi, bu

ichki kapital va tadbirkorlik tajribasining etishmasligi, shuningdek mahalliy kompaniyalarning tez o'sishini amalga oshirish uchun o'ziga xos bilimlar bilan bog'liq.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mintaqada qulay investitsion muhitni yaratish yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- investitsiyalarni maqbul taqsimlash va ulardan foydalanishga qaratilgan iqtisodiy vositalar;
- mintaqaviy darajada tabaqalashtirilgan investitsiya imtiyozlari;
- mulkchilikning barcha shakllaridagi korxona va tashkilotlar jamg'armalarini ko'paytirishga qaratilgan usullar;
- iqtisodiyotni investitsiyalash maqsadida aholi jamg'armalarini jalb qilish vositalari;
- xorijiy investorlarni jalb etish choralari yaratish;
- fond bozori va kapital qo'yimlarni moliyalashtirishning boshqa bozor manbalarini rivojlantirishga ko'maklashish;
- asosiy kapital, ayniqsa ilm-fan talab qiladigan tarmoqlar, agrar sektorga investitsiyalarning davlat kafolatlari dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- soliq mexanizmlari va sivilizatsiyalashgan importni almashtirish orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash;
- bank hisob varaqlariga o'tkazmalar va amortizatsiya ajratmalaridan maqsadli foydalanish, ulardan foydalanish rejimini buzganlik uchun nazorat va sanksiyalar tizimini joriy etish.

Mintaqada investitsiya muhiti iqtisodiy o'sish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun katta ahamiyatga ega. Qulay investitsiya muhiti biznesni rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish, texnologik taraqqiyot va eksportni ko'paytirishga yordam beradi. Shuningdek, u aholining hayotini yaxshilashga yordam beradi. Iqtisodiyot sohalariga investitsiyalarni jalb qilish kishilar daromadlari va turmush darajasini oshirishga yordam beradi.

Mintaqada investitsiya muhiti bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladigan bir nechta tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi. Ushbu tarkibiy qismlarga iqtisodiy siyosat, institutsional muhit, huquqiy tizim, moliyaviy tizim, infratuzilmani mavjudligi, ta'lim muassasalari va kadrlar salohiyati kiradi. Ushbu tarkibiy qismlar investitsiya muhitini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Davlat qulay investitsiya muhitini yaratishda muhim o'rin tutib, investitsiyalarni jalb qilish va investorlarning huquqlarini himoya qilishni ta'minlaydigan siyosatni ishlab chiqishi lozim. Hukumat organlari huquqiy tizim barqarorligini ta'minlashi, soliq imtiyozlarini taqdim etishi, infratuzilmani rivojlantirish va ochiq va shaffof biznes muhitini qo'llab-quvvatlashi lozim.

Mintaqa yoki hudud uchun zarur bo'lgan qulay investitsiya muhiti quyidagi bir nechta afzalliklarga ega bo'ladi:

- birinchidan, iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi;
- ikkinchidan, xorijiy investitsiyalarni jalb qiladi, texnologik rivojlanish va bilimlarni uzatishga yordam beradi;
- uchinchidan, qulay investitsiya muhiti mahalliy biznesni rivojlantirish va iqtisodiyot sohalariga investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi;
- to'rtinchidan, mamlakat obro'sini xalqaro miqyosda mustahkamlash va yangi investorlarni jalb qilishga yordam beradi.

Darhaqiqat, investitsiya muhiti mamlakat va mintaqaning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Qulay investitsiya muhiti investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, texnologik rivojlanish va aholi turmush darajasini oshirishga yordam beradi. Buning uchun davlat siyosatni ishlab chiqish va zarur infratuzilma va qo'llab-quvvatlashni ta'minlash orqali qulay investitsiya muhitini yaratishga imkon beradi.

Mintaqada investitsiya muhitini shakllantirishda investitsion muhitni baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda investitsion muhitni baholash tizimi — davlat, viloyat, shahar va korxona investitsiya muhitini tahlil qilish va baholash uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq va ta'sir qiluvchi usullar va yo'nalishlar to'plamidir [5]. Mintaqada investitsion muhitni baholash tizimining vazifalari quyidagi yo'nalishlardan iborat bo'ladi:

- viloyat, shahar va tarmoqning investitsion muhiti haqida ma'lumotlar to'plash hamda korxonalarni investitsion jozibadorligi to'g'risida ma'lumotlar to'plash;

- hudud, tarmoq yoki korxonaning investitsiya muhiti darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni ko'rib chiqish va ularni asosiy qiymatlar bilan solishtirish;
- viloyat, shahar, tarmoq yoki korxonaning investitsiya muhitini mavjud usullar asosida baholash;
- ayrim viloyatlar, shaharlar, tarmoqlar va korxonalarning investitsiya muhitini qiyosiy tahlil qilish;
- investitsion muhitga ta'sir ko'rsatadigan turli omillarni aniqlash;
- viloyat, shahar, tarmoq va korxona investitsiya muhitining holati to'g'risidagi xulosa chiqarish;
- o'rganilayotgan obyektlarning investitsiya muhiti darajasini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mintaqada investitsion jarayonlarni chuqur tahlil qilish, investitsiya jarayonlarini rivojlantirish, mavjud va potensial investitsiya resurslarini aniqlash, taqsimlash va nazorat qilish, faol investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishlari aniqlash hamda investitsion muhitni takomillashtirishning innovatsion yondashuvlarini ishlab chiqish, qulay investitsiya muhitini shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillarni tasniflash, mintaqalarni barqaror rivojlantirishning innovatsion-investitsion strategiyalari va investitsion muhitning institutsional strukturasini shakllantirish masalalari mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish imkoniyatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-598-son qonuni. <https://lex.uz/docs/4664142>
 2. Chena S. Renb M., Lib Ch. The value discovery of foreign direct investment: Based on the study of the crowding-out effect of zombie enterprises on investment. // Journal of Innovation & Knowledge, 9 (2024), 100461. – pp. 1-14.
 3. Destefanis S., Rehman N. Ur. Investment, innovation activities and employment across European regions. // Structural Change and Economic Dynamics, 65 (2023). – pp. 474-490.
 4. Касимова Н.С. Инвестиционная среда в Узбекистане. // "Экономика и социум", №10(101), 2022. www.iupr.ru
 5. Коробова О.В. Теоретические положения формирования системы оценки качества инвестиционной среды предприятия. // Вопросы современной науки и практики. Университет им. В.И.Вернадского, 2013. №1(45). – 140-148 с.
 6. Сабиров О.Ш. Повышение инвестиционной привлекательности и создание благоприятного инвестиционного климата. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. №5, sentabr-oktabr, 2020-yil. – с.89.
- [7.https://studme.org/96901/investirovanie/investitsionnaya_sreda_investitsionnyy_klimat](https://studme.org/96901/investirovanie/investitsionnaya_sreda_investitsionnyy_klimat)

UO'K: 338.46 (575.1)

XIZMATLAR SOHASIDA BANK XIZMATLARI INFRATUZILMASI SHAKLLANISHINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI

A.M.Serjanov, mustaqil izlanuvchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Maqolada bank xizmatlari bozori infratuzilmasining mohiyati va mazkur tushunchaga olimlar tomonidan berilgan ta'riflar va yondashuvlar xususida yoritilgan. Xususan zamonaviy rivojlangan infratuzilmani ta'minlashni qo'llab-quvvatlash O'zbekiston hududlarida tijorat banklariga o'z faoliyati sifati hamda samaradorligini oshirishga imkon bermoqda va ular istiqboliga muayyan darajada xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: bank, bozor, xizmat ko'rsatish, infratuzilma, bank tizimi, bank bozori.

Аннотация. В статье освещена сущность инфраструктуры рынка банковских услуг, а также определения и подходы ученых к этому понятию. В частности, поддержка предоставления современной, развитой инфраструктуры позволяет коммерческим банкам регионов Узбекистана повысить качество и эффективность своей деятельности и служит их перспективам на определенном уровне.

Ключевые слова: банк, рынок, предоставление услуг, инфраструктура, банковская система, банковский рынок.

Abstract. *The article describes the nature of the infrastructure of the banking services market and the definitions and approaches given by scientists to this concept. In particular, support for the provision of modern, developed infrastructure allows commercial banks in the regions of Uzbekistan to improve the quality and efficiency of their activities and serves their prospects at a certain level.*

Keywords: bank, market, service delivery, infrastructure, banking system, banking market.

Bugungi kunda zamonaviy dunyo — bu o'zaro ta'sir qiluvchi (siyosiy, ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va boshq.) tizimlar yig'indisidan iboratdir. Har qanday bunday tizim ikkala bo'ysinuvchi tizimga ega bo'ladi, jumladan: quyi tizimlar va ta'sir qiluvchi tizimlar. Qisman dastlabki tizimlarga bog'liq bo'lgan, lekin ularning samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan maxsus turdagi quyi tizimlar ham mavjud. Odatda bunday tizimlar alohida tizimlar uchun o'ziga xos katalizator bo'lib, ularning infratuzilmasi deb ataladi.

Iqtisodiyotning turli sohaları infratuzilmasini tadqiq qilish zarurati iqtisodiy munosabatlarning sezilarli darajada kengayishi va globallashuv jarayonlarining murakkablashuvi bilan tavsiflangan bugungi sharoitda alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy bozorga mos keladigan sanoat infratuzilmasini shakllantirish va rivojlantirish hozirgi vaqt zamonaviy tadqiqotlarning eng kam rivojlangan sohasi bo'lib qolmoqda. Shuningdek bu holat bank sektori va kredit tashkilotlari faoliyatini infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlashga ham tegishli. Shu bilan birga, yuksak darajada rivojlangan infratuzilmasiz mamlakat va uning hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish samarali bo'lishi mumkin emasligi o'z-o'zidan ayon. Hozirda joylarda infratuzilma rivojlanish darajasining yetarli emasligi va sifatining pastligi O'zbekiston hududlarida tijorat banklariga o'z faoliyatining sifat va samaradorligini oshirishni qo'llab-quvvatlashga imkon bermayapti. Bundan tashqari, davlat siyosati yo'nalishlarida bank bozoridagi xorijiy kapitalni qabul qilish rejimini liberallashtirishga qaratilgan raqobatni yanada kuchaytirmoqda.

Moliyaviy inqiroz sharoitida esa uning oqibatlariga qarshi turish uchun bank xizmatlari bozoridagi bank sektorining iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga mos keladigan holatiga erishishda samarali zamonaviy islohotlarga zarurat to'g'diradi. Kredit tashkilotining faqat foiz marjasi hisobiga samarali faoliyat yuritishi uchun imkoniyatlar mavjud bo'lgan tijorat banklari faoliyatining keng qamrovli rivojlanish davri yakunlandi.

Hozirgi bosqich – bu jadal intensiv rivojlanish yo'li bo'lib, bank bozorining barcha tarkibiy qismlarini juda murakkab dinamik ehtimollik tizimining xususiyatlari to'plami sifatida har tomonlama tahlil qilmasdan va baholamasdan mumkin emas. Bu o'z navbatida, bank xizmatlari bozorining mavjud infratuzilmasini jiddiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi, bu esa, avvalo, birinchi navbatdagi qadam sifatida uning ta'rifini oqilona shakllantirishdan boshlanishi kerak deb hisoblaymiz. Chunonchi bank xizmatlari bozori infratuzilmasi umumiy infratuzilma tushunchasining tavsifiga ham xosdir, birinchidan, asosiy faoliyatning xususiyatlari — bank ishi, ikkinchidan, hozirgi bosqichda uning rivojlanishi O'zbekiston bank bozorining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan xususiyatlar bilan bog'liq.

Ta'kidlash joizki, eski iqtisodiy adabiyotlarni o'rganish doirasida "bank infratuzilmasi" atamasi haqida birorta ham eslatib o'tilishini topishning iloji bo'lmadi, "bank xizmatlari bozori infratuzilmasi" atamasi haqida gapirmasayam bo'ladi. Bu — o'quv, monografik va ensiklopedik adabiyotlarga ham tegishli. Ushbu infratuzilma tushunchasiga uzoq vaqt davomida iqtisodiy tadqiqotlarda asosiy narsaga nisbatan ikkinchi darajali, asosiy bo'lmagan, yordamchi narsa sifatida qaralgan. Shunga ko'ra, infratuzilma tadqiqotlari asosan yordamchi, ikkinchi darajali xarakterga ega bo'lgan. Shuningdek, iqtisodiy adabiyotlarda infratuzilmaga qiziqish turli davrlarda yuzaga keladi. 1955 yilda amerikalik iqtisodchi P. Rozenshteyn-Rodan infratuzilmaga "rivojlanishi tezroq qoplanishi va bevosita samarali investitsiyalar oldidan iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari (energetika, transport, aloqa)"ni kiritadi [10].

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pchilik manbalarda "infratuzilma" atamasining iqtisodiyotda paydo bo'lish davri 1960-yillar deb ta'riflanadi va, albatta, bu konsepsiya haqida ma'lum bir tushuncha shakllangan. Ammo shunga qaramay, eski ilmiy adabiyotlarda infratuzilmaning aniq tavsifi yo'q.

Tadqiqotlardagi aksariyat tavsiflar infratuzilma mohiyatining ta'riflari emas, balki, qoida tariqasida, tushunchaning o'zi mazmunini tavsiflashga yoki o'rganilayotgan obyektning faoliyat doirasini belgilashga intiladi. Masalan, V.A. Jamin infratuzilmani ishlab chiqaruvchi kuchlarning ajralmas integral elementi sifatida, shu jumladan yordamchi, qo'shimcha tarmoqlar, ishlab chiqarish turlari yoki asosiy ishlab chiqarishga (ishlab chiqarish infratuzilmasi) bevosita xizmat ko'rsatadigan faoliyat turlari, shuningdek ishlab chiqarish jarayoni (ijtimoiy infratuzilma) bilan bilvosita bog'liq bo'lgan noishlab chiqarish sohasining tarmoqlari, kichik tarmoqlari, deb hisoblaydi.

"Infratuzilma" tushunchasining barcha mavjud ta'riflari cheklangan yo'nalishda (infratuzilmaning turli xil ta'sir obyektlari) bilan tavsiflanadi, ammo ko'pchilik mualliflar infratuzilma faoliyatining ta'minlovchi, xizmat ko'rsatish xususiyatiga ishora qiladilar. Shunday qilib, hayotiy funksiyalarni ta'minlash va biror narsaga xizmat ko'rsatishni haqli ravishda har qanday infratuzilmaning asosiy fundamental tavsifining muhim xususiyatlari deb hisoblash mumkin.

Hozirgi vaqtda "infratuzilma" tushunchasi sezilarli darajada kengaydi va nafaqat sanoat, qishloq xo'jaligi va harbiy sohani emas, balki har qanday aniq faoliyatni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan faoliyatni o'z ichiga oladi. Demak har qanday tizim infratuzilmasi — bu ma'lum tizim elementlaridan farq qiluvchi va tizimli asosda uning faoliyati samaradorligini oshirish uchun foydalaniladigan elementlar majmui. Ushbu infratuzilma elementlari asosiy funksiyaga ega bo'lib — texnik xizmat ko'rsatish, tizimning ishlashini ta'minlash (qo'llab-quvvatlash funksiyasi deb ataladi). Bu funksiya normal, ijtimoiy normal ishlab chiqarish jarayonini va uning omillarini: ishlab chiqarish vositalari, mehnat, moliyaviy, kredit va tabiiy resurslarni takror ishlab chiqarishni ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni anglatadi. Amalda, bu funksiyani faoliyat sohasi bo'yicha diqqat bilan tafsilotini yoritish mumkin. Garchi, boshqa tizimlarga nisbatan, elementlar turli xil o'ziga xos funksiyalarga ega bo'lishi mumkin. Muayyan faoliyat subyekti uchun xizmat ko'rsatish funksiyasining mavjudligi uni infratuzilma elementi sifatida tasniflash mezonini bo'lib xizmat qiladi.

Infratuzilmaning tabiati va mohiyatini o'rganish asosida ushbu tushunchaga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin. Infratuzilma – bu qo'llab-quvvatlovchi, yordamchi xususiyatga ega bo'lgan, shuningdek, asosiy faoliyat turini amalga oshirish va rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratuvchi o'zaro ta'sir qiluvchi institutlar yig'indisidir. Agar infratuzilmaning paydo bo'lish tabiati haqida gapiradigan bo'lsak, u holda iqtisodiy ensiklopediyada "ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishining ma'lum bir bosqichida, qachonki xizmat ko'rsatish mavjud bo'lmaganda sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi keskin pasayganda" iqtisodiy munosabatlar kengayib, chuqurlashib borishi natijasida vujudga keladigan tabiiy jarayon, deb tushuntiriladi [11]. Binobarin inson omon qolish uchun muhit sifatida infratuzilmani yarata boshladi. Yer yuzidagi birinchi odamlarning xavfsizligi va omon qolishini ta'minlagan hamma narsa asosiy infratuzilma edi.

Demak xulosa qilsak bo'ladiki, qadimgi davlatlarning paydo bo'lishi bilan infratuzilma ijtimoiy taraqqiyotda va birinchi navbatda qishloq xo'jaligi, mudofaa, dengizchilik, shahar va yo'l qurilishi kabi tarmoqlarda birinchi o'ringa chiqdi. Kapitalizm rivojlanishi bilan u kuchli muhandislik iqtisodiyoti sifatida tez rivojlanib, tobora hayotni ta'minlash tizimiga aylandi.

Tarixiy manbalardan ma'lumki XIX-asrda Yevropaning iqtisodiy ustunligi dunyoning boshqa qismlariga nisbatan aholi sonining o'sishiga sabab bo'lgan. Qit'a aholisi bir muncha ko'paygan [5].

Shaharlarni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarishini yaxshilash, bank ishini takomillashtirish o'sib borayotgan aholi ehtiyojlarini qondirish va hatto Yevropa mamlakatlari infratuzilmasini tartibga solishni yaxshilash imkonini beradi. Shunday qilib, jahon sivilizatsiyasi, alohida davlatlar yoki ularning ittifoqlari, shaharlari va ba'zi aholi punktlarining evolyutsion rivojlanishining retrospektiv tahlili insoniyat taraqqiyoti tarixida ilk podshohlik davridan to hozirgi kungacha bir necha davrlar mavjud bo'lib, ushbu davrlardagi siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga mos keladigan va jamiyat tuzilishini, madaniy rivojlanish darajasini, odamlarning turmush tarzi va mehnat faoliyatini aks ettiruvchi ma'lum bir infratuzilma shakllari bilan tavsiflanishini ko'rsatdi.

O'z navbatida, infratuzilma tushunchasi uch darajani qamrab oladi [12]:

1. Faoliyat amalga oshiriladigan va ularsiz imkonsiz yoki iqtisodiy jihatdan imkonsiz bo'lgan haqiqiy moddiy tarmoqlar (masalan, yo'llar, elektron aloqalar).
2. Operatsiyalar muayyan infratuzilma tarmog'ining ishlashi uchun faoliyat sifatida.

3. Infratuzilma bozorlari tarmoqlardan foydalanish bo'yicha talab va taklifning, shuningdek, infratuzilma elementlari o'rtasidagi raqobatning (infratuzilma tarmoqlarida turli yuklamalarga olib keladigan) birikmasi sifatida.

Nazarimizda turli infratuzilma tarmoqlari orasida bank infratuzilmasi muhim o'rinni egallaydi. "Bank infratuzilmasi" atamasi iqtisodiy adabiyotlarda faqat bozor tipidagi bank tizimini yaratish jarayonida paydo bo'lgan. Ushbu tushunchani ilmiy muomalaga kiritishning obyektiv zarurati bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida bank sohasida sodir bo'lgan tub o'zgarishlar bilan bog'liq edi. Masalan: Rossiyada "Bank infratuzilmasi" atamasi tilga olingan birinchi ishlardan biri 1995 yilda nashr etilgan "Rossiya bank ensiklopediyasi" bo'lgan [9].

Keyinchalik bu atama o'quv adabiyotlarida ham qo'llanila boshlangan. Bank infratuzilmasi eng to'liq va yaxlit tarzda professor O.I. Lavrushin tomonidan yoritilgan. Uning asarlarida bank infratuzilmasi bank tizimining mustaqil elementi sifatida ta'kidlangan va banklar faoliyatini ta'minlaydigan turli turdagi korxonalar, idoralar va xizmatlarni, shu jumladan axborot, uslubiy, ilmiy, kadrlar bilan ta'minlash, aloqa vositalari va boshqalarni o'z ichiga oladi [3].

Muallif bank fanining konseptual apparatiga birinchi bo'lib bank infratuzilmasi ta'rifini kiritadi va shu bilan bank amaliyotida mustaqil iqtisodiy hodisa mavjudligini ko'rsatadi. Biz bunday yondashuvni qo'llab-quvvatlaymiz. Demakki bank infratuzilmasini ko'rib chiquvchi mualliflar orasida bank infratuzilmasining alohida elementi – bank qonunchiligini bank tizimining alohida bo'limi sifatida hisoblagan D.Yu. Lelikovni ham ajratib ko'rsatish o'rinlidir [6].

Bundan tashqari bank tizimining shartli elementi sifatida bank infratuzilmasini ta'kidlagan yana bir muallif prof. Tavasiev A.M. bo'lib hisoblanadi [1]. U o'z ishida bank tizimining infratuzilmaviy xususiyatga ega bo'lgan elementini o'zlari bank operatsiyalarini amalga oshirmaydigan, balki banklar va nobank kredit tashkilotlari faoliyatini ta'minlaydigan ixtisoslashgan tashkilotlar sifatida belgilab beradi.

Ushbu ta'rif xavfsizlik faoliyatining yo'nalishi bo'lgan bank faoliyati bilan shug'ullanadigan subyektlar tarkibini kengaytiradi, lekin infratuzilma tizim sifatida qaralmaydi: muallif xavfsizlik funksiyalarini bajaradigan elementlarning to'liq bo'lmagan ro'yxatini taklif qiladi, ammo funksiyalarning o'zi ta'kidlanmagan.

Tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, bank infratuzilmasi atamasini talqin qilishda turli mualliflar ushbu konsepsiyani aniqlashda boshqa yondashuvlardan foydalanadilar. Masalan, ayrimlar bank infratuzilmasini tijorat banklarining hududiy tarmog'i sifatida belgilaydilar [4]. Bunda mualliflar bank tizimining tarkibiy qismlaridan faqat bittasiga e'tibor qaratishadi. Boshqa bir guruh mualliflar esa bank infratuzilmasini butun bank tizimi sifatida mamlakat iqtisodiy tizimining zarur elementi sifatida tushunadilar [7]. E'tiborlisi Yu.I. Musifullina tomonidan ko'rib chiqilayotgan atama ta'rif juda qiziq bo'lib, unga ko'ra bank infratuzilmasi kredit infratuzilmasining asosiy bo'g'ini bo'lib hisoblanib, kredit va moliyaviy operatsiyalarning asosiy qismini to'playdi [8].

Bizning fikrimizcha, ushbu tadqiqotda bank infratuzilmasi ikki elementdan iborat: bir tomondan Markaziy bank, ikkinchi tomondan ixtisoslashgan moliya institutlariga ega tijorat banklari. "Bank tizimi" va "infratuzilma" tushunchalarini aniqlash noto'g'ri bo'lib, ko'rsatilgan tarkibiy elementlar infratuzilmaga qaraganda bank tizimiga ko'proq xosdir. Ya'ni, har qanday infratuzilma, iqtisodiy kategoriya sifatida, moddiy va mehnat resurslari yordamchi funksiyani bajaradigan qandaydir asosiy jarayonning mavjudligini nazarda tutadi. Bunday asosiy jarayon sifatida bank xizmatlari bozori xizmat qilishi mumkin. Demakki, bu infratuzilmani nafaqat butun xalq xo'jaligi hayoti miqyosida, balki alohida sanoat yoki faoliyat sohasi, shu jumladan moddiy ishlab chiqarish va muomala sohasi darajasida ham o'rganish to'g'ri ekanligi bilan izohlanadi.

Aytish o'rinlidir, O'zbekistonda zamonaviy bank tizimi keng ko'lamli innovatsiyalar bilan ajralib turadi, bu an'anaviy bank operatsiyalarini amalga oshirish texnologiyalariga ham, yangi xizmatlarni ko'rsatish mexanizmlariga ham taalluqlidir. U yakuniy iste'molchiga, ya'ni bank xizmatlari bozoriga muhtoj taklif etilayotgan xizmatlar portfelini shakllantirishni, savdo va savdoni tashkil qilishni talab qiladi. Bugungi kunda bank xizmatlari bozori to'liq raqobatbardoshdir: ikkala bank ham, ularning mijozlari ham bozorda yetarli miqdordagi banklar va mijozlar mavjudligi, shuningdek, bank texnologiyalari va bozor vositalari raqobati katta va doimiy yangilanib turadigan

xizmatlar ro'yxatidan foydalanishlari sababli bir-birlarini tanlashning muqobil variantlariga ega. Lekin shunday bo'lsa ham bank xizmatlari bozorining jadal rivojlanishi va buning natijasida unda ko'plab o'yinlarning paydo bo'lishini hisobga olgan holda.

Xulosa o'rinda aytganda, bank xizmatlari bozorining intensiv jadal rivojlanishi va natijada unda ko'plab ishtirokchilarning paydo bo'lishini hisobga olgan holda, bankning raqobatdagi muvaffaqiyati xizmat ko'rsatish infratuzilmasining mavjudligi bilan belgilanadi, bu nafaqat samarali faoliyat yuritish, balki kelajakda bankni rivojlantirish imkoniyatini ham beradi. Fikrimizcha ideal holda, subyekt (bank) va obyekt (mijoz) o'rtasidagi o'zaro ta'sir joyi sifatida bank xizmatlari bozori infratuzilmadan foydalanmasdan amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, kredit tashkilotlari o'z faoliyatining samaradorligini oshirish uchun o'zlarining tashkil topgan vaqtlaridan boshlab atrofdagi tizimlardan foydalanganlar. Infratuzilma esa bankka mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan barcha afzalliklarni beradi. Aksariyat holda, mijoz uchun vaqtincha bo'sh mablag'larini o'zi qayta taqsimlash foydaliroqdir. Ijtimoiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot banklarga o'z infratuzilmasining so'nggi yutuqlaridan foydalanish va shunga mos ravishda yetakchi bo'lish imkonini beradi.

Bank tizimining normal faoliyat yuritishi uchun bank xizmatlari bozoriga ehtiyoj borligi hammaga ma'lum. Bir tomondan, alohida firmalar, jismoniy shaxslar va bozor munosabatlarining boshqa ishtirokchilari ham vaqtincha bo'sh pul mablag'lariga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, bozor munosabatlari ishtirokchilari hozirgi paytda mavjud bo'lganidan tashqari qo'shimcha mablag'larga ehtiyoj sezadilar. Biroq bank bozori yordamida hal qilinishi mumkin bo'lgan qarama-qarshilik paydo bo'ladi. Bank bozorini banklar ishtirokidagi har qanday bozor, shu jumladan bank xizmatlari bozorlari ham, bank faoliyati uchun resurslar bozorlari ham deb hisoblashimiz mumkin [2].

Bozorning bu turi o'z navbatida, o'zaro bog'langan elementlarning dinamik tizimidan iboratdir: subyektlar, mahsulotlar, talab, taklif, narx, raqobat. Tarixan ayirboshlashning rivojlanishi jarayonida banklar bank faoliyatini yaratish orqali pul va kapital bozorining asosiy tashkilotchilariga aylandi. Bank xizmatlari bozorining mahsuloti deb bankning pul mablag'larini jalb qilish, joylashtirish, harakatlanishi va konvertatsiya qilish bilan bog'liq oddiy harakatlari natijasida vujudga keladigan talab va majburiyatlar hisoblanishi mumkin.

Demak, bank bozorining bunday keng qamrovli talqini bilan bank raqobatining iqtisodiy kategoriya sifatidagi o'ziga xosligi ko'p jihatdan yo'qoladi, u umuman bozor raqobatining umumiy konsepsiyasida erigan ko'rinadi. Shuning uchun bank bozori deganda faqat bank faoliyatiga tegishli bozorlar tushunilishi kerak, xususan: bank xizmatlari bozorlari. Bu juda murakkab shakllanish bo'lib, u juda keng chegaralarga ega va ko'plab elementlardan iborat. Bu bozor tizimining tarkibiy elementlarini chegaralash mezonlarining ko'pligini oldindan belgilab beradi. Banklararo munosabatlarning tovar turiga kiruvchi va jahon valyuta-moliya munosabatlarining bir qismi bo'lgan bank derivativlariga talab va taklifni shakllantirish sohasi sifatida bank xizmatlari bozori tomonlar o'rtasida o'zaro raqobat va hamkorlarni erkin tanlash kelishuvlarning mavjudligi bilan tavsiflanishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, bank xizmatlari bozori — bu mijozlar ehtiyojlarini qondirish uchun bank operatsiyalarini rag'batlantirishga qaratilgan bank xizmatlariga talab va taklifni ta'minlaydigan bozor munosabatlarining o'ziga xos sohasi sanaladi. Bank xizmatlari bozori infratuzilmasi umumiy infratuzilma tushunchasining o'ziga xos xususiyatlariga ham, birinchidan, asosiy faoliyat turi – bank faoliyatining xususiyatlariga bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ikkinchidan, rivojlanishning hozirgi bosqichida mamlakatimiz bank bozorining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytganimizda, infratuzilma tushunchasini o'rganish asosida, shuningdek, bank bozorining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, bank xizmatlari bozori infratuzilmasi tushunchasini quyidagicha shakllantirishimiz mumkin bo'ladi. Ya'ni, bank xizmatlari bozori infratuzilmasi talab va taklifni shakllantirishga xizmat qiluvchi, shuningdek, kredit-moliya institutlari orqali bank xizmatlarini sotib olish va sotish uchun shart-sharoit yaratuvchi o'zaro ta'sir qiluvchi tashkiliy-huquqiy shakllar yig'indisidir. Ushbu tashkiliy-huquqiy shakllar yoki muassasalar moddiy (kadrlar bilan ta'minlash) va nomoddiy (tizimning ishbilarmonlik obro'si, mamlakat), muhim (axborot texnologiyalari) va juda muhim bo'lmagan (yo'l xo'jaligi), milliy (bank qonunchiligi) va xorijiy (professional audit) bo'lishi mumkin. Har qanday holda, ular umumiy xususiyatga ega —

kredit tashkilotlari faoliyatida ishtirok etish; bank xizmatlari bozorining samarali va uzluksiz ishlashini ta'minlash belgilariga ega bo'ladi.

Milliy bank bozorining nafaqat ichki miqyosda, balki xalqaro raqobatchilar o'rtasidagi keskin raqobatga bardosh bera olishi, jumladan, zamonaviy axborot va bank texnologiyalarining rivojlanish darajasiga, innovatsion yechimlarni joriy etishning o'z vaqtida bajarilishiga bevosita bog'liqdir. Bu mijozlarga xizmat ko'rsatish va korporativ boshqaruv sohasi hamda xalqaro kadrlar talablariga javob beradigan malakali mutaxassislarning mavjudligi, ya'ni bank xizmatlari bozori infratuzilmasining rivojlanish darajasi kabilar va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Банковское дело: управление и технологии: Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. Тавасиева А.М. – М.: ЮНИТИ – Дана, 2001.
2. Банковское дело: учебник / под ред. Д-ра экон.наук, проф. Г.Г. Коробовой. – изд. с изм. — М.: Экономистъ, 2008. — 766 с.
3. Деньги, кредит, банки / Под. ред. Лаврушина О.И. – М.: Финансы и статистика, 1998.
4. Крылов С. Реформа банков вне развития банковской системы невозможна. Комсомольская правда. 23.04.2002.
5. Кузнецова А.И. «Инфраструктура», Камкнига, 2010. — с. 21.
6. Леликов Д.Ю. Управление развитием банковской системы при переходе к рынку: Дис. на соиск. степ. канд. экон. наук. — М.: 1994, -151 с.
7. Мазурин Н., Миледин П. Весеннее обострение. МАП хочет закрыть корпоративные банки. Ведомости 27.03.2002.
8. Мусифуллина, Ю.И. Развитие банковской инфраструктуры в России [Текст]: монография / Ю.И. Мусифуллина, М.Г. Лапаева. — Оренбург, ОГУ. — 2006 г. — с. 175.
9. Российская банковская энциклопедия / Гл.ред. О.И. Лаврушин. — М.: Энциклопедическая творческая ассоциация, 1995. — с. 51-52.
10. Федько В.П. Инфраструктура товарного рынка. Рн/Д: Феникс, 2002. — с. 8.
11. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / Гл. ред. А.М. Румянцев — М.: Советская энциклопедия, 1975. Т2, с.61-62.
12. Экономическая энциклопедия / Науч.- ред. изд-ва «Экономика»; Гл. ред. Л.И. Абалкин. — М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. — с. 257.

UDK: 631.1.658

FERMER XO'JALIKLARI TARAQQIYOTIDA AGROXIZMATLARNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM XUSUSIYATLARI

**I.S.Shukurov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali,
Samarqand**

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion iqtisodiyotga o'tish sharoitida Respublika qishloq xo'jaligini rivojlantirishda muhim bo'lgan agroxiizmat ko'rsatishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish va bunda uning muhim xususiyatlarini hisobga olish soha taraqqiyotida yangi iqtisodiy imkoniyatlarni vujudga keltiradi.

Kalit so'zlar: xizmat, xizmat ko'rsatish, agroxiizmat, taraqqiyot strategiyasi, modernizatsiyalash, diversifikatsiyalash, agroservis, qishloq xo'jaligi, fermer xo'jaligi.

Аннотация. В данной статье отмечается, что в условиях перехода к инновационной экономике повышение качественно нового уровня оказания агроуслуг, имеющих важное значение для развития сельского хозяйства республики, и учет при этом его важных особенностей создаёт новые экономические возможности для развития отрасли.

Ключевые слова: сервис, оказание услуг, агро услуги, стратегия развития, модернизация, диверсификация, агросервис, сельское хозяйство, фермерское хозяйство.

Abstract. This article notes that in the context of the transition to an innovative economy, increasing a qualitatively new level of provision of agricultural services that are important for the development of agriculture in the republic, while taking into account its important features, creates new economic opportunities for the development of the industry.

Keywords: service, provision of services, agricultural services, development strategy, modernization, diversification, agricultural service, agriculture, farming.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklariga agroxiizmat ko'rsatish sohasining nazariy muammolarini hal qilish, o'rganish, ushbu sohaga doir ilmiy tadqiqotlarni olib borish katta ahamiyatga ega.

Shunday ekan, agroxiizmat ko'rsatish sohasining mohiyati, uning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida tutgan o'rni, rivojlantirish istiqbollariga doir ilmiy nazariy qarashlarini o'rganish iqtisodiyot sohasini, ayniqsa uning muhim xususiyatlarini tahlil etish zarur hisoblanadi.

Bugungi Yangi O'zbekistonni shakllanishida mamlakatimiz agroxiizmatiyotida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalari singari qishloq xo'jaligi tarmog'ida keskin o'zgarishlar amalga oshirilishini taqozo etmoqda. Ayniqsa, bu borada, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" [1]da muhim yo'nalishlar belgilab olingan. Unga ko'ra "ilm-fan va innovatsiyaga asoslangan agroxiizmatlar ko'rsatkich tizimini takomillashtirish. Agrosanoat korxonalarini xom-ashyo bilan ta'minlash va ishlab chiqarish hajmini bir yarim barobar oshirish" vazifa sifatida belgilangan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmatlar sohasining asosini "xizmat" so'zi mohiyatidan kelib chiqib iqtisodiy mazmunini ochib berish maqsadga muvofiqdir va unga ko'ra, xizmat — boshqa birovga foyda keltiruvchi harakat va biror kimga xo'jalik qulayliklarini taqdim etmoq degan ma'noni ifoda etadi [2].

Klassik iqtisodchilar A.Smit, A.Marshallar "xizmat", "xizmat ko'rsatish" sohasiga o'z qarash va fikrlarini bayon etib o'ziga xos ilmiy qarashlarini ilmiy asoslagan. Adam Smitga ko'ra xizmat shaklidagi noz-ne'matlarning iqtisodiy mazmunini to'laroq ochib berish hamda uning mamlakat ijtimoiy boyligining manbai sifatida qarash muammosini hal etish maqsadida o'zining jahonga mashhur "Xalqlar boyligining tabiat va sabablari tadqiqoti" (1766) nomli asarida "unumli mehnat" va "unumsiz mehnat" tushunchalari xususida fikr bildirgan [3]. Shu orqali A.Smit moddiy va nomoddiy ishlab chiqarishni farqlab dastlabki xizmat tushunchasi yaralishiga katta hissa qo'shgan.

Bu yo'nalishda xorijlik iqtisodchilar xam alohida o'z ilmiy fikrlarini bayon qilishgan. AQShlik iqtisodchi professorlar Kempell R.Makkonnell va Stenli L.Bryular "xizmat – bu sezib bo'lmaydigan (ko'zga ko'rinmaydigan) va uning o'rniga qiymatga ega bo'lgan qandaydir narsani iste'molchi, firma yoki hukumat tomonidan taqdim etilishidir" [4], deb ta'rif berishgan.

F.Kotler "Xizmatlar — bir tomon ikkinchi tomonga taklif etishi mumkin bo'lgan har qanday faoliyat yoki ne'mat, biron narsaga egalik qilish imkonini bermaydigan foydali harakat" [5], deb ta'kidlagan.

Polshalik iqtisodchi O.Lange xizmatlarning mohiyatini quyidagicha deb hisoblagan, ya'ni "kishilar iste'molini qondirish bilan bevosita va bilvosita bog'liq bo'lgan har qanday funksiyalar xizmatlar deb aytiladi" [6]

Iqtisodchi olimlar tomonidan chop etilgan ko'plab iqtisodiy adabiyotlarda esa "xizmat" va "servis" tushunchalarining iqtisodiy mohiyatini ochib berishga harakat qilingan.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan M.Q.Pardayev, I.S.Ochilovlar "Xizmat deyilganda insonning, xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning, davlatning va jamiyatning ma'lum bir ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan kishilarning naf keltiradigan xizmat jarayoni bilan bog'liq ongli faoliyati tushuniladi" [7] deb ta'kidlaydi. Ularning ta'rifiga ko'ra xizmat insonlar bilan birga korxonalarga, jamiyatga, davlatga ko'rsatilsa, "servis" asosan aholiga, odamlarga ko'rsatiladigan sifatli xizmat hisoblagan.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan M.M.Muhammedov xizmat ko'rsatish sohasini inson nuqtai nazaridan qarab, aholining sog'lig'iga, kayfiyatiga, mehnatga munosabatiga, ishchi xodimlarning mehnat unumdorligiga, o'z hayotidan rozilik darajasi va xursandligiga, umuman ishlab chiqarish kuchlarining hayoti va taraqqiyotiga bevosita va sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadigan soha" [8] deb ta'rif bersa, J.M.Qurbonov xizmat ko'rsatish – bu insonlarning yaxshilik, ezgulik, manfaat keltirish yo'lidagi harakati bilan faoliyat olib borishi tushuniladi" [9] deb ta'rif keltirgan.

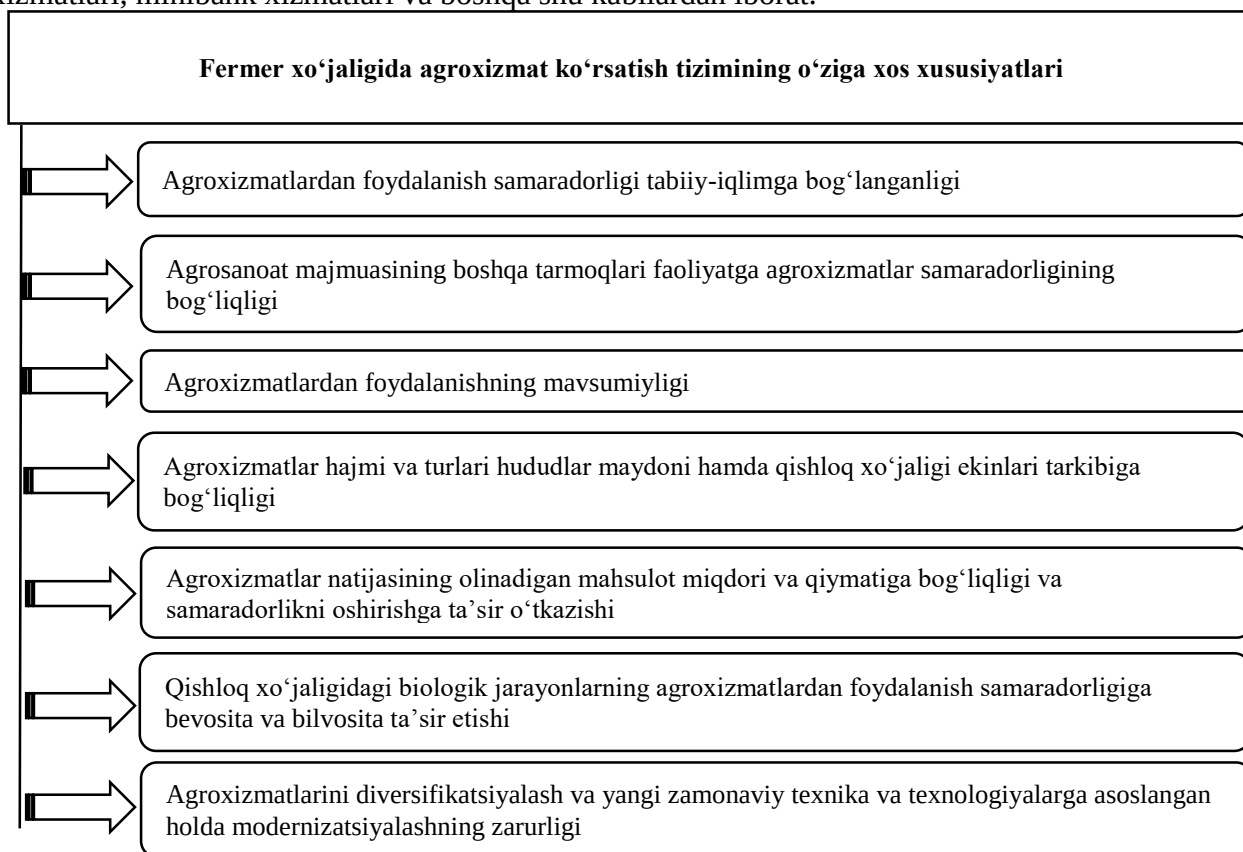
Q.J.Mirzayev xizmat ko'rsatish sohasini korxonalarining daromad olish nuqtai nazaridan qarab, "xizmat ko'rsatish — insonlarning ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sub'yektlarida yuzaga

keladigan, o'z iste'mol ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan va daromad olishga qaratilgan harakatlar majmuini ifodalovchi faoliyat" [10] deb aytib o'tgan.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga qo'shilgan holda aytish mumkinki, agroxizmat (jumladan, agroservis) iqtisodiy faoliyatning muhim bir shakli. U moddiy va nomoddiy ko'rinishga ega bo'lib, aholi va yuridik shaxslar ehtiyojlarini (talab chegarasida) qondirishga qaratilgan faoliyatdir. Bunda, tabiiyki, iqtisodiy munosabatlar amal qiladi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda iqtisodiyotning muhim tarmog'i hisoblangan qishloq xo'jaligida soha ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish bilan bog'liq xizmatlar – agroxizmatlar muhim hisoblanadi.

Agroxizmat fermer xo'jaliklariga qishloq xo'jaligi mahsulotni yetishtirishdan tashqari, yetishtirilgan mahsulotlarni qayta ishlash va boshqa xizmat turlarini ko'rsatuvchi va ularning uzluksiz faoliyat yuritishini ta'minlovchi agrosanoat korxonalar majmuasini tashkil etadi. Agroxizmat ko'rsatuvchilar fermer xo'jaligi ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq quyidagi xizmatlarni, jumladan, moddiy-texnika ta'minoti va transport xizmatlari, aloqa xizmati, urug'lik bilan ta'minlash, agrokimyo xizmati, melioratsiya xizmati, veterinariya va naslchilik xizmati, yem-xashak ta'minoti xizmatlari, minibank xizmatlari va boshqa shu kabilardan iborat.

1-rasm. Fermer xo'jaligida agroxizmat ko'rsatish tizimining o'ziga xos xususiyatlari

Darhaqiqat, agroxizmatlar bu bozor iqtisodiyoti sharoitida, agrar soha tizimida, fermer xo'jaliklarida ishlab chiqarish jarayonini qondirishga qaratilgan, shu jarayonda zamonaviy texnika va texnologiyalarga asoslangan holda iste'molchilar talab va takliflarini o'zaro uyg'unlikda shakllantiruvchi hamda uni amalga oshirish davrida daromadga yo'naltirilgan maqsadga muvofiq faoliyatlar majmuidir.

Bugungi innovatsion iqtisodiyotga o'tish sharoitida agroxizmatlar iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagi bir qator xususiyatlariga ega:

❖ agrar sohada fermer xo'jaliklarini faqatgina asosiy jarayon ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanishlariga imkon berib, sohada qo'shimcha daromad yaratish imkoniyatini kengaytiradi;

❖ agroxizmat subyektlari to'g'ridan to'g'ri moddiy ne'matlar yaratmasa-da, ammo ular xizmatidan foydalangan xo'jaliklariga ham qo'shimcha daromad olish imkonini yaratiladi;

❖ qishloq xo'jaligini intensiv asosda rivojlantirishga imkon yaratilib, bunda mehnat unumdorligini oshirish, mehnat taqsimotini maqbullashtirish, qishloq aholisini ish bilan bandligini ta'minlash kabi masalalarni hal etishga yordam beradi.

Respublikada agroxizmatlar bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'molchilar talab va taklifi asosida shakllanib, agroxizmat subyektlari tomonidan qishloq xo'jaligi tarmog'ining majmuiy xarakterdagi xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradi xamda zamonaviy texnika va texnologiyalarga asoslangan daromad keltiruvchi maqsadga muvofiq faoliyati hisoblanadi. Bularning barchasi agroxizmatlarini oqilona tashkil qilish, ularning samaradorligini oshirish va qiyosiy darajasini baholash masalalarini tadqiq etishda muhim hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, agrar sohasida fermer xo'jaliklari ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishni kelgusi taraqqiyoti agroxizmatlarga amalga oshirib bo'lmashligi ilmiy asoslanildi. Bu esa agroservis korxonalarini xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini fermer xo'jaliklari uchun qulay va maqbul sharoitda tashkil etishni taqozo etadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra respublikamiz qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklarga agroxizmat ko'rsatuvchi subyektlar faoliyatini tizimli rivojlantirish zaruriyati quyidagilardan iborat:

✓ fermer xo'jaliklari soniga mos ularga birlashtirilgan yer maydonlarining mavjud emasligi;

✓ fermer xo'jaliklarida moliyaviy resurslarning yetishmaslik muammolarining mavjudligi va ularning iqtisodiy jihatdan nobarqarorligi sababli turli agroxizmatlarga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi;

✓ fermer xo'jaliklari o'zlarida mavjud texnikalar, mashina va mexanizmlar yetishmasligi, mavjud yuklamalarining bugungi tarmoqni modernizatsiyalash zamonaviy ishlab chiqarish talablariga mos emasligi;

✓ raqamli iqtisodiyot o'tish sharoitida sifatli va o'z vaqtida agroxizmatlarini ko'rsatish orqali fermer xo'jaligi ishlab chiqarish faoliyati samaradorligini oshirish imkoniyati mavjudligi;

✓ qishloqda ortiqcha ish kuchining mavjudligi agroxizmatlarini amalga oshiruvchi subyektlarda ularni soha faoliyatiga jalb etish imkoniyatining mavjudligi;

✓ arzon, sifatli, kafolatli xizmat ko'rsatuvchi agroxizmatlariga bo'lgan talabning yuqoriligi va boshqa shu kabilardan iborat.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev "Qishloq xo'jaligi masalasini alohida e'tiborga olib, tez-tez muhokama qilib borayotganimiz bejiz emas. Chunki bu iqtisodiyotning to'rtidan bir qismini tashkil qiladigan muhim soha. Buning zahirida xalqimiz farovonligi, narx-navo barqarorligi, qancha ish o'rinlari yaratibdi", deya ta'kidlaydi [13].

Yuqoridagi holatlarni inobatga olib, agroxizmatni rivojlantirishga agrar islohotlarni chuqurlashtirishning ustuvor yo'nalishi sifatida respublika Prezidenti va hukumati tomonidan ham alohida e'tibor berilmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fermer xo'jaliklarida xizmat ko'rsatish turlari bo'yicha talab va taklif muvozanatining nobarqarorligi, shuningdek agroservis subyektlarini tashkil etishda yetarli darajada ijtimoiy-demografik, ishlab chiqarish va iqtisodiy omillarning yetarli darajada hisobga olinmaganligi bois ushbu sohani xam nazariy xam amaliy jihatdan chuqur tadqiq etishni taqozo etadi.

Shunday ekan, Respublika agrar iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash talablaridan kelib chiqib, agroxizmat ko'rsatishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: (1-rasm).

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib ta'kidlash kerakki, agrar tarmoqda agroxizmatni tashkil etishning asosiy shartlaridan biri ushbu tizim obyektlarini agrar soha mahsulotlarini yetishtiruvchilarga yaqin bo'lgan masofada va ular xizmatidan foydalanishga qulay bo'lgan xamda iste'molchilar talablaridan kelib chiqib joylashtirish zarur hisoblanadi.

Alohida ta'kidlash zarurki, fermer xo'jaliklari ishlab chiqarishining mavsumiylik xususiyati o'z-o'zidan agroxizmat korxonalarini ham mavsumiylik asosida faoliyat yuritishini taqozo etadi. Shuning uchun agroxizmat korxonalarini tashkil etish jarayonida qishloq xo'jaligining mavsumiylik xarakteri yetarli darajada hisobga olinishi va har bir mavsumda yerlarni ekishga tayyorlashdan tortib, toki yetishtirilgan hosilni yig'ib olishgacha bo'lgan agroxizmatlariga ustuvorlik berilishi lozim.

Xulosa. Ta'kidlash joizki, agroxiizmatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish bu tizimning fermer xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish va rivojlantirishdagi o'rni va mohiyatini yanada aniqlashtirishga yordam beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib respublika agrar sohasida agroxiizmatlarning o'ziga xos xususiyatlar quyidagi yangi imkoniyatlarni vujudga keltiradi.

- birinchidan, respublikada agroxiizmatini ko'rsatish tizimida raqobat muhiti yaratiladi, natijada xizmatlar sifati yaxshilanib, bahosi arzonlashadi;

- ikkinchidan, agrar sohada fermer xo'jaligi barqaror rivojlanadi;

- uchinchidan, agroxiizmatni shakllantirish va rivojlantirish asosida qishloq aholisini ish bilan ta'minlash va daromadlarini oshirish bo'yicha qo'shimcha manbalari yuzaga keladi;

- to'rtinchidan, qishloq xo'jaligiga, jumladan fermer xo'jaliklarini xorijiy investitsiyalar, yangi texnika va texnologiyalar kiritish imkoni yaratiladi. Bu esa o'z navbatida agrar sohada ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshirish va tarmoqni barqaror rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- beshinchidan. qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga xizmat ko'rsatuvchilar soni ortadi va ulardagi xizmatlar sifati yaxshilanadi.

Darhaqiqat, Respublikamizdagi fermer xo'jaliklari taraqqiyotida o'ziga xos muhim xususiyatga ega bo'lgan agroxiizmatlarni rivojlantirish qishloq xo'jaligini jadal rivojlantirishda yangi iqtisodiy imkoniyatlarni vujudga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi"gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60 sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063> Murojaat sanasi: 11.12.2023 y.

2. Ожегов С.И. Словарь русского языка/ под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.:1990. – с. 917.

3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Эксмо, 2011. – с. 104.

4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т: Пер. с англ. 11 изд. Т. 2. – М.: 1992.

5. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент // Экспресс-курс. 2-е изд. / Перевод с англ. Под ред. Божук С.Г. СПб.: Питер. 2005. С-301.

6. Ланге О. и др. Теория статистики. – М.: Статистика, 1970.

7. Pardayev M.Q, Ochilov I.S. Bozor munosabatlari sharoitida xizmatlarning turlari va ularning tasnifi. //Xizmat ko'rsatish, servis va turizm sohalarini rivojlantirish: muammolar va ularning yechimlari. Monografiya. "Iqtisod moliya", 2008. 37 b.

8. Muxammedov M.M. "Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish — ustuvor masala // – "SERVIS". Ilmiy-ommabop jurnal. 2021 yil, 1–son. 53 b.

9. Курбонов Ж.М. Хизмат, хизмат кўрсатиш, сервис. //“SERVIS” Илмий-оммабоп журнал. 2009 йил, 1–сон. 58 б.

10. Mirzayev Q.J. "Agroservis xizmatlari samaradorligini oshirishning metodologik asoslari" Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. 2012 y. 49 bet

11. <https://president.uz/uz/lists/view/5622>. Murojaat sanasi: 11.12.2023 y.

UO'K 620.9:330

O'ZBEKISTONNING YASHIL ENERGIYA SALOHİYATINI OSHIRISH

YO'NALISHLARI

B.B.Toshboyev, PhD, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada energetika sohasidagi muammolar, yoritib berilgan. Hozirgi kunda dunyodagi energetika tarmoqlaridagi texnologiyalar ularning yutuqlari va kamchiliklari, xalqaro tashkilotlar tadqiqotlari asosida yoritilgan. O'zbekistonda yashil energetika manbalarini rivojlantirish uchun taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: quyosh energiyasi, shamol energiyasi, energetika subsidiyalari, energetika investitsiyalari.

Аннотация. В данной статье описаны проблемы в области энергетики. В настоящее время технологии в мировой энергетике выделены на основе их достижений и недостатков, исследований международных организаций. Даны предложения и рекомендации по развитию зеленых источников энергии в Узбекистане.

Ключевые слова: солнечная энергетика, ветроэнергетика, энергетические субсидии, инвестиции в энергетику.

Abstract. This article describes the problems in the field of energy. Currently, technologies in the world's energy sectors are highlighted based on their achievements and shortcomings, researches of international organizations. Proposals and recommendations for the development of green energy sources in Uzbekistan are given.

Key words: solar energy, wind energy, energy subsidies, energy investments.

Kirish. Dunyo davlatlarida iqlim o'zgarishlarini salbiy oqibatlari chuqurlashib borar ekan, jahon hamjamiyati bu muammoning oqibatlari bilan emas balki sabablari bilan kurashish eng to'g'ri yo'l ekanligini anglab yetmoqda.

Qayta tiklanadigan energiya — bu tabiiy manbalardan olinadigan energiya, ular iste'mol qilinganidan ko'ra tezroq tiklanadi. Quyosh nurlari va shamol, masalan, doimiy ravishda to'ldirilib boriladigan shunday manbalardir. Qayta tiklanadigan energiya manbalari yetarli darajada hisoblanadi.

Qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish qazib olinadigan yoqilg'ilarni yoqishdan olinadigan energiyaga qiyoslaganda tabiatga deyarli zarar yetkazmaydi. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda chiqindilarning asosiy ulushini tashkil etuvchi qazib olinadigan yoqilg'idan qayta tiklanadigan energiyaga o'tish iqlim inqirozini hal qilishning kalitidir.

Qayta tiklanadigan energiya hozirda aksariyat mamlakatlarda arzonroq va qazib olinadigan yoqilg'iga qaraganda uch baravar ko'p ish o'rinlarini yaratadi.[0]

So'nggi o'n yillikda quyosh panellarini ishlab chiqarish narxi keskin tushish tendensiyasini ko'rsatmoqda, bu ularni nafaqat arzon, balki ko'pincha elektr energiyasining eng arzon shakliga aylantirdi. Quyosh panellari taxminan 30 yil xizmat qiladi va ishlab chiqarishda ishlatiladigan material turiga qarab turlicha bo'ladi.

Shamol energiyasi esa, quruqlikda yoki dengizda joylashgan yirik shamol turbinalari yordamida harakatlanuvchi havoning kinetik energiyasidan vujudga keladi. Shamol energiyasi ming yillar davomida ishlatilgan, ammo so'nggi bir necha yil ichida quruqlikdagi va dengizdagi shamol energiyasi texnologiyalari ishlab chiqarilgan elektr energiyasini maksimal darajada oshirish uchun rivojlandi — balandroq turbinalar va katta diametrli rotorlar bilan jihozlanmoqda. 2023-yilda energiyaga global miqyosda 2,8 trillion dollar sarmoya kiritilishi rejalashtirilgan bo'lib, shundan 1,7 trillion dollar (61%)dan ortig'i toza texnologiyalarga, jumladan qayta tiklanadigan manbalar, elektr transport vositalari, atom energetikasi, tarmoqlar, saqlash, kam emissiyali yoqilg'ilar, samaradorlikni oshirishga yo'naltirilishi kutilmoqda, qolgan 1 trillion dollardan sal ko'proq qismi ko'mir, gaz va neft asosida energiya ishlab chiqaruvchi sohalarga ajratilmoqda [0].

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati Umuman "Yashil" iqtisodiyotga o'tish masalasining zarurligi global miqyosda 2012-yil Meksikaning Los-Kabosda shahrida "Katta yigirmatalik" (G20) sammitida ko'tarilib, keyinchalik bir qator mamlakatlarning taraqqiyot strategiyalarida aks etib boshladi. O'zbekistonda 2022-yil 2-dekabrda Prezidentning PQ-436 "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori [0]. 16-fevral 2023-yil O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2023-yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-57-son qarorlari [0] qabul qilindi, bu qarorlar ijrosini ta'minlash uchun amaliy ishlar olib borilmoqda.

Mashhur ingliz iqtisodchi olimi Artur Pigu "Sanoat tebranishlari" (Industrial Fluctuations, 1929) asarida tashqi ta'sirlarni neytrallashtirish nazariyasini asoslab uglevodorod chiqindilariga to'g'ridan-to'g'ri soliq belgilashning ahamiyatini tushuntirib bergan. Biroq ta'sirlarni implementatsiya qilish o'lchashning ratsionalligini idrok qilish hozirgacha qarama-qarshi munozaralarni keltirib chiqarmoqda [0]. Tabiat insoniyat oldindan shunday muammolarni ko'ndalang qo'ymoqdaki, insoniyat yashab qolishi uchun ekologik muammolarni tezroq bartaraf etishi, insoniyat oldidagi asosiy vazifaga aylanib ulgurdi.

Olingan natijalar tahlili. Mutaxassislarning fikricha, Mamlakatimizda bir yilda 300-320 kun atrofida quyoshli kun bo'lganligi sababli, bu sohaning imkoniyatlari ulkan. O'zbekiston Respublikasida 2017-yildan so'ng olib borilayotgan pragmatik siyosat natijasida iqtisodiyot o'sib, aholining turmush darajasi oshmoqda bu esa elektr energiyasiga bo'lgan talabning muttasil oshib borishi kuzatilmoqda.

Mamlakatimiz 2030-yilgacha 25 gigavatt quvvatdagi qayta tiklanuvchi energiya manbalarini yaratishni va energiya balansida uning ulishini 40 foizga yetkazishni maqsad qilgan. 2023-yilda 2 gigavat quvvatdagi yirik shamol va quyosh elektr stansiyalarini ishga tushirmoqda. Shuningdek "yashil vodorod" ishlab chiqarish sohasida ham ilk qadamlar qo'yilmoqda. [0]

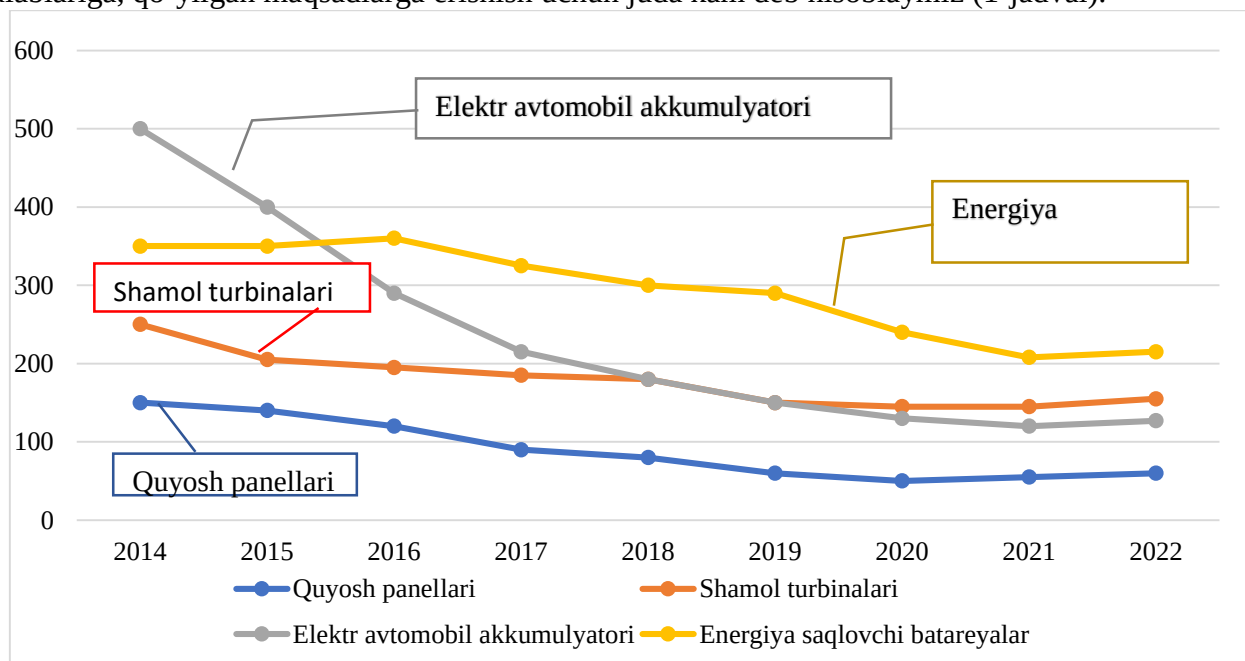
Qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarini o'rnatish, iste'molchilarni muqobil energiyaga o'tkazish va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilish orqali 2023-yilda qo'shimcha 5 milliard kilovatt-soat elektr energiyasi ishlab chiqarish va 4.8 milliard metr kub tabiiy gazni iqtisod qilish, ushbu maqsadlarga jami 15.4 milliard AQSH dollari miqdoridagi mablag'larni yo'naltirish, shu jumladan 13.4 milliard AQSH dollari – davlat-sheriklik loyihalari doirasida investorlar mablag'lari, 1.1 milliard AQSH dollari –tijorat banklari kreditlari, 610 million AQSH dollari – korxonalarning o'z mablag'lari, 150 million AQSH dollari – xorijiy moliyaviy tashkilotlarning mablag'lari va 100 million AQSH dollari ekvivalentidagi Davlat byudjeti mablag'lari yo'naltirilishi rejalashtirilgan.[0]

1-jadval.

Muqobil energiya manbalarida elektr energiyasi ishlab chiqarish, mln. kVt. Soat, * Ma'lumotlar 2015 yildan yig'iladi[0]

Nomi	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Quyosh elektr stansiyalari tomonidan ishlab chiqarilgan elektr energiyasi *	0,003	0,3	0,7	0,2	0,1	0,03	49,0	435,8
Shamol elektr stansiyalari tomonidan ishlab chiqarilgan elektr energiyasi*	-	—	—	—	15,5	—	1,2	—

O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi energiya holatini tahlil qiladigan bo'lsak, bu sohada 2015-yildan boshlab statistik ma'lumotlar shakllantirib kelinmoqda, 2015-yilda Quyosh elektr stansiyalari tomonidan ishlab chiqarilgan energiyasi 0.003 mln kVt.soat bo'lgan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatkich 49.0 mln kVt.soatni tashkil etib umumiy ishlab chiqarilgan elektr energiyasidagi ulushi 0.07% izni tashkil qilgan (2021-yilda Respublikamizda 71364,6 mln kVt.soat, 2022-yil dastlabki ma'lumotlariga ko'ra 74269,3 mln kVt.soat elektr energiyasi ishlab chiqarilgan) 2022-yilgi dastlabki ma'lumotlariga taqqoslasak bu ko'rsatkich 0.6%izni tashkil etadi. Bu ko'rsatkichlar hozirgi zamon talablariga, qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun juda kam deb hisoblaymiz (1-jadval).

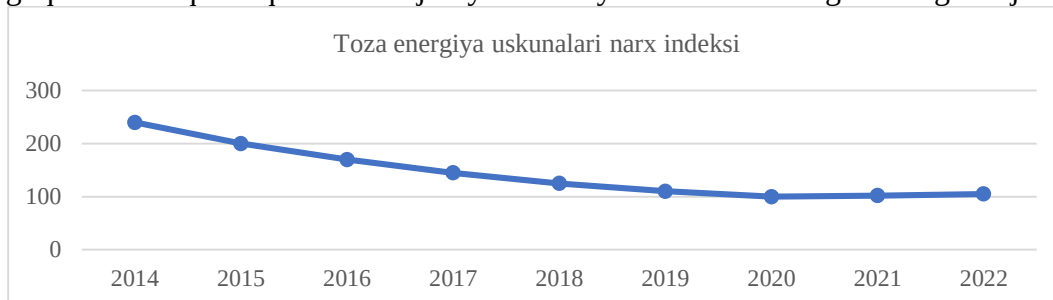

1-rasm. Yashil texnologiyalar narxlar AQSH dollari/kVt soat (nominal narxlar) (xalqaro energiya agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi)[0]

Yashil energiya ishlab chiqarish sohasini Xalqaro energiya agentligi (IEA-International Energy Agency) ma'lumotlariga tayanib tahlil qiladigan bo'lsak, shamol turbinalari, quyosh panellari, elektromobil batareyalari, energiya saqlovchi batareyalarni ishlab chiqarish va o'rnatish narxlari tushish tendensiyasida ekanligini ko'rishimiz mumkin (1-rasm).

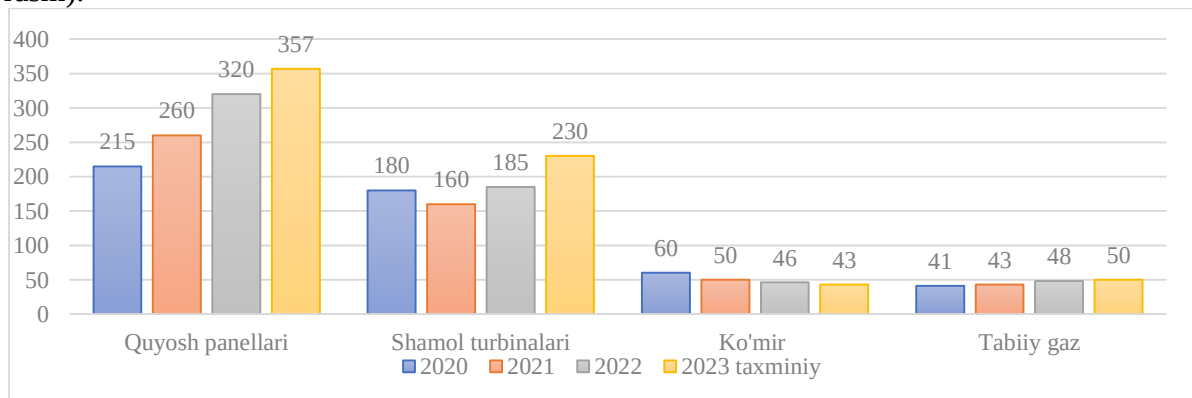
Quyosh panellari narxi 2014-yilda xar bir kVt soati uchun 150-160 AQSH dollaridan 2022-yilda 70-80 AQSH dollariga, Shamol turbinalari narxi 2014-yilda xar bir kVt soati 1240-260 AQSH dollaridan 2022-yilda 170-180 AQSH dollariga, elektromobil akkumulyatorlari 2014-yilda xar bir kVt soati 500-550 AQSH dollaridan 2022-yilda 140-150 AQSH dollariga, Energiya saqlovchi batareyalar narxi 2014-yilda xar bir kVt soati 350-360 AQSH dollaridan 2022-yilda 210-215 AQSH dollarigacha pasayganini ko'rishimiz mumkin. Bu ijobiy tendensiya keyingi yillarda ham davom etishi kutilmoqda.

Toza energiya uskunalarining narx indeksi umumiy holatda 2014-yil 230-240 million AQSH dollari bir megavatt uchun talab qilingan bo'lsa bu ko'rsatkich 2022-yilga kelib 100-110 million AQSH dollarigacha kamaydi (2-rasm). Bu dunyo mamlakatlari hukumatlari oldiga energetika sohasidagi qarorlarini qabul qilishda bu ijobiy tendensiyalarni ham hisobga olishiga majburlamoqda.

2-rasm. Toza energiya uskunalari narx indeksi Million AQSH dollari/megavatt (nominal narxlar) (xalqaro energiya agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi)[0]

Umuman dunyo davlatlari "Yashil energetika" tizimiga investitsiya kiritish jarayoni ham yil sayin jadallashib bormoqda, masalan, oxirgi uch yilda Energiya ishlab chiqarishga global yillik investitsiyalarni tahlil qiladigan bo'lsak, 2020 yilda quyosh elektr stansiyalari sohasiga 215 milliard AQSH dollariga yaqin, Shamol elektr stansiyalariga 180 milliard AQSH dollariga yaqin, ko'mirda ishlaydigan elektr stansiyalariga 60 milliard AQSH dollariga yaqin, tabiiy gazda ishlaydigan elektr stansiyalariga 40 milliard AQSH dollariga yaqin investitsiyalar kiritilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2023-yil yakunlari bo'yicha quyosh elektr stansiyalari sohasiga 360 milliard AQSH dollaridan ortiq yoki 2020-yilga nisbatan 68% ga ko'proq, Shamol elektr stansiyalariga 215 milliard AQSH dollaridan ortiq yoki 2020-yilga nisbatan 19% ga ko'proq, ko'mirda ishlaydigan elektr stansiyalariga 40 milliard AQSH dollariga yaqin yoki 2020-yilga nisbatan 34% ga kam investitsiya qilingan bo'lsa, tabiiy gazda ishlaydigan elektr stansiyalariga 50 milliard AQSH dollariga yaqin yoki 2020-yilga nisbatan 25% ga ko'p investitsiyalar kiritilishi kutilmoqda. Yuqoridagi tahlil natijalaridan xulosa qilish mumkinki yashil energetika sohasiga ko'proq e'tibor berilmoqda va bu ko'rsatkichlar yil sayin jadallashmoqda (3-rasm).

3-rasm. Energiya ishlab chiqarishga global yillik investitsiyalar, milliard AQSH dollari (xalqaro energiya agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi)[0]

O'zbekiston Respublikasi ham oxirgi yillarda yirik shamol va quyosh elektr stansiyalarini qurish jarayonlarini jadallashtirmoqda, aholi tomonidan oshiqcha ishlab chiqarilgan "yashil" elektr energiyasini "Yashil" tariflar asosida sotib olish tizimi yo'lga qo'yildi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini sotib olishda imtiyozlar subsidiyalar berilmoqda. Bu chora tadbirlar natijasida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish darajasi oshmoqda lekin energetika sohasini bozor tamoyillari asosida rivojlantirish, narx shakllanishini liberallashtirish darajasi bizning nazarimizda hali yetarli emas. Hozirda aholi xonadonlariga bir kVt elektr energiyasi 295 so'm yoki 0.024 AQSH dollari (2.4 sent) atrofida bo'lsa uning asl tannarxi 970 so'm atrofida ekanligi Energetika vazirligi tomonidan qayd etilgan[0]. Bir kubometr tabiiy gazning tannarxi esa 1890 so'mni tashkil etib, aholiga yetkazib berilayotgan tabiiy gaz narxi 380 so'mni tashkil etmoqda. Aholiga elektr energiyasi va tabiiy gazni past tariflarda yetkazib berish uchun Davlat byudjetidan yiliga 14 trillion so'mdan ortiq yoki 1,15 milliard AQSH dollaridan ko'proq subsidiya ajratilmoqda.

Tabiiy haqli savol tug'iladi xalq uchun energetika resurslari Davlat byudjetidan moliyalashtirilsa buning nimasi yomon?! Masalaning asl mantig'i shundaki bizning nazarimizda bu subsidiyalar maqsadli-mi?, adolatlami?, ratsionalmi?... degan haqli savollar o'rta qo'yadi. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 68-moddasida "Yer, yerosti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy resurslar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidir..."[0], asosiy qomusimizda shunday ekan bu tartib-tamoyilni yuqoridagi savollar asosida mantiqiy tahlil qiladigan bo'lsak, O'zbekiston aholisining 100% ga yaqini to'liq elektr energiyasi bilan ta'minlangan, tabiiy gaz bilan ta'minlanish darajasi esa 50% atrofida, «O'zbekistonda aholi jon boshiga tabiiy gaz iste'moli rivojlangan davlatlar va qo'shni mamlakatlarga qaraganda 3 baravar ko'proq. Taqqoslash uchun, xorij davlatlarida bir kishi uchun 90 kub metr gaz to'g'ri kelsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 400 kub metrdan oshgan [0]. Bitta xonadon yil davomida 5000 kub metr gaz ishlatadi. Tahlillarni davom ettiradigan bo'lsak, aholining 50 %ga yaqini tabiiy gaz va elektr energiyasi uchun davlat byudjetidan subsidiya olmoqda, qolgan 50% izi esa faqat elektr energiyasi uchun olmoqda. Endi elektr energiya iste'moliga e'tibor beradigan bo'lsak (2-jadval), aholining sal kam 75 % izi 26% ga yaqin elektr energiyasini iste'mol qilsa 25% dan ortiq aholi 74% dan ortiqroq elektr energiyasini iste'mol qiladi. Bu irratsional ko'rsatkichni hukumat tabaqalashtirilgan tariflar bilan bartaraf etmoqchi. Lekin bizning nazarimizda muammoning yechimi bu emas, chunki tabiiy gaz bilan ta'minlanmagan xonadonlar tabiiyki elektr energiyasini ko'proq iste'mol qiladi albatta. Buning yagona adolatli yechimi, bizning fikrimizcha rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib, bu bozorni erkinlashtirish, bozor tamoyillariga o'tkazish va aholining kam ta'minlangan qismini maqsadli va manzilli energetika subsidiyalari bilan ta'minlash. Masalan Germaniyada energiya bilan ta'minlash to'liq bozor tamoyillari asosida yo'lga qo'yilgan, kim qancha energiya iste'mol qilsa shunga mos haqqini to'laydi. Bu tizim aholidan energiya iste'molida tejamkor texnologiyalardan va muqobil energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantiradi. Aholining kam ta'minlangan qismiga esa manzilli yordam pullari evaziga ijtimoiy himoya qilinadi.

2-jadval.

O'zbekiston aholisining 2023-yil misolida o'rtacha elektr energiyasi iste'moli

№	Iste'mol hajmi	Abonentlar (ming dona)	ulushi, %	Iste'mol (mln kVt-s)	Ulushi, %
1	200 kVt-soatgacha	5684	74,91%	5163	25,72%
2	201-300 kVt-soat	737	9,71%	2258	11,25%
3	301-500 kVt-soat	628	8,28%	2932	14,61%
4	501-1000 kVt-soat	393	5,18%	3234	16,11%
5	1001-2000 kVt-soat	82	1,08%	2529	12,60%
6	2001-5000 kVt-soat	54	0,71%	1686	8,40%
7	5001-10000 kVt-soat	6	0,08%	778	3,88%
8	10000 kVt-soatdan yuqori	4	0,05%	1491	7,43%
	Jami:	7588	1	20071	1

Respublikamizda energetika sohasini bozor tamoyillarini joriy qilish uchun barcha tashkiliy infratuzilma yetarli deb o'ylaymiz, chunki deyarli barcha xonadonlarga elektron hisoblagichlar o'rnatilgan, tabiiy boyliklar xalq Mulki ekanligi konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan, faqat islohotlarni qilish uchun siyosiy iroda kerak.

Iqtisodiyot nazariyasidan ma'lumki biron bir mahsulot yoki xizmatning narxi arzon bo'lsa uni iqtisod qilishga va hisobini yuritishga e'tibor shuncha past bo'ladi. Aholiga yetkazib berilayotgan elektr energiyasi va tabiiy gazda ham shunday holat ko'zga tashlanmoqda. Tabiiy boyliklardan foydalanish O'zbekiston fuqarolarining konstitutsion huquqi ekan buni ratsional, adolatli va manzilli yetkazish mumkin. Buning uchun hozirda ajratilayotgan 1,15 milliard AQSH dollarida subsidiyani aholi soni (36 mln) ga bo'lsak 32 AQSH dollari atrofida ya'ni Davlat byudjetidan yiliga aholining har biriga 32 AQSH dollari ekvivalentidagi subsidiyalar ajratilmoqda. lekin bu ajratilayotgan subsidiyalarning asosiy qismi aksariyat daromadi yuqori oilalarga energetika subsidiyalari shaklida ketmoqda (2-jadval). Endi rasmiy statistika ma'lumotlariga tayanadigan bo'lsak, 2022-yilda O'zbekiston aholisining 14.1 %i [0] ($36 \text{ mln} \cdot 0.141 = 5 \text{ mln}$) kambag'allik darasida yashamoqda endi shu 5 mln aholiga belgilangan energiya subsidiyalarini moddiy yordam ko'rinishida beradigan bo'lsa $5 \text{ mln} \cdot 32 \text{ AQSH dollari} = 160 \text{ mln}$ (0.16 milliard) AQSH dollari, qolgan 1.15 milliard-0.16 milliard=0.99 milliard AQSH dollari davlat byudjeti ixtiyorida qoladi. Bundan tashqari energiya resurslari narxining bozor tamoyillari asosida faoliyat yuritishi natijasida aholida ushbu resurslardan tejab foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalardan foydalanish darajasini rag'batlantiradi. Bundan tashqari O'zbekiston energetika bozoriga to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari va investorlarining kirishini keskin oshiradi, yashil energetikani muhimligi oshadi va aholiga yetkazilayotgan energiya resurslarining uzilishlarsiz doimiy va me'yorlarda bo'lishini ta'minlaydi. Chunki narxning bozor talablari asosida shakllanishi raqobatni oshiradi, raqobatning oshishi esa sifatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlar va tahlillar asosida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida energetika bo'yicha energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiyaga o'tish jarayonini tezlatish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish kerak deb hisoblaymiz:

Birinchidan, global miqyosda yashil iqtisodiyotga o'tish, ekologik innovatsiyalardan foydalanish jarayonini rag'batlantirish zamon talabi ekanligini anglab yetish, yashil iqtisodiyotning tezroq rivojlanishiga turtki beradi.

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyotga o'tish maqsadlarini qo'llab-quvvatlovchi maqsadli va manzilli yashil moliya instrumentlarini joriy qilish orqali energetika tariflarini bozor tamoyillari asosida shakllanishiga yo'l ochib berish zarur. Bu sohaning investitsiya jozibadorligini, raqobatni va xizmatlar sifatining oshishiga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishiga erishish mumkin.

Uchinchidan, energetika sohasining bozor mexanizmlari asosida faoliyat yuritishi Davlat byudjetining energetika subsidiyalari qismi keskin kamayadi, davlat byudjeti mablag'lari iqtisod qilinishiga erishiladi.

To'rtinchidan, energetika bozorining liberallashtirishi natijasida energiya tejamkor texnologiyalar va qayta tiklanuvchi texnologiyalardan foydalanish darajasi ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2.12.2022-yildagi PQ-436 "2030-yilgacha "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar, samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/docs/6303230>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2023-yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejoyvchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 16.02.2023 PQ-57-son qarori. <https://lex.uz/docs/-6385716>
3. Artur Pigu Industrial Fluctuations, Macmillan Press Ltd.; 2nd Edition (January 1, 1929)
4. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook>
5. <https://president.uz/uz/lists/view/6846>
6. Zokirov Sh. Возобновляемая энергия для устойчивого развития. //журнал Экономическое обозрение. 2020, №12(240). – С44-51.
7. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/09/22/subsidy/>
8. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi
9. <https://kun.uz/uz/news>
10. <https://stat.uz/uz/>

**TIJORAT BANKLARINING ONLAYN PLATFORMALARI MISOLIDA MARKETING
TADQIQOTLARINING AMALGA OSHIRILISHI****A.N.Umarov, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz tijorat banklarining moliya bozoridagi faolligi, banklarning jahon bozoriga integratsiyalashuvi jarayoni, mamlakatimizning milliy to'lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari, masofaviy bank xizmatlari, ularning afzalliklari, AT "Aloqa bank" va AT "Xalq bank" lar misolida mobil bank to'lov tizimlarining marketing tahliliga doir tahliliy ma'lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: internet-banking, mobil banking, moliya bozori, to'lov tizimi, Zoomrad ilovasi, Xazna ilovasi, "SWOT" tahlili, "Humo" to'lov tizimi.

Аннотация. В данной статье рассматривается деятельность коммерческих банков нашей страны на финансовом рынке, процесс интеграции банков в мировой рынок, меры по развитию национальной платежной системы нашей страны, дистанционные банковские услуги, их преимущества, мобильный банкинг. на примере АО «Алока Банк» и АО «Халк Банк» выделена аналитическая информация по маркетинговому анализу охотничьих систем.

Ключевые слова: интернет-банкинг, мобильный банкинг, финансовый рынок, платежная система, приложение Zoomrad, приложение Xazna, SWOT-анализ, платежная система «Хумо».

Abstract. This article considers the activity of commercial banks of our country in the financial market, the process of integration of banks in the world market, measures for the development of the national payment system of our country, remote banking services, their advantages, mobile banking. on the example of JSC "Aloka Bank" and JSC "Xalk Bank" is highlighted analytical information on the marketing analysis of hunting systems.

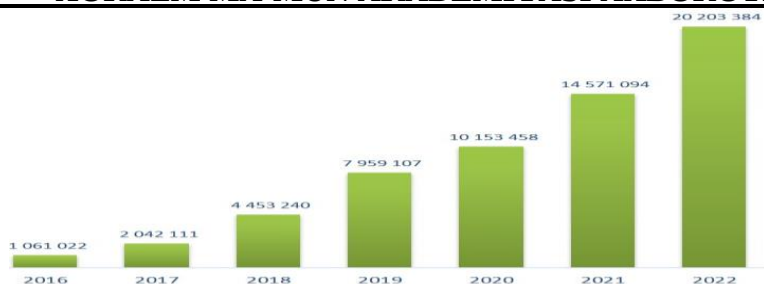
Keywords: internet banking, mobile banking, financial market, payment system, Zoomrad application, Xazna application, SWOT-analysis, Humo payment system.

Tijorat banklari tomonidan ilk bor Amerikaning Wells Fargo banki mijozlarga internet-banking xizmatlarini 1995-yil 18-may sanasida o'z mijozlariga taqdim etdi. Bu jismoniy bankning onlayn rejimga o'tishga birinchi urinishi edi. 25 yil o'tdi va butun dunyo bo'ylab 1,9 milliard odam onlayn-banking xizmatlaridan faol foydalanadi va 2024 yilga kelib ularning soni 2,5 milliardga yetadi deb hisoblaydi tadqiqotchilar [1].

Vikipediya ta'kidlaganidek, "mobil banking – bank yoki boshqa moliya instituti tomonidan taqdim etilayotgan xizmat bo'lib, o'z mijozlariga smartfon yoki planshet kabi mobil qurilma yordamida masofadan turib moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi".

Mamlakatimiz moliya bozori jahon bozoriga integratsiyalashuvi jarayonida O'zbekiston Respublikasi bank tizimini rivojlantirish oldida turgan asosiy vazifalardan biri bu bank xizmatlari sifatini oshirish, xizmatlar ko'lamini kengaytirish va ularni rivojlangan davlatlar banklari darajasiga yetkazishdan iborat. Shu munosabat hurmatli Prezidentimiz tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi "Milliy to'lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3945-sonli qaroriga asosan Milliy banklararo protsessing markazi 2018 yilning IV-choragida tashkil etildi va "Humo" to'lov tizimi 2019 yilning I-choragidan boshlab ishga tushirildi [2].

Tijorat banklari tomonidan masofadan bank xizmatlarini ko'rsatuvchi tizimlardan foydalanuvchilar soni quyidagicha bo'lgan [5] (1 yanvar holatiga)

To'lov tizimini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar bilan bir qatorda, uning me'yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirishga ham alohida e'tibor qaratildi. Bu borada xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasini, xalqaro me'yor va qoidalarni chuqur o'rganish asosida O'zbekiston Respublikasining "To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida"gi Qonuni ishlab chiqildi va 2019 yil 1 noyabrda tasdiqlandi. Hozirda deyarli barcha tijorat banklari tomonidan bank mobil ilovalari yaratilgan. Bir necha to'lov tashkilotlarining ham mobil ilovalari faol ishlamoqda. Bu aholiga bankka tashrif buyurmagan holda qulay, tezkor va ishonchli to'lov xizmatlaridan foydalanish imkonini bermoqda [3].

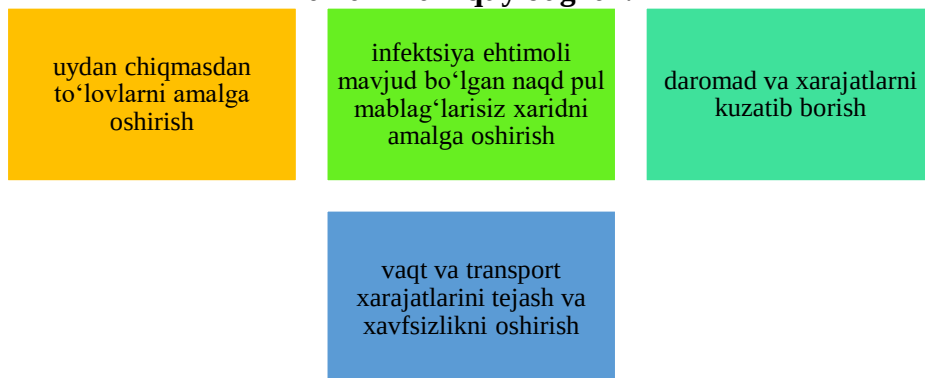
Informatsion banking mijozlarga moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etishga yo'naltirilgan bo'lsa, tranzaksion banking moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishga imkoniyat yaratadi.

Masofaviy bank xizmatlarining asosiy tamoyili mijoz va bank o'rtasida turli axborotlarning masofadan almashinuvi hisoblanadi. Bunda bank tomonidan mazkur amaliyotning xavfsizligi ta'minlanadi [4].

Tijorat banklari tomonidan masofadan bank xizmatlarini ko'rsatuvchi tizimlardan foydalanuvchilar soni (turlari bo'yicha, 1 yanvar holatiga) [6]

Tijorat banklari hamda to'lov tashkilotlarining mobil ilova xizmatlaridan foydalanishning afzalliklari quyidagilar:

Biz maqolani yozish jarayonida 2 ta tijorat bankning mobil ilovalari misolida marketing tadqiqotlarini amalga oshirdik.

AT "Aloqa bank" o'z mijozlariga Zoomrad ilovasini taklif qilgan. Hozirda bu ilovadan tijorat banking 966 333 ta yuridik va jismoniy shaxslari faol foydalanib kelmoqda. (2023 yil holatiga

ko'ra). AT "Xalq bank" ining Xazna ilovasi 3 574 658 ta foydalanuvchi mavjud bo'lib, shundan 2,18 % i yuridik shaxslar, 97,86 % i esa jismoniy shaxslardan tashkil topgan.

Tadqiqot jarayonida biz tijorat banklarining ilovalarining SWOT tahlilini amalga oshirdik. "SWOT" tahlili bu yangi tashabbuslar bo'yicha strategik rejalashtirish va qaror qabul qilishda yordam beradigan usul hisoblanadi.

"SWOT" so'zi quyidagi inglizcha so'zlarning qisqartmasidan olingan [7]:

S – Strengths (Kuchli tomonlar);

W – Weaknesses (Zaif tomonlar);

O — Opportunities (Imkoniyatlar);

T — Threats (Xavflar). "SWOT" tahlili bu yangi tashabbuslar bo'yicha strategik rejalashtirish va qaror qabul qilishda yordam beradigan usul hisoblanadi.

Tijorat banklarida mavjud onlayn ilovalarning SWOT tahlili

AT "Aloqa bank" ning Zoomrad ilovasi	AT "Xalq bank"ning Xazna ilovasi
S – Strengths (Kuchli tomonlar) 1. To'lovlar monitoringi har doim siz uchun bepul 2. Kartadan kartaga o'tkazmalar uchun komissiya to'lovi atigi 0,5 foiz. 3. Zoomrad orqali kartadan kartaga pul o'tkazganingizda, sizga keshbek (cashback) beriladi 4. «Avtomatik to'lov» funksiyasining mavjudligi 5. Amalga oshirgan to'lovingizni avtomatik saqlash imkoni 6. Davlat bog'chalari uchun qulay to'lov 7. Orzuvingizdagi narsaga pul yig'ishning qulay usuli 8. Kartani tezkor buyurtma qilish va uyga bepul yetkazib berish imkoni	S – Strengths (Kuchli tomonlar) 1. Bepul bank kartalari orasida pul o'tkazmalari (oylik limit 5 mln. som) 2. Xalqaro imtihon xarajatlarini onlayn qoplash 3. Pensionerlar uchun maxsus imkoniyatlar 4. Ta'lim uchun onlayn to'lovlar 5. Harbiy xizmat uchun onlayn to'lov 6. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi (INPS) xizmatlaridan foydalanish 7. Valyuta konvertatsiyasi uchun "onlayn ariza berish" 8. Xalqaro pul o'tkazmalari (SWIFT va "Золотая корона")
W – Weaknesses (Zaif tomonlar) 1. Onlayn mikroazym olish tartibining ko'p vaqt talab qilishi 2. Kartadan kartaga pul o'tkazishda foizlarning mavjudligi 3. Davlat tashkilotlarining maxsus hisobraqamlariga pul o'tkazish imkonining mavjud emasligi 4. Duet tizimi bo'yicha kreditlarni so'ndirish imkonining mavjud emasligi 5. Keshbeklarni pul sifatida olish imkonining mavjud emasligi	W – Weaknesses (Zaif tomonlar) 1. Onlayn mikroazym olish tartibining ko'p vaqt talab qilishi 2. Davlat tashkilotlarining maxsus hisobraqamlariga pul o'tkazish imkonining mavjud emasligi 3. Duet tizimi bo'yicha kreditlarni so'ndirish imkonining mavjud emasligi 4. Keshbeklarni pul sifatida olish imkonining mavjud emasligi
O — Opportunities (Imkoniyatlar) 1. Pul o'tkazmalarini amalga oshirishda oylik bepul limit belgilash imkoniyati 2. Davlat tashkilotlarining maxsus hisobraqamlariga pul o'tkazish imkoniyati 3. Keshbeklarni pul sifatida olish imkoniyati 4. Onlayn mikroazym olish tartibini soddalashtirish imkoniyati 5. Duet tizimi bo'yicha kreditlarni so'ndirish imkoniyati	O — Opportunities (Imkoniyatlar) 1. Mijozlar sonini oshirish imkoniyati 2. Davlat tashkilotlarining maxsus hisobraqamlariga pul o'tkazish imkoniyati 3. Keshbeklarni pul sifatida olish imkoniyati 4. Onlayn mikroazym olish tartibini soddalashtirish imkoniyati 5. Duet tizimi bo'yicha kreditlarni so'ndirish imkoniyati
T — Threats (Xavflar) 1. Boshqa banklarning onlayn platformalarining qulayliklari 2. Ayrim banklar o'z onlayn platformalarda turli xil o'yinlarning tashkil etishi 3. Alohida tashkilotlarning ish faoliyatidagi negativ holatlarning mavjudligi 4. Axborot xavfsizligiga tahdidning mavjudligi	T — Threats (Xavflar) 1. Bank tizimida transformatsiya va xususiyashtirish jarayonlarining amalga oshirilishi 2. Xususiy va chet el banklari onlayn platformalarining yanada qulayligi 3. Axborot xavfsizligiga tahdidning mavjudligi 4. Internet tezligining pastligi

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, mamlakatimiz tijorat banklari 30 yil ichida O'zbekiston va jahon moliya bozorining faol ishtirokchisiga aylandi. Hozirda 2024 yil 24 390 196 kishi faol ravishda tijorat banklarining masofaviy bank xizmatlaridan foydalanib kelmoqdalar. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirda AT "Xalq bank" ining masofaviy bank xizmatlaridan 76 277 ta yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar, 3 498 381 ta jismoniy shaxslar tashkil etmoqda. AT "Aloqa

bank”ning masofaviy bank xizmatlaridan 226 378 ta yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar, 739 955 ta jismoniy shaxslar tashkil etmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, AT “Xalq bank”ining onlayn platformalaridan foydalanuvchi mijozlar soni AT “Aloqbank” ka nisbatan ancha yuqoriligini ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://review.uz/uz/post/obzor-dinamiki-razvitiya-finansovo-bankovskogo-sektora-uzbekistana-za-2017-2020-god>
2. <https://www.dbs.com/digibank/in/articles/save/advantages-and-disadvantages-of-mobile-banking>
3. <https://биллинг.рф/billing-in-simple-words/>
4. <https://cbu.uz/uz/payment-systems/remote-banking-services/>
5. <https://aloqabank.uz/uz/about/>
6. https://xb.uz:9447/uploads/2022/07/14/15/19/Xw4gp-AaWJ43o3tKwIrxeraRt4uMPERyeO9f7SoXhnm8ppKF_MsSehEZW5BkFRzw.pdf
7. <https://www.uptech.team/blog/mobile-banking-app-development>
8. <https://kun.uz/uz/43263523>
9. <https://ahaslides.com/uz/blog/ecommerce-marketing-strategy/>
10. https://cbu.uz/uz/press_center/news/196212/
11. https://cbu.uz/uz/press_center/news/196212/
12. <https://review.uz/uz/post/bank-molia-sektorini-anada-modernizacia-kilis-bujica-amalga-osirilgan-tasircan-coralalar>
13. <https://xb.uz/uz/page/xalq-mobile/>

UO‘K 658.5

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA IQTISODIY SAMARADORLIK BOSHQARUVINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI

M.A.Umurova, tayanch doktorant, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada har bir mamlakat oldida turgan muhim iqtisodiy jarayonlardan biri bo'lgan, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, uning natijasida aholiga qulay shart- sharoitlar yaratish, tashkilot va korxonalarining iqtisodiy barqarorligini ushlab qolish hamda boshqaruv samaradorligini to'g'ri tashkil qilish, xizmatlar sohasini rivojlantirishda qo'llaniladigan usul va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Xizmat ko'rsatishda mijozlar ehtiyojini maksimal darajada qondirish va albatta yuqori daromad olishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy masalalar ko'rib chiqilgan va ilmiy tamoyillarga asoslangan holda tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy samaradorlik, YaIM, mehnat unumdorligi, samaradorlik ko'rsatkichlari.

Аннотация. В данной статье одним из важных экономических процессов, стоящих перед каждой страной, является повышение экономической эффективности, как следствие, создание благоприятных условий для населения, поддержание экономической устойчивости организаций и предприятий, а также правильная организация эффективности управления. Разработаны методы и рекомендации сферы услуг, используемые при разработке. Социально-экономические вопросы, направленные на максимальное удовлетворение потребностей клиентов и, конечно же, получение высокой прибыли при оказании услуг, рассматривались и исследовались на основе научных принципов.

Ключевые слова: экономическая эффективность, финансовая эффективность, ВВП, производительность труда, показатели эффективности.

Abstract. In this article, which is one of the important economic processes facing every country, to increase economic efficiency, as a result, create favorable conditions for the population, maintain the economic stability of organizations and enterprises, and properly organize the management efficiency, the service sector methods and recommendations used in development have been developed. Socio-economic issues aimed at maximum satisfaction of customer needs and, of course, high profit in service provision were considered and researched based on scientific principles.

Key words: economic efficiency, financial efficiency, GDP, labor productivity, efficiency indicators.

Kirish: Rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalari iqtisodiy samaradorligini oshirish va innovatsion takomillashtirish har bir mamlakat oldida turgan muhim iqtisodiy jarayon hisoblanadi. Har bir iqtisodiy ham ijtimoiy sohada samaradorlikni to'xtovsiz oshirib borish, iqtisodiy rivojlanishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xizmat ko'rsatish va servis sohasi insonlar hayotini yaxshilashga qaratilganligi sababli uning tarmoqlari va ko'lam juda keng. Ushbu soha mamlakat YaIM da ham o'zining sezilarli o'rniga ega bo'lib bormoqda. Ushbu sohaga kiritilayotgan investitsiyalar hajmi ortib, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni yo'lga qo'yish, iqtisodiy tarmoqlarni kengaytirish asosiy masalalardan biriga aylandi.

Adabiyotlar tahlili: Xizmat ko'rsatish va servis sohasi rivojlanishining ilmiy-metodologik jihatlari xorijlik olimlar, jumladan; Kulibonova V.V, Romanovich V.K, Rassel R.S, Pavlova I.P, Orlov C.V. va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Servis sohasini rivojlantirish va samaradorligini oshirishga bag'ishlangan bir qancha ilmiy ishlar bilan o'zbekistonlik olimlarimiz ham o'z hissalarini qo'shganlar. Bular Pardayev M.Q., Po'latov M.E., Muhammedov M.M., Zaynalov D.R., Mirzayev Q.J., Tuxliyev I.S., Aslanova D.H., Safarov B. Sh., va boshqalarning ilmiy ishlari soha rivojiga o'zining katta hissasini qo'shib kelmoqda.

G'arbiy Yevropa mamlakatlari iqtisodchi olimlari xizmatga quyidagicha ta'rif berishadi. Xususan F. Kotler xizmatlar deganda yirik xilma xillikdagi faoliyat turlari va tijorat mashg'ulotlarini ta'riflab ular "bir taraf ikkinchi tarafga taklif qilishi mumkin va asosan ularni his qilish bo'lmaydi hamda biror bir narsaga egalik qilishga olib kelmaydi".

Xizmatlarni ko'rsatish moddiy ko'rinishdagi tovar bilan bog'liq bo'lishi mumkin yoki aksincha bog'liq bo'lmasligi ham mumkin [1]. Shu bilan birga, iqtisodiy kategoriya sifatida xizmatlarni turli avlod va turli maktab iqtisodchilari tomonidan turlicha talqin etilishiga qaramasdan xizmatni ikki tomonlama tavsifini ifodalovchi ikki asosiy belgisini ko'rsatish mumkin. Bir tomondan xizmat – bu foydali faoliyatning o'ziga xos maxsus turi bo'lsa, boshqa tomondan xizmat – bu ushbu faoliyatning konkret natijasi bo'lib, u yangi moddiy ne'matlar shaklida aks etmaydi, balki ma'lum iqtisodiy va ijtimoiy foydalilikni ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu ilmiy tadqiqot ishida tanqidiy yondashuv, qiyosiy taqqoslash, guruhlash, kuzatish hamda statistik usullardan keng foydalanilgan bo'lib, ular natijasida samaradorlik ko'rsatkichlari tahlili hamda iqtisodiy o'sishi ilmiy yondashuvlar asosida o'rganib chiqilgan.

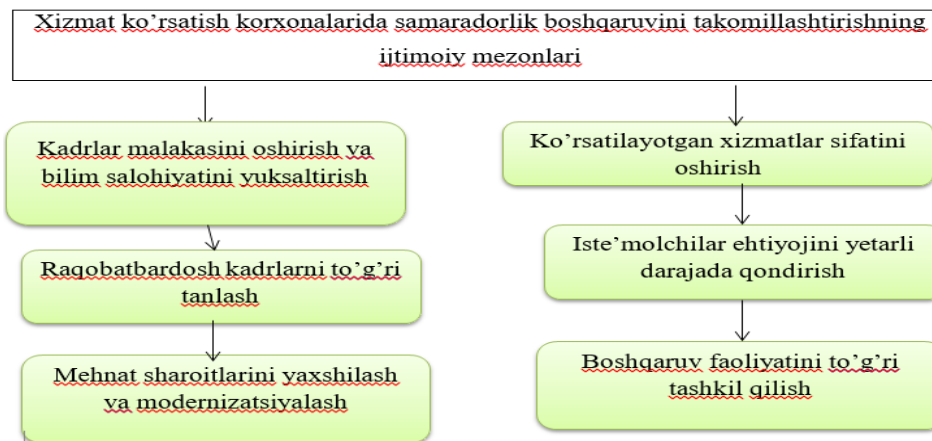
Tahlil va natijalar. Bugungi kunda xizmat ko'rsatish korxonalarida mehnat resurslaridan oqilona foydalanish, shu tarmoqda faoliyat ko'rsatadigan kadrlarning raqobatbardoshligiga bog'liq. Shu sababdan ham sohadagi ishchi xodimlarning bilim salohiyatini oshirish alohida ahamiyatga ega masaladir. Xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning raqobatbardoshligi ko'plab omillar asosida aniqlanadi. Bularga fiziologik, kasbiy malaka, o'z-o'zini namoyon qilish, ijtimoiy –psixologik, g'oyaviy, ma'naviy yuksalish kabilarni kiritishimiz mumkin.

Iqtisodiyoti rivojlangan xorij mamlakatlari tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki barcha xizmat turlari bo'yicha fan texnika taraqqiyoti (FTT) yutuqlarini mehnat jarayoniga tatbiq etish bir xilda qabul qilish xususiyatiga ega emas, bu esa o'z navbatida samaradorlik ko'rsatkichlariga yetarlicha o'z ta'sirini o'tkazadi. Masalan umumiy ovqatlanish bilan bog'liq subyektiv xarakterga ega xizmatlar standartlashtirish va texnikalashga unchalik ham mos kelmasligi mumkin. Bu ko'rinishdagi xizmatlar FTT yutuqlarini jadallik bilan o'zlariga qabul qilsalar-da tezda yuqori natijaga, samaradorlikka erisha olmaydilar chunki bu kabi faoliyatda iste'molchining xohish istagi, talabi, ehtiyoji va xizmat ko'rsatish darajasiga bog'liqdir. Agar ular past darajada bo'lsa bu jarayon xizmat ko'rsatish samaradorligining o'sish sur'atiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuni aytish joizki xizmatning bu turlarida unumdorlik darajasini oshirishga axborot texnologiyalari unchalik ham katta ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Shu bilan bir qatorda N. G. Fedkoning fikriga qo'shilgan holda servis faoliyatini rivojlanishi bilan yuzaga keladigan samarali iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida quyidagi xususiyatlarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Servis iqtisodiyotida xo'jalik yurituvchi subyektlar birinchi o'rinda ijtimoiy- iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, ya'ni har bir iste'molchining xususiy talablarini to'liqroq qondirishga

e'tibor beradilar. Industrial iqtisodiyotda esa asosiy e'tibor tovar mahsulotlarini maksimal darajada ishlab chiqarishga yo'naltiriladi.

1-rasm. Xizmat ko'rsatish korxonalarida samaradorlik boshqaruvini takomillashtirishning ijtimoiy mezonlari

2. Xizmatlar sohasida natijadorlik tushunchasi tovarlarda foydalanish tavsifi bilan bir xil bo'lib, bunda moddiy ne'matlar va xizmatlar tizimining qanchalik darajada modernizatsiyalashganini aniqlab beradi. Industrial iqtisodiyotda esa faqat tovar mahsulotining moddiy tomoni e'tiborga olinadi.

3. Xizmat ko'rsatish tarmoqlarida sifat mezoni asosida ishlab chiqaruvchining iste'molchini to'laqonli ehtiyojini qondirishga bo'lgan talabini doimo nazorat qilish va belgilash qobiliyati nazarda tutiladi. Ishlab chiqarish sohasida esa sifat mezoni asosida faqat faoliyat yurituvchining o'z ishini sifatli bajarish xarakteri e'tiborga olinadi.

4. Servis sohasida menejment tizimi ham o'zgarib boradi. Uning asosiy xususiyatlari sifatida egiluvchanlik, qarorlarni qabul qilishdagi jadallik, boshqaruv funksiyalarini maksimal darajada qo'llash, tashkiliy jihat, erkin faoliyatni amalga oshirish, o'z-o'zini namoyon qilish va oshkoralik hisoblansa, industrial iqtisodiyotda esa menejment tashkiliy tuzilmalarining tarkibi, iyerarxik ko'rinishi va tartibga solinishi bilan aniqlanadi.

5. Servis sohasida asosiy e'tibor servis sifatini shakllanishi va uning samaradorligiga qaratilsa, industrial iqtisodiyotda esa xomashyoni tayyor mahsulot ko'rinishiga kelishi uchun harakat qilinadi.

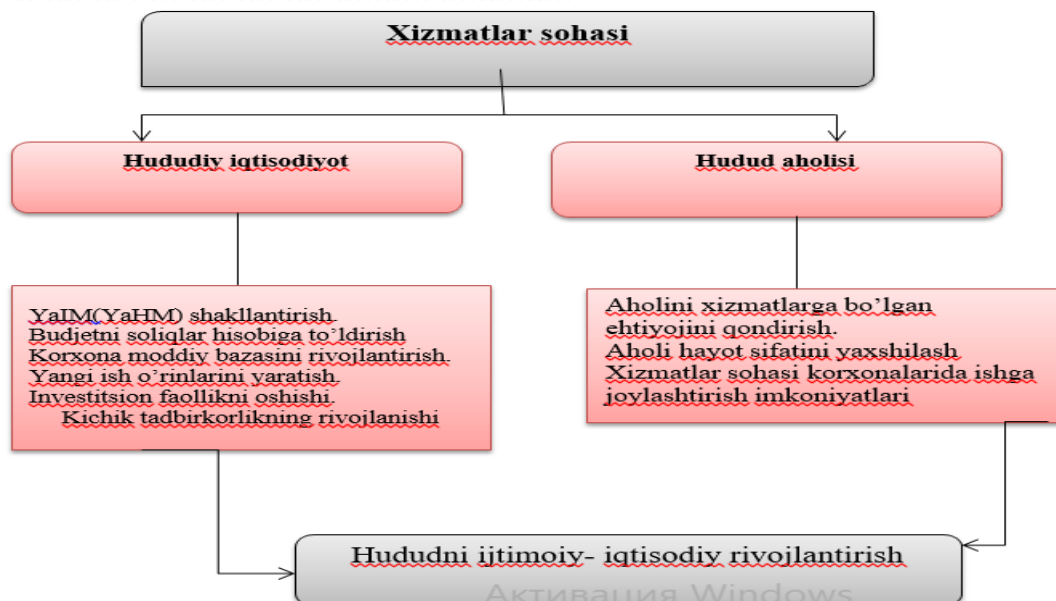
Ushbu keltirilgan fikr va mulohazalardan xulosa qiladigan bo'lsak, xizmat ko'rsatish sohasida xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirish industrial iqtisodiyotdagi samarali faoliyatga nisbatan keskin farq qiladi va ko'rib turganimizdek mehnat jarayonining ijtimoiy yo'naltirilganligining o'ziga xos xususiyati bilan ajralib turadi.

Xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish, ushbu sohani jadal rivojlantirish iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan bugungi davrning muhim talablaridan biri bo'lib hisoblanadi. Samaradorlik istalgan korxonaning iqtisodiy barqarorligi va faoliyat yuritish qobiliyatini aks ettiradigan ko'rsatkichdir. Fan – texnika taraqqiyoti, bugungi kundagi iqtisodiy jarayonlar rivojlanib borayotgan bir davrda, korxonalarning xizmat ko'rsatish faoliyati samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib kelmoqda va hozirgi kunda ilmiy ahamiyati yanada ortib bormoqda. Mazkur omildan quyidagi yo'llar bilan foydalanish mumkin:

- Xizmat ko'rsatishda mehnatni avtomatlashtirish hamda kompleks ravishdagi mexanizatsiyalashtirish;
- Asosiy texnologik jarayonlarni robotlashtirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- Progressiv, mehnat hamda resurslarni tejashga yo'naltirilgan texnologik jarayonlarni amaliyotga kiritish va ulardan keng foydalanish;
- Xizmat ko'rsatishni tashkil qilish, rejalashtirish va boshqarish jarayonlarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, hisoblash texnikasidan foydalanish;
- Xizmat ko'rsatishda mehnatni ilmiy tashkil qilish.

Xizmatlarning ijtimoiy- iqtisodiy ahamiyati shundan iboratki, ularning rivojlanishi natijasida dunyoda yoki alohida mamlakatlarda ishsizlik, jinoyatchilik, kasallanish, o'lim darajasini kamayishi,

aholining daromadlari darajasi, aholi uchun axborot olish imkoniyatining mavjudligi, YaIM, bandlik darajasi va boshqalarni oshishi kuzatiladi.

2-rasm. Hudud iqtisodiyotiga xizmatlar sohasining ta'sir ko'rsatish mexanizmi

Hudud iqtisodiyotining rivojlanishiga xizmatlar sohasining ta'sir ko'rsatish mexanizmini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Hududiy darajada xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish samaradorligi YaIM (YaHM)ning ko'payishi, xizmat ko'rsatish sohasidan olinadigan soliq tushumlari hisobiga byudjetni to'ldirish, kichik va o'rta biznesni rivojlanishi, qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan baholanadi.

Xulosa va takliflar. Har qanday korxona va tashkilotlarda samaradorlik boshqaruvini nazorat qilish inson omiliga bog'liq jarayon hisoblanadi. Korxona rahbari boshqaruv funksiyalaridan to'laqonli va to'g'ri foydalanishi xodimlar ish unumdorligini oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion texnika va texnologiyalarni keng jalb qilish, xodimlar malakasini oshirish xizmat sifatini yuqori bo'lishi uchun zamin yaratadi. Xizmat ko'rsatish jarayonida sifat ko'rsatkichlarining asosiy funksiyalari bo'lib, xizmatlar sifati, ishchi xodimlarning xizmat ko'rsatish bo'yicha faoliyati natijalarini nazorat qilish, ularning bilim va ko'nikmalarini shakllantirish asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish jarayonida sifatni oshirishda tashkilotda faoliyat yuritayotgan har bir xodim mehnati, foydalanilayotgan materiallar xom-ashyo, texnika va texnologiyalar, iste'molchilarga xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning bilim va malakalari sifat ko'rsatkichlarini belgilab beradigan omillar hisoblanadi. Aholiga xizmat ko'rsatish sohasining samaradorligini baholash uchun aholining turmush darajasini yaxshilash, xizmat ko'rsatish korxonalarida ish bilan ta'minlash va aholining ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatidan qoniqishini baholash taklif qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aminov Z. Yu. Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari. Iqtisod fanlari nomzodi avtoreferati. SamISI -2009y.
2. Ochilov.I.S. Xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yo'llari. Iqtisod fanlari nomzodi avtoreferati SamISI- 2010y.
3. Q.J. Mirzayev, T.S.Sharipov, Sh.A.Sultonov, G'.S.Mustafoev, E.S.Fayziyev "Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti" darslik 2022y.
4. Muhammedov M.M. Xizmat ko'rsatish sohasi va turizmni rivojlantirishning nazariy asoslari. Monografiya Samarqand 2007.
5. Pardayev M. Q. Ochilov I.S. Xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yo'llari. T. Iqtisod moliya. 2011.- 172b.
6. Abulqosimov X va boshqalar. Erkin iqtisodiyot tamoyillari. – T .: Akademiya, 2005.-52 b.
7. Котлер. Ф. Основы маркетинга. Москва: Прогресс, 1993
8. Волгин А.П. Управление персоналом. Теория и практика. Москва. Проспект, 2011- 688с.

YO'LOVCHI TASHISH TIZIMLARINING XORIJIY TAJRIYBALARI

K.P.Xalmuratov, dots., Qoraqalpog' davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada transport xizmatlarining xorijiy tajribalari, jumladan, Evropa Ittifoqi hamda Rossiya va Amerikadagi yo'lovchi tashish tizimlarining rivojlanish tendensiyalari bayon qilingan. Shahar aglomeratsiyalariga transport xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha xorijiy tajribalar tahlil qilingan. Ushbu tajribalardan milliy transport tizimlarida ham qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: Transport, yo'lovchi tashish, transport xizmatlari, shahar aglomeratsiyalari, yalpi ichki mahsulot, kommunikatsiya, temir yo'l transporti, transport infrastrukturas.

Аннотация. В данной статье описан зарубежный опыт транспортных услуг, в том числе тенденции развития пассажирских транспортных систем в Евросоюзе, России и Америке. Проанализирован зарубежный опыт оказания транспортных услуг городским агломерациям. Этот опыт целесообразно использовать в национальных транспортных системах.

Ключевые слова: Транспорт, пассажирские перевозки, транспортные услуги, городские агломерации, валовой внутренний продукт, коммуникация, железнодорожный транспорт, транспортная инфраструктура.

Abstract. The article describes foreign experience in transport services, including trends in the development of passenger transport systems in the European Union, Russia and America. Foreign experience in providing transport services to urban agglomerations is analyzed. It is advisable to use this experience in national transport systems.

Keywords: transport, passenger transportation, transport services, urban agglomerations, gross domestic product, communications, railway transport, transport infrastructure.

Har qanday mamlakatda aglomeratsiyalarning rivojlanishi tabiiy, ammo murakkab jarayon bo'lib, barcha turdagi kommunikatsiyalarni va birinchi navbatda transportni rivojlantirishni talab qiladi. Buni yalpi ichki mahsulot darajasi ancha yuqori bo'lgan mamlakatlardagi shahar aglomeratsiyalari misolida yaqqol ko'rish mumkin. Shu bilan birga, bunday mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, transport tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi va tirbandliklar har yili YalMning 9 foizigacha yo'qolishiga olib keladi, Xitoyda esa bu ko'rsatkich 10 foizga etadi.

Eng ko'p shahar aglomeratsiyalari Yevropa mamlakatlarida shakllangan va shakllanishda davom etmoqda. Bu jarayonga yirik aholi punktlari orasidagi 200 km dan oshmaydigan nisbatan qisqa masofa yordam beradi [1].

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar Evropa va Rossiyada aholi zichligidagi sezilarli farqni ko'rsatadi.

1-jadval

Rivojlangan davlatlarda aholi zichligi ko'rsatkichlari

Davlat nomi	Aholi zichligi, kishi/km ²
Birlashgan Qirollik	255
Germaniya	229
Shvetsariya	185
Polsha	123
Fransiya	115
Rossiya	59,2
O'zbekiston	83

Keng temir yo'l tarmog'i va turli toifadagi poyezdlarning mavjudligi Yevropaning yirik shaharlari o'rtasida barqaror transport aloqalarini ta'minlab, aglomeratsiya ta'sirini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Bu masalada Rossiya hali ham o'z sayohatining boshida, shuning uchun shahar aglomeratsiyalarida yo'lovchi tashish tizimini rivojlantirishda yangi texnologik va texnik yechimlar talab qilinadi.

Shahar aglomeratsiyalariga transport xizmatlari ko'rsatish bo'yicha xorijiy tajribani tahlil qilganda multimodal yo'lovchi tashish keng tarqalgan davlatlarning bir qator xususiyatlarini hisobga olish zarur. Tahlil temir yo'l transporti rivojlangan xorijiy mamlakatlarda harakatlanuvchi yo'lovchi poyezdlarining asosiy toifalarini aniqlash imkonini berdi:

- aglomeratsiya ichidagi harakatni ta'minlovchi shahar atrofidagi poyezdlar (boshlang'ich stansiyadan yakuniy stansiyagacha bo'lgan yo'nalish 60 km dan oshmaydi, uni deyarli barcha stansiyalarda to'xtashlar bilan 1-1,5 soat ichida qoplaydi);

- o'rindiqli mintaqaviy poyezdlar (yo'nalish mintqa geografiyasi bilan cheklangan va 5-6 soat ichida to'liq qamrab olinadi; shahar atrofidagi poyezdlar yo'nalishida to'xtamaydi);

- o'rindiqli mintaqalararo poyezdlar o'z xususiyatlariga ko'ra mintaqaviy poyezdlarga o'xshash, lekin ularning yo'nalishlari bir mintqa chegarasidan tashqariga chiqadi.

Yuqoridagi toifadagi poyezdlar bir aglomeratsiya doirasida transport aloqalarini ta'minlash, shuningdek, qo'shni aglomeratsiyalarni bir-biri bilan bog'lash uchun mo'ljallangan. Bundan tashqari, mintaqalararo poyezdlarning yo'nalishlari faqat ikkita aglomeratsiyaning asosiy shaharlari bilan chegaralanib qolmaydi, lekin, qoida tariqasida, ulardan birida boshlanadi. Yuqori tezlikdagi aloqa rivojlangan mamlakatlarda aglomeratsiyalararo transport aloqalarini ta'minlashda yuqori tezlikda va sifatli poyezdlar ham ishtirok etadi. Bu erda eng yorqin misollardan biri — Xitoy, dunyodagi eng katta yuqori sifatli avtomobil yo'llari tarmog'iga ega. Xitoyning eng yirik aglomeratsiyalarida (Pekin, Shanxay) markaziy stansiya majmualari nafaqat turli yo'nalishdagi temir yo'l liniyalarini, balki maglev transport yo'nalishlarini (asosan aeroportlarga) va avtomobil transportini birlashtirgan turli xil xizmatlarning keng doirasiga ega eng yirik transport markazlari hisoblanadi [2]. Uxlash joylari bo'lgan tungi poyezdlar aholi orasida unchalik mashhur emas va tariflarning oshishi bilan ajralib turadi, ular nafaqat sayohatni, balki marshrut bo'ylab "mehmonxona xizmatlari" dan foydalanishni ham o'z ichiga oladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi yo'lovchi poyezdlarining nafaqat keng toifadagi toifalari aholining harakatchanligini oshirishga olib keladi va multimodal transportni rivojlantirish imkonini beradi. Bunga bir qator boshqa omillar ham yordam beradi. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida transportni tashkil etish tizimi mijozlarga e'tibor qaratish, ya'ni yo'lovchiga maksimal qulaylik yaratish tamoyillari asosida qurilgan. Shahar-shahar, tuman va shaharlararo tashishlar bitta tashuvchi yoki xolding tarkibiga kiruvchi turli tashuvchilar, shuningdek mustaqil tashuvchilar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Biroq bu holatlarning barchasida u yoki bu darajada transport bir-biri bilan integrasiyalashgan (ikkinchi holatda integratsiya tashqi muvofiqlashtiruvchi organlar — transport birlashmalari, assotsiatsiyalari va boshqalar mavjudligi tufayli ta'minlanadi). Mijozlarga yo'naltirilgan integratsiya tamoyillari shundan iboratki, turli xizmatlarning poyezdlari imkon qadar bir-birini to'ldiradi. Odatda, tutash stansiyalarda hududiy poyezdlarning jo'nash (kelish) vaqti shaharlararo (xalqaro) poyezdlarning tranzit vaqti bilan har xil turdagi xizmat ko'rsatish poyezdlari o'rtasida yo'lovchilarni tashish imkoniyatini ta'minlaydigan tarzda muvofiqlashtiriladi [3].

Ushbu konsepsiya temir yo'l transportidan foydalanish imkoniyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Yo'lovchilarga qulaylik yaratish maqsadida multimodal (intermodal) marshrut bo'ylab sayohatning mumkin bo'lgan imkoniyatlari to'g'risida eng to'liq ma'lumot olish imkonini beruvchi yagona axborot tizimlari yaratilmoqda. Masalan, JB ma'lumot xizmati yo'lovchiga ikkita berilgan stansiya o'rtasida ko'plab sayohat variantlarini topishga imkon beradi (to'g'ridan-to'g'ri va transferlar bilan muqobil). Axborot-ma'lumotnoma xizmatlarining bunday tashkil etilishi tufayli yo'lovchilarning harakatchanligi bir necha barobar ortadi.

From A to B (verkehrsmitelvergleich) 700 dan ortiq agentlik ma'lumotlarini jamlagan, havo, temir yo'l, avtomobil transporti (avtobuslar va avtomashinalar)ni tez bron qilish imkoniyatini beruvchi va eng arzon chiptalarni, shu jumladan transport kompaniyalarining maxsus takliflarini tanlaydigan multimodal sayohatni rejalashtiruvchi hisoblanadi. Germaniya hukumati va Evropa Komissiyasining ko'magida va Evropa bo'ylab va Evropadan Amerika Qo'shma Shtatlariga sayohat qilish uchun foydalaniladigan Multimodal Travel Planner aqlli qaror xususiyatlariga ega bo'lgan bir nechta transport turlarini tanlashni taklif qiladi: "minimal vaqt sarmoyasi" yoki "minimal xarajat".

Aholining harakatchanligini ta'minlash Shveytsariya temir yo'llarining Schweizerische Bundesbahnen (SBB) asosiy maqsadlaridan biridir. 20 yildan ortiq vaqt davomida SBB yo'lovchilarga "eshikdan eshikgacha" sayohatini ta'minlash uchun bir nechta transport turlaridan foydalanishni nazarda tutuvchi "kombinatsiyalangan harakatchanlik" tushunchasidan foydalanmoqda. Shveytsariyada aglomeratsiya ichidagi harakatni tashkil qilish uchun ular kelishilgan jadvallar bo'yicha ishlaydigan va yagona yo'lovchi axborot tizimiga, qatnovlarni monitoring qilish va to'lashning yaxlit tizimiga va transport xizmatlari sifatini monitoring qilish tizimiga ega bo'lgan shahar, avtomobil va temir yo'l transportidan foydalanadilar. Shuningdek, kelishilgan tashishda ishtirok etuvchi barcha yo'lovchi kompaniyalari yagona sodiqlik tizimiga ega. Bularning barchasi texnologik va axborot o'zaro bog'liqligi Internet resurslarida ham amalga oshiriladi. Shu bilan birga, temir yo'l transporti, ya'ni SBB dastlab bunday logistika xizmatlarini etkazib beruvchi rolini o'z zimmasiga oldi. O'z avtobus parkiga ega bo'lgan yirik xorijiy temir yo'l operatorlarining tajribasi alohida e'tiborga loyiqdir.

Deutsche Bahn (DB) nafaqat bu masalada kashshof bo'ldi, balki bugungi kunda u biznesning ushbu turini muvaffaqiyatli amalga oshirmoqda va rivojlantirmoqda, bu uning yangi shaharlararo avtobus parkini rivojlantirish strategiyasidan dalolat beradi, unga ko'ra DB bozorda o'z ta'minotini oshirishni rejalashtirmoqda. 2016 yil oxiriga kelib shaharlararo avtobuslar to'rt baravar ko'paydi. Bu ta'sir, birinchi navbatda, Eski Dunyo uchun odatiy bo'lmagan nemis yo'lovchi tashish bozorining rivojlanish tarixi bilan bog'liq. Yevropaning qo'shni davlatlari (Frantsiya, Ispaniya, Belgiya) erkin raqobat tamoyillari asosida parallel ravishda avtobus va poyezd qatnovini rivojlantirdi.

DB o'zining avtobus parkiga ega bo'lgan birinchi temir yo'l operatori edi. Hammasi yo'lovchilarni Berlindan Dortmundga avtobusda tashishdan boshlandi; sayohat ICE tezyurar poyezdiga qaraganda ikki baravar uzoq davom etdi, lekin 2,5 baravar arzonroq. Qulay narx siyosati aholini o'ziga tortdi va 2009 yilga kelib MB avtobuslari yiliga 700 ming yo'lovchini tashidi.

Muvaffaqiyatli tajriba unga o'z ta'sir zonasini kengaytirishga imkon berdi va nemis konserni Sharqiy Evropada tashishga ixtisoslashgan fransuz Veolia Transdev (VTCE) kompaniyasini sotib oldi va shaharlararo avtobus qatnovini yaratdi. Ushbu kelishuvdan so'ng DB Yevropaning 15 davlatida avtobus xizmatlarini yo'lga qo'ydi. Bugungi kunda shaharlararo avtobuslar yo'lovchilarga Germaniya temir yo'llari tarif tizimi doirasida xizmat ko'rsatadi.

Temir yo'lda ta'mirlash ishlari olib borilayotgan davrda yo'lovchi poyezdlari uchun ham muntazam avtobus yo'nalishlari, ham "zaxira" yo'nalishlar mavjud. Avtobus parkiga ega bo'lgan yana bir yirik temir yo'l operatori — Frantsiya milliy temir yo'llari kompaniyasi Société Nationale des Chemins de fer Français (SNCF). U shuningdek, avtobuslari temir yo'l bo'lmagan yoki yo'lovchilar oqimi kam bo'lgan yo'nalishlarda harakatlanadigan avtobus kompaniyasini ham o'z ichiga oladi. Ko'pincha, maqsadingizga etib borish uchun SNCF birlashtirilgan poyezd + avtobus chiptasini sotadi, uni chiptalar kassasida ham, SNCF veb-saytida ham sotib olish mumkin. Kompaniyaga tegishli avtobuslar nafaqat Fransiya, balki Yevropaning boshqa mamlakatlariga ham yo'lovchilarni tashiydi [4].

Avtobusda sayohat narxi poyezdga qaraganda ancha past bo'lganligi sababli, bunday transport aholi orasida talabga ega. Amtrak — bu temir yo'l va avtobus yo'lovchilariga xizmat ko'rsatadigan Amerika kompaniyasi. Kompaniya AQSh hukumatiga tegishli bo'lib, har yili 30 milliondan ortiq yo'lovchini tashiydi va AQShning 46 shtati va Kanadaning uchta provinsiyasidagi 500 ta yo'nalishga xizmat ko'rsatadi.

Shu bilan birga, Amerikadagi temir yo'llarning o'ziga xosligi shundaki, ular yo'lovchi tashishga kam e'tibor beradi. Bugungi kunda temir yo'l orqali faqat uchta hududda sayohat qilish nisbatan qulay: Chikago metropolitan okrugi, Nyu-York metropolitenidan o'tuvchi Boston-Richmond yo'nalishi, Filadelfiya va Vashington va Kaliforniya. Nisbatan og'ir yo'lovchi poyezdlari harakati Kanada chegarasi bo'ylab, Florida shtatida va Sharqiy qirg'oqning bir qismida sodir bo'ladi. Hududning qolgan qismini yo'lovchi temir yo'l transporti marshrut tarmog'i bilan qamrab olish nihoyatda past: yo temir yo'l liniyalari umuman yo'q, yoki yo'lovchi poyezdlarining harakat intensivligi kuniga bir juftan oshmaydi. Bunday sharoitda Amtrakning temir yo'l vokzallarini temir

yo'l bo'lmagan (yoki temir yo'l bo'lgan, lekin yo'lovchilar qatnovi bo'lmagan) hududlar bilan bog'laydigan avtobus yo'nalishlari tizimi kompaniya faoliyati uchun zarur shartdir [5].

Havo transporti Qo'shma Shtatlarda yetakchi o'rinni egallaganligi sababli, Shimoliy Amerikada SAS Airlines havo transporti kompaniyasi va Amtrak temir yo'li "aralash yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish" sohasida birinchi urinishlarni amalga oshirdi. SAS Airlines Amerika Qo'shma Shtatlaridan Shvetsiya va Daniyaga havo qatnovi uchun ikki qismdan iborat sayohat hujjatlarini chiqaradi, ikkinchisi esa mamlakat ichida emas, balki belgilangan aeroportdan kerakli shaharga sayohat qilish uchun ishlatiladi. 21-asrning boshidan buyon butun dunyodagi aviakompaniyalar o'z xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish maqsadida aeroportlarning eng yaqin metropoliya markazi bilan bog'lanishini ta'minlash uchun temir yo'l transporti bilan faol hamkorlik qilmoqda. Bugungi kunda nafaqat Germaniyada, balki butun jahon temir yo'l sanoatida ham kuzatilishi mumkin bo'lgan hozirgi tendensiya yirik temir yo'l kompaniyalari tomonidan shaharlararo avtobus qatnovini faol rivojlantirishdir [6].

Ushbu biznesga kiruvchi kompaniyalar juda amaliy maqsadlarni ko'zlaydilar: — temir yo'l infratuzilmasi cheklangan hududlarga transportdan foydalanish imkoniyatini ta'minlash orqali temir yo'l transportiga yo'lovchilar oqimini ta'minlaydigan samarali xizmatni yaratish ("so'nggi mil");

- arzonroq tariflar va moslashuvchan jadvallar bilan jalb qilingan yo'lovchilarning temir yo'l transportidan avtobus tashishga ketishini minimallashtirish;

- yo'lovchilarni temir yo'l tashishga tutash biznes segmentidan foyda olish va temir yo'l vokzallari biznesi uchun qo'shimcha daromad manbasini yaratish.

Xulosa o'rnida, O'zbekistonda ham transport xizmatlaridan xorijiy tajriba asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq. Xususan, Toshkentdan tashqari barcha mintaqalarda shahar ichi va shaharlararo qatnovlar aholi talablariga javob berishini ta'minlash dolzarb muammolardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Копылова, Е.В. Пассажиropотоки городских агломераций / Е.В. Копылова // Транспорт: наука, техника управление. Научный информационный сборник. – 2021. – №5. – С. 50–57.
2. Копылова, Е.В. Принципы организации мультимодальных пассажирских перевозок с участием железнодорожного транспорта // Соискатель – приложение к журналу Мир транспорта. – 2015. – №2. – С. 56-59.
3. Копылова, Е.В. Принципы формирования маршрутов и категорирование пассажирских поездов / Е.В. Копылова, О.Н. Мазуркина // Мир транспорта. – 2013. – № 2. – С. 130-133.
4. Xalmuratov K. Issues of application of public-private partnership mechanism in educational services sphere. Psychology & education (Bi-Monthly Journal) 2021 йил январь.
5. Халмуратов К.П. Қорақалпоғистон республикасида хизматлар соҳасида давлат-хусусий шерикчилигининг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа докторлиги (PhD) диссертацияси. Нукус. 2021

UO'K: 631.1.658

DEHQONCHILIKNI INNOVATSION ASOSDA RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TIZIMI

G.T.Yuldashev, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Dehqonchilikni innovatsion rivojlantirishning iqtisodiy ko'rsatkichlarni tizimi sohada kelgusi taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etib, mazkur maqolada yangi iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi hamda innovatsion rivojlanish indikatorlari ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: dehqonchilik, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, innovatsion samaradorlik, innovatsion samaradaorlik indikatorlari.

Аннотация. Система экономических показателей инновационного развития сельского хозяйства имеет большое значение в дальнейшем развитии отрасли. В данной статье научно обоснована новая система экономических показателей, а также показателей инновационного развития.

Ключевые слова: сельское хозяйство, инновационное развитие, эффективность, показатель, экономический показатель.

Abstract. *The system of economic indicators of innovative development of agriculture is of great importance in the further development of the industry. This article scientifically substantiates a new system of economic indicators, as well as indicators of innovative development.*

Keywords: *agriculture, innovative development, efficiency, indicator, economic indicator.*

Kirish. Qishloq xo'jaligida innovatsiyaga asoslangan fan-texnika taraqqiyotining asosiy maqsadi yangi, samarali qishloq xo'jalik texnikalarini, ekologik talablarga javob beradigan kimyoviy vositalarni, yangi nav va zotlarni yaratish, sohada xodimlari mehnatining xarakterini yangicha o'zgartirish, mehnat unumdorligini oshirish hisoblanadi. Shu bilan birga dehqonchilikda ishlab chiqariladigan mahsulotlar miqdorini ko'paytirish, sifatini yaxshilash, ularni o'sib borayotgan yangi bozor ehtiyojlariga mos qayta ishlab, iste'molchilarga yetkazib berish hamda oshayotgan davlat talabini samarali qondirish va eng muhimi mamlakatda yangi (innovatsion) mahsulotlar hisobiga oziq-ovqat xavfsizligini taminlashdan iborat.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan tasdiqlangan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" [1] da takidlanganidek, "Qishloq xo'jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini kamida 5 foizga yetkazish", shuningdek "... Ilm-fan va innovatsiyaga asoslangan agroxizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirish" vazifasi belgilab berilgan.

Dehqonchilikda innovatsion asosda ishlab chiqarish samaradorligini baholash uchun iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimini asoslash, ularning turli xususiyatlarini hisobga olish nihoyatda muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida zanjirli bog'lanish usuli, analiz, sintez, taqqoslash, tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Dehqonchilikda innovatsion asosda mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini baholashda foydalaniladigan ko'rsatkichlar o'zining iqtisodiy tabiati, xususiyatlari, va boshqa bir qator xarakterli jihatlari bilan farq qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligi dehqonchilikda ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini xususiy va umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarda ifodalash mumkin.

Xususiy ko'rsatkichlarga innovatsion asosda alohida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchi subektlarda mahsulot hajmi, mehnat unumdorligi, fond qaytimi, material qaytimi, innovatsion mahsulot tannarxi kabi ko'rsatkichlar kiradi. Bu ko'rsatkichlar alohida olingan subektlardagi innovatsion natijadorlikni ifodalaydi. Shuningdek qishloq xo'jaligi dehqonchilikda umumlashtiruvchi innovatsion ko'rsatkichlar jumlasiga sohaning umumiy faoliyatini ifoda etadigan aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan, soha ishlab chiqarish asosida sanoatning xom ashyoga bo'lgan talabini qondirishni ifodalovchi umumlashgan ko'rsatkichlari bo'lib ularning maqsadi dehqonchilik sohasini iqtisodiy natijadorligini aks ettiradi.

Takidlash joizki, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi innovatsion asosda iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari bir tomondan ishlab chiqarish resurslari va samara (natija) o'rtasiagi nisbatni va boshqa tomondan, joriy ishlab chiqarish xarajatlari bilan samara o'rtasidagi nisbatni ifodalaydi, bu innovatsion ishlab chiqarish samaradorligining ikkita konsepsiyasini – resurs va xarajat vujudga keltiradi. Innovatsion resurs konsepsiyasi – takror ishlab chiqarish jarayonida qo'llanilgan ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini ifoda etsa, xarajatlar konsepsiyasi – shu innovatsion resurslar iste'mol qilinganlik darajasi samaradorligini baholashga imkon beradi.

Demak, yuqoridagilardan kelib chiqib, innovatsion samaradorlikning eng muhim qiymat ko'rsatkichlari quyidagilar hisoblanadi. Jumladan,

1. Innovatsion samaradorlik darajasi. Bu ko'rsatkich quyidagicha topiladi.

$$S_i = \frac{DM}{YIX} \times 100$$

bu yerda: S_i - innovatsion samaradorlik darajasi;

DM-Dehqonchilikda innovatsion yalpi mahsulot;

YIX-ishlab chiqarish xarajatlari.

2. Yangi texnika – texnologiya natijasida zarur texnologiyani tejatlashini ta'minlanish darajasi, %.

Yangi texnika-texnologiyalardan foydalanish natijasida mehnat, mablag' arajatlari tejatlashi ta'minlanadi. Uning darajasini aniqlash uchun yangi texnika, texnologiya joriy etilmasdan avval qilingan xarajatlardan ular joriy etilganidan so'ng qilingan xarajatlar miqdori, summasi ayrilib, aniqlangan raqam dastlabki xarajatlarga taqsimlanadi va 100 foizga ko'paytiriladi. Ularni quyidagi formulalar yordamida aniqlash mumkin:

$$IX_t = \frac{X_1 - X_2}{X_1} * 100 \%$$

Bunda: IX_t – yangi texnika – texnologiya natijasida zarur texnologiyani tejatlashini ta'minlanish darajasi

X_1 – yangi texnika, texnologiyalarni joriy etilmasdan olingan xarajatlar (so'm);

X_2 – yangi texnika, texnologiyalarni joriy etilgandan so'nggi xarajatlar (so'm).

Yuqorida ta'kidlangan ko'rsatkichlar bilan birgalikda xo'jaliklardagi mavjud moddiy – texnika resurslaridan foydalanish darajasini ifodalovchi samaradorlikni ham aniqlash muhim hisoblanadi.

3. Innovatsiyaga asoslangan ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashganlik darajasi, foizda.

Innovatsiyaga asoslangan dehqonchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonlarining mexanizatsiyalashganlik darajasini aniqlash yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Buning uchun mashina-mexanizmlar, traktor yordamida bajarilgan jami ish (etalon geklarda) miqdorini korxona bo'yicha bajarilgan jami ishlar hajmiga (etalon ga) taqsimlanadi. U quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$M_D = \frac{M_i}{J_i} \times 100\%$$

Bunda:

M_D – innovatsiyaga asoslangan dehqonchilik mahsulotlari ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashganlik darajasi, foizda;

M_i – yangi mashina, traktorlar mexanizmlar yordamida bajarilgan ish (et ga);

J_i – jami bajarilgan ish miqdori (et ga)

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish sohada ilmiy-texnika taraqqiyotini qay darajada rivojlanganligiga bog'liq hisoblanadi. Shu bilan birga ilmiy-texnika taraqqiyotida soha dehqonchiligi ishlab chiqarishini zamonaviy asosda tashkil etish, uni modernizatsiyalash, diversifikatsiyalash hamda "fan – ta'lim – ishlab chiqarish" zanjiri asosida yuqori iqtisodiy va innovatsion samaradorlikka erishish tushuniladi. Ilmiy – texnika taraqqiyotini samarali faoliyati innovatsion boshqaruvga bevosita bog'liq bo'ladi, unga ko'ra boshqarishning huquqiy asoslari, jarayonni tashkil etish uchun hukumat tomonidan yaratilgan (ishlab chiqilgan) huquqiy-me'yoriy hujjatlar (qarorlar, farmonlar va boshqalar) muhim hisoblanadi.

Ilmiy – texnika taraqqiyotini samarali boshqaruvining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Dehqonchilikda zamonaviy texnologiyalarga asoslangan "elektron hukumat" tizimi bo'yicha boshqaruv jarayonini yaratish.

2. Dehqonchilikda moddiy – texnika resurslari, moliyaviy, iqtisodiy va boshqa mablag'lardan to'g'ri foydalanishda ilmiy asosda tashkil etishda ortiqcha sarf – xarajatlarsiz foydalanish imkoniyatini yaratuvchi samarali boshqaruv texnologiyalarining mavjudligi.

3. Qishloq xo'jaligi dehqonchiligida innovatsion boshqaruv tizimida ishlaydigan yuqori malakali ilmiy-texnik kadrlar va ularni rag'batlantirish tizimining yo'lga qo'yilganligi va boshqa shu kabilardan iborat.

Qishloq xo'jaligi dehqonchiligida innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun doimiy va uzluksiz jarayon talab qilinadi, u quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- sohada yangi g'oyalar, texnologiyalar bo'yicha yechimlar izlash;
- fermer xo'jaliklari faoliyatida texnologiyalarni sinovdan o'tkazish;
- fermer xo'jaliklari bo'yicha innovatsion texnologiyani qo'llash va natijadorlikka erishish;

- fermer xo'jaliklarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish bo'yicha daromadlilikni baholash (diskont usuli asosida) va boshqa shu kabilardan iboratdir.

Qishloq xo'jaligi dehqonchiligida ishlab chiqarish samaradorligini baxolashda innovatsion rivojlanish indekatorlari (ko'rsatkichlari)dan foydalaniladi. Bugungi, iqtisodiyot taraqqiyotining globallashuv sharoitida qishloq xo'jaligida innovatsion rivojlanish indekatorlarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

- xarajatlar bo'yicha indekatorlar;
- vaqt bo'yicha indekatorlar;
- yangilanish bo'yicha indekatorlar;
- tarkib bo'yicha indekatorlar.

Qishloq xo'jaligi dehqonchiligida innovatsion rivojlanishning xarajatlar bo'yicha indikatorlari quyidagilar hisoblanadi:

1. Dehqonchilik sohasi fermer xo'jaliklarini yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishni tavsiyalovchi savdo-sotiqdagi ilmiy tadqiqot xarajatlari qiymati

2. Fermer xo'jaliklari uchun lesenziyalar, patentlar, "nou-xau" larni sotib olish uchun ketgan xarajatlar qiymati

3. Fermer xo'jaliklari tomonidan innovatsiyalarni sotib olish uchun ketgan xarajatlar qiymati.

4. Fermer xo'jaliklari tashabbuskor ishlanmalarni rivojlantirish uchun ketgan xarajatlar qiymati

Dehqonchilikda innovatsion jarayonlarni vaqt dinamikasi bo'yicha tavsiflovchi vaqt indikatorlari quyidagilardan iborat:

1. Fermer xo'jaliklarida yangi mahsulot (yangi texnologiyalari) ishlab chiqarish jarayonining davomiyligi (qancha vaqtda innovatsion ishlanmaning yaratilganligi, kun oy, yil)

2. Fermer xo'jaliklarida yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorgarlik davomiyligi davri

3. Fermer xo'jaliklarida yangi mahsulotni ishlab chiqarish siklining davomiyligi davri (bir mahsulotni to'liq ishlab chiqarishga ketgan vaqt, kun, oy, yil)

Qishloq xo'jaligi dehqonchiligida yangilanish indekatorlari:

1. Fermer xo'jaliklarida yangilangan tovar va mahsulotlarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga joriy etish soni.

2. Dehqonchilik mahsulot tarkibini yangilash dinamikasi (yangilangan mahsulot salmog'i) indekatorlari (ishlab chiqarilgan mahsulotning solishtirma og'irligi 2,3,5 va 10 yil)

3. Fermer xo'jaliklari tomonidan sotib olingan (beg'araz berilgan), yangi texnologiyalar (texnologik yutuqlar).

4. Fermer xo'jaliklarida eksport qilinadigan innovatsion mahsulotlar hajmi (qiymati va natural ko'rinishda)

5. Fermer xo'jaliklarida taqdim etilayotgan yangi xizmatlar hajmi (qiymat va natural ko'rinishda).

Dehqonchilikda tarkib bo'yicha indekatorlar quyidagilardan iborat:

1. Dehqonchilik sohasida ilmiy tadqiqot va boshqa ilmiy-texnik bo'linmalarning tarkibi va soni.

2. Dehqonchilikda yangi texnologiyalardan foydalanish va yangi mahsulotlar yaratish bilan shug'ullanadigan fermerlar tarkibi va soni

3. Dehqonchilikda ilmiy tadqiqot bilan band xodimlarning soni va tarkibi

4. Fermer xo'jaliklarida yangi mahsulot yaratadigan ijodiy tashabbuskorlar soni va tarkibi.

Yuqoridagi har bir indekator (ko'rsatkich) korxona innovatsion jarayonlarning har tomonlama barcha parametrlari bo'yicha o'lchash hamda uni iqtisodiyotning rivojlanishidagi salmog'i va o'rnini to'g'ri baholashga imkon beradi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib dehqonchilikda innovatsion asosda rivojlantirishning iqtisodiy ko'rsatkichlari tizimlashtirildi va ular bizning fikrimizcha quyidagilardan iborat:

- dehqonchilikda har 1 ga qishloq xo'jaligi yer hisobiga jami yangi mahsulot ishlab chiqarish darajasi;

- dehqonchilikda yangi (innovatsion) mahsulotlarni ishlab chiqarishga sarflangan investitsiya salmog'i (darajasi);

- dehqonchilikda innovatsion mahsulotlar samaradorligi (xarajatlar natijadorligiga asosan);
 - dehqonchilikda innovatsion rentabellik darajasi;
 - dehqonchilikda yangi (innovatsion) mahsulot salmog'i (yaratilganlik darajasi) kabi ko'rsatkichlaridan foydalanildi.

Ko'rinib turibdiki, sohada innovatsiya ko'rsatkichlaridan to'g'ri foydalanish dehqonchilik iqtisodiy samaradorligining asosini tashkil etadi. Shuning uchun ham istiqbolda dehqonchilik sohasining iqtisodiy o'sishini, tarmoq samaradorlinigi ta'minlashning asosini tashkil etgan innovatsion ko'rsatkichlar tizimi qishloq xo'jaligi taraqqiyotda yuqori natijadorlikka erishish imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar. <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Murtazayev O., Ahrorov F. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – Samarqand: Samarqand Ideal poligraf, 2020. 529 b.
3. Ergashev R.X., Fayziyeva Sh.Sh., Xamrayeva S.N. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisod-Moliya, 2018. – 404 b.
4. Salimov B.T. va boshqalar. Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi. – T.: O'zbekistan Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot Jam'armasi, 2004. – 176 b.
5. Bozorov M. va boshq. O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasining rivojlanishi va ixtisoslashuvi. Current approaches and new research in modern sciences 1.6, 2022. 27-36 b.
6. Aliqulov S.A. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari marketingi. O'quv qo'llanma. – Samarqand: 2022. – 238 b.

УЎК 631.115:338.43(470.45)

ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ЭКОЛОГИЯЛАШТИРИШ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДАГИ ЭКОЛОГИК-ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

**Ф.Б.Ахроров, ўқитувчи, Тошкент давлат иқтисодийёт университети Самарқанд
филиали, Самарқанд
ORCID 0000-0002-2355-6402**

Аннотация. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий самарадорлик ва экологик барқарорлик ўртасидаги мувозанатни таъминлаш, шунингдек, маҳсулотларнинг экологик ва озуқавий қийматини оптималлаштириш замонавий қишлоқ хўжалигининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Ушбу тадқиқотда, Самарқанд вилоятида органик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ривожланиш истиқболларини иқтисодий-математик моделлаштириш асосида баҳолаш ёндашуви тақдим этилган. Модел, гектарига ҳосилдорлик, маҳсулот таннархи, бозор нархлари каби анъанавий иқтисодий кўрсаткичларни ҳамда тўпроқ саломатлиги, биологик хилма-хиллик, углерод чиқими ва сувдан фойдаланиш каби экологик ёки органик мезонларни ўз ичига олади. Тадқиқотнинг мақсади фермерлар ва ер бошқарувчилари учун экин майдонларининг оптимал тузилиши бўйича тавсиялар тўпламини тақдим этишдан иборатдир.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, иқтисодий самарадорлик, экологик барқарорлик, органик қишлоқ хўжалиги, иқтисодий-математик моделлаштириш

Аннотация. Обеспечение баланса между экономической эффективностью и экологической стабильностью в сельском хозяйстве, а также оптимизация экологической и питательной ценности продукции, считается одной из важных задач современного сельского хозяйства. В данном исследовании представлен подход к оценке перспектив развития производства органического сельского хозяйства в Самаркандской области на основе экономико-математического моделирования. Модель включает в себя традиционные экономические показатели, такие как урожайность на гектар, себестоимость продукции, рыночные цены, а также экологические или органические критерии, такие как здоровье почвы, биоразнообразие, выбросы углерода и использование воды. Целью исследования является предоставление набора рекомендаций по оптимальной конфигурации полей для культур для фермеров и управляющих земельными ресурсами.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономическая эффективность, экологическая стабильность, органическое сельское хозяйство, экономико-математическое моделирование

Abstract. Ensuring a balance between economic efficiency and ecological stability in agriculture, as well as optimizing the ecological and nutritional value of products, is considered one of the important tasks of modern agriculture. This research presents an approach to assess the development prospects of organic agriculture production in the Samarkand region based on economic-mathematical modeling. The model incorporates traditional economic indicators such as yield per hectare, product cost price, market prices, as well as ecological or organic criteria such as soil health, biodiversity, carbon emissions, and water usage. The aim of the research is to provide a set of recommendations for optimal crop field configuration for farmers and land managers.

Keywords: agriculture, economic efficiency, ecological stability, organic agriculture, economic-mathematical modeling

Кириш. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий самарадорлик ва экологик барқарорлик ўртасидаги мувозанат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг экологик ва озуқавий қиймати билан экин майдони бирлигига тўғри келадиган маҳсулот ва фойдани максималлаштиришдан иборатдир. Бу мувозанат атроф-муҳит муаммолари ва барқарор ривожланиш сари глобал интилиш контекстида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Иқтисодий-математик модель анъанавий иқтисодий кўрсаткичларни (масалан, гектарига ҳосил, маҳсулот таннари, бозор нархлари) ва экологик ёки органик мезонларни (тупроқ саломатлиги, биологик хилма-хиллик, углерод чикими ва сувдан фойдаланиш каби) ўз ичига олган ҳолда ердан фойдаланишни оптималлаштиришга қаратилган. Моделга экологик чекловларнинг киритилиши барқарор қишлоқ хўжалигига сезиларли силжиш бўлиб, ердан фойдаланиш бўйича қарорлар нафақат иқтисодий рентабелликка, балки атроф-муҳит ва аҳоли саломатлигига ижобий ҳисса қўшишини таъминлайди. Бундай моделни амалга ошириш учун кенг қамровли маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш, жумладан, экинлар ҳосилдорлиги, ишлаб чиқариш харажатлари, бозор нархлари ва атроф-муҳитга таъсир чоралари ҳақида батафсил маълумот талаб этилади. Ушбу ёндашувнинг натижаси фермерлар ва ер бошқарувчилари учун экин майдонларининг оптимал тузилиши бўйича тавсиялар тўплами бўлиб, бу эса атроф-муҳитга таъсирни минималлаштириш билан бирга максимал фойда келтиради. Бу озиқ-овқат хавфсизлиги, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва фермерлар учун иқтисодий барқарорликка ҳисса қўшадиган янада барқарор қишлоқ хўжалиги амалиётига олиб келиши мумкин.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Органик қишлоқ хўжалиги соҳасида қўплаб олимларнинг турли нуқтаи назарлари ва ихтисослашувлари билан сезиларли ҳиссалар қўшган. Жумладан, Бҳардваж, Кумар ва Гарг (Bhardwaj, 2019) Ҳиндистоннинг тобора ошаётган аҳолисини органик маҳсулотлардан фойдаланиш йўли билан озиқлантиришнинг имкониятлари ва жозибадорлигини баҳолаш учун чизиқли дастурлашдан фойдаланган тадқиқот ўтказди. Бу тадқиқот Ҳиндистонда озиқ-овқат хавфсизлиги масаласини ҳал қилишга қаратилган бўлиб, органик қишлоқ хўжалиги таклиф этилган ечим сифатида кўрилган. Воронкова ва бошқалар (Vorontkova, 2018) анъанавий ва органик деҳқончилик тизимлари ўртасида экиладиган майдонларни тақсимлашни оптималлаштирувчи усулни тақдим этади. Тадқиқот мақсади ҳудудий қишлоқ хўжалиги амалиётларида даромадлилик ва барқарорликни максимал даражада оширишга имкон берувчи мувозанатни топиш эди. Латруфф (Latruffe, 2006) қишлоқ хўжалиги таъминот занжирларини оптималлаштириш учун турли математик моделларни ўрганиши, бундай таъминот занжирларининг мураккабликлари ва уларни яхшилаш имкониятларини атрофлича текшириш ҳисобланади. Хусусан, тадқиқот ресурслардан фойдаланиш ва маҳсулдорликка эътибор қаратган бўлиб, бу омиллар қандай қилиб яхшироқ натижалар учун оптималлаштирилиши мумкинлигини кўрсатади.

Ердан фойдаланишнинг асосий мезони бу бир бирлик майдондан максимал маҳсулот ва фойда олишдир. Шу билан бирга, истеъмолчилар нуқтаи назаридан, бир бирлик майдонда ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энергетик қиймати ва унинг атроф-муҳит хавфсизлиги муҳим аҳамиятга эга (Yang, 2021).

Тадқиқот методологияси. Органик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг мақбул тузилмасини топишнинг оптималлаштириш масаласини иқтисодий шакллантириш Самарқанд вилояти фермер хўжаликларида келгусида кутилаётган ресурсларнинг илмий асосланган прогнози ва режалаштирилган ҳажмлари ҳамда тегишли таннарх меъёрларига асосланади. Бунда вилоят хўжаликларининг биоиклим ва иқтисодий потенциалларини энг яхши ҳисобга оладиган ва максимал фойда олиш имконини берадиган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг тузилмасини белгилаш талаб этилади. Иқтисодий-математик муаммони шакллантириш экинлар ҳосилдорлигининг мумкин бўлган (максимал ва минимал) ўзгаришларини, таннарх кўрсаткичлари даражасидаги мумкин бўлган ўзгаришларни ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 майдаги ПФ-5995-сон Фармони 2-илоvasи билан тасдиқланган «Йўл харитаси»да белгиланган индикатив кўрсаткичларни ҳисобга олган ҳолда шакллантирилади.

Ҳозирги вақтда истиқболли ҳосилни асослаш учун бир нечта ёндашувлар мавжуд. Вилоят қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини пессимистик сценарий бўйича башорат қилишда биз ҳосилдорликнинг динамик қаторини текислаш усулидан фойдаландик, натижалар кейинчалик эксперт баҳолаш усули ёрдамида тузатилди. Бунда охириги беш йил давомида ҳосилдорликнинг ҳақиқий даражалари бўйича ретроспектив маълумотлардан фойдаланилиб, органик қишлоқ хўжалик амалиётини жорий қилиш натижасида ҳосилдорликдаги ўзгаришлар бўйича илмий тадқиқотлар ва хорижий тажрибадан келиб чиққан ҳолда тузатишлар киритилди.

Модел шартларига кўра, мавжуд ишлаб чиқариш ресурслари асосида, саноат ва органик ер фойдаланиши учун энг оптимал эккан майдонлар тузилишини аниқлаш талаб қилинади, бу озик-овқат ишлаб чиқариш режаларини бажаришни таъминлайди, бу билан бирга иқтисодий субъектнинг ички эҳтиёжларини максимал иқтисодий самара билан қоплайди. Муаммода оптималлик мезони бўлиши мумкин: пул бирлигида энг кўп жами ёки товар маҳсулот, физик бирликларда маълум бир турдаги маҳсулотнинг максимал ишлаб чиқарилиши, соф фойданинг максимуми. Органик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тахминий сотиш нархи анъанавий қишлоқ хўжалиги технологияси билан ишлаб чиқарилган шунга ўхшаш маҳсулотларникидан камида 20-40% юқорироқдир. Шунингдек, экинларни етиштириш технологиясини ўзгартириш, сертификация, реклама, органик маҳсулотларни илгари суриш учун қўшимча 10-15% харажатларни таъминлаш керак. Эккан майдонлар тузилишини оптималлаштириш учун иқтисодий ва математик моделлар математик шаклда бўлиб, улар қуйидаги кўринишга эга.

Чизиқли функциянинг максимал қийматини топиш:

$$Z_{max} = \sum_{j=1}^n c_j x_j - Xp$$

бу ерда n - ўзгарувчилар сони;

j - ўзгарувчининг тартиб рақами;

X_j - қишлоқ хўжалиги корхонасида j -чи экин экиш майдони;

C_j - пул кўринишида 1 га j -чи экин экишдан олинган товар маҳсулоти;

Xp - қишлоқ хўжалиги корхонасининг ишлаб чиқариш харажатлари йиғиндиси.

Қуйидаги шартлар остида:

Ишлаб чиқариш ресурсларининг мавжудлиги бўйича чеклов:

$$Z_{max} = \sum_{j=1}^n ca_{ij} x_j \leq b_i$$

бу ерда n - чекловлар сони;

i - чекловнинг тартиб рақами;

a_{ij} - қишлоқ хўжалиги корхонасида j -чи экин экишнинг гектарига i -турдаги ишлаб

чиқариш ресурсларининг таннархи;

b_j - қишлоқ хўжалиги корхонасида j типдаги ишлаб чиқариш ресурслари ҳажми.

Ишлаб чиқариш харажатларини аниқлаш:

$$Z_{max} = \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j = Xp \quad (i=1,2,3,...n)$$

Органик экинларни етиштиришнинг агротехник шартларини ва индивидуал ташкилий-иқтисодий талабларни бажариш:

$$Z_{max} = \sum_{j=1}^n x_j \geq \leq Q_i (i=1,2,3,...n)$$

бу ерда: Q_i - қишлоқ хўжалиги корхонасида органик қишлоқ хўжалик амалиётини киритиш натижасида маълум қишлоқ хўжалиги экинлари билан алмашлаб экишнинг юқори ёки қуйи чегаралари.

Экинларнинг алоҳида гуруҳлари ўртасидаги нисбат:

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j - \sum_{j=1}^n d_{ij} x_j \leq 0$$

Иқтисодий-математик моделни тузишда асосий ўзгарувчилар экин майдонлари ҳисобланади. Қўшимча ўзгарувчилар маҳсулот ва ресурслар тақсимоли билан боғлиқ номаълумларни ўз ичига олади.

Алоҳида олинган фермер хўжалиги фаолиятини батафсил таҳлил қилиш учун мазкур фермер хўжалигида органик қишлоқ хўжалигини жорий қилишда ресурслар билан, яъни, техникалар ва айланма воситалар билан таъминланиши ўрганилди. Бунинг учун моделга қўшимча шарт киритилди:

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j x_j \leq E_i$$

бу ерда x_j – j-чи экиннинг экилган майдони;

E_i - органик қишлоқ хўжалик амалиётини жорий қилиш учун етарли моддий-техник ресурслар сифими;

λ_j - 1 гектар қишлоқ хўжалиги экинларини органик ишлаб чиқаришга айлантириш (конверсия) коэффициентини.

Таҳлил ва натижалар. Қишлоқ хўжалиги экинлари экин майдонларининг ҳисобланган таркиби моделларда белгиланган шартларга ва ўсимликчилик тармоқларини узоқ муддатли ривожлантириш талабларига жавоб беради. Шу билан бирга, экин майдонларининг оптимал таркиби амалдагидан фарқ қилади ва экин майдонларидан тўлиқ фойдаланишни назарда тутади.

Иқтисодий-математик масалани ечишнинг оптимал вариантлари 2023-2030 йилларга нисбатан органик экин майдонларини сезиларли ўсишини башорат қилиш имконини беради.

1-жадвал

Самарқанд вилояти туманларида қишлоқ хўжалиги экинлари экиладиган ерларида органик маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ўтишнинг прогноз кўрсаткичлари (га)

№	Туманлар	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
1	Каттакўрғон	125	129	135	140	146	152	161
2	Нарпай	96	100	103	107	112	117	123
3	Пахтачи	89	92	95	99	104	108	114
4	Иштихон	77	81	83	86	89	94	98
5	Пайариқ	117	120	125	130	135	141	149
6	Қўшработ	0	0	0	0	0	0	0
7	Пастдарғом	91	94	100	106	114	123	133
8	Нуробод	27	29	33	36	39	45	50
9	Самарқанд	98	105	113	124	137	153	173
10	Ургут	97	104	113	123	137	153	174
11	Оқдарё	103	106	112	119	129	139	152
12	Жомбой	152	164	176	193	212	239	268
13	Булунғур	337	365	400	443	497	565	650
14	Тайлоқ	18	20	20	20	20	22	22
	Вилоят бўйича жами	1427	1509	1608	1726	1871	2051	2267

Манба: муаллиф ишланмаси

Самарқанд вилоятида барча туманлар бўйича органик деҳқончиликка ўтказиладиган қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг умумий майдони йиллар давомида, яъни 2024 йилдаги 1427 гектардан 2030 йилга келиб 2267 гектарга кўпайиши прогноз қилинмоқда. Ушбу прогнозлар Самарқанд вилоятининг ҳар бир туманида қишлоқ хўжалиги ерларини органик деҳқончиликка айлантириш режалаштирилганини ифодалайди ва минтақада органик қишлоқ хўжалиги амалиёти ва барқарор фермерликни ривожлантиришга қаратилган кенгрок стратегиянинг бир қисмидир.

2-жадвал

Самарқанд вилоятида қишлоқ хўжалиги экинлари бўйича органик маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ўтишнинг прогноз кўрсаткичлари (га)

Т.Р	Экинлар	2022	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2022 йилга нисбатан %
1	Пахта	554	583	601	622	646	674	705	740	133,6
2	Дуккакли экинлар	59	62	64	66	69	72	75	79	133,9
3	Мойли экинлар	17	18	19	20	22	23	26	28	164,7
4	Сабзавот	76	78	79	81	83	85	87	90	118,4
5	Мевали боғлар	614	691	747	818	907	1 018	1 156	1 330	216,6

Манба: муаллиф ишланмаси

Ушбу жадвал Самарқанд вилоятида экинлар бўйича органик деҳқончилик прогнозини ифодалаган. Органик пахта етиштириш 2022 йилдаги 554 гектардан 2030 йилда 740 гектарга қадар барқарор ўсиши прогноз қилинмоқда. Бу 2022 йилдаги ишлаб чиқаришга нисбатан 133,6 фоизга изчил ўсишни англатади. Органик дуккакли экинлар ишлаб чиқариш ҳам барқарор ўсиши кутилмоқда, 2022 йилга нисбатан 133,9% ни ташкил этади, бу барқарор ўсишдан далолат беради. Органик ёғли экинлар етиштириш сезиларли даражада, 2022 йилдаги ишлаб чиқаришга нисбатан 164,7 фоизга сезиларли ўсиши прогноз қилинмоқда. Органик сабзавот етиштириш 2022 йилдаги 76 гектар 2030 йилда 90 гектарни ташкил этиб, босқичма-босқич ўсиши прогноз қилинмоқда. Энг салмоқли ўсиш органик боғлар майдонида кутилмоқда, бу 2022 йилдаги 614 гектардан 2030 йилда 1330 гектаргача, 216,6 фоизни ташкил этади. Прогноз даврида барча экин тоифаларида органик маҳсулот етиштиришнинг ўсиши кузатилмоқда. Айниқса, мевали боғлар етиштиришнинг сезиларли даражада ошиши прогноз қилиниб, бу вилоятда органик мева етиштиришга жиддий силжиш бошланганидан далолат беради.

Вилоятда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг сифат ва миқдор параметрларини белгилаб берувчи аниқланган тенденциялар, омиллар ва шарт-шароитлар вилоятда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришнинг қуйидаги сценарийларини аниқлаш имконини бери.

1. Пессимистик сценарий. У 2030 йилгача аниқланган тенденциялар билан тавсифланади, бу соҳага таъсир қилувчи ички ва ташқи омилларнинг энг ноқулай комбинацияси бўлиб, барча турдаги органик маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг қисқариши, вилоятдаги аксарият қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий аҳволини ёмонлаштирадиган давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг (субсидиялар, субвенциялар) сезиларли даражада қисқариши, соҳани молиялаштириш етарли эмаслиги сабабли мақсадли ҳудудий дастурларнинг амалга оширилмаслиги; “Ўзбекистон Республикасида органик қишлоқ хўжалиги ва органик озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш концепцияси” миллий лойиҳасининг етарли даражада амалга оширилмагани, саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларининг номуносивилигини сақлаб қолиниши билан характерланади. Ушбу сценарий амалга оширилса, органик маҳсулотлар ишлаб чиқариш ривожланишдан тўхтади, бу эса ҳудуднинг ишлаб чиқариш-иқтисодий салоҳиятини тўлақонли амалга ошириш имконини бермайди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ер ресурсларининг, қишлоқ ҳудудларида табиий муҳитнинг деградацияси давом этади. Ўсимликчилик интенсификациясининг етарли даражада юқори бўлмаганлиги ҳудудда етиштириладиган қишлоқ хўжалиги экинларининг паст даромадлигига олиб келади.

2. Энг реал сценарий. Ушбу сценарий вилоят қишлоқ хўжалиги секторининг ишлаб чиқиш иқтисодий ривожланишнинг мавжуд ижобий тенденциялари билан давом этишини

назарда тутати. Ушбу сценарий органик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашни маълум даражада кучайтиришни, шу жумладан, бугунги кунда белгилаб берилган чора-тадбирлар доирасида – қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни, “Ўзбекистон Республикасида органик қишлоқ хўжалиги ва органик озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш концепцияси” миллий лойиҳасини амалга оширишни назарда тутати. Вилоятдаги органик қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан қишлоқ хўжалиги техникасини харид қилиш кўпаяди, аммо бу эҳтиёжни тўлиқ қондириш учун етарли бўлмайди. Ушбу сценарийга кўра, вилоят қишлоқ хўжалиги корхоналарида экологик мақбул, шу жумладан, “Органик” ва “Global G.A.P.” қишлоқ хўжалиги амалиёти қўлланилган экинлар ҳосилдорлиги дастурни амалга оширишни давом эттириш натижасида қўлланиладиган органик ўғитлар ҳажмининг бироз ошиши ҳисобига юқори бўлиши прогноз қилинмоқда. Ушбу сценарий аграр сектор экологиясининг инкирозли вазиятдан секин тикланишига ва минтақадаги қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ресурс потенциалини аҳолини сақлаб қолишга қаратилган.

3. Оптимистик сценарий – органик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги даражасининг сезиларли ўсишини, экинлар ҳосилдорлигини оширишни назарда тутати. Ушбу сценарийни амалга ошириш иқтисодий мувофиқлаштириш ва органик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини республика ва маҳаллий даражада давлат томонидан кенг қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади, бу эса, ўз навбатида, органик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун қулай бозор шароитларини яратишни белгилайди. Ҳукумат томонидан олиб борилаётган аграр-озиқ-овқат сиёсати экологик ишлаб чиқарувчиларни қўллаб қувватлаш, ресурс тежамкор технологияларни, шу жумладан, сув тежовчи, тупроқ унумдорлигини сақловчи ҳамда экологик соф маҳсулотлар ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантирувчи чораларни қўллашни кўзда тутати.

Хулоса ва таклифлар. Самарқанд вилоятида органик қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг келажак истиқболлари бўйича аниқ стратегиялар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарур. Бу, вилоятнинг иқтисодий, экологик ва ижтимоий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади ва узоқ муддатли барқарор ривожланишни таъминлайди.

Иқтисодий ва математик моделлар ишлаб чиқишда кўрсатилган маълумотлардан фойдаланиш, Самарқанд вилоятида органик қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг оптимал режаларини ишлаб чиқиш учун муҳим асосдир. Бу маълумотлар ёрдамида тузилган моделлар вилоят қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ишлаб чиқариш ресурсларидан оптимал фойдаланиш, экинларнинг мақсадли майдонларини белгилаш, агротехник ва иқтисодий параметрларни аниқлаш имконини беради.

Иқтисодий-математик моделнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш қуйидаги афзалликларни тақдим этади:

1. Модел ёрдамида ишлаб чиқариш ресурслари (ер, меҳнат, маблағлар) мавжудлигини ва уларнинг самарали тақсимотини аниқлаш мумкин, бу органик қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ресурслардан оптимал фойдаланишини таъминлайди.

2. Экинларнинг ҳосилдорлиги ва улардан олинadиган товар маҳсулоти миқдори бўйича аниқ прогнозлар тузиш имконини беради, бу эса режалаштириш ва бозорга чиқариш стратегияларини аниқлашда муҳимдир.

3. Модел органик ишлаб чиқаришнинг агротехник талабларини ҳисобга олади, бу ҳар бир экин учун оптимал агротехник усулларни танлаш ва қўллаш имконини беради.

4. Иқтисодий кўрсаткичларни, жумладан таннарх ва фойдани ҳисобга олиш, корхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва даромадларни максималлаштиришга ёрдам беради.

Моделларнинг оптимал вариантлари Самарқанд вилоятида органик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ривожланиши учун стратегик йўналишларни белгилаш имконини беради. Масалан, юқори даромадли экинлар етиштиришни кўпайтириш вазифалари аниқланади ва уларга етишиш учун зарур бўлган чора-тадбирлар режалаштирилади.

Шу билан бирга, моделлар вилоятнинг ўзига хос табиий-иқтисодий шароитлари ва органик деҳқончилик тизимидан келиб чиққан ҳолда, экинларнинг оптимал майдонлари ва турларини белгилашда муҳим роль ўйнайди. Ҳосилдорликни лойиҳалаш ва башорат қилишда эса турли ёндашувлар қўлланилади, бу эса вилоятнинг ишлаб чиқариш ва экологик потенциалини ошириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. (2020 йил 18-05). Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифат ва хавфсизлик кўрсаткичлари халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. *ПФ-5995-сон*.
2. Allen, P. a. (2000). The capitalist composition of organic: The potential of markets in fulfilling the promise of organic agriculture. *Agriculture and human values*, 221-232.
3. Bhardwaj, R. K. (2019). An Organic Agriculture Model in India using Mathematical Modelling. *International Research Journal of Engineering and Science*.
4. Ghorbani, R. K. (2010). Organic agriculture and food production: Ecological, environmental, food safety and nutritional quality issues. *Sociology, organic farming, climate change and soil science*, 77-107.
5. Latruffe, L. (2006). Mathematical Models of Agricultural Supply. *Encyclopedia of Life Support Systems*.
6. Monireh Faramarzi, H. Y. (2010). Modeling wheat yield and crop water productivity in Iran: Implications of agricultural water management for wheat production. *Agricultural Water Management*, 1861-1875.
7. Schoonbeek, S. A. (2013). Organic agriculture and undernourishment in developing countries: Main potentials and challenges. *Critical reviews in food science and nutrition*, 917-928.
8. Tilman, D., Fargione, J., Wolff, B., D'Antonio, C., Dobson, A., Howarth, R., . . . Swackhamer, D. (2001). Forecasting Agriculturally Driven Global Environmental Change. *Science*, 281-284.
9. Voronkova, O. Y. (2018). Economic and Mathematical Modeling of Regional Industrial Processes. *International Strategic Management Associati*.
10. Yang, Y. W. (2021). The Ecological Value of Typical Agricultural Products: An Emergy-Based Life-Cycle Assessment Framework. *Frontiers in Environmental Science*, 9(647160). doi:<https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.647160>

УЎК 677.21 (575.2) (04)

МИНТАҚАДА ПАХТА-ТЎҚИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ

Ж.М.Давлетов, тадқиқотчи, Қорақалпоқ Давлат университети, Нукус

Аннотация. Мақолада минтақада пахта-тўқимачилик кластерлари самарадорлигини ошириш омиллари таҳлил қилинган. Тармоқлараро кластерлар самарадорлигини баҳолаш тизимини моделиштириш алгоритми, ҳамда интеграл кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Регион, кластер, тармоқлараро кластер, самарадорлик, кооперация, агрокластер, инвестиция, қўшилган қиймат занжири.

Аннотация. В статье рассматриваются факторы повышения эффективности хлопчатобумажных кластеров в регионе, даются практические предложения и научные рекомендации по отрасли. В статье обсуждаются проблемы, связанные с развитием технологий.

Ключевые слова: Регион, кластер, межотраслевой кластер, эффективность, кооперация, агрокластер, инвестиции, цепочка добавленной стоимости.

Abstract. The article examines the factors of increasing the efficiency of cotton clusters in the region, provides practical suggestions and scientific recommendations on the industry. The article discusses the problems associated with the development of technology.

Key words: Region, cluster, inter-sectoral cluster, efficiency, cooperation, agrocluster, investment, added value chain.

Жаҳонда пахта-тўқимачилик саноат тармоқларини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш, замонавий инновацион технологияларни қўллаш, тармоқ маҳсулотлари экспортини юксалтиришнинг барқарор механизмларини яратиш, корхоналарни самарали ҳудудий жойлаштириш, соҳада тармоқ ва тармоқлараро кластерни шакллантириш, тадбиркорликни ривожлантириш, корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш тизимини инновацион ёндашувлар асосида тўқимачилик саноати ишлаб чиқариш воситаларини

рақамлаштириш каби йўналишлардаги илмий муаммоларни ечимига қаратилган тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Янги Ўзбекистонни тараққиёт стратегиясида енгил саноат мамлакат иқтисодиёти ва аҳоли фаровонлигини оширишнинг, хотин-қизларларнинг бандлигини таъминлашнинг ва камбағалликни қисқартишда стратегик аҳамиятга эга эканлиги кўзда тутилган. Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар шароитида енгил саноатда “калава ипни тайёр маҳсулотгача қайта ишлаш даражасини 100 фоизга етказсак, қўшимча яна 9 млрд. долларлик маҳсулот ишлаб чиқариш мумкин, ишларни тўғри ташкил қилсак, тўқимачиликда иш ўринларини ҳозирги 400 мингдан 1 миллионга етказиш имкониятига эга бўламиз”[1]. Мамлакатда қабул қилинган “2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 бараварга, чарм-пойабзал соҳасини ривожлантириш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини 3 бараварга кўпайтиришга қаратилган муҳим мақсад ва вазифалар белгилаб олинган[2]. Мазкур вазифаларни самарали ижросини таъминлашда минтақада енгил саноат корхоналарини ривожлантириш ва ҳудудий ташкил этишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш кластер ёндашувлари асосида тармоқ ривожланишига янги ақлий ва воситаларни қўллаш йўналишларида илмий тадқиқот ишларини жадаллаштириш муҳим аҳамият касб этади[3].

Қишлоқ хўжалигида қўшилган қиймат занжирини яратишда ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш, яъни ҳар бир гектар экин майдонидан олинадиган даромад аниқлаш муҳим ҳисобланади (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари

Йиллар	Ўзбекистон Республикаси			Қорақалпоғистон Республикаси		
	Ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, млрд.сўм	Экин экилган жами майдон, минг га	Ҳар бир гектар ерга тўғри келадиган маҳсулот миқдори, млн.сўм	Ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, млрд.сўм	Экин экилган жами майдон, минг га	Ҳар бир гектар ерга тўғри келадиган маҳсулот миқдори, млн.сўм
2010	30856,7	3708,4	8,3	990,4	265,8	3,8
2011	45285,9	3601,6	12,6	1282,1	224,4	5,8
2012	55750,0	3628,1	15,3	1812,2	254,8	7,2
2013	66435,3	3658,6	18,2	2071,4	233,5	8,9
2014	81794,3	3678,2	22,2	2558,7	229,8	11,2
2015	99604,6	3694,2	26,9	3332,2	251,7	13,3
2016	115599,2	3706,7	31,1	3929,8	256,4	15,4
2017	148199,3	3474,5	42,6	4801,3	264,5	18,2
2018	187425,6	3396,0	55,1	6562,9	232,2	28,3
2019	216283,1	3309,4	65,3	8208,1	263,8	31,2
2020	250250,6	3396,1	73,7	9751,6	263,8	37
2021	303415,5	3260,7	93,0	11511,8	276,1	41,7
2022	345191,7	3353,3	102,9	13348,2	283,2	47,2

Манба: муаллиф ишланмаси

Таҳлилларга кўра, мамлакатда ҳар бир гектар ердан олинадиган даромад ҳажми мамлакатда 8,3 миллион сўмдан 93,3 миллион сўмгача ошган, яъни 11,2 баробарга ўсган. Бу ўсиш қишлоқ хўжалигида интенсивлаштириш ва инновацион ёндашувлар натижаси бўлиб, маҳсулот етиштириш ҳажми 1,6 баробарга ошган бўлишига қарамадан экин майдонлари ҳажми 0,9 фоизга қисқарганлиги фикримиз далилидир.

Мамлакат кўрсаткичлари билан солиштирганда Қорақалпоғистон Республикасида ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги анча паст бўлиб, бунга сабаб экологик ҳолат,

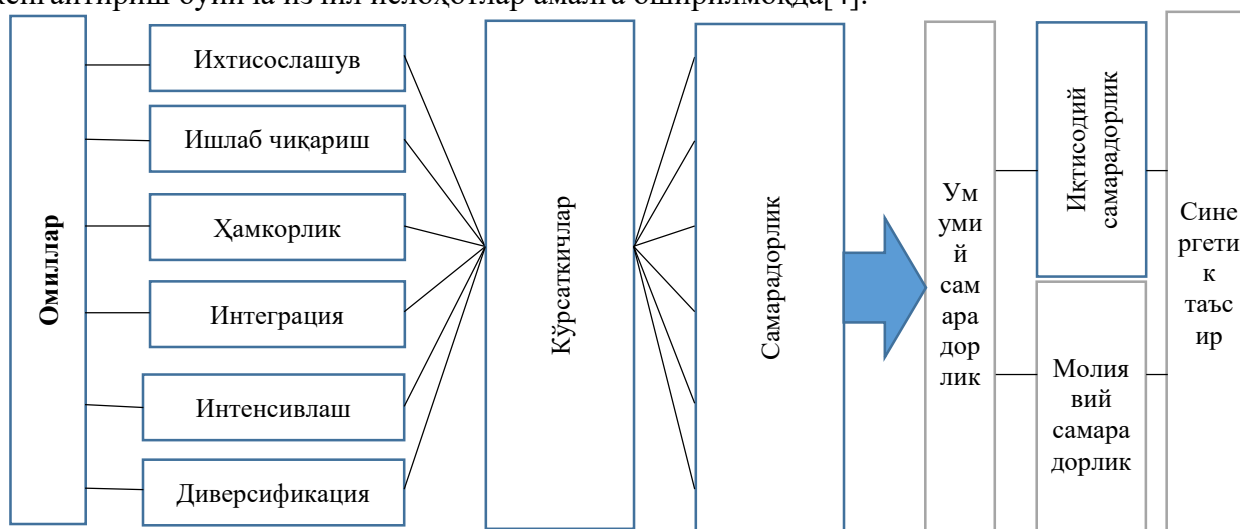
ерларни шўрланиш даражаси, худуднинг жойлашуви, унинг маҳсулот етиштиришга ихтисослашуви, етиштириладиган маҳсулотларнинг экин майдонлари улуши кабилар муҳим омиллар ҳисобланади.

1-расм. Тармоқлараро кластерларни шакллантириш мезонларини баҳолаш юзасидан тавсиялар

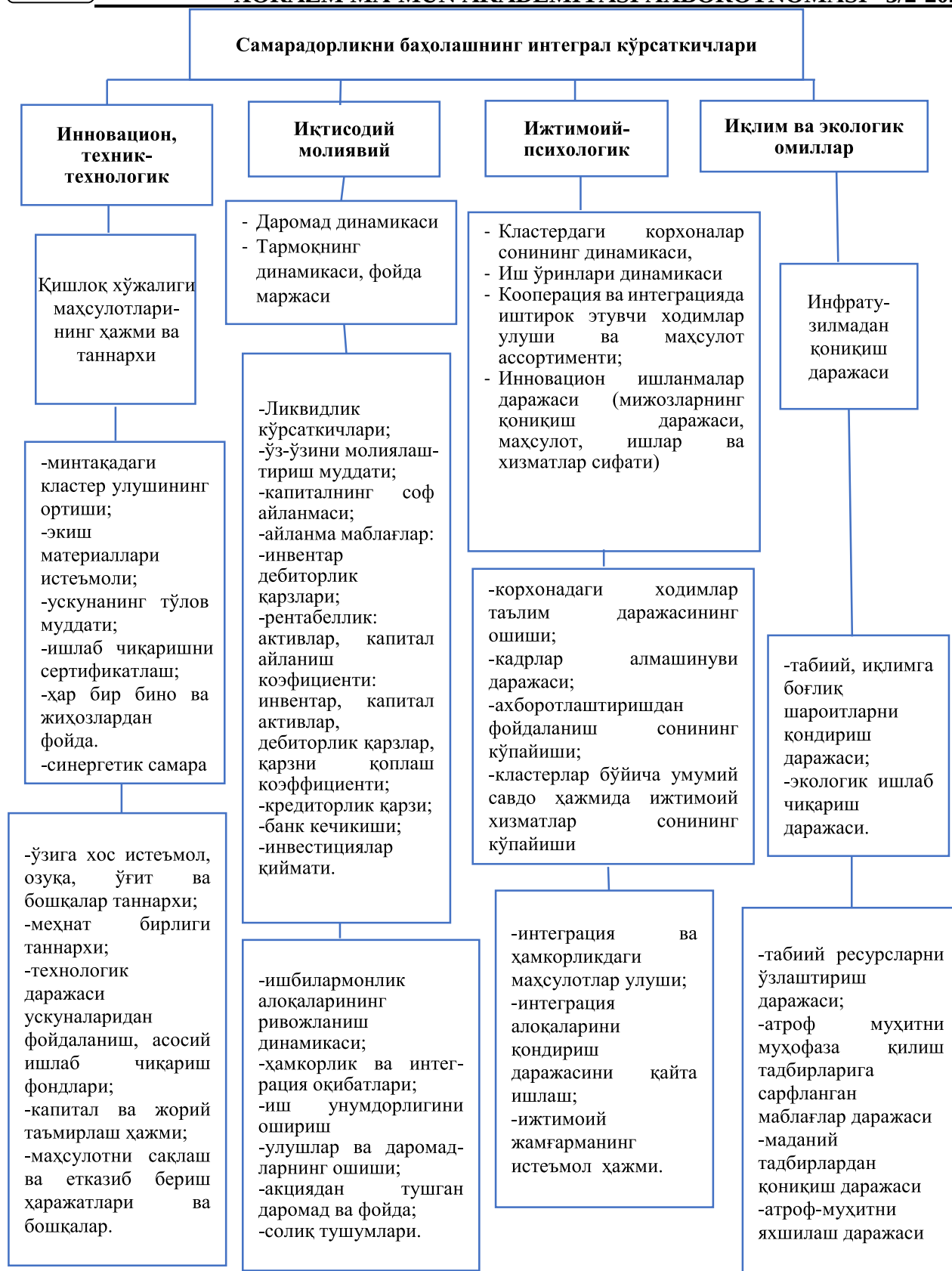
Манба: муаллиф ишланмаси

Ўзбекистонда сўнги йилларда қишлоқ хўжалигини инновацион ва кластер ёндашуви асосида ривожлантириш, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, органик қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш ва экспорт географиясини кенгайтириш бўйича изчил ислохотлар амалга оширилмоқда[4].

2-расм. Тармоқлараро кластерлар самарадорлигини баҳолаш тизимини моделлаштириш алгоритми

Манба: муаллиф ишланмаси

3-расм. Тармоқлараро кластерлар самарадорлигини баҳолашнинг интеграл кўрсаткичлари

Манба: муаллиф ишланмаси

Мамлакатда аграр соҳа самарадорлигини ошириш механизми сифатида тармоқлараро кластерлар шакллантирилиб, уларни ташкил қилиш мезонлари ва устувор йўналишлари юзасидан тавсиялар ишлаб чиқилди.

Мезонлар асосан 3 та йўналишда бўлиб, улар хом-ашё етиштиришдан бошлаб уни тайёр маҳсулот сифатида сотишгача бўлган ишлаб чиқаришнинг узлуксиз занжирини ташкил этиш

йўналишида, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, янги ва замонавий инновацион технологияларни қўллаш йўналишида, кластерлар фаолияти самарадорлиги билан боғлиқ бошқа масалалар йўналишида баҳоланади (1-расм).

Шу асосда амалга оширилиши режалаштирилган инвестиция лойиҳаларининг қиймати, шу жумладан, жалб этиладиган тўғридан-тўғри инвестициялар миқдори, томчилатиб, ёмғирлатиб ва бошқа илғор сувни тежайдиган суғориш технологияларини жорий этиш имконияти ва экин ерлари ҳажмига мутаносиблиги, ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилганлиги, илмий ишланмалар ишлаб чиқаришга татбиқ этиш имкониятлари, хом-ашёни етиштириш харажатларини молиялаштириш манбаларининг мавжудлиги, суғурта тизимининг йўлга қўйилганлиги, тижорат банкларидан олинган кредитлар қайтарилиши ҳолати аниқланди.

Кластер шаклланиши самарадорлигини баҳолашнинг асоси самарадорлик назариялари ва методологиялари, иқтисодиётда, саноатда меҳнат тақсимооти ва кооперацияси бўлиши керак. Схематик кўринишда иқтисодий ва молиявий самарадорликнинг бундай кўриниши қуйидаги шаклда ифодаланади (2-расм).

Бу моделда ихтисослашув кишлоқ хўжалиги ва саноатда меҳнат тақсимотининг етакчи шакли ҳисобланади. Унинг иқтисодий моҳияти муносабатлар ва капиталнинг ўзига хос йўналишида намоён бўлади, алоҳида тармоқларга йўналтирилган меҳнат тақсимотини таъминлайди (3-расм).

Тадқиқотда минтақада аграр соҳада ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш иқтисодий механизми сифатида пахта-тўқимачилик ва агрокластерлар тизимини шакллантириш эканлиги асосланган.

Қорақалпоғистон Республикасида 2023 йилда 16 та пахта-тўқимачилик кластери фаолият кўрсатган. (2-жадвал).

Қорақалпоғистон Республикасида ташкил қилинган кластерларнинг энг катта улуши (44 фоиз) пахта-тўқимачилик кластерларига тўғри келади.

Ажратилган ер майдони жиҳатидан энг катта кластер Амударё туманидаги «Amudaryotex» MChJ НК кластери бўлиб, унинг ер майдони 13780 гектарни ташкил қилади. Худди шундай Беруний туманидаги «Beruniy Cluster» MChJ кластери 8755 гектар, Тўрткўл туманидаги «Agro To'rtko'l Textile Cluster» MChJ кластери 8260 гектар майдонда ташкил қилинган. Барча пахта-тўқимачилик кластерлари томонидан 2023 йилда 21 млн.АҚШ доллари ҳажмида маҳсулотлар экспорт қилинган.

2-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасида 2023 йилда фаолият кўрсатаётган пахта-тўқимачилик кластерларини самарадорлик кўрсаткичлари

№	Худудлар номи	Корхона номи	Ажратилган ер майдони, га	Фермер хўжалик-лари сони	Пахта экилган майдони, га	Ялли ҳосил, минг тонна	Ҳосилдорлик, ц/га	Экспорт ҳажми, минг АҚШ доллари
1	Тўрткўл	«Agro To'rtko'l Textile Cluster» MChJ	8260	190	8260	28151	34,1	982
2	Беруний	«Beruniy Cluster» MChJ	8755	178	8755	29751	33,9	4199
3	Элликкалга	«Bo'ston Cluster» MChJ	5434	156	5434	18794	35,5	2556
4	Элликкалга	«Ellikqal'a oltin tolas klasteri» MChJ	3180	79	3180	11129	33,6	-
5	Амударё	«Amudaryotex» MChJ НК	13780	353	13780	47811	34,4	7095
6	Тахياتаш	«Takhiatash agrotex cluster » MChJ	2700	56	2700	8524	31,6	42
7	Хўжайли	«Midasiatex Cluster» MChJ	5960	144	5960	19522	32,8	353
8	Шўманой	«Agro Shumanay Klaster» MCHJ	3164	110	3164	8235	26,0	-

9	Шўманой	«Eko tekstil» MChJ	2036	84	2036	5697	28,0	5620
10	Қонлиқўл	«Agro To'rtko'l Textile Cluster» MChJ	5000	213	5000	13001	26,0	-
11	Қўнғирот	«Agro To'rtko'l Textile Cluster» MChJ	4700	116	4700	11702	24,9	-
12	Нукус	«Nukus Agrocluster» MChJ	2200	182	2200	8106	36,8	-
13	Кегейли	«Kegeyli Chimboy Agrocluster» MChJ	6000	189	6000	14708	24,5	-
14	Чимбой	«Kegeyli Chimboy Agrocluster» MChJ	5950	257	5950	14573	24,3	-
15	Қораўзак	«Qoraqalpog'iston Agrocluster» MChJ	4624	271	4624	12746	22,7	-
16	Тахтақўпир	«Qoraqalpog'iston Agrocluster» MChJ	3730	102	3730	10193	27,3	109
Жами			85 473	2680	85 473	262 643	30,3	20 956

Манба: муаллиф ишланмаси

Олиб борилган тадқиқотлар жараёнида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Минтақа ривожланишида табиий, ер ва сув ресурслардан фойдаланиш кўламини тобора ошиб бораётганлиги, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари аграр ва саноат тармоқлари самарадорлигини ошириш устувор йўналиш сифатида қараш заруриятини тақозо этади.

2. Пахта-тўқимачилик кластерлари самарадорлик омилларининг аниқланиши ҳамда минтақаларнинг барқарор ривожланиш стратегиясининг амалга оширилиши билан боғлиқ муаммолар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳал қилиниши ҳудудларнинг табиий-ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида минтақада ўсиш суръатлари устувор йўналишларини асослаб бериш заруратини келтириб чиқаради.

3. Минтақада пахта-тўқимачилик кластерларини ривожлантиришнинг мавжуд имкониятлари ва механизмлари чуқур таҳлил қилинган ҳолда, соҳада кўшилган қиймат занжирини тўла тизимини яратиш, ички ва ташқи алоқалар кооперациясини шакллантириш асосида ички ва ташқи бозорга рақобатбардош маҳсулотлари етказиб беришни кўпайтириш имкониятларини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш. Пахтачилик ва тўқимачилик саноатини янада ривожлантиришга бағишланган ведиоселектор йиғилишида сўзлаган нутқи. 2022 йил 28 июнь
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60 сонли Фармони. www.lex.uz.
3. Рузметов Б. Региональные экономика. Ташкент: «ФАН» 2002 г.
4. Рузметов Б. Межотраслевые кластеры и их влияние на рост конкурентоспособности региональной экономики (монография) Ташкент. «Lesson Press» 2017 г.

УДК 33

СОВРЕМЕННЫЕ ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

А.Б.Джуманова, проф., Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент

Р.А.Артикова, старший преподаватель, Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyat taraqqiyotida iqtisodiy omillarning ahamiyati va iqtisodiy o'sishning zamonaviy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: iqtisod, iqtisodiy munosabatlar, iqtisodiy o'sish, zamonaviy omillar, inson kapitali.

Аннотация. В данной статье освещается значение экономических факторов в развитии общества и современные основы экономического роста.

Ключевые слова: экономика, экономические отношения, экономический рост, современные факторы, человеческий капитал.

Abstract. This article covers the importance of economic factors in the development of society and the modern foundations of economic growth.

Keywords: economy, economic relations, economic growth, modern factors, human capital.

Хорошее здоровье, место для жизни, доступ к образованию, питанию, социальным связям, уважению, миру, правам человека, здоровой окружающей среде и счастью. Это лишь некоторые из многих аспектов нашей жизни, которые нас волнуют. В основе многих из этих аспектов, о которых мы заботимся, лежат потребности, для удовлетворения которых нам требуются определенные товары и услуги. Подумайте о тех, кто необходим для достижения целей из приведенного выше списка – медицинские услуги медсестер и врачей, дом, в котором вы живете, или учителя, которые дают образование.

Бедность, процветание и экономический рост часто измеряются в денежном выражении, чаще всего как доходы людей. Но в то время как денежные меры имеют некоторые важные преимущества, они имеют большой недостаток, заключающийся в том, что они абстрактны. В худшем случае монетарные показатели, такие как на душу населения, настолько абстрактны, что мы забываем, о чем они на самом деле говорят: о доступе людей к товарам и услугам. Преимуществам и недостаткам некоторых показателей роста, и вы найдете последние данные по некоторым из этих показателей, чтобы мы могли увидеть, что они говорят нам о том, как изменились материальные условия жизни людей. Недавнее исследование, посвященное истории глобальной бедности, показало, что всего два столетия назад примерно три четверти населения мира не могли позволить себе крошечное пространство для жизни, пищу, которая не вызывала бы недоедания, и некоторую минимальную мощность отопления.

По мере того как печатный станок распространялся по всей Европе, книжное производство стремительно росло. Книги, которые раньше были доступны только узкой элите, становились доступными все большему и большему числу людей.

У всех нас есть очень специфические потребности или пожелания в отношении определенных товаров и услуг. Некоторые потребности возникают из-за невезения, например из-за травмы. Другие связаны с новым этапом в жизни – подумайте о конкретных товарах и услугах, которые вам нужны, когда у вас есть ребенок, когда вы заботитесь о пожилom человеке. И все же другие обусловлены конкретными интересами-подумайте о потребностях рыбака, пианиста или художника.

Все эти товары и услуги появляются не просто волшебным образом. Они должны быть произведены. В какой-то момент в прошлом производство большинства из них было равно нулю, и даже самые необходимые из них были крайне редки. Итак, если вы хотите знать, что означает экономический рост для вашей жизни, посмотрите на приведенный выше список. Это один из примеров того, как возможен рост и что такое экономический рост: увеличение производства товаров и услуг, которые люди производят друг для друга. Отсутствие теорий экономического роста не соответствует важности экономического роста. В этой работе мы рассмотрим некоторые классические модели теории роста. Большинство экономистов концентрируются на теме предельной возрастающей отдачи от масштаба.

Современные теории экономического роста развиваются по мере того, как они постепенно вводят в рамки анализа технический прогресс, человеческий капитал и незавершенную конкуренцию с целью увеличения отдачи факторов производства и непрерывного экономического роста. На самом деле, подчиняясь микроэкономическим теориям, современные теории экономического роста никогда не способны совершить прорыв из-за ограничений производственной функции. Без качественного изменения производственной функции в качестве предпосылки дискуссия об экономическом росте сильно ограничена, поскольку наиболее важной движущей силой экономического роста является технический прогресс. Что касается конечной продукции, то любой вид технического

прогресса вызовет изменения в промышленном производстве. Эти изменения, по крайней мере, двумерны, включая количество и качество.

Теоретический анализ без качественного анализа является неполным с точки зрения экономического роста, и одна из целей этой книги-изменить эту ситуацию. После завершения этой главы читатели должны понять следующее:

Во-первых, содержание экономической теории, включающей как качественный, так и количественный рост;

Во-вторых, тенденции развития и недостатки современных теорий экономического роста;

В-третьих, причины, по которым технический прогресс, человеческий капитал и рост качества капитала находятся во взаимной причинно-следственной связи и в то же время источники экономического роста.;

И, наконец, структура и основное содержание этой работе.

Определение, которое можно найти в стольких публикациях, что я не знаю, какую из них процитировать, состоит в том, что экономический рост-это «увеличение количества товаров и услуг, произведенных на душу населения в течение определенного периода времени».

Определение в Оксфордском словаре почти идентично: «экономический рост - это увеличение производства товаров и услуг на душу населения за определенный период времени». И определение в Кембриджском словаре такое же. Он определяет рост как «увеличение экономики страны или региона, особенно стоимости товаров и услуг, производимых этой страной или регионом».

Многие определения экономического роста просто говорят о коллективном производстве «товаров и услуг». Это позволяет обойти ключевую трудность в его определении и измерении. Экономический рост связан не со всеми товарами и услугами, а с их подмножеством: экономическими товарами и услугами.

Во всем, что мы делаем – даже в нашей самой мирской деятельности-мы постоянно «производим» товары и услуги в той или иной форме. Ранним утром, как только мы почистили зубы и приготовили себе тост, мы уже произвели одну услугу и один товар. Должны ли мы считать чистку зубов и приготовление тостов экономическим производством страны, в которой мы живем? На вопрос о том, где провести черту, ответить нелегко. Но мы должны где-то провести черту. Если мы этого не сделаем, то в конечном итоге получим настолько широкую концепцию производства, что она станет бессмысленной; мы производили бы услугу с каждым вдохом и каждым почесыванием носа.

Линия, которую мы должны провести, чтобы определить экономические товары и услуги, называется «производственной границей». Эскиз иллюстрирует эту идею. Граница производства определяет те товары и услуги, которые мы рассматриваем, когда говорим об экономическом росте.

Экономическое благо или услуга предоставляются людьми друг другу в качестве решения проблемы, с которой они сталкиваются, и это означает, что они считаются полезными тем, кто их требует. Последняя характеристика, которая помогает решить, смотрите ли вы на экономический продукт, - это «делегируемость». Деятельность считается производством в экономическом смысле, если она может быть делегирована кому-то другому. Это будет включать в себя многие товары и услуги из того длинного списка, который мы рассмотрели ранее, но исключит, например, ваше дыхание.

Поскольку экономические блага дефицитны по отношению к спросу на них, для их производства требуются человеческие усилия. Короче говоря, рост-это увеличение производства тех продуктов, которые люди производят друг для друга. Большинство товаров и услуг в этом длинном списке, несомненно, относятся к экономическому типу - все, начиная от лампочек и мебели в вашем доме и заканчивая дорогами и мостами, соединяющими ваш дом с остальным миром. Они редки по отношению к спросу на них и должны быть кем-то произведены; их производство делегируется, и они считаются полезными теми, кто их хочет.

Стоит признать, что многие трудности в определении границ производства возникают из-за стремления сделать показатели экономического производства как можно более сопоставимыми. Чтобы привести лишь один конкретный пример того типа соображений, которые так затрудняют дискуссию о конкретных определениях, давайте посмотрим, как проводится производственная граница в жилищном секторе.

В прошлом, до того, как общество достигло экономического роста, единственный способ для кого-то стать богаче состоял в том, чтобы кто-то другой стал беднее; экономика была игрой с нулевой суммой. В обществе, достигшем экономического роста, это уже не так. Когда средние доходы увеличиваются, люди становятся богаче без того, чтобы кто-то другой становился беднее.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Джуманова А. Б., Артикова Р. А. Пути повышения эффективности использования рабочей силы и совершенствования учета заработной платы на " дистанции электроснабжения //ЭКОНОМИКА. – С. 311-315.
2. Джуманова А.Б., Салимов И.И. Перспективы и этапы перехода на МСФО //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 765-769.
3. Джуманова А. Б., Буртабаева Б. А. Влияние изучения иностранных языков как в развитии и роста личности, так и экономики государства //Мировая наука. – 2019. – №. 4. – С. 274-277.

УДК 338.48:63

ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

*Г.Т.Каражанова, преподаватель, Самаркандский институт экономики и сервиса,
Самарканд*

Annotatsiya. *Maqolada O'zbekistonda qishloq turizmini rivojlantirish, uning qishloq hayotini yaxshilash va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi. Sohaning hozirgi holati, muammolari va strategiyalari, shuningdek, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *qishloq turizmi, barqaror rivojlanish, O'zbekiston, turizm iqtisodiyoti, turizm infratuzilmasi, turizmga investitsiyalar.*

Аннотация. *Статья анализирует развитие сельского туризма в Узбекистане, рассматривая его вклад в улучшение жизни на селе и устойчивое социально-экономическое развитие. Освещаются текущее состояние, проблемы и стратегии отрасли, а также экономические, социальные и экологические преимущества.*

Ключевые слова: *сельский туризм, устойчивое развитие, Узбекистан, экономика туризма, инфраструктура туризма, инвестиции в туризм.*

Abstract. *The article analyzes the development of rural tourism in Uzbekistan, considering its contribution to the improvement of rural life and sustainable socio-economic development. The current state, challenges and strategies of the industry, as well as the economic, social and environmental benefits are highlighted.*

Key words: *rural tourism, sustainable development, Uzbekistan, tourism economy, tourism infrastructure, investments in tourism.*

Введение. Сельский туризм — это уникальная возможность для устойчивого развития и укрепления экономики сельских районов, которая особенно актуальна для стран с богатым культурным и природным наследием, таких как Узбекистан. Этот вид туризма позволяет местному населению использовать свои природные, исторические и культурные ресурсы для привлечения туристов, что в свою очередь способствует росту доходов и улучшению качества жизни.

Узбекистан, страна с богатым историческим прошлым и уникальными природными ландшафтами, представляет огромный интерес для развития сельского туризма. Имея в своем распоряжении более 74,000 объектов культурного наследия, включая древние города,

мавзолей и уникальные природные парки, страна обладает значительным потенциалом для привлечения туристов из различных уголков мира.

Развитие сельского туризма в Узбекистане предполагает не только увеличение доходов местного населения и сохранение культурного и природного наследия, но и способствует диверсификации экономики, сокращению бедности и улучшению инфраструктуры. Однако для реализации этого потенциала требуется комплексный подход, включающий развитие инфраструктуры, обучение местного населения, маркетинговые исследования и создание благоприятного инвестиционного климата.

Эта статья направлена на осмысление роли сельского туризма в экономике Узбекистана, изучение его текущего состояния, а также обсуждение возможных путей и стратегий развития данного направления, которые могли бы принести максимальную пользу как для местных жителей, так и для всей страны в целом.

Анализ текущего положения сельского туризма в Узбекистане. После пандемии COVID-19, которая существенно повлияла на туристическую отрасль по всему миру, включая Узбекистан, страна активно работает над восстановлением и дальнейшим развитием этого сектора. Сельский туризм, как часть общей туристической индустрии, занимает особое место в стратегии экономического восстановления и развития.

Узбекистан разработал "Новую стратегию развития Узбекистана на 2022-2026 годы", которая включает в себя планы по трехкратному увеличению объема услуг в сфере туризма и созданию 3.5 миллионов новых рабочих мест. Предполагается, что количество местных туристов достигнет более 12 миллионов, а иностранных - 9 миллионов.

Во время пандемии были приняты решения по поддержке отрасли, включая освобождение туроператоров, турагентов и отелей от земельных и имущественных налогов до 31 декабря 2020 года и сокращение социальных налогов. Эти меры помогли снизить финансовое бремя на предприятия, связанные с туризмом.

Туризм признан одним из секторов, способных создавать новые рабочие места, что критически важно для страны, где значительное количество граждан вынуждено искать работу за рубежом. Туристическая индустрия может предложить занятость в сфере обслуживания, в гостиницах, ресторанах, а также в сопутствующих малых бизнесах, таких как ремесленные мастерские и производство сувениров.

Развитие туризма также связано с укреплением международного диалога и сотрудничества, особенно в контексте глобальных ограничений на путешествия. Узбекистан активно работает над развитием регионального сотрудничества и улучшением туристической инфраструктуры.

Министерство туризма и культурного наследия Узбекистана разрабатывает стратегию развития туризма до 2030 года, учитывая глобальный кризис и новые условия конкуренции. Важным аспектом является соответствие стратегии целям устойчивого развития ООН, что предполагает долгосрочное и эффективное развитие туризма, с учетом экологического, социального и экономического баланса.

Узбекистан делает значительные шаги в развитии сельского туризма как важной части своей экономики, направленной на улучшение жизни в сельской местности и сохранение культурного наследия. Дальнейшее продвижение и развитие этого направления потребует интеграции различных стратегий, включая инфраструктурное развитие, образование, маркетинг и международное сотрудничество.

Проблемы и вызовы развития сектора сельского туризма в Узбекистане. Развитие сельского туризма в Узбекистане, несмотря на его значительный потенциал, сталкивается с рядом проблем и вызовов, которые могут замедлить или ограничить его рост и успех. Вот некоторые из ключевых проблем и вызовов:

Инфраструктурные ограничения: Одна из главных проблем – это недостаточное развитие инфраструктуры, включая дороги, транспорт, связь и туристические удобства, особенно в отдаленных и сельских районах. Это затрудняет доступ к туристическим объектам и снижает качество туристических услуг.

Недостаточное финансирование и инвестиции: В сектор часто не вкладывают достаточно средств для развития инфраструктуры, маркетинга, обучения и поддержки местных инициатив. Нехватка инвестиций ограничивает возможности развития и улучшения качества услуг.

Нехватка квалифицированных кадров: Отсутствие специалистов в области управления туризмом, гостеприимства и маркетинга затрудняет развитие профессиональных и качественных туристических услуг.

Экологические проблемы: Интенсивное развитие туризма без соответствующих мер по защите и сохранению природы может привести к деградации природных ресурсов, утрате биологического разнообразия и ухудшению экологической ситуации.

Недостаточное развитие маркетинга и продвижения: Эффективное продвижение сельского туризма на национальном и международном уровнях требует разработки и реализации комплексных маркетинговых стратегий, что сейчас не полностью реализовано.

Бюрократические барьеры и регуляторные ограничения: Сложная бюрократическая система и регуляторные ограничения могут создавать препятствия для входа новых предпринимателей в сектор и затруднять развитие частных инициатив.

Для успешного развития сельского туризма в Узбекистане необходимо адресовать эти проблемы через комплексный подход, включающий улучшение инфраструктуры, привлечение инвестиций, обучение кадров, устойчивое управление ресурсами, развитие маркетинга и упрощение бюрократических процедур. Также важно укрепить сотрудничество между правительством, бизнесом и местными сообществами для достижения общих целей развития и улучшения качества жизни в сельских районах.

Преимущества развития сельского туризма. Развитие сельского туризма в Узбекистане представляет собой не только экономическую возможность, но и способ улучшения социальной и экологической устойчивости. Оно способствует динамичному взаимодействию между культурой, историей, природой и экономикой, создавая ценности, которые выходят за рамки прямых доходов от туристической деятельности.

С одной стороны, экономическое влияние сельского туризма ощутимо в повышении уровня жизни местного населения. С другой стороны, сельский туризм играет значительную роль в сохранении и восстановлении культурного и природного наследия.

Вместе с тем, эффективное развитие сельского туризма требует продуманного подхода и сотрудничества между различными участниками: правительством, бизнесом, местными сообществами и туристами. Учитывая эти аспекты, сельский туризм может стать одним из ключевых факторов устойчивого развития в Узбекистане, принося пользу всем участникам процесса и обеспечивая долгосрочное благополучие сельских территорий.

Заключение. Исследования в области сельского туризма в Узбекистане подчеркивают его значительный потенциал как инструмента экономического и социального развития. Уникальное природное и культурное наследие страны создаёт благоприятные условия для развития туризма. Однако для его реализации необходимо серьезное внимание к инфраструктурным, образовательным и маркетинговым аспектам, чтобы удовлетворить потребности и ожидания туристов.

В перспективе, с усиленной поддержкой и внедрением комплексных стратегий развития, сельский туризм может стать важной составляющей экономики Узбекистана, способствуя улучшению качества жизни в сельской местности, сохранению исторического и культурного наследия и устойчивому использованию природных ресурсов. Это также поможет расширить экономические возможности и уменьшить уровень бедности, обеспечивая при этом устойчивое развитие и сохранение уникального культурного и природного ландшафта страны.

Одновременно с этим, важно подчеркнуть роль международного сотрудничества и обмена опытом в деле привлечения инвестиций и туристов, а также в повышении качества туристических услуг. Узбекистан может использовать свой богатый опыт и уникальные туристические продукты для укрепления своего положения на международном туристическом рынке.

Взяв во внимание текущие исследования и тенденции, можно с уверенностью сказать, что будущее сельского туризма в Узбекистане выглядит многообещающим. С правильной стратегией и поддержкой, этот сектор сможет способствовать устойчивому развитию страны и улучшению жизни её жителей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ходжаева Д. Х. Сельский туризм как источник роста доходов населения в сельской местности Узбекистана. Bukhara State University, Uzbekistan.
2. Курпаяниди, К. И. К проблеме развития сектора услуг в сельской местности Республики Узбекистан / К. И. Курпаяниди, А. Н. Ойматов // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. – 2013. – Т. 7, № 3. – С. 44-46. – EDN UNJHPP.
3. Ministry of Tourism and Cultural Heritage of Uzbekistan. (2022). Tourism Development Strategy in Uzbekistan 2022-2026.

УЎК 338.43

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИГА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

*Д.И.Рузметов, халқаро ҳамкорлик бўйича проректор, Урганч Ранч Технология
Университети, Урганч*

Аннотация. Хорижий инвестициялар мамлакатга сармоя киритиши ва хорижий капиталнинг самарали фаолият юритиши учун қулай шарт-шароитлар яратишнинг ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Хорижий капитални жалб қилиш иқтисодиётнинг монополлашувига йўл қўймайди, самарали ишлаб чиқариш тузилмасини шакллантиришига, бозор муносабатларини амалга оширишига ва ҳўжалик юритувчи субъектлар ўртасида рақобатдош устунликларни ривожлантиришига ёрдам беради.

Калит сўзлар: хорижий инвестициялар, инвестицияларни бошқариш, ижтимоий инвестициялар, кичик бизнес ва тадбиркорлик, халқаро валюта фонди, тўғридан-тўғри инвестициялар, портфел инвестициялар, хорижий инвестор, хорижий кредитлар.

Аннотация. Иностранные инвестиции являются движущей силой инвестирования в страну и создания благоприятных условий для эффективной работы иностранного капитала. Привлечение иностранного капитала предотвращает монополизацию экономики, способствует формированию эффективной структуры производства, реализации рыночных отношений и развитию конкурентных преимуществ хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, управление инвестициями, социальные инвестиции, малый бизнес и предпринимательство, международный валютный фонд, прямые инвестиции, портфельные инвестиции, иностранный инвестор, иностранные кредиты.

Abstract. Foreign investments are the driving force for investing in the country and creating favorable conditions for the effective operation of foreign capital. Attracting foreign capital prevents the monopolization of the economy, helps to form an efficient production structure, implement market relations and develop competitive advantages among economic entities.

Key words: foreign investments, investment management, social investments, small business and entrepreneurship, international monetary fund, direct investments, portfolio investments, foreign investor, foreign loans.

Кириш. Ҳозирги босқичда маҳаллий корхоналарнинг инвестицион фаоллиги ривожланишини тўхтатувчи муайян шарт-шароитлар мавжуд бўлиб, хорижий экспертлар бунга: давлатдаги сиёсий вазиятнинг беқарорлиги; солиқ босимининг юқори даражаси; давлат аппаратида бюрократия ва коррупциянинг юқори даражаси ва бу борадаги ислохотларнинг йўқлиги; молия бозорларининг етарли даражада ривожланмаганлиги; рўйхатга олиш, лицензиялаш ва божхона тартиб-таомилларининг мураккаблиги; инвестицияларни бошқариш соҳасидаги мутахассисларнинг паст билим даражаси; самарали хорижий инвестицияларни суғурталаш тизимининг йўқлиги; ички инвестиция инфратузилмасининг ривожланмаганлиги ва бошқаларни келтиришади.

Таҳлил ва натижалар. Хорижий сармоядорларнинг ишончи заиф эканлигини инвестор мамлакатлар билан Хоразм вилоятига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимини таҳлил қилиш натижалари тасдиқлайди. Ўз инвестиция фаоллиги ва салоҳиятини ошириш масаласини ҳал қилишда шуни ҳисобга олиш керакки, ривожланган давлатлар инвестицион оқимларни жалб қилишда уларнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш, хорижий инвестициялар учун алоҳида режимларни яратиш, солиқ имтиёзлари, субсидиялар, имтиёзли кредитлар, давлат кафолатлари, истикболли тармоқларни ривожлантиришни рағбатлантириш чора-тадбирларини амалга оширишини кузатиш мумкин (1.3.1-расм).

Ривожланган мамлакатларнинг хорижий тажрибасини таҳлил қилиб, инвестиция фаоллигини рағбатлантиришнинг қуйидаги йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- солиқ имтиёзлари ва амортизацияни рағбатлантириш;
- инвестицияларни ҳимоя қилиш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;
- инновацион фаолиятни ривожлантириш.

Ресурсларни жалб қилиш учун қўллаб-қувватлаш мамлакатлар солиқ имтиёзларини жорий этишга мурожаат қилишади. Энг кенг тарқалган солиқ рағбатлантириш воситаси инвестиция солиғи кредити бўлиб, янги технологиялар ва инновацияларга инвестициялар учун даромад солиғини кечиктириш ёки чегирма ҳисобланади. Инвестицион солиқ кредитининг ҳажми инвестиция қийматига нисбатан фоиз сифатида белгиланади ва ривожланган мамлакатларда 10-15% (Канада) дан 100% гача (АҚШ ва Ирландияда) ўзгариб туради.[1]

Буюк Британияда у корхоналарнинг солиққа тортиладиган даромадларини ушбу инвестициялар қийматига камайтириш орқали илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига (кейинги ўринларда - ИТИ) инвестицияларни рағбатлантириш учун кенг қўлланилади. Қўшма Штатлар ва Канадада инвестициялар ўсишига 20% солиқ имтиёзлари қўлланилади, бунда имтиёз қўлланиладиган илмий-тадқиқот ишларига қўшимча инвестициялар маълум бир давр учун харажатлар миқдорининг 50% дан ошмаслиги керак. Франция қонунчилигига кўра, компаниялар даромад солиғи миқдорини ҳисобот йилидаги илмий-тадқиқот ва ишланмаларга киритилган инвестициялар ҳажми ва аввалги икки йил учун ўртача инвестициялар миқдори ўртасидаги фарқнинг 50% га камайтириши мумкин.

Ушбу имтиёз корхоналарга инвестиция харажатларининг бир қисmini фойдадан қоплаш имконини беради. Таҳлиллар шундан далолат берадики, Ўзбекистон Республикасининг сўнги 5 йилликдаги инвестицияларни рағбатлантириш учун солиқ имтиёзларидан фойдаланиш тажрибаси ижобий бўлиб чиқди. Дастлабки вақтларда бу имтиёзларни суиистеъмол қилиш (солиқларни тўлашдан бўйин товлаш, давлат томонидан кафолатланган солиқ имтиёзларини олиш учун жуда кичик инвестициялар билан корхоналарни яратиш) билан боғлиқ бўлиб псевдо-инвесторларнинг пайдо бўлишига олиб келган эди.

Ҳозирги босқичда Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида иктисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантиришга ҳисса қўшиши ва уларнинг инвестиция фаоллигини рағбатлантириши керак бўлган солиқ имтиёзлари назарда тутилган. Бироқ, ушбу имтиёзлардан мақсадли фойдаланиш учун самарали назорат ва масъулият механизмининг йўқлиги молиявий соғломлаштиришнинг ички воситасини давлат бюджетидан маблағларни ўтказиб юбориш механизмига айлантирди. Бундан ташқари, мамлакатимизда анчагина аҳамиятли бўлган солиқ юкининг даражаси тадбиркорлик субъектларининг инвестиция эҳтиёжларини молиялаштиришдаги молиявий имкониятларига сезиларли таъсир кўрсатади.

Афсуски, Ўзбекистон Республикасининг замонавий солиқ тизими, баъзи ижобий ўзгаришларга қарамай, асосан фискал функцияни бажаришда давом этмоқда. Жаҳон амалиётида асосий капиталга инвестиция киритувчи корхоналарга имтиёзлар қўлланилади, инвестиция киритмайдиган корхоналар учун эса солиқ юки даражаси ошади. Ушбу чора Германияда кўчмас мулк солиғини тўлашда кенг қўлланилади, бу ерда тўлиқ эскирган асосий воситалар қолдиқ қиймати бўйича эмас, балки дастлабки қиймати бўйича солиққа тортилади. [2]

Инвестицион солиқ кредитига келсак, Ўзбекистон Республикасида узоқ вақт давомида ички қонунчиликда уни амалга ошириш механизмини таъминлашга ҳаракат қилмоқда.

Маҳаллий компаниялар ва товарларга рақобатдош устунликларни таъминловчи инвестиция, инновацион, инфратузилма лойиҳаларини амалга оширувчи, хорижий инвестицияларни жалб этишга, Хоразм вилояти корхоналари ва товарларини ривожлантиришга, янги корхоналар яратишга ҳисса қўшадиган тадбиркорлик субъектларига иш ўринлари, илғор энергия тежовчи технологияларни жорий этиш, транспорт инфратузилмасини ривожлантириш учун инвестиция солиғи кредити бериш мақсадга мувофиқдир.

1.3.1-расм. Айрим ривожланган мамлакатларда инвестиция фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари

Бирок, инвестицион солиқ имтиёзларини бериш механизми ҳали ҳам ички қонунчиликда белгиланмаган. Инвестицияларни рағбатлантириш учун амортизация ажратмаларидан

фойдаланиш жаҳон амалиётида амортизация ажратмалари инвестицияларни молиялаштиришнинг асосий манбаи эканлиги билан изоҳланади, Ўзбекистон Республикасида эса олинган фойда устунлик қилади. Жаҳон амалиётида инвестиция фаоллигини рағбатлантириш учун асосий воситаларнинг фойдаланиш муддатини сунъий равишда қисқартириш ёки бир неча йил давомида оширилган ҳажмларда амортизация ажратмаларини амалга ошириш, кейинчалик уларни қисқартириш ҳисобига тезлаштирилган амортизация қўлланилади.

Замонавий шароитда маҳаллий корхоналарда амортизация ажратмалари жорий истеъмол эҳтиёжлари учун тобора кўпроқ фойдаланилмоқда, бу эса уларнинг инвестиция характерини пасайтиради. Жаҳон амалиётида инвестиция жараёнини ривожлантириш муваффақияти инвестицияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва Ҳимоя қилиш билан ҳам боғлиқ бўлиб, бу давлатлар учун қулай инвестиция муҳитини таъминлайди, мамлакатлар, ҳудудлар ва компанияларнинг инвестицион жозибadorлигини белгилайди. Ривожланган давлатлар орасида энг жозибador инвестиция режимига эга етакчи Буюк Британия ҳисобланади.

Мамлакатнинг инвестиция қонунчилигида Буюк Британияда жойлашган кўчмас мулкка эга бўлган хорижий жисмоний ва юридик шахсларга нисбатан алоҳида чекловлар белгиланмаган; хорижий инвесторлар ўз капиталини мамлакат ҳудудида қўйиш жойини танлашда эркиндир. Инвесторларни бозорнинг катталиги, сиёсий ва иқтисодий барқарорлик, инфратузилманинг ривожланиши ҳам жалб қилади. АҚШ эса инвесторлар ҳуқуқларини Ҳимоя қилишнинг аниқ тизимига эга бўлган давлатга мисолдир [3]. Мамлакат қонунчилиги интеллектуал мулк объектига бўлган ҳуқуқ эгасига бошқа шахслар томонидан етказилган зарарни қоплаш имкониятини назарда тутди. Зарар миқдори мулк ҳуқуқидан фойдаланиш лицензиясини сотишдан кутилаётган фойдадан кам бўлмаслиги керак.

Хорижий капитални жалб қилишни рағбатлантириш тажрибасига келсак, давлат инвестиция сиёсати янги молиялаштириш каналларини очиш зарурлигига қаратилган Хитойни кўриб чиқишга арзийди. Бу борада Хитой давлати экспорт учун маҳсулот ишлаб чиқарувчи хорижий ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга ёндашувни босқичма-босқич тенглаштириш; трансмиллий корпорациялар капиталини фаол жалб этиш; хорижий инвестициялар таркибини оптималлаштириш; марказий ва ғарбий минтақалар, қишлоқ хўжалиги, гидромелиорация, транспорт, энергетика, хомашё қазиб олиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳаларига инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш; инвестиция муҳитини яхшилаш [4] чора-тадбирларини амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси учун қўшни Қозоғистон Республикаси каби тўғридан-тўғри хорижий сармояларни жалб қилиш тажрибаси қизиқ. Қозоғистон Республикасида инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг самарали усули - бу инвестиция фаолиятини тартибга солишнинг амалдаги нормаларига риоя этилишини таъминлаш, мамлакатда хорижий инвесторлар учун қулай инвестиция муҳитини яратиш, маркетингни “рағбатлантириш”, “давлатнинг ижобий инвестиция имиджини яратиш учун маблағлар йўналтириш, инвестицияларни молиявий қўллаб-қувватлаш тизими ҳам инвесторларга субсидиялар шаклида, ҳам маҳаллий ҳокимият органларига минтақавий инфратузилмани ташкил этиш ва яхшилашга ёрдам бериш каби ташкилий-иқтисодий чора-тадбирларни тизимли қўллашни келтириш мумкин [1].

Венгрия иқтисодиёти хорижий инвестициялар учун очиқ - унинг деярли барча тармоқларида хорижий инвесторлар фаолиятига рухсат берилган. Венгрия Европа Иттифоқининг дискриминацияга қарши чораларига қўшилди, шунинг учун хорижий инвесторлар учун алоҳида имтиёзлар йўқ. Илм-фанга инвестициялар учун солиқ имтиёзлари берилади. Илмий ва тадқиқот фаолияти соҳасидаги барча харажатлар солиқ солинадиган базадан чиқариб ташланади. Инвесторларга мамлакат экспорт салоҳиятини, тушкун ҳудудларни, ташқи савдо саноат зоналарини ривожлантиришга кўмаклашувчи инвестиция лойиҳаларини кўриб чиқиш натижалари бўйича фоизсиз кредитлар, яқка тартибда субсидиялар шаклида солиқдан ташқари ишсизлик даражаси юқори бўлган ҳудудлар ва атроф-муҳит муҳофазаси учун имтиёзлар берилиши мумкин [6].

Корхоналарнинг инвестиция фаоллигини рағбатлантиришда инновациялар катта рол ўйнайди. Айнан улар келгусида иқтисодий ва ижтимоий самараларни таъминлайдилар, бу эса инвестицияларнинг асосий мақсади ҳисобланади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, инновацион фаолиятнинг ривожланиши фундаментал ва амалий фаннинг ҳолати ва инновацияларга бўлган тижорат талабига боғлиқ. Инновацияларни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг асосий воситаси илм-фанни молиялаштириш ҳажми ҳисобланади.

Бу борада, Европа Иттифоқи ўз аъзоларига илм-фанга йўналтирилган инвестициялар даражасини ялпи ички маҳсулотнинг 2,5 фоизига етказишни тавсия қилади. Полшадаги инвестицияларни молиявий қўллаб-қувватлаш тизимида инвестициялар замонавий ва рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш имконини берувчи ва замонавий экологик талабларга жавоб берадиган янги технологияларни жорий этишни таъминлаш шарт. Германияда федерал бюджетдан лойиҳаларни тўғридан-тўғри молиявий қўллаб-қувватлаш Федерал Таълим, фан, тадқиқот ва технологиялар вазирлигининг мақсадли дастурлари доирасида амалга оширилади. Германияда инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш асосан истеъмол товарлари ва хизматлари бозорида фаолият юритувчи кичик ва ўрта корхоналарга қаратилган. Кичик инновацион корхоналар инновацияларни ишлаб чиқаришга тезроқ ва камроқ миқдордаги инвестициялар билан жорий этадилар, аҳолининг ўзгарувчан эҳтиёжларига мослашувчанроқ муносабатда бўлишади[7].

Хулоса ва таклифлар. Хорижий мамлакатлар тажрибасини сарҳисоб қилар эканмиз, инвестиция фаолиятини тартибга солишнинг мамлакатимиз учун амалий аҳамиятга эга бўлган ва ички иқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида инвестиция фаоллигини рағбатлантиришни таъминлайдиган қуйидаги истиқболли йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Мамлакатнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга қаратилган ягона узоқ муддатли стратегияни шакллантириш.
2. Хорижий сармояларни жалб қилиш ва тўғри тақсимлаш ҳамда бошқариш учун қулай инвестиция муҳитини яратиш, экспорт товарлари ишлаб чиқаришда хорижий инвестициялар улушини оширишга қўмаклашиш.
3. Инновацион лойиҳаларни тўғри бошқарган ҳолда инфратузилмани ривожлантириш, реконструкция қилиш ва янги экологик тоза ишлаб чиқаришларни яратиш.
4. Рақобат муҳитини кенгайтириш, хусусийлаштириш ва тадбиркорликни ривожлантириш учун саноатнинг етакчи тармоқларига инвестицияларни жалб қилиш.
5. Асосий капитални янгилашга муҳтож ва муҳим инновацион салоҳиятга эга бўлган, улар ёрдамида ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш мумкин бўлган тармоқларни сармоя киритиш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш.
6. Мулк ва инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун барча инвесторлар учун тенг шароит яратиш.
7. Солиқ ва солиқдан ташқари имтиёзлар, амортизация сиёсати, имтиёзли инвестиция кредитлари бериш орқали инвестиция фаолиятини рағбатлантириш.
8. Ривожланишнинг инновацион йўлига ўтишни таъминлайдиган меъёрий-ҳуқуқий базани шакллантиришга йўналтирилиши лозим бўлган давлат инновацион сиёсатини такомиллаштириш; энг муҳим ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал этишга, инновацион инфратузилмани шакллантиришга ва инновацион соҳа учун кадрлар тайёрлашга қаратилган инновацион дастур ва лойиҳаларни молиявий қўллаб-қувватлаш.
9. Резидентларнинг хориждаги инвестицияларини қўллаб-қувватлаш дастурларини амалга ошириш, халқаро инвестицияларни рағбатлантириш.
10. Инвестицион фаолликни рағбатлантиришнинг ҳудудий схемаларини такомиллаштириш.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ривожланган мамлакатлар амалиёти корхоналарнинг инвестиция фаолиятини тўғри бошқариш ва фаоллаштириш учун давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурлигини исботлади. Кўпгина мамлакатларда инвестиция жараёнларини

рағбатлантиришнинг энг кенг тарқалган воситалари солиқ имтиёзлари, солиқ инвестиция кредитлари, тезлаштирилган амортизация, субсидиялар, кредитлар, тушкун ҳудудлар ва устувор тармоқларни қўллаб-қувватлаш, меҳнат ресурсларини тайёрлаш, фан ва инновацион ривожланишни молиялаштиришдир. Инвестицион фаолликни рағбатлантириш давлатнинг инвестиция сиёсатини тартибга солишни оптималлаштиришга тизимли ёндашувни талаб қилади, чунки танланган йўналишларни қўллаб-қувватлаш ушбу жараёнларнинг самарадорлигини сезиларли даражада пасайтиради.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Hotsulyak L. V. Investment policy of developed countries in the conditions of the formation of an innovative economy. Effective economy, No. 9, 2014. [Electronic resource]: URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3330> (access date 02/08/2021)
2. Руденко Е.А. Особенности регулирования инвестиционных процессов и исследования инвестиционного потенциала в постсоциалистических странах Экономика и организация управления, 2019, № 1 (33), с.85-91
3. Игнатюк В.В., Малахова Ю.А., Сукманюк В.М. Современные источники финансирования инвестиционных потребностей компании. Приазовский экономический вестник, 2020, №2 (19). [Электронный ресурс]. URL: <http://rev.kpi.zp.ua/vypusk-2-19> (дата обращения 08.02.2021).
4. Политика привлечения прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Китае [Электронный ресурс]: URL: <http://bugabooks.com/book/515-phenomen-yekonomicheskogo-razvitiya-kitaya/47-82-politika-privlecheniya-pryamuxinostrannyx-investicij-pii.html> (дата звернения 08.02.2021)
5. Инвестиционная деятельность Республики Казахстан: история и перспективы. 02.02.2023 <https://e-history.kz/ru/news/show/32368>
6. «Локализация производства в Венгрии дает доступ к рынкам Евросоюза» 15 янв 2023. <https://plus.rbc.ru/news/5fdb7067a8aa9a3998d01f4>
7. Facts and figures on the European Union economy. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_en

УЎК 336.71:004

БАНК ТИЗИМИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ВА УНИНГ БАНК БАРҚАРОРЛИГИГА ТАЪСИРИ

М.Р.Сагдиева, бўлим бошлиғи, “Агробанк” АТБ Қашқадарё вилоят бошқармаси, Қарши

Аннотация. Тадқиқотда банк тизимида инновацион технологияларни қўллашнинг назарий ва амалий асослари, унга таъсир этувчи омиллар, мамлакат тижорат банклари томонидан бу йўналишда олиб борилаётган амалий чора-тадбирлар ёритилган. Банк инновацияларини такомиллаштириш бўйича етакчи олимлар фикрлари таҳлил қилинган, банк инновацияларини ривожлантириш юзасидан амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: банк, миқдор, инновация, рақамли иқтисодиёт, банк тизими, масофавий хизмат, трансформация.

Аннотация. В исследовании освещены теоретические и практические основы применения инновационных технологий в банковской системе, факторы, влияющие на это, а также практические меры, принимаемые в этом направлении коммерческими банками страны. Проанализированы мнения ведущих ученых о совершенствовании банковских инноваций и разработаны практические предложения по развитию банковских инноваций.

Ключевые слова: банк, клиент, инновации, цифровая экономика, банковская система, дистанционное обслуживание, трансформация.

Abstract. The theoretical and practical foundations of the application of innovative technologies in the banking system, the factors affecting it, and the practical measures taken in this direction by the country's commercial banks are highlighted in the study. The opinions of leading scientists on the improvement of banking innovations were analyzed, and practical proposals were developed for the development of banking innovations.

Key words: bank, client, innovation, digital economy, bank system, remote service, transformation.

Маълумки, банк сектори барча миллий пул-кредит тизимларининг асосий бўғинидир. Миллий тўлов тизими инфратузилмасини ривожлантириш, тўлов хизматларини тақдим

этишда рақамли технологиялар ва инновацияларни қўллаш ғоят муҳим аҳамият касб этади.

Банк бизнесини янада такомиллаштириш мақсадида, кичик ва йирик молиявий технология компаниялари мижозларга кўрсатиладиган хизматларни яхшилаш учун "сунъий интеллект" ва рақамли технологиялардан кенг фойдаланмоқда. Замонавий технологиялар мунтазам такомиллашиб боргани сайин, табиийки, соҳанинг қонунчилик асослари ҳам мустаҳкамланиб бораверади.

Дунёда ахборот технологияларининг ривожланиши жараёнида, рақамли иқтисодиёт атамаси юзага келди ва ушбу атама биринчи марта Канадалик олим Дон Тапскот томонидан "Электрон рақамли жамият: тармоқ, асрининг афзалликлари ва камчиликлари» китобида 1995 йилда ишлатилган. Унинг фикрича, бозор субъектлари фаолиятини рақамли трансформациялашнинг асосий омили рақамли маданиятни ривожлантириш ҳисобланади[1,2].

1995 йилда америкалик дастурчи Николас Негропonte “Рақамли иқтисодиёт” терминини амалиётга киритди. 2016 йилда Бутунжаҳон банки дунёдаги рақамли иқтисодиётнинг аҳволи ҳақида илк марта маъруза эълон қилди.

“Рақамли иқтисодиёт” атамаси илмий амалиётга испаниялик ва америкалик социолог, ахборотлашган жамиятнинг етакчи тадқиқотчиси Мануел Кастелс томонидан киритилган. Бу борада у ўзининг "Ахборот даври: иқтисод, жамият ва маданият" номли уч жилдли монографиясини чоп этган.

Инновацияларга классик таърифни П.Друкер ва Б.Сантолар бериб ўтишган. Уларнинг фикрига кура, “инновациялар - тадбиркорлар томонидан янги бизнес ёки хизматни йўлга қуйиш учун инструмент ёки восита” ҳисобланади [3,4].

И.Балабановнинг таъкидлашича, “Банк инновацияси ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, янги банк маҳсулоти ёки операция шаклида амалга оширилади”.

Илмий адабиётларда ҳозирги замон “Янги рақамли иқтисодиёти” турли хил атамалар билан номланади. Масалан, “постиндустриал иқтисодиёт” (Д.Белл), “Ахборотлашган иқтисодиёт” (О.Тоффлер), “мегаиқтисодиёт” (В.Кувалдин), “ахборот ва алоқага асосланган иқтисодиёт” (И.Ниинилуто), “Техноиқтисодиёт ёки рақамли иқтисодиёт” (Б.Гейц), “билимларга асосланган иқтисодиёт” (Д.Тапскотт).

Рақамли банк - инновацион банк технологияларидан фойдаланган ҳолда (касса хизматини кўрсатмасдан) банк хизматларини масофавий кўрсатувчи банк ёки унинг таркибий бўлинмасидир. Рақамли банклар томонидан банк хизматларини масофавий кўрсатиш банкнинг ички тартибларига асосан қонун ҳужжатлари талабларини инобатга олган ҳолда амалга оширилади;

Рақамли иқтисодиёт шароитида банк инновациялари янги маҳсулот ва хизматларни яратиш, янги филиаллар ва хизматлар марказларининг оммавий тартибда очилишига замин яратмоқда. Бу орқали эса, банк хизматларини кўрсатиш моделида ижобий ўзгаришларга олиб келди. Бунинг натижасида эса тизим ҳолати сифат жиҳатидан яхшиланишини ва янги босқичга олиб чиқиш имкониятларини очмоқда.

Ўзбекистонда банк тизими фаолиятини ривожлантириш ва унга илғор замонавий технологиялар олиб кириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сонли “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги Фармони муҳим аҳамият касб этади[3,5].

Шу асосда мамлакатда банк сектори ривожланган мамлакатлардаги банк сектори каби олдинга қараб фаолият кўрсатмоқда. Хизмат кўрсатиш моделлари рақамли технологиялар (сунъий интеллект, блокчейн, Р2Р кредитлаш), шунингдек, интеграциялашган тармоқ иқтисодиётининг ривожланиши натижасида сезиларли даражада ўзгармоқда. Секторга банкдан ташқари иштирокчиларнинг кириши учун тўсиқлар йилдан-йилга камайиб, телекоммуникация ва ИТ компаниялари ўз ваколатларидан келиб чиққан ҳолда, молиявий хизматлар ва маҳсулотларни банк секторига интеграциялашувини кенг йўлга қўймоқда.

Мамлакатимизда давлат улушига эга бўлган ҳар бир банк бўйича тасдиқланган трансформация “йўл харита”ларига асосан банклардаги бир-бирининг вазифаларини такрорловчи таркибий бўлинмалар оптималлаштирилиб, банк ташкилий структурасида чакана блок, кичик бизнес блоки, корпоратив блок, риск блоки каби ихтисослашган таркибий бўлинмалар ташкил этилди.

Банкларда замонавий риск-менежмент тизимини жорий этиш ишлари жадаллаштирилиб, тадбиркорлик субъектлари ва аҳолининг кредит бўйича мурожаатларини қисқа муддатда кўриб чиқишни таъминлашга йўналтирилган андеррайтинг ва скоринг тизимлари амалиётга жорий этилди.

Ўзбекистонда банк секторининг рақамли трансформацияси учун қулай шароитлар яратилмоқда. Бунинг натижасида йилдан йилга масофавий хизмат кўрсатиш каналларидан фойдаланувчи миқозлар сони ортиб бормоқда. Мамлакатимизда мобил ва интернет банкинг хизматларидан фойдаланувчилар сони 2020 йил 1 январ ҳолатига 10 153,4 мингтани ташкил этган бўлса, 2023 йил 1 январ ҳолатига бу кўрсаткич қарийб 3 баробарга ошиб, 30 001 мингтани ташкил этган.

Ўзбекистонда тижорат банкларининг миқозларга хизмат кўрсатишда рақамлаштириш жараёнларини жадаллашувига қўплаб омиллар ёрдам беради.

Мамлакатимизда кенг функционалликка эга замонавий, қулай мобил ва онлайн иловалар бугунги кунда кенг тарқалган. Республикамиз банклари томонидан миқозларга мобил иловаларни тақдим этиш жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари банклари қатори банк операцияларини амалга ошириш имконини бермоқда. Хизмат кўрсатиш йўналишига қараб, миқозларнинг аксарияти 50 фоизи масофавий банк хизматларидан (шундан 20% и интернет банкинг, 15 %и мобил банкинг ва 45 %и ҳар иккала платформадан) фойдаланади. Бугунги кунда иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида банк хизматларининг янги технологиялар ёрдамида кўрсатилиши аллақачон даврнинг асосий талаби бўлиб ҳисобланади.

Банкларда инновацион хизматлар яратилишининг асосий мақсади бўлиб, янги миқозларни жалб қилиш, уларнинг талаб ва эҳтиёжларини қондириш ва шу билан бирга мавжуд миқозларни сақлаб қолишдан иборат. Ҳозирги кунда банкларда ҳисоб рақам очиш банк пластик картасини эмиссия қилиш олдингидек узоқ муддат талаб этмайди ва бир банк иш кунида ушбу амалиётларни бажариш мумкин.

Банклараро амалиётлар шу жумладан пул кўчириш амалиётлари бир неча дақиқаларда амалга ошмоқда. Ушбу амалиётларнинг бажарилиши тезлигининг ошиши миқозларга қулайликлар яратиб банкка бўлган ишончининг ошишига сабаб бўлди.

Шу сабабли банклар миқозларни сақлаб қолиш ва янги миқозларни жалб қилиш учун янги замонавий инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ҳаракат қилишмоқда. Бу борада жуда қўпчилик банклар, миқозларга қулайлик яратиш мақсадида, уларнинг банкка ташрифини сезиларли даражада камайтириш учун масофавий хизматлар қўламини ошириб онлайн ариза топшириш, ҳисобрақам қолдиғини масофадан туриб бошқариш имкониятини берувчи иловалар сонини оширишга интилишмоқда. Банклар миқозларнинг биометрик маълумотларига асосланган ҳолда масофадан туриб уларни идентификация қилиш имконига эгадирлар. Бунинг натижасида эса банкда янги ҳисобрақам очишда миқоз ва банк ўртасида масофадан туриб шартнома тузиш имконияти беради.

Банклар инновацион хизматлар ҳажмини оширишлари учун мунтазам равишда янги ғоялар ва янги технологиялардан фойдаланишлари зарур бўлиб ҳисобланади. Тижорат салоҳиятига эга янги ғоя ва хизматларни таклиф этиш учун тижорат банклари доимий равишда трендларни доимий равишда кузатиб бориш, миқозлар талабини аниқлаш каби ҳал қилувчи омилларни ўрганиб, таҳлил қилиб боришлари лозим.

Тижорат банклари учун рақамли трансформациянинг асосий мақсади бу харажатларни камайтириш ва амалиётларни тезлаштиришдир. Анъанавий банк хизматларини рақамлаштириш орқали янги филиалларда маҳсулот ва хизматларни сотиш нархини 40-60%га камайтириш имконини беради. Инновацион ривожланишнинг энг муҳим йўналишларидан бири инновацион ечимларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш, инновацияларни аутсорсинг қилиш

ва ҳамкорликнинг бошқа шаклларида IT компаниялар билан ҳамкорликни ташкил этиш ҳисобланади.

Ҳозирда, банк соҳасидаги ислохотларнинг асосий мақсади - тижорат банкларини мижоз учун ишлашга ўргатишдан иборатлигини инобатга олиб, аҳолида банк тизимига нисбатан ишонччи шакллантириш ва банклар фаолиятига четдан аралашिशга чек қуйиш долзарб масала ҳисобланади.

Фикримизча, Ўзбекистонда банк тизимини рақамлаштириш амалиётини янада такомиллаштириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

1. Мамлакат тижорат банкларининг фаолиятига банк билан мижоз ўртасидаги муносабатларни тўлиқ рақамли майдонга олиб чиқиш имконини берадиган ва сунъий интеллект, булутли ҳисоблаш, улкан маълумотлар каби замонавий рақамли технологиялардан фойдаланишга асосланган SupTech технологиясини жорий қилиш керак.

SupTech технологияси тижорат банкининг капиталини ва соф фоизли маржасини оптималлаштириш имконини беради ҳамда фаолиятидаги молиявий рискларни баҳолаш аниқлигини оширади.

Шунингдек, SupTech технологиясини қўллаган ҳолда банк хизматлари таннархига таъсир этаётган омилларнинг таъсир даражасини аниқлаш мумкин.

2. Банк амалиётига мультибанк иловаларини жорий қилиш орқали мижозларга ўз ҳисобрақамларини он-лайн кузатиш, тўлов операцияларини амалга ошириш учун ҳисобрақам танлаш, кредитлаш шартларини таққослаш имконини бериш керак.

Мультибанк иловалари банк мижозлари учун юқорида қайд этилган қулай имкониятларни тақдим этгани ҳолда, тижорат банкига мижозларнинг молиявий операцияларига оид маълумотлардан фойдаланиш шаффофлигини ошириш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Tapskott Don. "Электронно-цифровое общество: Плюсы и минусы эпохи интеллекта. -Киев: ITN Press, 1999.
2. Don Tapscott, Alex Tapscott. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World, 2016, 324 pages.
3. Друкер П. Бизнес и инновации. / пер.с.англ. - М.: ИД «Вильямс», 2009. -432 с.
4. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. - М.: Прогресс.1990
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5992-сонли “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилиш стратегияси тўғрисида” ги Фармони. 2020 йил 12 май

УЎК 93/94

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ЗИЁРАТ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

С.А.Сулайманов, ўқитувчи, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус
М.Д.Кайпова, ўқитувчи, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили” да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида” ги ПФ-27-сон Фармони ҳамда 2023 йил 26 апрелдаги “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-135-сон Қарори ижроси доирасида Қорақалпоғистон Республикасининг туризм салоҳиятини 2022-2026 йилларда ривожлантириш мақсадли кўрсаткичлари белгилаб берилди ва ушбу йўналишда ишлар амалга оширилиши, кейинги йилларда иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари қатори туризм соҳаси ҳам фаол ривожланмоқда. Мамлакатда ички туризмни оммалаштириш бўйича лойиҳалар амалга оширилмоқда, давлат томонидан Ўзбекистонга хорижий сайёҳлар оқимини кўпайтириш чоралари кўриш акс эттирилган.

Калит сўзлар: туристлар, тупоператор, хорижий сайёҳлар, Зиёрат туризми, Мўйноқ, музейлар, Султан Вайс, Ҳаким Ота.

Аннотация. В данной статье Указ Президента Республики Узбекистан №ПФ-27 от 28 февраля 2023 года «О Государственной программе реализации Стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы в «Год заботы о человеке и качественное образование» и Указ от 26 апреля 2023 года «Республика Туризм о дополнительных мерах по ускоренному развитию ее потенциала и дальнейшему увеличению количества местных и иностранных туристов» В рамках реализации постановления № ПФ-135 определены целевые индикаторы развития туристического потенциала Республики Каракалпакстан на 2022-2026 годы и будет проводиться работа в этом направлении, туристический сектор будет активно развиваться наряду с другими отраслями экономики в последующие годы. В стране реализуются проекты по популяризации внутреннего туризма, принимаются меры государством по увеличению потока иностранных туристов в Узбекистан.

Ключевые слова: туристы, туроператор, иностранные туристы, паломнический туризм, Мойнак, музеи, Султан Бейс, Хаким Ота.

Abstract. In this article, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No.PF-27 of February 28, 2023 "On the State Program for the Implementation of the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026 in the year of "Attention to Humanity and Quality Education" and the Decree of April 26, 2023 "Rapid development of tourism potential of the Republic and on additional measures to further increase the number of local and foreign tourists" within the framework of the Implementation of the Resolution No.PQ-135, the target indicators for the development of the tourism potential of the Republic of the Karakalpakstan in 2022-2026 have been determined and the work in this direction will be carried out and the tourism sector will be actively developing along with other sectors of economy in the following years. Projects on the popularization of domestic tourism are being implemented in the country, measures are taken by the state to increase the flow of foreign tourists to Uzbekistan.

Key words: tourists, tour operator, foreign tourists, Pilgrimage tourism, Muynak museums, Sultan Vays, Hakim Ota

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-27-сон Фармони ҳамда 2023 йил 26 апрелдаги “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-135-сон Қарори ижроси доирасида Қорақалпоғистон Республикасининг туризм салоҳиятини 2022-2026 йилларда ривожлантириш мақсадли кўрсаткичлари белгилаб берилди ва ушбу йўналишда ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018-йил 31-январдаги 24/1-3272-сонли “2018-2019 йилларга мўлжалланган Қорақалпоғистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар дастури” жами 41 та банддан иборат бўлиб, мазкур дастур доирасида республиканинг барча ҳудудларидан маҳаллий сайёҳларнинг И.В.Савицкий музейига ташрифлари ташкил қилинди, 2018 йилда музейга 35 мингдан ортиқ маҳаллий туристлар ташриф буюришган бўлса, бугунги кунга келиб йил бошидан 11 ой давомида ташриф буюрган туристлар сони жами 84 152 тани ташкил қилган. Бундан ташқари, дастур бўйича туператорлик ташкилотлари томонидан 4 та автобус, 6 та йўлтанламас транспорт воситлари олиб келтирилган бўлса, тадбиркорлик субъектлари томонидан 6 та янги меҳмонхона ва 2 та туристик лагерлар ташкил қилинган.[1]

Қорақалпоғистон Республикасида 2019-йилда туризм салоҳияти ва инфратузилмасини янада ривожлантириш мақсадида қиймати 60,05 млрд.сўмлик, шу жумладан 15,18 млрд. сўм ташаббускорлар маблағлари, 36,57 млрд. сўм банк кредитлари ва 8,3 млрд.сўм инвестиция ҳисобига 20 та лойиҳаларни амалга ошириш кўзда тутилган бўлиб, қарийб 400 та янги иш ўринлари яратиш режалаштирилган.

Кейинги йилларда иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари қатори туризм соҳаси ҳам фаол ривожланмоқда. Мамлакатда ички туризмни оммалаштириш бўйича лойиҳалар амалга

оширилмоқда, давлат томонидан Ўзбекистонга хорижий сайёҳлар оқимини кўпайтириш чоралари кўрилоқда. Шу нуқтаи назардан, Қорақалпоғистон Республикасида экотуризм салоҳиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Шимолий минтақа ўзининг бой тарихи ва маданий мероси билан туристлар оқимини жалб қила олади. Шу билан бирга, яқин маданий мерос. Айни пайтда ҳудуди экологик офат ҳудудига айланган Орол денгизи ҳам жаҳон ҳамжамиятининг диққатини тортмоқда. Бу йўналишдаги экотуризм Оролбўйининг туризм салоҳиятини тарғиб этувчи омиллардан бирига айланмоқда.

Айни пайтда Қорақалпоғистон Республикаси Туризм ва маданий мерос вазирлиги томонидан мамлакатимиз ва хорижий сайёҳлар оқимини кўпайтириш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, сайёҳлик объектлари инфратузилмаси такомиллаштирилиб, сайёҳлар қатнови йўналишлари бўйлаб йирик автомобил йўллари бўйлаб санитария-гигиена пунктлари сони кўпаймоқда. Турар жойлар кўпаймоқда: йирик меҳмонхоналар, ётоқхоналар ва оилавий меҳмон уйлари билан бир қаторда янги туристик йўналишлар ишлаб чиқилмоқда.

Қорақалпоғистонда туризм соҳасида амалга оширилаётган бунёдкорлик ишлари ҳақида гапирганда, бу жараёни рақамлар билан кўрсатиш керак. Бугунги кунда вилоятда 45 сайёҳлик корхонаси, 86 туристик жойлаштириш маскани, шундан 33 та меҳмонхона, 36 та оилавий меҳмон уйи ва 17 та ётоқхона мавжуд. Сайёҳларни ташиш учун 11 та микроавтобус, 45 та йўлтанламас ва 12 та квадросиклдан фойдаланилади. Кафедрада 200 дан ортиқ объектлар, жумладан, халқ ҳунармандлари устахоналари – ҳунармандлар, музейлар, истироҳат боғлари, аквапарклар ва бошқа диққатга сазовор жойларга хизмат кўрсатувчи 25 гид ва таржимон фаолият юритади[2,143-144].

Қорақалпоғистоннинг жанубий туманлари Тўрткул, Беруний, Элликқая туманларига туристларнинг келиши шу туманларда жойлашган “Қиёт”, “Жанбошқая”, “Қойқирилганқая”, “Катта Гулдирсин”, “Тупроққая”, “Катта Қабатқая” археологик ёдгорликларига яқин орада катта ижобий ишларнинг сабабчи бўлади.[3,464]

«Саёҳат – арабча сўз бўлиб, дам олиш, чарчокни чиқариш ёки дунёни кўриш, ўрганиш мақсадида ташкиллаштирилган сафар», - деб ёзилган. Сафар тушунчасининг ўзи ҳам арабчадан олинган ва у хизмат ёки саёҳат мақсадида бир жойга бориш деганди билдиради. [11,347].

Зиёрат туризми Қорақалпоғистоннинг сайёҳлик йўналишларидан бири бўлиши мумкин ва турли тарихий-маданий мерос, анъана ва этнография сифатида Буюк ипак чорраҳасида жойлашган Оролбўйи халқларининг адабий мероси ҳисобланади.

Бугунги кунда ҳудудда туризм соҳасида зиёрат туризм йўналишида ҳам кенг қамровли ишлар тизимли ташкил этилмоқда. Хусусан, зиёрат туризми йўналишида 10 объект киритилган.

Мустақиллик тарихимизни тиклаш, маданий, маънавий меросимизни асраб-авайлаш, уларни келгуси авлодга безавол етказиш имконини берди. Масалан, 2022 йилда Сулаймон Боқирғоний (Ҳоким ота) нинг 900 йиллик юбилеи муносабати билан Мўйноқ туманидаги Сулаймон Боқирғоний (Ҳоким ота) мақбараси таъмирланиб, уларнинг атрофи обод гўшаларга айлантирилди.

Туристик йўналишлардаги диний (зиёрат) марказларнинг илмий-назарий асослари. Диний (зиёрат) марказлари деганда: маълум бир ҳудудда муқаддас ислом динимизнинг ривожига улкан ҳисса қўшган алломалар, шариат пешволари, диний намоёндалар туғилиб-ўсган жой, улар ташриф буюрган ҳудуд, таълим олган даргоҳ ва охирати кўним топган маконлари тушунилади. Масалан, юртимиздан етишиб чиққан суфизм тариқатининг ёрқин вакилларида бири Сулаймон Боқирғоний (Ҳоким ота) нинг туғилган жойлари ва Мўйноқ тумани (Дўстлик маҳалласи)даги мақбаралари, ул зот билан боғлиқ шундай диний (зиёрат) объектлари бўлиши мумкин.

Мазкур мавзу доирасида Қорақалпоғистон туристик йўналишларидаги диний (зиёрат) марказларининг ривожланиши ва таҳлили ўрганилиши керак. Қорақалпоғистон туристик

йўналишларида диний (зиёрат) марказларининг аҳволи ва уларни модернизациялаш жараёни ҳақида далилий материаллар керак бўлади Кейинги йилларда республикада диний (зиёрат) марказларга бўлаётган эътибор, буюк алломаларимизнинг меросларини ўрганишга қаратилган тадбирлар буларга мисол бўла олади.

Қорақалпоғистоннинг диний (зиёрат) марказларининг ҳудуд туризм ривожига аҳамияти катта бўлиб, Республика ва қўшни Туркменистон ва Қозғистон сайёҳларини доимо қизиқтириб келмоқда. Ҳудуддаги туристик корхоналар ўз туристик маҳсулотларини айнан шу йўналишга қаратмоқда.

Ҳудудда туризмни ривожлантиришда янги диний (зиёрат) объектларнинг таҳлилига келсак. Мустақилликдан сўнг юртимизда олиб борилган таъмирлаш ишлари ва янги зиёрат объектларининг бунёд этилиши буларга мисолдир. Қорақалпоғистон ҳудудида жуда кўплаб алломалар, диний уламолар етишиб чиққан. Биз мақоламизда улардан айримларига тўхталиб ўтмоқчимиз.

Бугун Ўрта Осиё ва араб дунёсида машҳур Султон Увайс Караний тарихда бўлган шахс ва унинг яшаган даври VII асрга тўғри келади. Қабрлари Беруний тумани ҳудудидаги Султан Вайс бобо мақбарасида жойлашган. Султон Увайс қабрига 998-йили Султон Мухаммад Хоразмшоҳ томонидан илк бор мақбара қурилади. Чингизхон босқинчилиги вақтида захмланган бино 1805-1806-йиллари Хива хони Елтузер хон томонидан қайта тикланади. Хива тахтига ўтирган Оллақули(1825-1842)хон Султон Увайс ҳурматига мақбара қурдилади.

Султон Увайс мажмуаси тўғри тўртбурчак бўлиб (56.76×21.29 м) у пишган ғишдан қурилган қалин (08, м) ва бийик (2-2,1м) деворлар билан мустаҳкамлаб қўйилган. Девор ишида бобонинг мақбараси (17,25×15,7 м) ханақоҳ, ёзги ва қишки масжид ва йигирмага яқин катта кичик хужралар жойлашган. 1985,1989,1990-йиллар мажмуада олиб борилган илмий изланишлар унинг бир нечта даврни ўз ишига олганини кўрсатади.[3,26]

Султон Увайс Караний мажмуаси бугунги кунда минтақада зиёрат туризми бўйича энг кўп зиёратчилар ташриф буюрадиган масканлардан бири ҳисобланади.

Айниқса зиёрат туризми учун асосий зиёрат ўринлари бўлиб улардан Қабақли ота мақбараси Қорақалпоғистон Республикаси Қораўзак тумани ҳудудида жойлашган XVII- XIX ва XX асрларга тегишли мақбаралар бор. Бу илк замонлардан Орол денгизи қирғоқларида яшаган қорақалпоқларнинг, шунингдек кейинчалик у ерни макон қилган қозоқларнинг мазори ҳисобланади. Мазористон шарқдан жанубга ярим чақиримга яқин чўзилган баланд қум устида жойлашган. Мазористон ҳудудида XVIII-XIX асрларда солинган қатор архитектура мерослари-мақбаралар сақланган. Мазористонда зиёратчиларнинг келадиган маркази ўрни Қабақли ота қабри ҳисобланади. Халқ орасида у ҳақида ҳар хил афсоналар сақланиб келган. Бу муҳаддас жойда Жийен Жиров, Ўтеш шоир, Аннакул шоир, Омар шоир, Бегжан шоирлар, Едил бий, Абдикерим, Бекмурод ахунлар ва бошқада халқимизга таниқли инсонлар дафн етилган.[4,38]

Аллаберди Азизлер ота мақбараси Нукус тумани Ақманғит мавзесида, Ток қалъанинг шарқида жойлашган. XVIII аср ўрталарида (1744-й) Шортанбай маконида ўтроқ халқларга Аллаберди домла имомлик қилган. Руҳий етакчи сифатида қорақалпоқларнинг қанғли уруғидан бўлган Аллаберди домла ҳақида тарихий манбаларда келтирилади. 1912-йили нашр қилинган В.Ловачевскийнинг харитасида Аллаберди мазори кўрсатилган. Ҳайвон қалъа атрофларидан Азизлар бобанинг 300 гектар вақф ерларига эгалик етганлиги ҳақида Хива хонларининг ёзма манбаларида учрайди. Бобанинг қабри устидаги эски мақбаранинг бузилганлиги оқибатида, 1979-йили унинг авлодлари томонидан янгидан кўк гумбаз солиниб, қабр тоши ўрнатилди.[5,40]

Тўқмақ ота мақбараси Муйноқ шаҳрининг Уш сой посёлкасида баланд қумнинг тепасида жойлашган. У ҳақида Жийен Жировнинг Кўнхожанинг асарларида: "Тоқпақтан ести қатты жел, Буннан бардым Хазрети Тоқпаққа " деган сатрларнинг учраши унинг XVIII-асрнинг ўрталаридан бўлганлигини кўрсатади. XIX-асрда бу ерда бўлган Венгрияли олим Вамбери Тоқпақ бобанинг "балиқчиларнинг пири" эканлигини, гумбаз ичида эски чопоннинг, уй буюмларининг сақланганлигини айтади. Халқ орасида Тоқпақ ота, Буғраҳон ота, Хоким

оталар Хожа Ахмад Яссавийнинг шогирдлари бўлган деган афсоналар сақланган [6,26]. Тоқпақ ота Яссавийдан пирлик этишни сўраганда, унга рухсат бермаганига қарамастан ўзлигига кетиб қолган ва ўз кемасида сувга кетиб фарқ бўлган. Ҳозирги ўрни унинг танасининг тўлқин билан иғиб чиққан жойи экан. Тоқпақ отанинг қабри устидаги мақбара материаллари унинг XVIII-асрда солинганлигини кўрсатади. 1992-йили унинг устига янги гумбаз солинади [7,42].

Довут ота мақбараси Қорақалпоғистон Республикаси Қўнғирот тумани ҳудудида жойлашган. Довуд ота тарихдаги Барақ ботирнинг невараси. Унинг отаси Асау билан бобоси Барақнинг қабри Қозоғистон билан Ўзбекистоннинг чегарадош тумани, Сам қумида жойлашган. Довут отанинг қабри эса Қўнғирот туманининг жанубида жойлашган. Афсоналарга қараганда Барақ ботирнинг найзаси Қўнғирот туманида яшовчи авлоди Гулжаннинг уида сақланади. Найза отадан болага ўтиб келган. Барақ ботирдан Асауга, Асаудан Довутга, Довутдан Алланазарга, Алланазардан Қилишниязга Қилишнияз қариган чоғида ўз болаларига ишонмай Барақнинг отаси билан туғишган Жамекейнинг авлоди Раҳманбийга, у боласи Жаманкеге, у Гулжанга қолдиради.[7,23]

Абу бакр аш-Шибилӣ ота мақбараси IX-X асрларга тегишли бўлиб Қорақалпоғистон Республикаси Кегейли тумани Қумшунгил овул фуқаролар йиғини ҳудудида жойлашган. Шарқ ислом дунёсида машҳур инсонлардан бири. Академик Э. Бертелснинг аниқлашича Шибилӣ 861-945 йилларда яшаган. Швейцариялик шарқшунос олим Шибилӣни 912-йилларда Бағдод шаҳрида машҳур 3 шайхнинг бири ва унинг отаси Бағдод халифалари саройларида машҳур олим сифатида танилган. Ўз даврининг суфизм таълимотининг йирик вакили бўлган. Абу Бакр аш-Шибилӣ суфизм таълимотин тарқатиш мақсадида савдо йўли орқали X асрнинг биринчи ярмида Жанубий Орол бўйларига келади. Демак, Турон водийсида ислом динини ривожлантиришда Хожа Ахмад Яссавий, Баҳауддин Нақшбанд, Суфи Оллоёр, Кубравийларнинг таълимотлари яъни суфизмнинг тарқалишидан аввалроқ бўлганидан дарак беради. Шибилӣ шайх суфийлик таълимотининг 4 босқичнинг иккинчи босқичига, яъни дунёни тарқ этишга чақирган мистик суфийлар оқимининг вакили. Унда тирик махлуқотни ўлтирмаслик, ёлғон гапирмаслик, ўғрилиқ ва хорлик қилмаслик, бойликка талпинмаслик, рўза тутиш сингари ўзгача тарбиявий, эстетик маъноларнинг бор эканлигини англайсиз. Шунинг билан бирга бу дунёнинг лаззатлари ва ғазабларидан озод бўлиш учун, яратганни доим қалбда сақлаб, нафс ва ғазаб ақлга бўйсундирилса, одам тозаланиб Аллоҳнинг даргоҳига бориши айтилади [7,259].

Шибилӣ ота қабристонини Кегейли тумани Дарвоза қум кишлоғида, Амударёнинг денгизга қўйиладиган Қуёнишжарма номли тармоғи ёнида жойлашган. Унинг бир томони лолазор бўлса бошқа томони Қизил қум. Қабристон ёнида Қуёнишжармадан кўприк бўлган. Афсоналарга қараганда шу кўприкнинг кўриқчиси Ғайиб ота кўнларнинг бирида сув остида ётган одамни кўради ва уни сувдан чиқариб олади. Сувга чўкиб ўлим ҳолига келган одам Ғайиб отага "Худонинг дийдорига ошиқ бўлиб, ўзимнинг тирикчилигимни йиғиштириб, унинг йўлига отланган Абу Бакр Шибилӣ эдим. Бу ишимга сиз аралашдингиз, Худонинг буйруғи экан. Мени мана шу ерга дафн этинг. Зиёратга келганлар дастлаб сизни кейин мени зиёратласин"- дейди. Вақт ўтиши билан Ғайиб ота оламдан ўтиб отанинг ёнига дафн қилинади. Мана шундан кейин қабристонга келганлар дастлаб кўриқчи отани кейин Шибилӣ отани зиёратлайди. 1993 йилда унинг шарқ томонига мақбаралар тикланди.[8,28]

Ҳаким ота Сулаймон Боқирғоний мақбараси Қорақалпоғистон Республикаси Муйноқ тумани Ҳаким Ота ОФЙ ҳудудида жойлашган. Ҳаким ота ҳақида халқ орасида ҳар турли афсоналар бор. Айиримлари XIX асрда нашриётларда нашр қилинган. Мана шу афсоналарнинг бирида қуйидагича маълумотларни кўришга бўлади. Хўжа Ахмад Яссавий мадрасасини тамомлаб Тўқмоқ ота, Занги ота, Қўчқор ота қаторига Ҳаким отани ҳам Жабуний Орол бўйига юборади. Отанинг ҳозирги қабри жойлашган ўрни аввал келган макони экан. Йўлда келаётганда туясининг бўйдаси қолади. Туя келиб чўккалаган ерга ўзига уй солиш учун ота ўрмонга боради. Шу аймақнинг хони Буғронинг ўрмондаги вакили рухсатсиз келгани учун Ҳаким отага азоб бермоқчи бўлади. Лекин атрофдаги ўсимликлар тилга кириб отани

кўриқлайди. Буни кўрганлар воқеани хонга етказди. Бугрохон Ҳаким отанинг оддий одам эмаслигини тушуниб уни ўзига яқинлаштирмоқчи бўлади. Хон бўйи этган 3 қизининг каттасини Ҳоким отага ёрдамга юборади. Қиз лой ишлаётган Ҳаким отага яқинроқ ўтириб гаплашмай қайтиб кетади. Иккинчи қизи ҳам шуни қилади. Учинчи қиз эса келиши билан ёрдамлашиб кетади. Академик Я. Гулямов томонидан уруш йилларидан олдинги ёзиб олинган маълумотларга қараганда Ҳоким отанинг катта 2 боласи ота йўлидан юрса ҳам кичкинаси Убби хўжанинг ёшлигидан овчилик ва чабандозликка қизиққани айтилади.[9,32] Буни кўрган отаси уни дарвеш эмас жангчи бўлади деб ўйлайди, лекин у ҳам отаси сингари дин йўлидан юради. Вақт ўтиши билан турли қароматлар кўрсатади. Илмий манбаларда Ҳаким отанинг асосий исми Сулаймон Бақирғоний. У Хўжа Ахмад Яссавий мадрасасини тамомлаган, унинг дастлабки шогирдларидан, ўзининг устозининг назмий дастурларини давом этувчи катта шоир инсон бўлган. 1991 йилда Тошкентда "Ёзувчи" нашриётида "Бақирғоний китоби" нашр этилади. Китобда унинг 20дан ортиқ шеърлари ҳикматлари келтирилган. Унинг шеърларида дунёга эмас охират ҳаётига бўлган иштиёқ, яхшилик ва ёмонлик ҳақида, ҳаётда муваффақиятга етишиш йўллари ҳақида айтилади.

Ёзма манбалар билан афсоналар Ҳоким отанинг қабристонини ўрнини аниқ кўрсатади. У Мўйноқ туманида жойлашган. Сўнги йилларда бу қабристонда ободонлаштириш ишлари амалга оширилиб, зиёратчилар учун шароитлар яратилди.

Ҳаким ота қабристонини ҳақида маълумотлар кейинги даврларда ҳам кўринади. Масалан, XVII, XVIII, XIX, асрлардаги қорақалпоқларнинг этник жойлашуви ҳақидаги эълон қилинган илмий карталарда Ҳаким ота Қўнғирот билан Мўйноқ орасида ҳозирги қабристонда жойлашганини кўрсатади. 1842-йили Қўнғиротга келган рус элчиси Г. Данилевский ўзининг Ҳоким ота мазорида бўлганлиги ҳақида ёзади. Шундай этиб, XII-асрларда яшаган машҳур диний арбоб, шоир Сулаймон Бақирғоний — Ҳоким ота мазори Мўйноқ туманида жойлашган. Унинг қабри устида бир неча бор, яъни XII—XIV, XVI ва XIX асрларда мақбаралар тикланади. Аллақулхон даврида тикланган сўнги мақбара 1935, 1946 йиллардаги сув тошқинида вайрон бўлган. Ҳозирги мақбара 1979-йил тикланган.[10,29]

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 23–24 февраль кунлари Қорақалпоғистон Республикасига ташрифи давомида берилган топшириқлар ва 25 февраль куни ўтказилган 16-сонли мажлис баёнига мувофиқ Ҳаким ота – Сулаймон Боқирғоний таваллудининг 900 йиллигига бағишланган халқаро конференция, шунингдек Мўйноқ туманига хорижий сайёҳлар оқимини кўпайтириш, айниқса ички туризмни ривожлантириш мақсадида жорий йилда “Орол ва Мўйноқнинг қайта тикланиши” халқаро рассомлар ва ижодкорлар фестивали ҳамда “Орол балиқларидан 99 хил таом” гастрономик фестивалини ўтказишни ташкил қилиш вазифаси белгиланган.

Мазкур топшириқлар ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 10 сентябрдаги 89-сонли мажлис баёни тасдиқланди.

Тадбирга тайёргарлик кўриш мақсадида Ҳаким ота – Сулаймон Боқирғоний зиёратгоҳи атрофи ободонлаштирилиб Сулаймон Боқирғоний ҳаёти ва ижоди шунингдек конференция ўтказилиши тўғрисидаги видеоролик тайёрланди, тарқатма материаллар, маърузалар тўплами нашр қилинди. 29 сентябрь куни Тошкент – Нукус – Мўйноқ йўналишида авиа рейс ташкил қилинди. Мазкур баёнга мувофиқ ушбу тадбирлар жорий йилнинг 29–30 сентябрь кунлари Мўйноқ тумани ва Нукус шаҳрида қуйидаги тартибда ўтказилди.

Ибн Мусо ибн Давуд Абу Абдуллаҳ ан-Наринжаний бобо мақбараси Қорақалпоғистон Республикаси Эллиқалъа тумани ҳудудида жойлашган. Узоқ вақтлар давомида кумлар остида қолиб кетган ёдгорликнинг маълум қисмлари археолог олимлар томонидан тадқиқот қилиниб, унинг VII—VIII, X—XI ва XIII—XIV асрларга тегишли шаҳар эканлиги аниқланди. Шаҳарнинг ёнидаги қабристонда Наринжан бобо комплексига XIII—XIV асрларда тикланган мақбара, зиёратхона, хонаҳок, масжид, ошхона сингари бир қанча ҳар турли қурилишлар бор. Мақбара ичидаги қабр устида ўрнатилган сағана ҳар турли нақшлар билан ишланган, тош плиталар билан қопланиб, унинг ғарбий томонидаги деворга қўйидагилар ёзилган: "Бул мақбара Худо йўлига мангу рўза, шайх, имом, Худо олдида таъзим қиладиган ва ерда унинг

кароматини пайдо этувчи, машхур Мухаммад ибн Мусо ибн Давид Абу Абдуллах ан-Наринжанийники. Унга ва унинг дўстлари билан яқинларининг устига Яратганнинг нури ёгсин, ҳижрий 712 йил санаси." Демак 1312 йил Абдуллах Наринжаний оламдан ўтади, у XVIII асрнинг иккинчи ярмида яшаган ўз даврининг машхур олими. Узоқ йиллар давомида эскан шамоллар натижасида қум остида қолган мақбарада тозалаш ишлари олиб борилди. 1991-йил ЎзФА Археология институти реставрация бўлими томонидан таёрланган режа бўйича янги мақбара тикланди[11,33]. Ҳозирги вақтда Наринжон бобо мажмуаси Эллиққалъа тумани диний бўлими таркибида фаолият олиб бормоқда.

Худудда туризмни такомиллаштиришда диний зиёрат марказларидан самарали фойдаланиш истиқболлари ҳам долзарб аҳамиятга эга. Туристик дастурларни янги манбалар билан бойитишда диний (зиёрат) марказлардан фойдаланишнинг турли комбинацион йўллари излаб топиш алоҳида аҳамият касб этади. Бунда туристик корхоналарда диний (зиёрат) объектлардан фойдаланишнинг самараси катта бўлади. Худуддаги туристик корхоналар томонидан ишлаб чиқилган туристик маҳсулотларда диний зиёрат дастурлардаги нарх-наво сиёсати каби масалалар мазкур мавзу доирасида ўрганилишини мақсадга мувофиқ, - деб ўйлаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қорақалпоғистон Республикаси Туризм ва маданий мерос вазирлиги ҳисоботи
2. Ҳоким ота Сулаймон Боқирғоний таваллудининг 900 йиллигига бағишланган халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами, 29-30-сентябрь, Нукус «Илим», 2022, 143-144 бетлар.
3. ҚРМДА Р-515 фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 464-варақ.
4. Ходжаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандаги муҳаддес орынлар. Нөкис «Полиграфист» 1994, 26 бет
5. Ҳоким ота Сулаймон Боқирғоний таваллудининг 900 йиллигига бағишланган халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами, 29-30-сентябрь, Нукус «Илим», 2022, 143-144 бетлар.
6. Ходжаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандаги муҳаддес орынлар. Нөкис «Полиграфист» 1994, 38 бет
7. Ходжаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандаги муҳаддес орынлар. Нөкис «Полиграфист» 1994, 40 бет
8. Камалов С.К. Вамбери Қарақалпақлар туғрالى. Нөкис, 1995-жыл. 236
9. Шалекенов У.Х. Казахи низовьев Амурары. К истории взаимоотношений народов Каракалпакии в XVIII-XIX вв. Ташкент, «ФАН», 1966, С.259
10. Юсупов О. Шибий Ата ҳаққинда/ Қарақалпақстан жаслары, 1993-жыл 11-сентябрь.
11. Ходжаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандаги муҳаддес орынлар. Нөкис «Полиграфист» 1994, 28 б.
12. Гулямов Я.Г. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Қадимги замонлардан ҳозиргача. Тошкент, Фанлар академияси нашриёти, 1959. 32 бет.
13. Ходжаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандаги муҳаддес орынлар. Нөкис «Полиграфист» 1994, 29 б.
14. Ходжаниязов Г., Юсупов О. Қарақалпақстандаги муҳаддес орынлар. Нөкис «Полиграфист» 1994, 33 б.

УЎҚ 339

СУҒУРТА ФАОЛИЯТИДА ИННОВАЦИОН ЙЎНАЛИШЛАРНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Г.Т.Халикулова, доц., Тошкент молия институти, Тошкент

Аннотация. Мақолада ривожланган мамлакатларда ўзаро (P2P) суғуртанинг пайдо бўлиши билан боғлиқ масалалар ёритилган. P2P бозорларининг афзалликлари, харидорлар ва сотувчиларни танлаш, нархларни шакллантиришнинг янги механизмларини жорий этиш тизимли таҳлил қилинган. Суғурта соҳасида P2P ни қўллаш, суғурта ҳодисалари ва тўловларни смарт шартномалар ёрдамида автоматлаштирилган қайта ишлаш каби инновацион жараёнлар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: суғурта, блокчейн, суғурта ташкилоти, суғурта полислари, P2P суғуртаси, ўзаро суғурта, суғурта ҳодисаси.

Аннотация. В статье освещены вопросы, связанные с появлением однорангового (P2P) страхования в развитых странах. Системно анализируются преимущества P2P-рынков, отбора покупателей и продавцов, внедрения новых механизмов ценообразования. В сфере страхования были рассмотрены такие инновационные процессы, как применение P2P, автоматизированная обработка страховых событий и платежей с использованием смарт-контрактов.

Ключевые слова: *страхование, блокчейн, страховая организация, страховые полисы, P2P-страхование, взаимное страхование, страховой случай.*

Abstract. *The article highlights issues related to the emergence of peer-to-peer (P2P) insurance in developed countries. The advantages of P2P markets, selection of buyers and sellers, and the introduction of new pricing mechanisms are systematically analyzed. In the insurance industry, such innovative processes as the use of P2P, automated processing of insurance events and payments using smart contracts were considered.*

Keywords: *insurance, blockchain, insurance organization, insurance policies, P2P insurance, mutual insurance, insured event.*

Жаҳонда рақобатлашув жараёнининг кескин ортиб бориши, рақамли инновацион технологияларининг ривожланиши, глобал молия бозорида киберхавфсизлик даражасини оширишда суғурта бозори ва унинг асосий компоненти суғурта ташкилотлари фаолиятини самарадорлигини ошириш долзарб аҳамияга эга. “Халқаро суғурта назорати ассоциацияси (IAIS) 2023 йил глобал суғурта бозори ҳисоботида (GIMAR) жаҳон суғурта бозоридаги асосий хавф ва тенденциялар глобал суғурта мукофотларининг 90 фоиздан ортигини қамраб олувчи 60 га яқин йирик халқаро суғурта гуруҳларидан тўпланган маълумотларга асосланиб, иқлим ўзгариши ва кибержиноятчилик каби омиллар туфайли глобал рискларнинг сони ҳам, уларнинг қиймати ҳам ортиб бормокда, бу тенденциялар суғурта соҳасига таъсир кўрсатмокда. 2023 йилда жаҳон суғурта бозори ҳажми қарийб 6 трлн.АҚШ долларини ташкил этди ва 2026 йилга келиб ушбу кўрсаткич 8,4 трлн.АҚШ долларни ташкил қилиши прогноз қилинмокда”[1]. Ривожланган давлатлар тажрибаси ижтимоий-иқтисодий муаммоларни самарали ҳал этишда суғуртанинг ролини ортиб бораётганлигидан далолат беради. Янги Ўзбекистонда суғурта ташкилотлари фаолиятини сифат кўрсаткичлари замон талаблари асосида самарали ривожлантириш, суғурта бозорининг интеллектуал даражасини рақобатбардошликка кўра ошириш, мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш ва самарали андеррайтинг механизмларини жорий қилиш кабилар юзасидан кенг қамровли ислохотлар амалга оширилмокда. Бугун мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар жадаллашган ва Ўзбекистон янги тараққиёт йўлига қадам қўймоқда, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, таълим, илмий муҳитнинг ўзи эса анча мураккаб ва серқирра бўлиб бормокда. Бу ўринда “Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг қабул қилиниши ва “инсон – жамият – давлат” тамойилга асосланган ислохотлар фалсафасининг кейинги эволюцияси табиий кўринади. Унинг кун тартибига миллий иқтисодиёт ва иқтисодий ўсишни трансформация қилиш, инклюзив ва барқарор жамият куриш, иқлим ўзгаришига мослашиш ва унинг оқибатларини юмшатиш каби вазифалар киритилган. Ўзбекистонда ўзгаришлар марказида инсон, унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари турибди. Инсон капиталига, билим ва инновацияларга йўналтирилган инвестициялар, “яшил” иқтисодиётга ўтиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири, унинг рақобатбардошлигини ошириш ва мамлакатни барқарор ривожлантириш шарти сифатида қаралмокда[2]. Мазкур иқтисодий ислохотлар доирасида Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш мақсадида амалга ошириладиган чора-тадбирлардан бири сифатида суғурталашнинг янги механизмларини амалга ошириш» бўйича устувор вазифа[3] белгиланганлиги миллий иқтисодиётни модернизация қилиш, суғурта соҳасини янги босқичга ўтказиш, рақамлаштириш жараёнларини кенг жорий қилиш, механизмлари ёрдамида мамлакатнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлаш, миллий суғурта ташкилотларининг рақобатбардош маҳсулотларини таклиф қилиш ва жаҳон молия бозорларига интеграциясини таъминлаш, суғурта ташкилотларининг инвестиция фаолияти самарадорлигини оширишга асосланган сифат кўрсаткичлари тизимини замон талаблари асосида шакллантириш ва суғурта ташкилотларининг молиявий ресурсларини жойлаштириш самарадорлигини ошириш, мамлакатда ишлаб чиқаришни узлуксизлигини таъминлашда суғурта ташкилотларининг

ўрнини ва аҳамиятини такомиллаштириш юзасидан тадқиқот ишларини амалга оширишни талаб этади.

Биргаликда фаолият юритиш иқтисодиётининг ҳозирги тенденцияси барча турдаги хизматларни бир туркумдаги моделга децентрализация қилишга қаратилган. 1990-йилларда Интернетнинг кенгайиши Craigslist ва eBay каби Интернетга асосланган марказлаштирилмаган бир туркумдаги бозорларнинг юзага келишига олиб келди. Вакт ўтиши билан Uber ва Lyft орқали саёҳатлардан биргаликда фойдаланиш ва Airbnb орқали уйдан биргаликда фойдаланиш пайдо бўлди. Бир туркумдаги кредитлаш 2005-йилда Zora билан юзага келган ва 2010-йилда Lending Circle билан АҚШ бозорига кирган. 2017-йилда SingularityNET сунъий интеллект технологияларининг марказлаштирилмаган бозори ишга туширилди, бу эса блокчейнни бир туркумдаги тармоқлар иқтисодиётига янада кўпроқ бирлаштирди (SingularityNet). P2P бозорларининг афзалликлари харидорлар ва сотувчиларни танлашни, нархни шакллантиришнинг янги механизмларини жорий этишни, ишонч ва обрў-эътиборни оширишни ўз ичига олади. Ушбу технологияларнинг табиий давоми P2P услубидаги суғурта ҳисобланади. Бошқа P2P бозорларида бўлгани каби, марказий ташкилот бундай маҳсулот учун инфратузилма асосини таъминлаши керак. Бу нафақат стартаплар учун, балки бундай платформани амалга оширишни хоҳловчи анъанавий суғурталовчилар учун ҳам маълум имкониятлар яратади. P2P суғурта бозорининг дастлабки иштирокчилари турли даражадаги марказсизлаштиришни турли даражадаги муваффақият билан жорий қилдилар.

2010-йилда Германияда Friendsurance ташкилоти томонидан билан биринчи муваффақиятли P2P суғурта модели ишга туширилди. Ушбу корхона платформасида фойдаланувчилар йирик суғурта корхонасидан қиммат франшизага эга суғурта маҳсулотини кўриб чиқишлари ва сотиб олишлари мумкин. Алоҳида шахслар худди шу полисларни сотиб олган шу каби риск профилига эга бўлган аъзолар билан суғурта пулига жойлаштирилади. Ушбу шахсларнинг барчаси франшиза шартлари бажарилгунга қадар кичик даъволарни қоплайдиган умумий суғурта пулига ўз хиссаларини қўшади, шу билан бирга, алоҳида суғурта полислари янада каттароқ йўқотишларни қоплайдилар. Агар суғурта муддати давомида фақат оз миқдордаги талаблар қўйилган бўлса, суғурта пули аъзолари давр охирида ўз суғурта мукофотларининг бир қисmini оладилар. Friendsurance ушбу транзакцияда брокер сифатида фаолият юритаётгани сабабли ушбу бизнес-илова P2P брокерлик модели деб номланади. 2022 йилнинг бошидаги ҳолатга кўра, Friendsurance транспорт воситалари, уй эгалари, мулкый суғурта ва жавобгарлик суғуртасини тақдим этиш орқали кенгайган. Аммо шуни таъкидлаш керакки, ушбу муайян амалга ошириш марказсизлаштиришни таъминламайди, чунки гуруҳнинг барча аъзоларига тегишли бўлган ва улар томонидан бошқариладиган марказлаштирилмаган суғурта пулига ҳисса қўшадиган алоҳида шахслар эмас, балки одатий суғурта маҳсулотлари сотилади.

Friendsuranceнинг муваффақиятидан сўнг, кўплаб суғурта ташкилотлари P2P бозорларидан фойдалана бошладилар. 2013 йилда Буюк Британиянинг Guevara стартапи транспорт воситаларининг суғуртаси учун P2P моделини ишлаб чиқди. Бироқ, улар 2017 йилда тарқалиб кетишди, чунки транспорт воситалари эгалари ўзларининг ишончли анъанавий суғурталовчилари билан қолишди. Шунга қарамай, 2015 йилда АҚШда Lemonade Inc. ишга туширилди ва 2022 йил бошида эса корхонанинг бозор капиталлашуви тўққиз миллиард АҚШ долларидан ошди, кунлик савдо ҳажми эса қарийб беш миллион АҚШ долларини ташкил этди (Google Finance маълумотлари асосида). Friendsuranceдан фарқли равишда, Lemonade P2Pнинг операторлик модели деб аталадиган моделдан фойдаланган ҳолда ўз маҳсулотларини сотади. Lemonade фойда олиш учун мукофотдан фақат белгиланган ставкани олиб, қолган қисmini мажбуриятларни тўлаш ва қайта суғурталашни сотиб олиш учун ишлатиш орқали уй-жой мулкдорлари, ижарачилар, уй ҳайвонлари ва ҳаёт суғуртасини тақлиф қилади. Ҳар қандай фойдаланилмаган суғурта мукофоти бирлик туйғусини яратган ҳолда суғурталанувчи томонидан танланган ишга хайрия қилинади.

Ушбу қисман марказлаштирилмаган моделлардан фарқли ўлароқ, 2016 йилда ишга туширилган Teambrella Америка корхонаси криптовалютага асосланган платформа яратиш

учун блокчейн технологиясининг кучидан фойдаланади. Teambrella ҳеч қандай суғурта маҳсулотларини сотмайди; аксинча, фойдаланувчилар автоматик равишда ўз Ethereum ҳамёнларидан даъволар бўйича P2P тўловларни юборадилар. Такдим этилган ҳар бир даъво учун фойдаланувчилар тегишли миқдордаги қамров бўйича овоз беришади ва агар маъқулланса, маблағлар автоматик равишда ўтказилади. Бу модел ижтимоий йўналтирилган ҳисобланади, чунки бошқаларнинг тўловларини маъқулламаслик учун овоз берганлар ўз шахсий тўловларини олмасликлари мумкин. Уларнинг модели суғурта корхонасига бўлган эҳтиёжни бутунлай бартараф этган ҳолда марказсизлаштиришнинг янги даражасига эришди. 2018 йилда Хитой бозорида сотувга чиқарилган Alipay Xiang Hu Bao платформаси худди шу тарзда ишлайди. P2P платформаси соғлиқни сақлаш харажатларини тақсимлайдиган 100 миллиондан ортиқ фойдаланувчиларга эга. 2020 йилдаги пандемия вақтида COVID-19 қопланадиган касалликлар рўйхатига киритилган.

P2P бозоридаги бошқа корхоналар Besure, Axieme, Etherisc, Laka, Insurepal, Aigang, Rega Life, Bit Life and Trust ва Unity Matrix Commons ташкилотларни ўз ичига олади. Ушбу ташкилотларни бирлаштирадиган нарсаси бу ушбу илғор технология ёки янги бизнес моделларнинг афзалликларидан фойдаланиб, жорий суғурта соҳасини ўзгартириш йўналиши ҳисобланади. Юқоридагиларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда, соҳага оид ушбу мисоллар P2P суғуртасида ҳақиқий марказсизлаштириш имкониятларига мўлжалланади, бу эса тизимга блокчейнни жорий этиш орқали технологик жиҳатдан қулай. Янада муҳим жиҳати эса ушбу корхоналарнинг ортиб бораётган муваффақиятли бозорнинг ушбу марказлаштирилмаган маҳсулотларга тобора кўпроқ тайёрлигини кўрсатади.

Blockchain технологияси — бу автоматлаштирилган ва хавфсиз транзакция муҳитини таъминлай оладиган ечимдир. Бизнес модели ва технология бирлашаётган ҳамда суғурта корхонаси-воситачисига бўлган амалий эҳтиёж йўқолаётган бугунги кунда P2P суғуртаси ҳақиқатан ҳам соҳани ўзгартириб юбуровчи бўлиши ва фақатгина яқинлашиб келаётган воқеаларнинг хабарчиси бўлиши мумкин.

Блокчейн платформаларининг потенциал кучи қамроқ капиталга эга иштирокчилар молиявий воситаларни потенциал равишда яратиши мумкинлигини англатади. Капиталга кириш энди инсонларнинг инновацияларга бўлган қобилятини чекловчи жиддий тўсиқ бўлмайди. Потенциал равишда, ушбу платформалар молиявий шартномаларнинг инновацион соҳасида иштирок этишни мўлжаллаган, аммо анъанавий корпорациянинг йирик инфратузилмасини яратиш учун жуда кам молиявий имкониятларга эга бўлган аҳоли учун тенг шароит яратиши мумкин.

Хусусан, P2P суғуртаси ҳолатида анъанавий андеррайтинг орқали ҳар бир аниқ ҳолатдаги суғурта ходисаси ҳақидаги даъволар ўрнига даъволар тегишли шартларга риоя қилинган тақдирда автоматик равишда қайта ишланади. Тўловлар рақамли ҳамёнлар орқали амалга оширилади, улар белгиланган қийматга эга алмаштириладиган токенларни ўзида сақлайдиган шартли депонентлашнинг рақамли ҳисоблари ҳисобланади. Ушбу моделдаги барча тўловлар муайян платформа учун токенлар ёрдамида амалга оширилади, бу эса транзакция харажатларини янада камайтиради, шу билан бирга ҳеч бир фойдаланувчи ўзининг рақамли ҳамёнига қўйган маблағидан каттароқ рискга эга эмаслигини кафолатлайди. Даъволарни такдим этиш ва даъволар бўйича тўловлар ҳам блокчейн технологияси ёрдамида автоматик равишда фаоллаштирилади, бажарилади ва рўйхатдан ўтказилади.

Келажақда блокчейнни ишлаб чиқишнинг кучли ва соддалаштирилган воситаларининг кенг тарқалиши кўплаб институционал бўлмаган янги бозор иштирокчиларига рискларни тақсимлашнинг альтернатив механизмлари билан тажриба ўтказиш имконини беради, деб тахмин қилиш мумкин. Блокчейнга асосланган суғурта моделлари янги тадбиркорлар учун кириш тўсиқларини сезиларли даражада бартараф этиши аниқ. Ушбу янги реалликда P2P суғуртаси ҳолатида мукофотларни йиғиш, даъволарни қайта ишлаш ва анъанавий андеррайтинг ўзгармоқда. Бугунги кунда бозорнинг фақатгина кам сонли иштирокчилар P2P моделини амалга оширишнинг у ёки бу шаклларига эга, шунингдек, ажабланарлиси шундаки, фақат кам сонли иштирокчилар блокчейн технологиясидан фойдаланадилар. Ҳозирги вақтда

ривожланаётган блокчейн технологияси билан биргаликда бизнесда ушбу вариантдан фойдаланишнинг имкониятлари кўпчилик учун мавжуд бўлади. Шунинг учун суғурта соҳаси вакиллари учун ушбу илованинг ижобий томонларини ва унинг ортида турган технологияни тушуниш имконини беради.

Шунга қарамасдан, нуфузли суғурта ташкилотлари ушбу йўналишга бўлган ишонч даражаси натижасида шундай Р2Р бозорини шакллантиришда ўзига хос афзалликларга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. International Association of Insurance Supervisors (IAIS) IAIS Global Insurance Market Report 2023 highlights key risks and trends facing the global insurance sector. <https://www.iaisweb.org/>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисидаги Фармони 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Boyle, E., Sasha, P., Petar J., & Dragan B. Peer-to-Peer Insurance: Blockchain Implications [Elektron resurs].
5. Joshua, D. Peer to peer insurance on an Ethereum blockchain // General Consideration of the Fundamentals of Peer to Peer Insurance [Elektron resurs].
6. Faiza, L., Khoulood, B., Rasheed, H., & Mourad, A., CioSy: A Collaborative Blockchain-Based Insurance System [Elektron resurs].
7. Laurent, P., Chellet, T., Burke, M., & Seers, T. The tokenization of assets is disrupting the financial industry. Are you ready? // Inside from Deloitte Issue 19 Part 02.

УЎК: 336.74

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ЛИКВИДЛИЛИК РИСКНИ БОШҚАРИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ

*А.Х.Худайбергенов, магистрант, Банк Молия академияси, катта менеджер,
“Ўзмиллийбанк” АЖ Хоразм вилоят Бош бошқармаси, Урганч*

Аннотация. Мазкур мақолада тижорат банклари ликвидлик рискин бошқаришидаги муаммолар ва унинг қисқача ечимлари кўриб чиқилган шу билан бирга мамлакатимизда иқтисод тизимида олиб борилаётган ислохотлар ҳам муҳокама этилади.

Калим сўзлар: ликвидлик, риск, иқтисод, банк, молия, акция.

Аннотация. В данной статье обсуждаются проблемы управления риском ликвидности коммерческих банков и пути их решения.

Ключевые слова: ликвидность, риск, экономика, банковское дело, финансы, акции.

Abstract. The article examines the problems of liquidity risk management of commercial banks and their brief solutions, as well as ongoing reforms in the country's economic system.

Key words: liquidity, risk, economics, banking, finance, stocks.

Мамлакатимиз молия-банк тизими ликвидлигини янада мустаҳкамлаш, унинг барқарорлигини кучайтириш бўйича катта ишлар амалга оширилиши натижасида банкларнинг кредит ва инвестиция фаолиятида ҳам ижобий ўзгаришлар юз берди. Йилдан-йилга иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредитларнинг умумий ҳажми тобора ошиб, миллий банк секторининг халқаро иқтисодий ҳамжамият олдидagi нуфузи кўтарилиб бормоқда. Хусусан, «Стандарт энд Пурс», «Мудис» ва «Фитч Рейтингс» каби нуфузли халқаро рейтинг агентликлари икки йилдан буён Ўзбекистон банк тизимида мутассил равишда «барқарор» рейтинг даражасини бермоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизнинг шундай баҳога сазовор бўлган банклари сони 23 тага етди. Уларнинг активлари юртимиз банк тизими умумий активларининг 98 фоизини ташкил этмоқда. Пировардида, аҳолининг банк тизимида ишончи ортиб, депозитларга 18 триллион сўмдан ортиқ маблағ жалб қилинган. Бу эса ўз навбатида банкларнинг кредит портфели таркибини сифат жиҳатидан тубдан ўзгартиришга имкон бермоқда.

Шу билан бирга, Ўзбекистон иқтисодиёти ривожланишининг ўсиб боровчи суръатлари ва халқаро миқёсда кечаётган глобал жараёнлар миллий банк-молия тизимини янада мустаҳкамлаш заруратини илгари сурмоқда. Охириги йилларда кечаётган жаҳон молия-иқтисодий инқирози банк сектори барқарорлигини сақлаб қолиш ва кескинлашган рақобатчилик муҳитида уларнинг яшовчанлигини мустаҳкамлаш бўйича кучайтирилган

талабларни қўя бошлади. Демак, банк фаолияти бўйича жаҳон андозаларига етишишнинг ўзи камлик қилар экан. Чунки, жаҳон молия-банк тизими, шубҳасиз, катта ютуқларга эришганини тан олиш билан бирга, ўзбек банк тизимининг ҳозирги замон тараққиёт даражаси учун эндиликда уни идеал модел қилиб олиш мумкин бўлмай, балки унинг ликвидлик даражасини оширишнинг янги резервларини топиш ва банк ликвидлигини бошқариш услугиётини тубдан кўриб чиқиш масаласи давр тақозосига айланмоқда.

«Ликвидлик» тушунчаси моддий бойликларни ва бошқа активларни тез сотиш ва молия воситаларига айлантириш қобилиятини англатади. Ушбу тушунчага оҳангдош бўлган «тўлов қобилияти» банк томонидан ўз тўлов мажбуриятларининг вақтида ва тўлиқ бажара олиш қобилиятини билдиради. Демак, ликвидлик тўлов қобилиятининг зарурий ва мажбурий шароитидир. Яъни, тижорат банки ликвидлиги деганда — активларни нақд пул сифатида ишлата олиш ёки зудлик билан уларни нақд пулга айлантириш имконияти ёхуд қобилиятини тушунамиз.

Маълумки, ликвидлилик рискни бошқариш усуллари ички ва ташқи омиллар таъсирида тизимли ва стихияли равишда ривожланиб боради. Хусусан, банк операциялари ва хизмат кўрсатиш турларининг ортиб бориши, молиявий инструментларнинг кенг қўламда қўлланилиши, шунингдек кредит муассасалари ўртасидаги рақобатнинг кучайиши ликвидлилик рискларини бошқариш усуллариининг шаклланиб боришига сабаб бўлди. Фикримизча, ликвидлилик рискни бошқаришни тизимлаштириш ва уни учта бўғинга ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқ булади. Бунда биринчи бўғинга ликвидлилик рискни тартибга солувчи ташкилий асосларни киритиш мумкин. Масалан, Ўзбекистонда ташкилий асослар таркибига "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки", "Банклар ва банк фаолияти" тўғрисидаги қонунлар, Марказий банкнинг тижорат банклари фаолиятини тартибга солиш билан боғлиқ бўлган меъёрий-ҳукукий ҳужжатлар, тижорат банклари томонидан ишлаб чиқилган ва амалиётга жорий этилган меъёрий ҳужжатлар мажмуини киритиш мумкин. Иккинчи бўғинга эса "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки" тўғрисидаги қонуннинг 51-моддасига мувофиқ тижорат банкларининг ликвидлилик рискни бошқариш билан боғлиқ бўлган иқтисодий меъёрларни киритиш мумкин.

Банк аналитиклари ва экспертлари томонидан маҳаллий ва халқаро молия бозорларида кечаётган жараёнларни кузатиш ва таҳлиллар асосида шакллантирилган мантикий хулоса ва тавсиялар ликвидлилик рискларни бошқаришнинг норасмий усуллари ҳисобланади. Бундай усуллар таркибига ГЭП таҳлили, стресс-тест таҳлили, сценарий таҳлили, коэффициент таҳлили ва шу каби бошқа таҳлил усуллариини киритиш мумкин.

Дастлаб тижорат банкларининг ликвидлилик рискни бошқаришдаги асосий масала мазкур рискнинг юзага келиш сабаблари, кўлами ва таъсири аниқланади ҳамда уларни бошқариш юзасидан зарурий усуллар танланади. Бу жараён эксперт баҳолаш усули (ГЭП таҳлили, стресс-тест таҳлили, сценарий таҳлили, коэффициент таҳлили) ёрдамида амалга оширилади.

Тижорат банкларининг ликвидлилик рискни баҳолашда корреляцион таҳлил, регрессион таҳлил, омилли таҳлил, пул оқими таҳлили ва бошқа шу каби усуллардан фойдаланилади.

Тижорат банкларининг ликвидлилик рискни бошқаришда банк акциядорлар кенгаши, банк бошқарув кенгаши ва аъзолари ҳамда тизимда фаолият юритадиган масъул ходимлар коллегиял равишда фаолиятни ташкил этишлари зарур булади. Албатта, ликвидлилик рискни бошқариш жараёнида расмий методология билан биргаликда норасмий ёндашувлар ҳам жорий этилади.

Тижорат банкларининг ликвидлилик рискни бошқаришга норасмий ёндашув деганда банк аналитиклари ва экспертлари томонидан маҳаллий ва халқаро молия бозорларида кечаётган жараёнларни кузатиш ва таҳлиллар асосида шакллантирилган мантикий хулоса ва тавсиялар назарда тутилади. Бундай методология таркибига ГЭП таҳлили, коэффициент таҳлили, стресс-тест таҳлили, сценарий таҳлили ва бошқа усуллариини киритиш мумкин.

Айтиш жоизки, тижорат банкларининг ликвидлилик рискни бошқариш

методологиясининг икки жиҳати муҳим ўрин тутди. Биринчиси, унинг назарий асослари бўлса, иккинчиси, мавжуд муаммоларнинг ечимига қаратилган усулларни яратиш ва амалиётга қўллашдан иборат. Бу эса тижорат банкларининг ликвидлилик рискининг хавфсиз даражасини таъминлаш ва уларни самарали бошқаришда қатор усулларни жорий этишни тақозо этади.

Ликвидлиликни қоплаш меъёрининг мақсади банкларда ликвидлилик рискининг эластиклигини ҳаракатга келтириш, юқори ликвидли активларнинг адекватлик даражасини мустаҳкамлаш ва активларнинг нақд пулларга айланишини кафолатлаш, 30 календар куни давомида ликвидлилик талабларини ликвидлилик инқирози сценариясига мувофиқлаштиришдан иборат. Манбалардан қатъий назар, мазкур меъёр инқироз шароитида пайдо бўладиган шок ҳолатларининг олдини олади ва натижада банк секторининг имкониятини яхшилаши мумкин.

Ликвидлиликни қоплаш меъёри коэффиценти банкларда ликвидлиликка доир тасодикий ҳодисаларнинг юзага келишини баҳолаш мақсадида ликвидлиликни қоплашнинг анъанавий методологиясига асосланади. Ликвидлиликни қоплаш меъёри одатда юқори ликвидли активларнинг кейинги 30 кун ичидаги жами соф чиқимга бўлган нисбати 100% тенг ёки ундан ортиқ бўлиши билан аниқланади. Ушбу коэффицент юқори ликвидли активларининг кейинги 30 кун ичида кутилиши мумкин бўлган чиқимларни - мажбуриятларни қай даражада қоплаш имкониятини белгилаб беради, бунда унинг меъёрий даражаси минимум 100 фоиз қилиб ўрнатилган. Сценария учун соф чиқимлар келгусида 30 календар кун давомида ҳисобланиб борилиши лозим. Андаза ўз навбатида мазкур нисбат қийматини 100%дан кам бўлмаслигини тақозо этади (юқори ликвидли активлар захираси қаттиқ чоралар белгиланганда соф чиқимга тенг бўлиши зарур).

Соф барқарор молиялаштириш меъёрининг мақсади банкнинг актив операцияларини ўрта ва узоқ муддатли маблағлар билан таъминлаш мақсадида соф барқарор молиялаштиришни йулга қўйишдан иборат. Мазкур андаза йил давомида банк активларининг ликвидлилик хусусиятларига асосланган ҳолда барқарор молиялаштиришнинг минимум миқдорини белгилайди. Соф барқарор молиялаштириш меъёри ликвидлиликни қоплаш меъёрига қўшимча. хизмат қилиши, назорат кучларини мустаҳкамлаши, банкнинг ликвидлилик рискининг олдини олишга нисбатан таркибий ўзгаришлар қилиши, активлар ва амалий фаолият турларини узоқ муддатли барқарор молиялаштиришни йулга қўйишда минимал механизмларни ҳаракатга келтириш учун ишлаб чиқилган.

Халқаро Базель Қўмитаси томонидан соф барқарор молиялаштириш меъёридан Ўзбекистон Республикаси банк амалиётида жорий этишга қўйилган минимал талаби 2019 йил 1 январдан бошлаб режалаштирилган. Фикримизча, юқорида таъкидланган халқаро Базель қўмитасининг тамойиллари, усуллари ва ликвидлилик коэффицентларининг Ўзбекистон Республикаси банк амалиётига жорий этилиши банк фаолиятининг барқарорлигини таъминлаш, ликвидлилик даражасини ошириш ва тўлов қобилиятликини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Тижорат банкларининг ликвидлилик рискинни бошқариш усулларининг назарий ва амалий жиҳатлари юзасидан амалга оширилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларни шакллантирдик:

1. Дунё молия бозорида рақобатнинг кучайиши, банк ресурслари ҳамда рискка тортилган активлар баҳосининг кескин тебраниши тижорат банкларининг ликвидлилик рискинни бошқариш усулларининг долзарблигини юзага келтирмоқда.
2. Тижорат банкларининг ликвидлилик рискинни бошқариш усуллари хусусида ягона ёндашувнинг мавжуд эмаслиги, бироқ уларнинг шакли турлича бўлса-да мазмуни битта мақсадга қаратилганлиги боис ликвидлилик рискинни бошқариш усулини расмий ва норасмий гуруҳларга ажратиш орқали тадқиқ этиш ва амалиётда қўллаш мақсадга мувофиқ.
3. Тижорат банкларининг ликвидлилик рискинни бошқаришни ташкил этиш, бошқариш усулларини танлаш ҳамда уни амалга ошириш бир қатор босқичларни ўз ичига олади, мазкур босқичларга амал қилмасдан ликвидлилик рискинни бошқариш усулларининг

жорий этилиши тегишли самарани бермаслигини инобатга олган холда ликвидлилик рискинни бошқаришда дастлабки эътибор уларнинг назарий жиҳатига қаратилса, кейинги ўринда эса мавжуд муаммоларнинг ечимига қаратилиши мақсадга мувофиқ.

4. Тижорат банкларининг ликвидлилик рискинни бошқаришда қўлланиладиган ҳар қандай усул уларнинг ликвидлилик рискинни хавфсиз даражага пасайтириш орқали кўрилиши мумкин бўлган иқтисодий зарарларнинг олдини олишга йуналтирилганлигини таъминлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гуськова Т.Н. Методология статистического исследования инвестиционной привлекательности объектов: Автореф. дис. канд. экон. наук . Ростов-на-Дону: 2014.-с.9.
2. Инвестиционная привлекательность в системе корпоративного управления предприятием/ Толмачев В.А.// Собственность и рынок-2017.- №3- с.11
3. Расулов Акбар Намозович. (2020). Инвестиционная привлекательность предприятия: сущность, необходимость и вопросы диагностики. *Интернаука*, 3(149), 46-49.
4. Nazirov Halililokhon Hamidillokhonovich, Ismayilov Akmal Ziyadillayevich, & Rasulov Akbar Nomozovich. (2020). The impact of economic factors on the family crisis. *Евразийский союз ученых*, 6(75), 64-65.
5. Lutfillo Karamatilloevich Akhatov, Akbar Nomozovich Rasulov, Oybek Kakhramonovich Mirzorakhimov, Mirzokhid Latipovich Sharipov, & Farkhodjon Anvarjon-ugli Ibrokhimov. (2020). The outlooks of religious and sufism in teaching of Abdurakhman Jami. *JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS*, 7(17), 112116.
6. Utamuradov, A., Khojiev, T., Isanova, G., & Khaytmetov, R. (2020). The Prospects of a New Template of the Modernization Uzbekistan. *Jour of of Adv Research in Dynamical & Control Systems*, 2(12), 2670-2676
7. Khaytmetov, R., Madalimov, T., & Akhatov, L. (2020). The Problem of Human Psychological Crises in the Views of Emil Durkheim. *Наука, образование и культура*, 6(50), 50-57.
8. Н.Ф.Сивцова Прогнозные оценки коммерческих рисков промышленных предприятий. (2006) Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса. С. 79-81.
9. Грабовой П.Г. и др. Риски в современном бизнесе. М.,1994.
10. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций. М., 2003.
11. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. М., 1999.

YURTIMIZ ME'MORCHILIK SAN'ATINING E'TIBORLI SAHIFALARI**J.S.Abdullaev, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Millat madaniyatining muhim komponenti bo'lgan shaharsozlikning sivilizasion mohiyati haqida so'z yuritilganda, o'zbek tilidagi "madaniyat" tushunchasi o'z etimologiyasi nuqtai nazaridan arab tilidagi "madinat" – shahar iborasidan o'zlashtirilgan bo'lib, o'zbek leksikasida "shaharliklar" hulqi yoki darajasi ma'nosini anglatadi. Tarixiy manbalarda tariflanishicha, o'z davrida yurtimiz kadimiy markazlaridan bo'lgan Baktريا "Strabon va Yustinlar koldirgan ma'lumotlarga karaganda, 1000 shaxar makoni" sifatida mashxur bo'lgan. Shahar tarixidagi me'moriy inshootlarida barcha davrlari me'moriy uslublarining uzviylikdagi panoramasini namoyon eta olmas ekan, mazkur xududdagi hukm surgan me'moriy uslublar to'liq saqlanmaganlik jihatidan mukammallikdan yiroq bo'ladi.

Kalit so'zlar: Millat madaniyatining muhim komponenti, shaharsozlikning sivilizasion mohiyati, shaharsozlik tarixini moziydan boshlaydigan shahar, me'morchiligi yuksalishi jarayonlari uzviyligi, real ob'ektlari stilistikasi, me'morchilikdagi kadriyati yuksakligiga kafolat, "guvala-karkasli", ya'ni "sinchkorlik" loyihalash.

Аннотация. Говоря о цивилизационном значении градостроительства, являющейся, важной составляющей культуры народа, понятие «культура», то есть, маданият в узбекском языке происходит от арабского лексикона «мадинат» - город. С точки зрения его этимологии. в узбекском - это слово означает уровень культуры, то есть - характеристику горожанина. Согласно историческим источникам, Бактрия, бывшая одним из древних центров цивилизации нашей страны, славилась как урочище 1000 городов, по сведениям, сообщаемым античными авторами Страбоном и Юстином». Поскольку, в градостроительстве в Среднеазиатском междуречье, сохранившиеся из далекого прошлого архитектурные сооружения, не в силах показать целостную панораму архитектурных стилей всего периода развития архитектурного строительства. Сохранившиеся объекты периода античности и раннего средневековья представляют собой развалин дворцов и крепостей. По этой причине, с точки зрения полноты показа архитектурные стили далеки от совершенства, из-за неполноты их сохранности.

Ключевые слова: Бактрия, один из древних центров цивилизации, урочище 1000 городов, античными авторы, Страбон и Юстин. градостроительство в Среднеазиатском междуречье, сохранившиеся из далекого прошлого, архитектурные сооружения, целостную панораму архитектурных стилей, всех периодов развития архитектурного строительства, объекты периода античности и раннего средневековья, развалин дворцов и крепостей.

Abstract. Speaking about the civilizational significance of urban planning, which is an important component of the culture of the people, the concept of "culture", that is, madaniyat in the Uzbek language comes from the Arabic lexicon "madinat" - city. From the point of view of its etymology. in Uzbek, this word means the level of culture, that is, the characteristics of a city dweller. According to historical sources, Bactria, which was one of the ancient centers of civilization in our country, was famous as a tract of 1000 cities, according to information reported by the ancient authors Strabo and Justin. " Because, in urban planning in the Central Asian interfluvium, architectural structures preserved from the distant past are unable to show a complete panorama of architectural styles throughout the period of development of architectural construction. The surviving objects from the period of antiquity and the early Middle Ages represent the ruins of palaces and fortresses.

Key words: Bactria, one of the ancient centers of civilization, the tract of 1000 cities, ancient authors, Strabo and Justin. urban planning in the Central Asian interfluvium, preserved from the distant past, architectural structures, a complete panorama of architectural styles, all periods of development of architectural construction, objects from the period of antiquity and the early Middle

Ages, ruins of palaces and fortresses, from the point of view of completeness of display of architectural styles are far from perfect.

Ma'lumki, san'atshunoslikda millat madaniyati yuksalishi darajasini belgilaydigan va muhim komponenti hisoblanadigan shaharsozligi tarixi, avvalo undagi saqlanib kelayotgan me'moriy obida va inshootlari, qolaversa turli arxeologik artefaktlar yoki yozma manbalar asosida tamadduni moziydan ekanligi haqida xulosa qilinadi. Ammo, tamadduni moziydan hisoblanadigan shahar o'z tarixidagi me'moriy inshootlarida barcha davrlari real ob'ektlari me'moriy uslublarining uzviylikdagi panoramasini namoyon eta olmas ekan, mazkur hududdagi hukm surgan me'moriy uslublar to'liq saqlanmaganlik jihatidan shaharsozligi tarixi mukammallikdan yiroq bo'ladi.

Yurtimiz me'morchiligida asrlar mobaynida yuzaga kelgan shaharsozligi an'analarning barqaror rivoji darajasi - hozirgi kun nuqtai nazaridan yutuq va muammolari hamda madaniy-ma'naviy yuksalishining ijtimoiy fenomen sifatleri tadqiq etish san'atshunoslikda dolzarblik kasb etmoqda. O'zbekiston me'morchiligida asrlar mobaynida yuzaga kelgan shaharsozlik an'analari yuksalishi barqarorligi, real ob'ektlar misolida taraqqiyoti uzviyligini shakllantirishdagi muammolarini bartaraf etish, turistik jozibadorligini oshirish yo'lidagi restavrasion faoliyat aktualashtirish, me'morchiligimiz yuksalishining shaharsozlikdagi ijtimoiy fenomen sifatleri hamda mamlakatimiz madaniy-ma'naviy ahamiyati jihatlari tahlilini o'z ichiga oladi. Ma'lumki, shaharsozlik tarixini moziydan boshlaydigan har qanday shahar, o'z me'morchiligi yuksalishi jarayonlari uzviyligini, real ob'ektlari stilistikasi misolida namoyon eta olsagina, me'morchilikdagi qadriyati yuksakligiga kafolat bo'ladi. Misol tariqasida, shaharsozligi tarixidagi qadriyati ulug', moziylikka dahldor, turli davrlar arxitekturaviy uslublarining uzviylikdagi panoramasini namoyon etib kelayotgan Afina, Rim, Venesiya yoki ko'pchilikka ma'lum bo'lgan Misr, Stanbul /Konstantinopol/, Bag'dod shaharlari singari. Darhaqiqat, tarixini moziydan xisoblaydigan har qanday zamonaviy shahar o'zining sivilizasion yuksalishi mobaynidagi binokorligi uslublari uzviyligini real me'moriy ob'ektlar misolida namoyon eta olsagina, shaharsozlik san'ati tarixidagi qadriyati yuksaklik maqomini kasb etadi. Chunki, arxitekturada: "stil – bu davr". Shu ma'noda, ulardan farqliroq, urbanistikasi tarixini moziydan boshlaydigan yurtimiz shaharsozligi, o'zining asrlar mobaynida me'morchiligi barqaror rivojlanishi uzviyligini, saqlanib qolgan antik va ilk o'rta asrlarga doir real ob'ektlar stilistikasi misolida namoyish etishdan ojiz. Shu bois, yurtimiz shaharsozligida ham, asos solinganidan boshlab madaniy yuksalishi bosqichlarini asosli, saqlanib kelayotgan real ob'ektlar - me'morchilik uslublari misolida tadqiq etish, san'atshunoslikda aktuallik kasb etmoqda.

Chunki, yurtimiz tarixidagi antik davr va ilk o'rta asrlardan saqlanib kelayotgan emirilgan qal'alar hamda o'rta asrlar islom me'morchiligi buyodkorligi yodgorliklari oralig'ida me'moriy uslublarni namoyon etadigan birorta inshoot mavjud emas. Ular oralarida X-XII asrdan ortiq bo'shliq mavjud.

Maqolada, tarixi XXII asrga teng bo'lgan, Toshkent shaharsozligining bunyodkorlikdagi me'morchilik san'ati e'tiborli sahifalari uzviyligini real ob'ektlari stilistikasi misolida yahlit panoramasiga oydinlik kiritish xaqida so'z boradi. Hamda ularning saqlanishini kafolatlash nuqtai nazaridan ob'ektlarda restavrasion yoki funksional rekonstruktsion amaliyotni jadallashtirishga doir muloxazalar bildirilmokda. Aytilganlarni amalga oshirishda muhim bo'lgan Konstitusiyaning bu boradagi nizomlariga muvofiq: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan Madaniyat yodgorliklarini muhofaza qilish, ta'mirlash va ulardan foydalanish, shuningdek me'moriy yodgorliklar hududini zonalashtirish bo'yicha qonunlarni qat'iy belgilab beruvchi 30.08.2001 yildagi 269-P sonli "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish haqida"gi qarori, shuningdek 353-P sonli 04.04.2002 yilda tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi shaharsozlik kodeksi" madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, ta'mirlash va ulardan foydalanish, shuningdek me'moriy yodgorliklar hududini zonalashtirish ishlarini jadallashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu bois shaharsozligimiz tarixidagi me'morchilik san'ati e'tiborli sahifalarini real ob'ektlar misolida, uzviylikdagi panoramasini shakllantirishga oid izlanishlarni O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i

xududining antik davri arxeologiyasiga taalluqli ilmiy tadqiqotlardan boshlash o'rinli ko'rindi. Izlanishlar jarayonida quyidagicha xulosa qilindi. Birinchidan:

– shahrimizning “Eski shahar” ob'ektlari, o'zining bunyodkorlikdagi texnologik jihatlari va ko'chalari topografik strukturasi jihatidan olimlar - V.Bulatova va L.Mankovskayalar “Памятники зодчества Ташкента” monografiyalarida ta'kidlashlaricha: “Toshkent memorchiligi yodgorliklari tadqiqot ob'ekti sifatida, hech bir asossiz ravishda e'tibordan chetda bo'lgan, va ularga ikkinchi darajali yodgorliklar qatorida qaralgan. Mazkur yodgorliklarning tarixiy va tarixiy-me'moriy ahamiyati beqiyos”;

– mazkur yodgorliklar, o'zining bunyodkorlikdagi texnologik jihatlari bois, arxeolog olimlar – V.L.Vyatkin, V.A.Shishkin hamda san'atshunos olimlar - G.A.Pugachenkova va L.I.Rempel monografik tadqiqotlaridagiga binoan, axoli xonadonlari bunyodkorligida, ibtidosi antik davrdan boshlangan – guvala-karkasli turar-joy va jamoat binolari” kurilish texnologiyasi amalda bo'lgan. Va ko'chalari tizimi topografik strukturasi, V.A.Shishkin va ayniqsa, A.Ziyaev iborasi bilan aytganda, Toshkent shaharsozligida “ko'chalari trassirovkasi”ga ham antik davr mobaynida asos solingan;

– va yana, “guvala-karkasli”, ya'ni “sinchkorlik” loyihalash tizimi Buyuk Iskandar tomonidan, 2300 yil muqaddam Aleksandriya Esxatani bunyod etilishida tatbiq etilganligi esa, antik davr millatimiz bunyodkorligi tarixi zarvaraqlarini yanada jozibador qilib ko'rsatadi.

Demak, “sinchkorlik” qurilish texnologiyasi, yurtimiz shaharsozligi sivilizasion jarayonlari ibtidosidan boshlanib, yaqin-yaqinga qadar bunyodkorlik amaliyotida saqlanib kelgan beqiyos milliy kadriyat. Bu haqida olimlar – G.A.Pugachenkova va L.I.Rempel monografik tadqiqotlarida ta'kidlashlaricha – “paxsa va sinchkor devor”: “...ushbu ikki yo'nalish O'zbekiston arxitekturasini rivoji mobaynida, asrlar osha paralel tarzda, xalk ustalari bunyodkorlik an'analari vositasida bizgacha etib kelgan meros”. Shuni ta'kidlash lozimki, Toshkentning Eski shahar xalq me'morchiligi va aholisi xonadonlarning shaharsozlikdagi me'moriy qadriyati, faqatgina sinchkorlik tizimi injenerlik fazilatlaridagina emas, balki, turistlar ko'z o'ngida ko'chalarning turli rakurslarda namoyon bo'lishida, mahallalarning irrigasion tizimi – har xonadondan oqib o'tayotgan ariq, anxor va xovuzlarning mahalla honadonlari va guzarlarga - savdo rastalari va masjid va madrasalarga salqinlik berishidagi ruxiy tarovat kasb etishida namoyon bo'ladi. Toshkent shaharsozligining ilk bosqichlaridan bo'lgan va tarixiy markazlaridan hisoblanadigan “Shaxriston” va “Hazrati Imom” dahalarida saqlanib qolayotgan aholi honadonlari va ayniqsa ko'chalari trassirovkasi jihatidan juda bo'lmaganida ilk o'rta asrlarda asos solingan. Kamida, ilk o'rta asrlar davr mobaynida asos solingan “Eski shaxar” hududi, o'zida maxalla strukturasi mujassam etganligi nuqtai nazaridan shahrimiz me'morchiligi barqaror rivojlanishi uzviyligi zanjirining boshlang'ich bo'g'ini va tayanch nuqtasi.

Tabiiy tarzda maxalla strukturasi o'zida mujassam etib kelayotgan xudud ob'ektlarida ob'ektlarda restavrasion yoki funksional rekonstruktsion amaliyotni nafaqat jadallashtirish, balki XIX asr oxirlari XX asr boshlaridagi – “Eski shaxar” xolatini tiklash maqsadi ustuvorlik qilmog'i lozim. Ularni saqlanishi, restavrasisi va funksional rekonstruktsiyasi shaharsozligimiz tarixidagi me'moriy uslublar xilma-xilligidagi afzallik va salbiy jihatlari tahlil etishni o'z ichiga oladi. Mustaqillik yillarida poytaxtimiz shaharsozligi o'zining me'morchiligi sohasidagi ko'tarinkiligi bois, yangi bosqichiga ko'tarildi. Sobiq ittifoq davrida “provinsial poytaxt” maqomida bo'lgan Toshkent to'liq va haqiqiy ma'noda poytaxt maqomni kasb eta boshladi. O'zining 2200 yilligini nishonlagan Toshkent me'morchiligining asrlar mobaynidagi yuksalishi jarayonlari uzviyligini, real ob'ektlari stilistikasi misolida namoyon etish kun tartibidan joy oldi. Ayniqsa yurtimizda Davlat miqyosida turizmni jadallashtirish siyosati nuqtai nazaridan shaharlar tarixiy hududlarida restavrasion yoki funksional rekonstruktsion ishlarni amalga oshirish va turizm nuqtai nazaridan jozibador tarixiy hududlar va inshootlarni qayta tiklash aktuallik kasb etmoqda: O'zbekistonda mahobatli yodgorlik-binolardan foydalanish yaqin vaqtlargacha asosan muzey xarakteriga ega edi. Oxirgi

Shu bilan bir qatorda, o'z davriga taalluqli yoki ma'lum bir davr mobaynida shakllangan ansamblga xoslik kasb etgan, yaxlit ko'rinishda bo'lishi ham alohida ahamiyatga molikdir. Asrlar mobaynida yaratilgan va hozirga qadar saqlanib qolgan me'moriy meros, boshqacha aytganda obida yoki yodgorlik, shubhasiz restavrasion, ayrim hollarda funksional rekonstruktsion jarayonlarni talab etadi.

Shaharlar tarixiy hududlarida restavrasion yoki funksional rekonstrukcion amaliyotni amalga oshirish murakkab va mas'uliyatli vazifalardandir. Rekonstruksiya va restavrasiya ishlarida:

- binolardagi me'moriy-kompozision echimni o'ziga xosligi;
- tarixiy shakl va silueti ifodaliligini saqlab qolish;
- yon atrof inshootlar bilan o'zaro uyg'unligi – ansamblga keltirilishi talab etiladi.

Shuningdek, restavrasiya qilinadigan ob'ektlarning hozirgi kun talablariga moslashtirilgan funksional jihatlari va konstrukcion talablari nuqtai nazaridan amalga oshirilishi binolarning yana ko'p yillar mobaynidagi saqlanishini kafolatlaydi. Yuqorida ta'kidlab o'tilgandek shaharsozlikda "rekonstruksiya"ning maqsadi shaharlar me'morchiligi tarixiy davrlari mobaynida bunyod etilgan ahamiyatli ob'ektlarni zamon talablariga moslashtirish xamda "restavrasiya" vositasida shaharga asos solinganidan boshlab madaniy yuksalishi bosqichlarini asosli, real ob'ektlar misolida uzviyligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История народов Узбекистана том 2 Т.:Изд.АН Узб. с. 351.
2. Пугаченкова Г., Ремпель Л. "История искусств Узбекистана". М.:Искусство. 1965. Стр.39;45.
3. Булатова В., Маньковская Л. Памятники зодчества Ташкента. Т.:Изд. лит. и искусства, 1983. – 144 с. 43 стр.
4. Шишкин А.В. Варахша. М.: Изд. А.Н.СССР. 1963 г. с. 103.
5. Салимов О. Ўзбекистон архитектура ёдгорликларини сақлаш ва улардан фойдаланиш. М.:Наврўз. 2020 6;36. бетлар.
6. Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства. М.:Изобразительное искусство. с. 216.

UDC 725

FOREIGN EXPERIENCES OF DESIGN AND CONSTRUCTION OF ENERGY EFFICIENT BUILDINGS

G.Mirazimova, senior teacher, Jizzakh Polytechnic Institute, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada energiya resurslarining etishmasligi insoniyatni energiya tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqishga undadi. Prezidentimiz tashabbusi bilan bino va inshootlarning energiya samaradorligini oshirish dasturlari ishlab chiqildi va energiya tejamkor binoning birinchi loyihasi amalga oshirilganidan buyon ushbu texnologiyalar ishlab chiqildi va bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar zamonaviy texnologiyalar asosida binolarni barpo etish imkonini bermogda. kam energiya sarfi bilan umumiy energiya tizimini energiya bilan ta'minlash. beradi va bundan tashqari, mamlakatimiz serquyosh mamlakat bo'lgani uchun biz bu jarayonlarni batafsil tajribada o'tkazmoqdamiz.

Kalit so'zlar: Energiya tejamkorligi, binolarni loyihalash va qurish, xorijiy tajribalar, zamonaviy texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье нехватка энергетических ресурсов побудила человечество развивать энергосберегающие технологии. По инициативе Президента разработаны программы повышения энергоэффективности зданий и сооружений, а с момента реализации первого проекта энергоэффективного здания эти технологии получили развитие, и теперь современные технологии позволяют создавать здания, поставлять энергию в общую энергосистему с низким энергопотреблением. дает, и кроме того, поскольку наша страна солнечная страна, мы детально экспериментируем с этими процессами.

Ключевые слова: Энергоэффективность, проектирование и строительство зданий, зарубежный опыт, современные технологии.

Abstract. In this article, the lack of energy resources has encouraged mankind to develop energy-saving technologies. With the initiative of the President, programs for improving the energy efficiency of buildings and structures have been developed, and since the realization of the first project of an energy-efficient building, these technologies have been developed, and now modern technologies allow creating buildings that supply energy to the general energy system with low energy consumption. gives, and in addition, since our country is a sunny country, we are experimenting with these processes in detail.

Keywords. Energy efficient, design and construction of buildings, foreign experiences, modern technologies.

Introduction. The President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, in the framework of the development strategy for 2022-2026, through the active introduction of "Green Economy" technologies in all sectors, to increase the energy efficiency of the economy by 20% by 2026 and reduce the amount of harmful gases released into the air by 20% measures are taken, and in order to achieve these indicators, the following projects should be submitted to the Cabinet of Ministers, the Ministry of Energy (A. Sultanov), the Ministry of Construction (B. Zakirov) until March 1, 2022 - to expand and support the use of renewable energy sources - support and programs for improving the energy efficiency of social, commercial and administrative-household buildings and structures have been developed, and the use of energy-saving and renewable sources is rapidly developing in our country.

Figure 1. The first high-rise energy-efficient building (Manchester, USA, 1972) is a high-rise residential project in the Nikulino-2 microdistrict, aimed at solving the problem of energy conservation in the Moscow city economy. 1. Energy conservation policy of the 21st century is based on the application of architectural solutions and technologies using renewable non-conventional energy sources. 2. The building is a whole energy system, all its elements - barrier constructions, heating systems, ventilation and condensing systems are interconnected, so the project appears as a simple sum of a number of energy-saving solutions, but it is good for the purpose of saving energy while simultaneously improving the quality of the microclimate. should be the result of selecting responsive, technical solutions using scientific methods. An example of the use of wind energy in a residential building is the Strata residential building in London. Its height is 147 meters. 3 turbines are installed in the upper part of the building. Each turbine has five blades instead of three, which reduces noise and vibration. Of course, turbines cannot provide the building with the required energy, but in combination with other energy-saving systems, such a solution can reduce energy consumption by 10%. The northern facade is open to the direction of the wind, which makes it possible to use natural ventilation. Such a location and plan, together with microclimate management using an intelligent system, saves up to 45% of energy. If solar energy is not enough, biodiesel can be used. In theory, a tall building should generate more energy than it consumes throughout the year - the excess

energy is fed into the city's energy system and gradually compensates for the amount of carbon dioxide released during construction.

Literature analysis and methodology. As a result of the global energy crisis in 1971, energy-efficient housing appeared as a new type of construction. This was a response to the criticism of experts of the UN International Energy Conference (MIREK), who pointed out that residential buildings have huge reserves of increasing thermal efficiency, but their thermal regime formation characteristics have not been fully studied. In the period until the end of the 20th century, the main issue in the construction of buildings is the study of energy economy measures. In the early 1990s, there was a transition from the goal of only energy economy to the goal of creating a comfortable microclimate in residential buildings by perfecting and using energy-efficient architectural and planning solutions, innovative building materials and energy-efficient systems. In the 21st century, "energy efficiency" refers to the use of alternative energy sources with the main goal of reducing environmental emissions. Modern energy-efficient residential buildings can be divided into 3 groups: passive, zero, active (active).

1. Passive houses are houses that use a minimum amount of energy, even during the heating period.

2. Active homes are homes that produce more energy than they consume. Connected to external sources, but not as a consumer, but as a source of energy.

The construction of energy-efficient buildings in different parts of the world began after the world energy crisis of 1974. At the same time, the first high-rise energy-efficient project began to be built earlier, in 1972, in Manchester, America. The building has seven floors and a two-level garage. Energy costs for ventilation (ventilation) of the building are compensated by reducing the intake of outside air. This is achieved by using a rational planning solution. Also, heat recuperators were used in the project, which allow to reduce energy consumption for air cooling and heating by 65-80%. According to the change in the level of natural illumination, the control of light intensity, and the control system of artificial lighting allows to realize the economy of electricity.

Results and discussion. The building that holds the record for energy efficiency is located in Germany. The building is equipped with both solar collectors on the facade and air turbines. The unusual construction of the walls allows maximum effective use of the energy of air masses. They are also at the top of the building. The total area of solar batteries is more than 1600 square meters per facade. The total capacity of photoelectric panels is about 310,000 kW. Refrigerant circulation channels partially provide optimal cooling (they pierce the building). "Partially" - because the windows in the southern part of the building contribute to cooling - they are double-glazed and have inter-glass ventilation. In addition, blinds are installed on the windows, the position of their slats changes automatically according to the movement of the Sun in the sky.

Conclusion: foreign experiences of designing and building energy-efficient buildings, and finally - solar heating of the building reduces individual construction materials. The "prose of life" prevented the achievement of the threshold level of project perfection: the representatives of the local electricity networks did not allow the owner of the building to connect electricity through the public network. This stumbling block was discovered as the project progressed. Mainly because of this, architects have not been able to achieve the goal of creating a "zero" carbon-neutral building. Architecture and energy-efficient technologies represent a single system. Now, engineering systems, such as solar panels and wind turbines, give shape to the building, as well as an architectural solution from the level of urban planning to the architectural-aesthetic device of the building.

REFERENCES:

1. Gulbaor, M., & Alisherbek, N. (2022). The history of urban planning of the city of khiva. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 237-240.
2. Жонузаков, А. Э., & Миразимова, Г. У. (2020). Городские парки и некоторые вопросы ландшафтно-экологического аспекта. *Academy*, (11 (62)), 78-81.
3. Mirazimova, G. U. (2021). Selection of composition and study of physical and mechanical properties of raw materials for the production of ceramic bricks and tiles based on industrial waste.
4. Миразимова, Г. У. (2021). Преимущество строительства железобетонных и монолитных зданий. *Science and Education*, 2(5), 155-166.

5. Zhonuzakov, A. E., & Mirazimova, G. U. (2020). City parks and some questions of the landscape-ecological aspect.

6. Oktamovna, M. G. (2022). Selection of Structure and Production of Physical-Mechanical Properties for the Production of Ceramic Bricks and Parade Tiles on The Basis of Giltuprok and Industrial Waste. *European Journal Of Business Startups And Open Society*, 2(1), 30-34.

UO'K 635.91:712.3(075.8)

INTERYER DIZAYNIDA MANZARALI O'SIMLIKlardan FOYDALANISH TEXNIKASI VA TAMOYILLARI

E.N.Kuldashev, o'qituvchi, Jizzax Politehnika Instituti Jizzax

Annotatsiya. Hozirgi kunda keng qamrovli umumdunyo shaharlashuv jarayoni munosabati bilan turli xonalar interyerlarini shakllantirishda o'simliklardan foydalanish an'anasi insonlarning tabiatga yaqin bo'lish ishtiyoqiga asoslanmoqda. O'simliklar yordamida, arxitektor va dizaynerlar loyihadagi kichik ichki kamchiliklarini niqob sifatida ishlatishni xush ko'rishadi. Manzarali ekinlar muammoli maydon e'tiborini chalg'itadi. Devorlar ustida jips yam-yashil ko'kalamzor qamrab oladi. Interyerda bezaklar muvaffaqiyatsiz chiqqan joylarini o'simliklar yordamida bezash uchun eng ajoyib usuldir. Bo'sh devor yoki katta stol e'tiborni tortmasligi uchun gullarni joylashtirish kerak.

Kalit so'zlar: Fito dizayn, flora dizayn, fitonsid, mox, torf, qishki bog', oranjariyalar, yopiq ko'kalamzorlashtirish, osma savatlar, fikus.

Аннотация. В наши дни, в связи со всеобъемлющим глобальным процессом урбанизации, традиция использования растений при формировании интерьеров различных помещений основана на стремлении людей быть ближе к природе. С помощью растений архитекторы и дизайнеры любят маскировать мелкие внутренние недостатки проекта. Ландшафтные культуры отвлекают внимание от проблемного участка. Гипс на стенах покрыт зеленью. В интерьере лучше всего украсить неудачные места декора с помощью растений. Цветы следует размещать так, чтобы пустая стена или большой стол не привлекали внимание.

Ключевые слова: Фитодизайн, дизайн флоры, фитонциды, мох, торф, зимние сады, оранжереи, озеленение помещений, подвесные корзины, фикусы.

Abstract. Nowadays, in connection with the comprehensive global urbanization process, the tradition of using plants in the formation of interiors of various rooms is based on the desire of people to be close to nature. With the help of plants, architects and designers like to mask small internal flaws in the project. Landscape crops distract attention from the problem area. Gypsum on the walls is covered with greenery. In the interior, it is the best way to decorate the failed places of decoration with the help of plants. Flowers should be placed so that an empty wall or a large table does not attract attention.

Keywords: Phyto design, flora design, phytoncide, moss, peat, conservatory, orangeries, indoor landscaping, hanging baskets, ficus.

Kirish. Bugungi kunda dunyoning ilg'or mamlakatlari aholisida zamonaviy bino va inshootlarning qurilishiga bo'lgan ehtiyoji tobora ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida landshaft hududlarining keskin qisqarishiga, ochiq va yopiq muhitlarda ham o'simliklardan unumli va innovatsion foydalanish ehtiyoji yuzaga kelmoqda.

Shunga ko'ra, tabiiy landshaft hududlarining, ya'ni o'simliklar dunyosining kamayishi evaziga bino va inshootlar muhitlarini landshaft tashkillashtirish amaliyoti ekologik ustuvor va iqtisodiy samarador yo'nalish sifatida faol rivojlanmoqda.

O'zbekistonda ovqatlanish binolari san'atini interyerlarda qo'llashning innovatsion uslublarini va uni zamonaviy maqsadlarda ya'ni innovatsion qo'llanish tamoyillarini ishlab chiqishda ilmiy-nazariy manbalarni o'rgangan holda samarali usullarini izlab topishdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi ovqatlanish binolari interyerlarida o'simliklardan unumli hamda innovatsion foydalanish yo'llarini xorijiy tajribalar, maxsus adabiyotlar, internet saytlari orqali o'rganish va umumlashtirish asosida O'zbekiston sharoitida qo'llash tamoyillarini ishlab chiqishdan iborat.

Ilmiy uslub. Tadqiqotda statistik, qiyosiy, internet va arxiv materiallari, floristikani interyerda tashkillashtirish, interyer rejalari, xorijiy tajribalarni o'rganib vatanimiz tajribalarida foydalanish, ularni grafo-analitik usulda tadqiq qilish kabi tadqiqot usullari qo'llanilgan. Inson hayoti doimo tabiat bilan uzviy bog'liqlik, u o'simliklar hayoti bilan ham bog'liqdir. [1-27]

Stol atrofida o'tirgan, ovqatlanayotgan yoki suhbatlashayotgan odamlarga xalaqit bermay, ularning ko'rish nuqtalarini berkitmay, toza va parvarish qilingan gul yoki o'simlik atrofida o'tirganlar ishtahasi va kayfiyati albatta ko'tariladi. Bunday o'simliklarga turli-tuman senpoliya, peperomiya, maydabargli plyuts, mitti siklamen, krokus, begoniyu va boshqa o'simliklar.

Ilmiy natija. Respublikamizda keng jamoatchilikning foydalanishiga mo'ljallangan jamoat binolari interyerida manzarali o'simliklardan innovatsion foydalanish bo'yicha ommaviy adabiyotlarning kam bo'lishiga qaramasdan, bu sohadagi ta'lim tizimi va ilmiy ishlarni bajarishga mo'ljallangan adabiyotlar sonini kam deb bo'lmaydi. Ular darslik, o'quv qo'llanmalar va uslubiy ko'rsatmalar tarzida nashr etilgan. Xususan, H. Buriev, A. Abduraxmonov, A. Jononbekova, A. G. Kiyatkin va bir qancha olimlarning kitoblarini keltirish mumkin.

Chet tilida nashr etilgan kitoblardan L. Salliven, F.L. Rayt, Devid Orr, N. Foster, V. Kallebo, Yu. Lebedeva, V. Nefedova, E. Zabelinoy, V. Ranneva, A.V. Grachevoy, I.L. Zuevoy, N.Y. Krjanovskoy, M.L. Nekrasovoy kabi bir qancha olimlarning kitoblarini ko'rsatish mumkin.

Yopiq fiziologik xususiyatlari ko'p tadqiqotlar inson hayot sharoitini yaxshilay oladigan o'simliklar haqida: Drabkin, Tokin, Rodina, Komarova, Koverga, Laxno, Delova, Grodzinskiy, Nikolaevskiy, Sibulya, Fershalova va hokazo olimlar metodologik tadqiqot olib borganlar.

Munozara: Asta-sekin, oranjereyalar burjuylar uylarini ham bezay boshlaydi: baron Ernuf 1862 yilda "Bugungi kunda oranjereya har qanday kichik bog'ning zaruriy qo'shimchasiga aylangan", deb yozadi [1].

Ayni paytda Fransiyada oranjereya-mehmonxonalar yaratish keng modaga aylanib ulguradi va bunga Emil Zolyaning "Topilma" (1871) romanida tasvirlangan oranjereya misol bo'ladi [2].

XVII-asr manbalarida Rossiya Kreml bog'laridagi "Oranjereya palatalari" haqida birinchi eslatmalar mavjud. Bunday palatalarda yozda toza havoga chiqariladigan issiqsevar o'simliklar o'stirilgan va qishda ular koshinli naqshinkor pechkalar bilan isitilgan.

XVIII asrning boshlarida, Sankt-Peterburg Pyotr I tomonidan barpo etilganidan so'ng, ikkita oranjereya qurish to'g'risida farmon chiqariladi. Birinchi oranjereyaga 1704 yilda Yozgi bog' bilan birga asos solingan bo'lsa, ikkinchisi birozdan keyin Farmatsevtika bog'i (Imperator Botanika bog'i) tashkil qilingan. Bugungi kunda sobiq Farmatsevtika bog'i V.L. Komarov nomidagi Botanika institutiga tegishli. va uning hududidagi oranjereyalar maydoni 1 gektarni tashkil etadi. Institut kolleksiyasida 7,5 mingdan ortiq turli xil o'simliklar mavjud.

Deyarli bir vaqtning o'zida (1706), Farmatsevtika bog'i Moskvada hozirgi M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universitetining Botanika bog'i ham tashkil etilgan. Dastlab, u dorivor o'tlarni yetishtirish uchun mo'ljallangan va bugungi kunda u Moskvaning yetakchi botanika muassasalaridan biri hisoblanadi. Uning hududida to'rtta: palmali, suvli, subtropik va kolleksiyali oranjereya mavjud. Ularning ikkitasi rekonstruksiya qilinmoqda, qolgan ikkitasida ko'plab kolleksionerlar, olimlar, tadqiqotchilar va oddiy mehmonlarni qiziqtiradigan o'simlik ekspozitsiyalari mavjud.

XVIII asrning ikkinchi yarmida oranjereyalar saroylar va usadba (xususiylar qo'rg'on)larda qurila boshlandi. Ba'zi bir oranjereyalar zodagonlar turar joyining davomi bo'lgan bo'lsa, boshqalari esa alohida inshoot sifatida shaffof tom bilan yopilgan. Saritsino, Poreche, Arxangelskoe, Kuskovo, Moskvadagi A.P. Demidova, A.K. Gorumki shahridagi Razumovskiy bog'laridagi oranjereyalar eng mashhur usadba-oranjereyalar hisoblanadi.

Aristokrat aslzodalar va birinchi galda monarxlar o'zlari uchun nafaqat issiqxonalar qurdilar, balki hashamatli qishki bog'larni ham yaratdilar. Avstriya va Fransiya qirollari saroylari qoshida birinchi qishki bog'larning bayoni saqlanib qolingan.

Hozirgi kunda *qishki bog'* flora-fitodizayn va landshaft dizayni vositalaridan foydalanib, odamlarning jamoat, ma'muriy, ishlab chiqarish va turar joy binolarida dam olishni tashkillashtirishga mo'ljallangan maxsus shakllantirilgan sun'iy muhitni o'zida mujassamlashtiradi.

Qishki bog'lar kottejlarda, ofislar, supermarketlar, kafelar, restoranlarda va boshqa muassasalarda yaratiladi.

Katta, chiroyli ovqatlanish xonasidagi o'simliklar qo'shimcha ajoyibligini ziyoda qiladi. Bu erda, kombinatsiyalar va kompozitsiyalar turlicha bo'ladi, bir burchakda turgan bitta soliterdan, bufet ustiga joylashtirilgan ampel o'simliklarning yorqin ko'rinishlaridan tashkil topgan bo'lishi mumkin.

Ovqatlanish binolarini gullar bilan bezashning uch tamoyili quyidagicha:

A. O'simliklar faqat past tanlangan bo'lishi kerak. Stolda o'tirgan odamlarni bir-biridan yashirmasliklari kerak. Shuning uchun Senpoliya, krokuslar, mitti siklamen, peperomiya, Begonia, Pilea, kichik bargli pechak yoki Florarium kabi o'simliklarga ustunlik berish o'rinli. SHu bilan birga, siz mutlaqo har qanday tarkibni tanlashingiz mumkin;

B. Yopiq o'simliklarni tanlashda ularning holatiga e'tibor berish juda muhimdir-har qanday chang, kasallangan barglari va gul parazitlari muassasa mehmonlariga yaxshi kayfiyat bermaydi. Va egalarning o'zlari noqulay holatga qo'yadi;

C. Sumbulin yoki Stephanotis sifatida-bu kuchli hidi bir davlat muassasasi o'simliklar dekor uchun sotib olish uchun emas, balki juda muhim ahamiyatga ega. Bunday o'simliklar hatto tayyor taomning hidini o'ldirishi mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, hatto juda kichik ovqatlanish hududlarini ham gullar bilan bezashingiz mumkin. Tamoyillar va uslublardan foydalanib quyidagi natijalarga erishishimiz mumkin.

O'simliklar faqat past tanlangan bo'lishi kerak. Stolda o'tirgan odamlarni bir-biridan yashirmasliklari kerak. Shuning uchun Senpoliya, krokuslar, mitti siklamen, peperomiya, Begonia, Pilea, kichik bargli pechak yoki Florarium kabi o'simliklarga ustunlik berish o'rinli. Shu bilan birga, siz mutlaqo har qanday tarkibni tanlashingiz mumkin;

Agar muassasa juda kichik bo'lsa, unda bu holda siz o'simliklarni derazalarga joylashtirishingiz yoki devorga osib qo'yishingiz kerak.

Agar ovqatlanish binosi yetarlicha keng bo'lsa, unda siz uni ko'kalamzorlashtirish bilan xavfsiz tajriba qilishingiz mumkin. Bu erda butun yashil burchaklar qurish stendlar ustida ampel o'simliklarni o'rnatish mumkin. Bundan tashqari, keng ovqatlanish muassasasida jadvallar yonida yorqin gulli tadbirlarni o'rnatishingiz mumkin.

Tirik buketlar interyerning rejali joylashtirilganlik tizimini ko'rsatadi. Miniaturaviy kashpo san'ati- tig'iz joylashgan mebellar oldida chiroyli ko'rinadi. Rangli nuqtalarni tanlash jurnal va stollar ustida ularni yanada o'sha burchakni boyitadi. Kichik ko'zalarda ekilgan gullarni zinapoyalarda qo'llash yo'li orqali uni yana ham boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beknazarova Maxbuba. O'zbekistonda gulchilikni tashkil qilishning an'anaviy va zamonaviy usullarini o'rganish va uni landshaft amaliyotida qo'llash takliflarini ishlab chiqish. Magistrlik dissertatsiyasi. 2020 y.
2. A.S. Uralov, S.N. Sadikova. Landshaft dizayni va floristika. –Samarqand, 2016.

UO'K 656.1

URGANCH SHAHAR INFRASTRUKTURASINI TRANSPORT TIZIMINI TADQIQ QILISH VA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTTIRISH

B.S.Raxmonov, prof., Urganch davlat universiteti, Urganch

S.I.Nurmuxamedov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

J.Ya.Jumaniyazov, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

R.Sh.Yuldashev, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada transport oqimi bugungi kunda dolzarb masalalaridan biriga aylanib bormoqdaligi, jumladan Respublikamiz turli viloyat va shaharlarida transport oqimi va tirbandliklarga duch kelmoqdaligini aytishimiz joizdir. Shunday ekan, mamlakatimizda bo'layotgan barcha transport oqimiga qarashli masalalarni olib o'rganadigan bo'lsak turli xil sabablarni kuzatishimiz mumkin. Urganch shahridagi gavjum chorrahalar aniqlanib transport intensivligi kunning tig'iz paytlarida o'lchandi, natijalar tahlil qilinib kerakli taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: oqim, intensivlik, kesishma, chorraha, jamoat transporti, transport infrastrukturasini, avtobus.

Аннотация. В данной статье можно сказать, что транспортный поток становится сегодня одной из актуальных проблем, в том числе, что наша Республика сталкивается с транспортным потоком и пробками в различных регионах и городах. Поэтому, если изучить все вопросы, связанные с дорожным движением в нашей стране, мы можем наблюдать различные причины. Выявлены оживленные перекрестки в городе Ургенч, измерена интенсивность дорожного движения в часы пик, проанализированы результаты и выработаны необходимые предложения и рекомендации

Ключевые слова: поток, интенсивность, перекресток, перекресток, общественный транспорт, транспортная инфраструктура, автобус.

Abstract. In this article, we can say that the traffic flow is becoming one of the urgent issues today, including that our Republic is facing traffic flow and traffic jams in various regions and cities. Therefore, if we study all the issues related to the traffic flow in our country, we can observe various reasons. Busy intersections in the city of Urganch were identified, traffic intensity was measured at peak times of the day, the results were analyzed and the necessary proposals and recommendations were developed.

Key words: flow, intensity, intersection, intersection, public transport, transport infrastructure, bus.

Kirish. Shahar transport xo'jaligi sohasining ijtimoiy va iqtisodiy taraflama yuksak ahamiyatga ega ekanligi uning eng muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Ayni paytda, shahar ko'cha-yo'l tarmoqlarida harakat miqdori shiddat bilan oshishi natijasida ko'chalarning o'tkazuvchanlik qobiliyati pasayishiga, transport vositalarining harakat tezligini pasayishiga, bir satxli chorrahalarining ko'pchiligida avtomobillarining tirbandliklarini yuzaga kelishiga olib keladi. Bunday holatlar esa transport vositalarining yonilg'i sarfini ortishiga, yo'lovchilarning vaqt yo'qotishlari kabi bir qator iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, sanitar-gigiyenik holatlarni yomonlashishiga olib kelmoqda. Transport oqimini boshqarishning ilg'or usullarini joriy etish hozirgi sharoitda eng qisqa vaqt ichida eng katta samaraga erishish va shahar ko'cha-yo'l tarmoqlari imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish imkonini beradi.

Bu borada mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “Yo'l infratuzilmasini takomillashtirish va xavfsiz harakatlanish sharoitlarini yaratish orqali yo'llarda avariya va o'lim holatlarini qisqartirish, shu jumladan harakatni boshqarish tizimini to'liq raqamlashtirish va jamoatchilikning ushbu sohadagi ishlarda keng ishtirokini ta'minlash” bo'yicha vazifalar belgilangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot ishi mavzusi bo'yicha bir qator MDH davlatlari va chet el olimlari o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida ko'plab ma'lumotlar keltirgan va muhim ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirilgan. Avtotransport harakat jadalligi, yo'lning o'tkazuvchanlik qobiliyati bo'yicha olimlaridan V.V.Silyanov, V.F.Babkov, O.V. Andreyev, V.A.Cherepanov R.V.Gorbanev, I.S.Baydjanov kabi olimlar va izlanuvchi tadqiqotchilar ilmiy ishlarida tadqiqotlar olib borishgan.

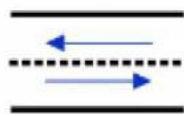
Harakat xavfsizligi, shaharlarda transportni rejalashtirish, transport o'tkazish tugunlarida xavfsiz harakatni ta'minlash chora tadbirlari borasida bir qator xorijlik hamda yurtimiz olimlar jumladan: D.N. Ilasov, A.V. Kossov, I.A. Baxirov, YE.N. Borovik, D.S. Martyaxin, A.Eshonqulov, I.S.Sodiqov, A.Sattorov, S.A.Nishonov, M.O.Qodirxonov, Sh.A.Mirxodjayev, A.R.Qodirovalarning ilmiy ishlarida tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot ishida quyidagi metodlardan foydalanish ko'zda tutilgan:

Kuzatish-shahar ko'cha-yo'llarida transport tirbandligini o'rganish va tahlil qilishda qo'llash mumkin.

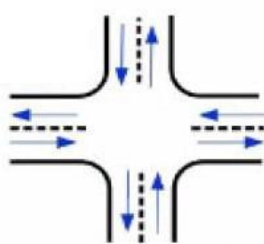
Qiyosiy tahlil — bir nechta ilmiy ma'lumotlarni taqqoslash orqali bugungi kunga qadar berilgan takliflar va amalga oshirilgan loyihalarning optimalini aniqlashdan iborat.

(1-rasm)

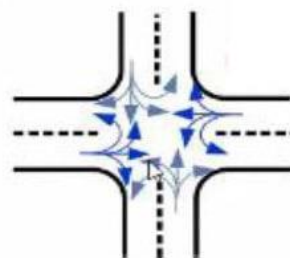
Tip 1

(2-rasm)

Tip 2

(3-rasm)

Tip 3

Natijalar. Transport oqimini o'rganish va tahlil qilishda quyidagi usuldan foydalaniladi. Ya'ni Tip 1 bu bittalik yo'l (to'g'ri va teskari yo'nalish 1-rasmda), Tip 2 bu charroha yoki uchtalik yo'l (chorrahaga kirish va chiqish 2-rasmda), Tip 3 charroha yoki uchtalik yo'l (chorrahaga kirib qayrilgan to'g'riga yurgan, chapga qayrilgan va orqaga qayrilishi 3-rasmda)lari hisoblanadi [4]

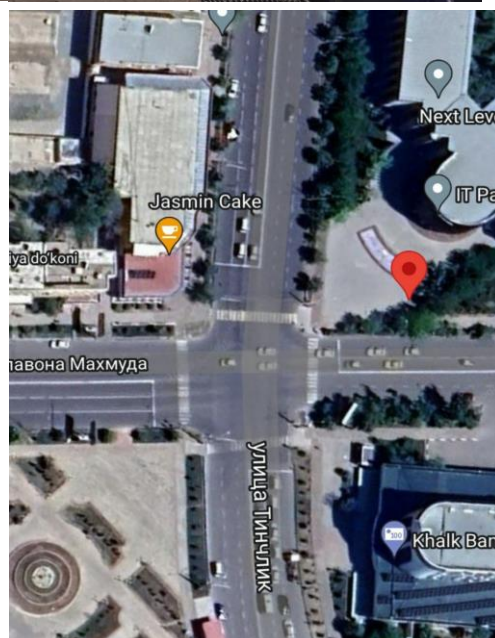
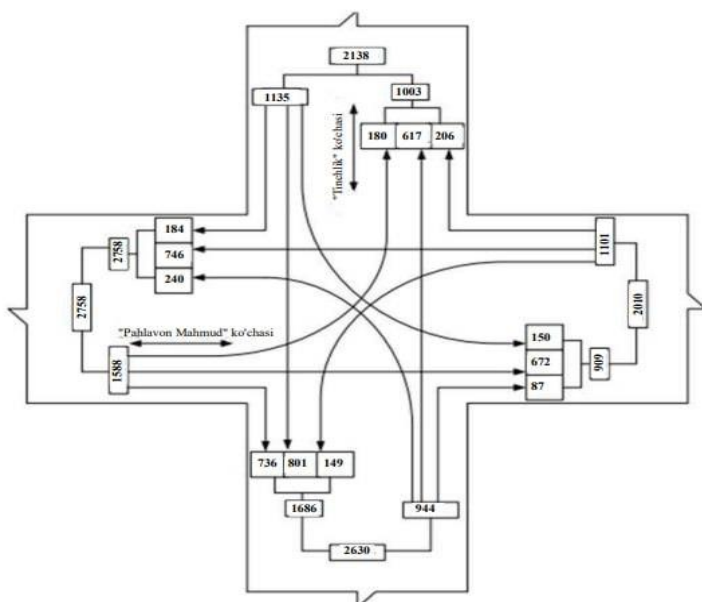
Urganch shahrida qulay transport tizimini yaratish maqsadida Universitet ishchi guruhi tashkil qilindi. Shahar hududidagi gavjum chorrahalaridan biri bo'lgan "Tinchlik" ko'cha va "Pahlavon Mahmud" ko'chalari kesishmasida kuzatuv yordamida transport intensivligini o'lchash ishlari ko'zda tutildi. Chorrahaning o'tkazuvchanligini aniqlashda haftaning ishchi kunlari va kunning tig'iz paytlarida ya'ni 8:30 dan 9:30 gacha, 12:30 dan 13:30 gacha, 17:30 dan 18:30 gacha o'lchash ishlari olib borildi. Chorrahaning o'tkazuvchanligini aniqlashda (3-rasmda) Tip 3 dan (chorrahaga kirib qayrilgan, to'g'riga yurgan, chapga va o'ngga burilgan) foydalandik. Transport vositalarini aniqlashda markalari bo'yicha guruhlariga bo'lib oldik.

Muhokama. Transport oqimini o'rganish davomida soatlarga taqsimlab alohida sanaldi, sanalgan transport vositalarini sonini jadval ko'rinishda (1-jadval) to'ldirib borildi. Chorraha yoki bittalik yo'lni adashmaslik uchun raqamlab olindi. Misol chorraha bo'ladigan bo'lsa Tip 3 misolida qarasak 16 ta yo'nalishni tashkil qiladi (1,2,...16) bunda asosan qaysi raqamdan qanaqa markali avtomobil o'tsa o'sha raqamga qo'shib boriladi. Shunda har soat alohida hisoblanadi va umumiysi chiqariladi.

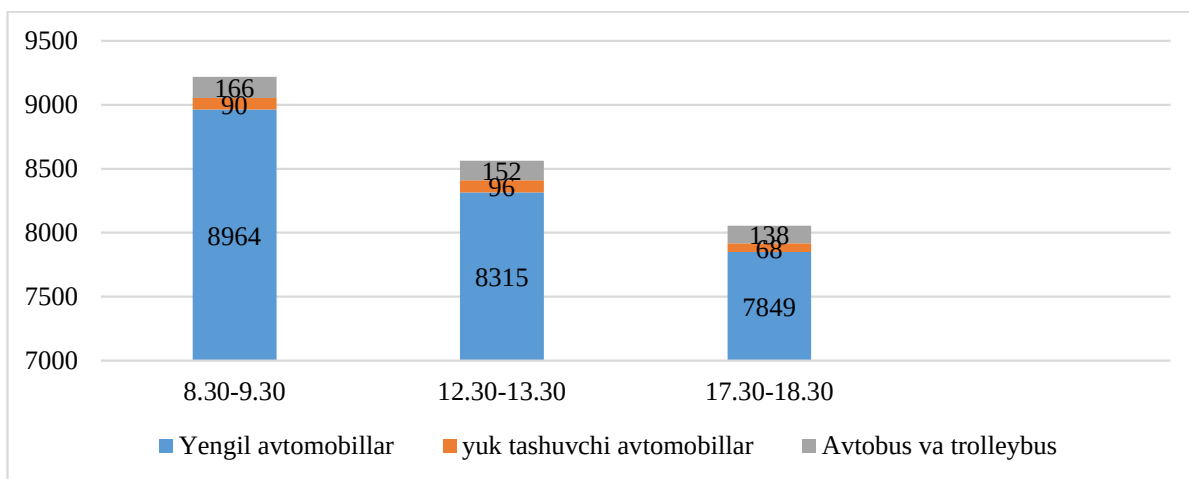
1-jadval

"Pahlavon Mahmud"- "Tinchlik" chorrahasida avtomobilning soatlik harakat intensivligi

Yo'nalish	N_{yena} avto/soat	N_{yuka} avto/soat	N_{avtb} avto/soat	N_{tv} avto/soat	N_{mot} birlik/soat
1	85	2	-	-	-
2	658	9	-	-	5
3	148	2	-	-	-
4	190	1	14	-	1
5	581	5	26	4	1
6	177	1	-	-	2
7	180	2	-	-	2
8	719	7	15	-	5
9	215	2	22	-	1
10	645	36	40	-	2
11	745	13	39	3	1
12	145	1	3	-	-
Jami	4488	81	159	7	20

4-rasm. Chorrahadagi harakat intensivligining shartli kartogrammasi “Pahlavon Mahmud”-“Tinchlik” ko‘chalari kesishmasi

5-rasm. “Pahlavon Mahmud”-“Tinchlik” ko‘chalari kesishmasidagi 1 soatlik transport oqimi 8:30 dan 9:30 gacha
Biz sinovlar natijasida transport oqimi har xil vaqtga qarab turlicha bo‘lishini aniqladik. Masalan, kunning tig‘iz paytida transport oqimi oshib ketishini kuzatdik.

Xulosa. Urganch shahrida tirbandlikni oldini olish uchun jamoat transport tizimini takomillashtirish, avtobuslar uchun alohida yo'lak tashkil qilish, taksi yo'nalishsiz yengil avtomobillar uchun alohida tizim ishlab chiqish kerak. Shaharda tig'iz paytlarda yuzaga keladigan tirbandlikning asosiy sabablaridan bittasi yo'l tor va ko'priklarni kamligi sabab bo'lishini aytishimiz kerak. Transport oqimi yaxshilash uchun yo'l o'tkazgichlarni tashkil qilish zarur bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 16.02.2023 yildagi PK-59-son "Jamoat transporti tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.
2. Ochilov A. M., Vohidov D. A. maqola "Transport oqimini o'rganish uslubi".
3. Вентсел Е.С., Овчаров Л.А. Теория случайных процессов и её инженерные приложения: учебное пособие, 5-е изд., стер. – М.: КНОРУС,
4. Ziyaev, K. (2021). Navoiy shahrining transport oqimini tanlanma asosida miqdoriy tadqiqot qilish uslubi. The Scientific Journal of Vehicles and Roads.
5. Ziyaev K., Omarov J., Urganch shahri jamoat transportida yo'lovchilar oqimini o'rganish, Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali (2022), volume.
6. Mukhitdinov A., Ziyaev K., Omarov J., Ismoilova Sh., [2021], Methodology of constructing driving cycles by the synthesis, CONMECHYDRO – 2021, E3S Web of Conferences 264, 01033, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126401033>
7. Azizov Q.H "Harakat xavfsizligini tashkil etish asoslari" Toshkent-"Fan-texnologiya", 2009
8. Shodjalilov Sh.Sh "Shahar injenerlik inshootlari" fani bo'yicha o'quv uslubiy majmua. Toshkent, 2015.
9. «Инженерно-градостроительные основы управления развитием улично-дорожной системы города» тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 0.5 13. 10, доктор технических наук Игнатов, Юрий Вадимович.
10. М. В. Садило, Р.М. Садило "Автомобильные дороги: строительство и эксплуатация"
11. <http://www.gazeta.uz/oz/11/29/urgench/>
12. <http://lex.uz> <http://kun.uz>

UO'K 72.036

SHIMOLIY YEVROPADAGI MODERNIZMNING YETAKCHI VAKILI ALVAR HUGO HENRIK AALTO IJODI

S.R.Xalikov, PhD, dots., Jizzax politehnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada Finlyandiya arxitektori va dizayneri, Finlyandiya me'morchiligining yirik arbobi, Shimoliy Yevropadagi modernizmning yetakchi vakili, Skandinaviya dizaynining eng muhim ustalaridan biri, 20-asr arxitekturasini, mebel dizayni va shisha dizayn rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan, xalqaro uslubning asoschilaridan biri, binolarni geometrik shakllaridan milliy an'analarning o'ziga xos kombinatsiyasini, funktsionallik va organik arxitektura tamoyillariga, tabiiy muhitni mohirona integratsiyalashtirib, hajmli-fazoviy kompozitsiyaning erkinligi va moslashuvchanligiga erishgan Alvar Aalto hayoti va ijodi haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: modernizm, dizayn, yashil, me'mor, arxitektura uslubi, mebel, shisha.

Аннотация. В этой статье рассказывается о финском архитекторе и дизайнере, крупной фигуре финской архитектуры, ведущем представителе модернизма в Северной Европе, одном из важнейших мастеров скандинавского дизайна. Он внес свой вклад в развитие архитектуры 20-го века, дизайна мебели и дизайна стекла. Жизнь и творчество Алвара Аалто, одного из основоположников международного стиля, который умело объединил уникальное сочетание национальных традиций с геометрическими формами зданий, принципами функциональности и органической архитектуры и природной среды и достиг свободы и гибкости объемно-пространственной композиции.

Ключевые слова: модернизм, дизайн, зеленый, архитектор, архитектурный стиль, мебель, стекло.

Abstract. In this article, a Finnish architect and designer, a major figure of Finnish architecture, a leading representative of modernism in Northern Europe, one of the most important masters of Scandinavian design. He contributed to the development of 20th century architecture, furniture design and glass design. The life and work of Alvar Aalto, one of the founders of the international style, who skillfully integrated the unique combination of national traditions from the geometric forms of buildings, the principles of functionality and organic architecture, and the natural

environment, and achieved the freedom and flexibility of volumetric-spatial composition, is described.

Key words: *modernism, design, green, architect, architectural style, furniture, glass.*

Alvar Aalto, to'liq ismi Alvar Hugo Henrik Aalto Finlyandiyaning Kuortane shahrida 1898-yil 3-fevralda tug'ilgan bo'lib, Finlyandiya arxitektori va dizayneri, Finlyandiya me'morchiligining yirik arbobi, Shimoliy Yevropadagi modernizmning yetakchi vakili, Skandinaviya dizaynining eng muhim ustalaridan biridir. U 20-asrning arxitekturasini, mebel dizayni va shisha dizayni rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan [1; 39 – 57-6.]. Xalqaro uslubning asoschilaridan biri hisoblanadi [2; 52 – 72-6.].

Amerikaning mebel ishlab chiqarish rivojlanishiga ko'rsatgan ta'sirini hozirgi jamoat binolarida ham kuzatishimiz mumkin. Uning dastlabki asarlari Neoklassik g'oyalarni Xalqaro uslub bilan birlashtirdi. Aalto binolari asimmetriya, kavisli devorlar va murakkab to'qimalar bilan ajralib turardi. Ko'pchilik uning arxitekturasini har qanday uslublarni inkor etishini aytadi.

Alvar Aalto ijod qilishga bo'lgan ehtiromi o'zining noyob me'moriy uslubini rivojlanishiga olib keldi. Pablo Pikasso va Georges Braquening kubizm va kollaj uslublari Alvar Aalto faoliyatida muhim rol o'ynadi. Alvar Aalto kollajlarga o'xshash arxitektura landshaftlarini yaratish uchun asosan rang, to'qima va nurdan foydalangan.

Alvar besh yoshga to'lganda, oilasi dastlab Alajjarviga, so'ngra Finlyandiyaning markaziy qismidagi Jyvaskyla shahriga ko'chib o'tdi. Jyvaskyla litseyida o'qish davrida mahalliy rassom Yonas Xayskdan rasm chizish saboqlarini olgan. 1916-yilda Xelsingfors shahridagi Politehnika institutiga o'qishga kirib, u yerda Armas Lindgren bilan birga o'qigan. 1918-yilda fuqarolar urushi tufayli o'qishi to'xtatdi. Aalto "oqlar" tarafida jangovar harakatlarda qatnashdi. Urush tugagach, 1921-yilda institutni bitirib, arxitektorga aylandi. Institutida o'qish davrida ota-onasi uchun Alajarvada o'z loyihasi bo'yicha uy qurdirdi. 1922-yil yozida u rasman armiyaga chaqirildi va 1923-yil iyun oyida kichik leytenant unvoni bilan demobilizatsiya qilindi.

Aaltoning dizayner sifatidagi faoliyati Finlyandiya iqtisodiy osish va sanoatlashtirish davriga to'g'ri keldi. Aaltoning ishini mamlakatning yetakchi sanoatchilari qo'llab-quvvatladilar, ular orasida Ahlstrom-Gullichsen oilasi ham bor. Alvar Aalto 20-asr shimoliy klassitsizmi (1920-yillar), xalqaro uslub va modernizm kabi me'moriy uslublarning rivojlanishiga hissa qo'shdi. Mebel dizaynida Aaltoning ishi Skandinaviya dizaynining namunasi hisoblanadi. Aalto uslubining muhim xususiyati uning o'z asarlariga "yagona san'at asari" [3; 224-6.]. nuqtayi nazaridan yondashishi bo'lib, bu amalda nafaqat me'moriy loyihani yaratish, balki tafsilotlarni shakllantirishni ham anglatardi: material va yuzalar rangi, yorug'lik, mebel va boshqalar. U arxitektura zaminidagi g'oyani amalga oshirish shakli deb hisoblagan [4; 72 – 80-6.].

Alvar Aaltoga Yevropa me'morchiligining avangardi Gunnar Asplundning neoklassitsizmi ta'sir ko'rsatdi, bu asosida uning individual uslubi shakllana boshladi. Yangi strukturaviy shakllarni izlashda u tabiiy materiallarga ustunlik bilan foydalandi misol uchun egilgan yog'och bilan tajribalar o'tkazib yangi mebel, kompozitsiyalar yaratdi. Aaltoning ta'kidlashicha, uning asarlari individual san'at asarlari sifatida emas, balki uning me'moriy dizayn jarayonining bir qismi sifatida yaratilgan va uning yog'och bilan o'tkazgan ko'plab kichik hajmdagi "haykaltaroshlik" tajribalari keyinchalik katta me'morchilik detallari va shakllarini yaratishga sabab bo'lgan. Bu tajribalar unga bir qator patentlarni olishiga sabab bo'ldi: masalan, u 1932-yilda laminatlangan egilgan kontrplak mebelining yangi shaklini ixtiro qildi (bu 1933-yilda patentlangan) [5]. Uning eksperimental uslubiga Bauhaus dizayn maktabining a'zolaridan, 1930-yilda birinchi marta uchrashgan Laslo Moholy-Nagy bilan uchrashuvlari ta'sir ko'rsatdi. Aalto mebellari 1935-yilda Londonda ko'rgazmaga qo'yilgan va tanqidchilar tomonidan katta e'tirof etilgan.

1923-yilda Jyvaskylada o'zining birinchi ofisini ochdi. 1933-yilda u Xelsingkiga ko'chib o'tdi va u yerda Artek kompaniyasi bilan hamkorlik qilishni boshladi, u zamonaviy uslubdagi interyer buyumlarini ishlab chiqarishni boshladi. Yog'ochni qayta ishlash konsernlarini qo'llab-quvvatlashi tufayli u 1937-yil Parijda va 1939-yil Nyu-Yorkdagi Butunjahon ko'rgazmalarida qatnashdi. U o'z loyihalarida yog'ochning me'morchiligi imkoniyatlarini namoyish etdi va xalq me'morchiligi an'analarini avangard uslubi bilan uyg'unlashtirdi. 1932-yilda zamonaviy san'at muzeyida

“Zamonaviy arxitektura: Xalqaro ko‘rgazma”si loyihasida qatnashdi [2; 57 – 72-6.]. 1935 — yilda Alvar Aalto Garri va Myra Gulliksen bilan birgalikda Artek kompaniyasini tashkil topishida ishtirok etdi [6; 273-6.].

Alvar Aaltoning asarlari Finlyandiya dizaynini xalqaro maqomini belgilab berdi. 1933-yilda Aalto Londondagi ko‘rgazma uchun bir qator shisha idishlar yaratdi [1; 40-6.]. 1936-yilda Alvar va Aino Aalto VI Milan triennalesida Gran-pri sohibi bo‘ldi va taniqli xalqaro san’at ko‘rgazmasida mukofot olgan birinchi Finlyandiya dizayneri bo‘ldi. Alvar Aalto nomini Finlyandiya dizaynining xalqaro ramzi deb hisoblash mumkin [6; 270-6.]. 1937-yil Parijdagi Butunjahon ko‘rgazmasi uchun dastlab Elna Kiljanderning “o‘g‘il bolalar xonasi” loyihasi ko‘rib chiqildi, ammo oxirgi lahzada “harakatdagi daraxt” loyihasi bilan Alvar Aalto ustunlikka erishdi [7].

Alvar Aalto nomi Finlyandiyada xalqaro uslubning muntazam rivojlanishi bilan bog‘liq [2; 57 – 72-6.]. Alvar Aalto me‘moriy modernizmni o‘rnatish bilan qo‘llab-quvvatlangan yangi turdagi arxitektura formatiga tayangan me‘morlardan biriga aylandi [8]. San’atshunos Yekaterina Vasilyeva shunday ta’kidlaydi: “Aalto tomonidan boshlangan qurilish amaliyoti milliy romantik shakllarini yengib o‘tishni va ko‘proq yoki kamroq izchil ravishda yangi arxitektura strategiyasini o‘rnatishni nazarda tutgan” [6; 272-6.]. 1932-yilda Aalto “Zamonaviy arxitektura: Xalqaro ko‘rgazma” ko‘rgazmasida qatnashgan [9]. yagona Skandinaviya me‘mori bo‘lib, bu xalqaro uslubning paydo bo‘lishi va nomini berishda muhim ahamiyat kasb etdi [10; 363 – 384-6.]. “Xalqaro uslub shakllaridan foydalanish milliy badiiy dasturni shakllantirishda muhim omil bo‘ldi” [2; 65-6.]. Aalto tomonidan yaratilgan xalqaro dizayn tizimi ba’zan Finlyandiya o‘ziga xosligining asosi sifatida ko‘riladi. Aalto yangi badiiy dasturning asosi bo‘lgan yangi arxitekturaning eng izchil tarafdorlaridan biri bo‘lib chiqdi [11; 45 – 54-6.]. Aalto tomonidan yaratilgan dizayn konsepsiyasi yangilik sifatida qabul qilinib, bu yerda modernizm taraqqiyot ramzlaridan biri sifatida qabul qilindi [2; 65-6.]. Alvar Aaltoning yangi shakllaridagi dizayni yangi ijtimoiy va badiiy standartning namoyishi edi [1; 39 – 57-6.]. Alvar Aalto asarlarini yangi turmush tarzining muhim atributi va yangi turmush tarzining ramzi deb hisoblash mumkin [12].

Urushdan oldingi davrda Aalto Paimioda sanatoriysi (1929-1933) va Vyborgda shahar kutubxonasi (1930-1935) va Normarkudagi Maireia villasini (1939) qurdi. 1940-yildan 1948-yilgacha Aalto Qo‘shma Shtatlarda ishlagan va dars bergan, u yerda bir qator loyihalarni amalga oshirgan, masalan, Bostondagi MIT yotoqxonasi. 1949-yilda uning rafiqasi va loyihadagi doimiy hamkori Aino Marsio-Aalto vafot etdi. Finlyandiyaga qaytib, Aalto Elissa Mäkinie mi bilan hamkorlik qildi; ular 1952-yilda turmush qurishdi.

Aalto yirik jamoat binolari uchun bir qator loyihalarni amalga oshirdi: Saynatsalo shahridagi shahar markazi (1950-1952), Pensiya boshqarmasi (1952-1956), Ishchilar madaniyat uyi (1955-1958) va Finlyandiya saroyi (1967-1971), hammasi Xelsinki), Reykyavikdagi Nordich uyi (1965-1968). Cherkov me‘morchiligining ko‘plab loyihalari muallifi, jumladan, Vuoksenniskadagi Uch xoch cherkovi (1958), Volsburgdagi cherkov markazlari (1963) va Boloniya yaqinidagi Riola shahrida (1966, 1975-1980-yillarda qurilgan). Toppila (1931), Sunil (1936-1939), Oulu (1951-1957)dagi sanoat binolari, Bremendagi turar joy binolari (1958-1963), villalar, ko‘rgazma pavilyonlari yaratuvchisi. U, shuningdek, Rovaniemi (1946-1948) va Sainatsalo (1949-1952) shaharlarida shahar rejalashtiruvchisi sifatida ishlagan. Dastlabki binolarni geometrik shakllaridan milliy an’analarning o‘ziga xos kombinatsiyasini, funktsionallik va organik arxitektura tamoyillariga, tabiiy muhitni mohirona integratsiyalashtirib, hajmli-fazoviy kompozitsiyaning erkinligi va moslashuvchanligiga erishgan. Aalto binolari yog‘ochdan ko‘p foydalanadi. Erkin hajmli kompozitsiya va go‘zal landshaft sxemasi bilan ajralib turadigan shaharsozlik rejalarining ba’zilari Rovaniemi va Seynajokida vafotidan keyin amalga oshirildi.

Aaltoning karyerasi uslubdagi o‘zgarishlarni Skandinaviya klassitsizmidan to xalqaro uslubdagi modernizmgacha, sintetik va o‘ziga xos modernizmni o‘z ichiga oladi. Aaltoning dizayn faoliyatining keng doirasi shaharsozlik va arxitektura kabi yirik loyihalardan tortib, interyer dizayni, mebel va shisha idishlar dizaynlarni o‘z ichiga oladi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, butun faoliyati davomida Aalto 500 dan ortiq individual binolarni loyihalashtirgan, ulardan taxminan 300 tasi

qurilgan. Ularning katta qismi Finlyandiyada. Uning Frantsiya, Germaniya, Italiya va AQShda bir nechta binolari bor [13; 310 – 313-6.].

Aalto ikki marta uylandi. Uning birinchi turmush o'rtog'i Aino Mariso Aalto (1894-1949-yillar) Artekda 1935-yilda tashkil etilgan mebel ustaxonasida hamkor edi. Ular mebel va shisha idishlar bilan mashhur bo'lib qoldilar. Aino o'limidan so'ng, Aalto 1952-yilda Finlyandiyalik me'mor Elissa Makiniemi Aalto (1922-1994) ga uylandi. 1976-yil 11-mayda Aalto vafot etganidan so'ng, uning idorasi o'zining bevasi Elissa rahbarligida ishlashni davom ettirdi, jumladan, Jyväskylä shahar teatri va Essen opera teatrining tugatilishini nazorat qildi. Elissa Aalto vafotidan so'ng ofis Alvar Aalto akademiyasi sifatida faoliyat yuritib, Aalto binolarini restavratsiya bo'yicha maslahatlar berib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Koivisto K. Contradictions and Continuities. Finnish Art Glass from 1932 to 1973 / Koivisto K. Korvenmaa P. // Glass from Finland in the Bischofberger Collection. Milano: Skira, 2015. Pp. 39 — 57.
2. Васильева Е. Национальная романтика и интернациональный стиль: к проблеме идентичности в системе финского дизайна // Человек. Культура. Образование. 2020, 3 (37). — С. 57—72.
3. Аалто А. Архитектура и гуманизм /Алвар Аалто; Пер. под ред. Андрея Гозака. — М.: Прогресс, 1978. — 224 с.
4. Васильева Е. Идеальное и утилитарное в системе интернационального стиля: предмет и объект в концепции дизайна XX века. // Международный журнал исследований культуры, № 4 (25), 2016, с. 72-80.
5. Chilvers, Ian, ed. (2004) [1988]. "Aalto, Alvar". The Oxford Dictionary of Art (3rd ed.). Oxford, UK: Oxford University Press. ISBN 0-19-860476-9.
6. Васильева Е. Финский дизайн стекла: апроприации, идентичность и проблема интернационального стиля // Теория моды: одежда, тело, культура. 2020. № 1 (55). С. 273.
7. Lagus-Waller, Märta. Elna Kiljander. Arkitekt och formgivare (швед.). — Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2006. — P. 137-139. — 224 p.
8. Золотое поколение. Модернизм в финской архитектуре и дизайне. (Каталог выставки). СПб: Издательство Государственного Эрмитажа, 2015.
9. Hitchcock H-R.; Johnson P. The International Style (1932). New York: W. W. Norton & Company, 1997.
10. Frampton K. Modern Architecture: a Critical History. London: Thames and Hudson., 1985. p. 363-384.
11. Кивилинна Х. Золотой век финского дизайна // Золотое поколение. Модернизм в финской архитектуре и дизайне. (Каталог выставки). СПб: Издательство Государственного Эрмитажа, 2015. с. 45-54.
12. Pearson P. Alvar Aalto and the International Style. New York: Whitney Library of Design, 1978.
13. Schildt 1994, 310-313-betlar

UO'K 728.1

QURILISH CHIZMALARIDA JISM SOYALARINI ANIQLASHNING AXAMIYATLI TOMONLARI

M.M.Xamraqulova, dots., Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola binolar va ularning qismlarini loyihalayotganda soyalarini birgalikda ishonchli tarzda tasvirlanishi muhokama qilinadi. Unda nurlarning trayektoriyasi va bino qismlarining soyalari ajratib ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Yorug'lik manbai, bino chizmalari, nurlar yo'nalishi, aksonometriya, perspektiva, ortogonal proyeksiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается важность точного изображения теней тел при проектировании зданий и их элементов в рамках проекта. В ней предоставлены объяснения траектории лучей и распределения проекций элементов здания.

Ключевые слова: Источники света, архитектурные элементы, направление лучей, аксонометрия, перспектива, ортогональная проекция.

Abstract. This article discusses the significance of accurately depicting body shadows in architectural designs and their components when drafting plans. It provides a comprehensive overview of the trajectory of rays and the allocation of body projections for architectural elements.

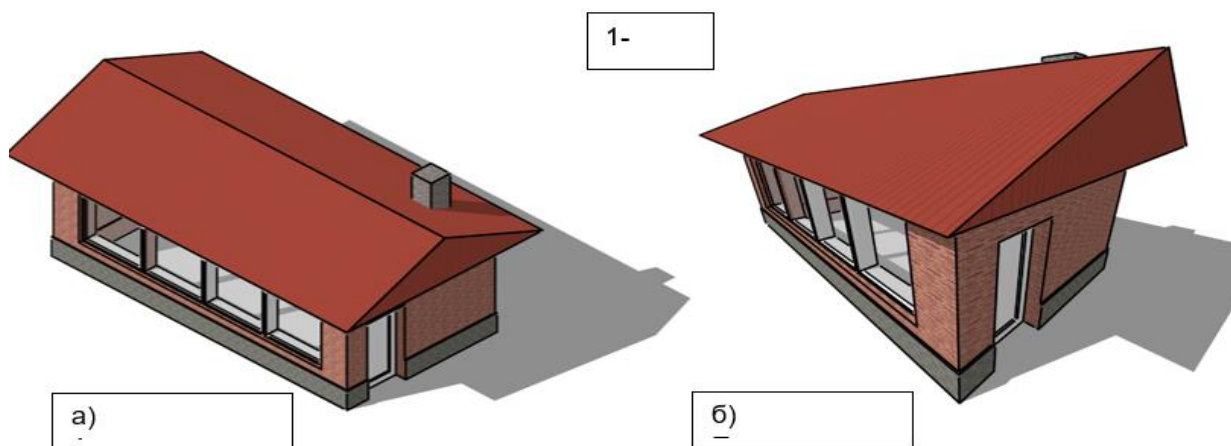
Keywords: Light sources, architectural components, ray direction, axonometry, perspective, orthogonal projection.

Qurilishda, chizmalari loyihalashtirilgan inshootni aniq tasvirlagani bilan, yetarlicha ko'rgazmali bo'lmaydi. Tekis chizmaning ifodali va yaqqolroq tasvirlanishi uchun soyalarni ko'rishni o'rganish kerak. Soyalar asosan arxitektura loyihalarida, imoratlarning fasadlari va boshqa qurilmalarda keng qo'llaniladi. Soyalar chizmadagi alohida elementlarning o'zaro joylashuvini va imoratning fazoviy hajmini yaxshiroq tasavvur qilishga imkoniyat beradi.

Biz atrofimizdagi narsalarni faqat ular qandaydir manbadan chiqqan yorug'lik nurlari bilan yoritilgandagina ko'ra olamiz. Masalan, qorong'i tunda yoritilmagan ko'chadan keta turib, biz olgan hajmlarini fahmlamaymiz. Bu xol yorug'likning yetarli emasligidan kelib chiqadi.

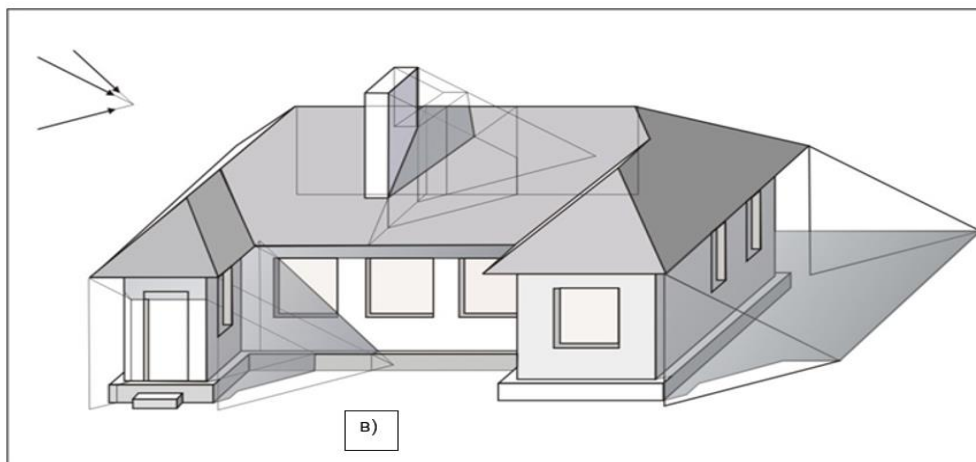
Xar tomondan bir xilda kuchli yoritilgan narsalar xam tekisga o'xshab ko'rinadi. Masalan, Quyosh tikkada bo'lganda undan chiqqan nurlar asfaltni bir tekisda yoritadi deyish mumkin. Shuning uchun biz kunduzi asfaltlangan yo'llarning kichik past-baland joylarini payqamaymiz va yo'l bizga tekisga o'xshab ko'rinadi. Agar shunday yo'lga kechasi chiqib, masalan, fonarlari yoqilgan avtomobil o'tayotganda nazar tashlasangiz, yo'lning hatto juda kichik past-balandliklarini ham aniq ravshan ko'rasiz.

Tarqoq yorug'likda yaxshi ko'rinmagan kishi yuzidagi kichik ajinlar sham yorug'ida aniq ko'rinadi. Bu misollarning hammasi shuni ko'rsatadiki, narsalarning sirtlarida yorug'likning

Narsa sirtining yorug'lik to'g'ridan to'g'ri tushmagan pana qismi shu narsaning soyasi bo'ladi. Yorug'lik nurlarining yo'lida turgan boshqa narsalardan biz o'rganayotgan narsaning sirtida hosil bo'lgan soya yoki yoritilgan narsalardan boshqa sirtlarga tashlangan soya tushgan soya bo'ladi.

Narsaning tasvirida uning o'z soyasi va tushgan soyasi chizilsa, tasvir yaqqolroq hamda ta'sirliroq bo'lib chiqadi.

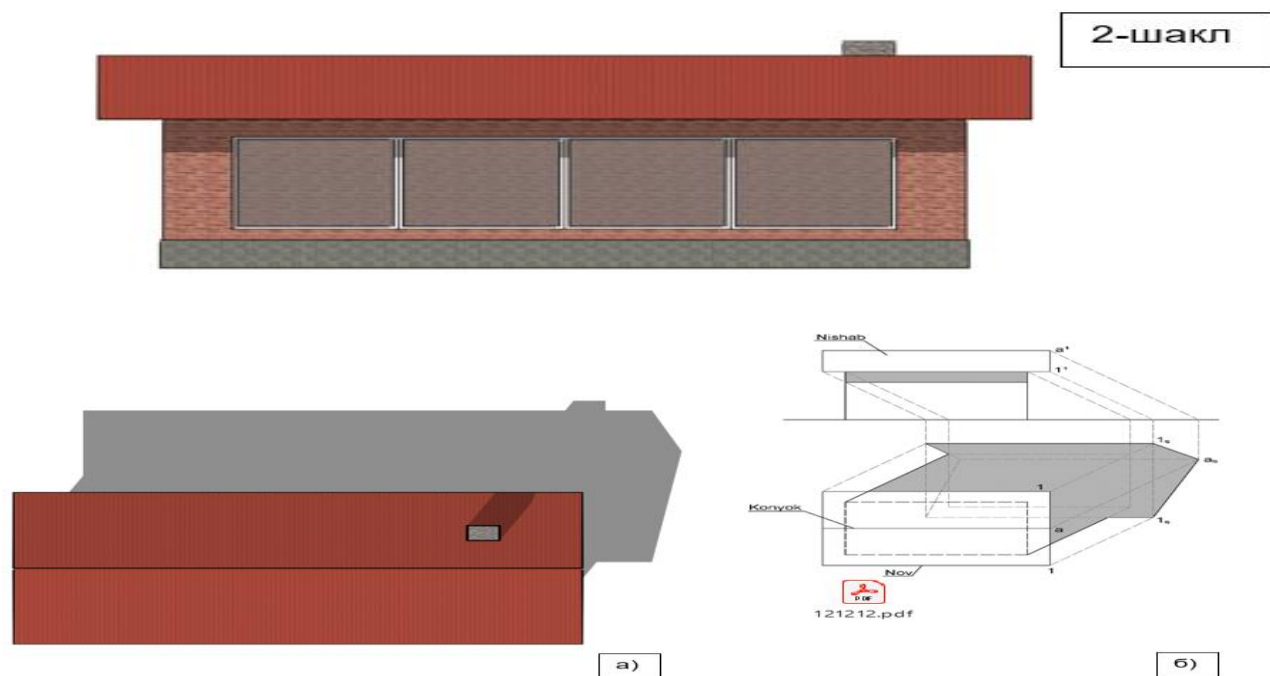
Yoritilgan narsa sirtining turli qismlari turli darajada yoritilgan bo'ladi. Yorug'likning bunday

Yuqoridagi 1-shakl a) va b) da binoning aksonometrik va perspektiv tasvirlarida o'z va tushgan soylari, v) shaklda esa soylarni konturlarini aniqlash va yorug'lik nurining yo'nalishi ko'rsatilgan.

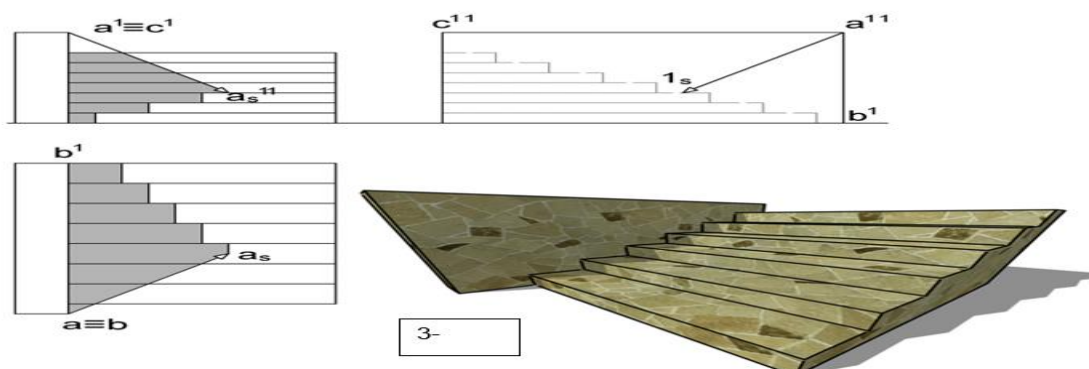
Imoratning ortogonal proyeksiyalardagi soyasi chizmani ko'rgazmali qilishdan tashqari, proyeksiyalardagi uchinchi o'lchamning yo'qligini bildirmaydi, planda – balandligini, fasadda chuqurligini.

Bino chizmalarida soylarni yasashda yorug'lik taqsimlanishining fizikaviy tomonlariga, yorug'lik nurlarining havoda tarqalishiga, narsadan yorug'lik manbaigacha bo'lgan masofaga va yorug'lik nurlarining yoritilgan sirtga nisbatan og'ish burchagiga qarab yoritilish darajasining o'zgarishiga, reflekslarga va shu kabi obyektiv sabablarga e'tibor qaratmasdan, faqat narsalarning o'z soylari va tushgan soylarining yolg'iz geometrik konturlarini o'rganamiz va yasaymiz. Bunda, asosan, ikki xil yorug'lik manbai bo'lishi mumkin; yorug'lik manbai narsadan uncha uzoq bo'lmagan masofada joylashgan sun'iy yoritish va yorug'lik manbai narsadan juda uzoq masofada joylashgan tabiiy yoritish manbai bo'lishi mumkin.

Yorug'lik nurlarining yo'nalishi ixtiyoriy olinishi mumkin. Ortogonal va aksonometrik proyeksiyalarda soylar yasash uchun yorug'lik nurlarining yo'nalishi, ko'pincha, yoqlari proyeksiya tekisliklarida joylashgan kubning diagonallaridan biriga parallel qilib olinadi. 2- shaklda bino devori va tom qismini soylarini devorga va yer yuzasiga tushgan soylarini aniqlanishi ortogonal proyeksiyalarda ko'rsatilgan.

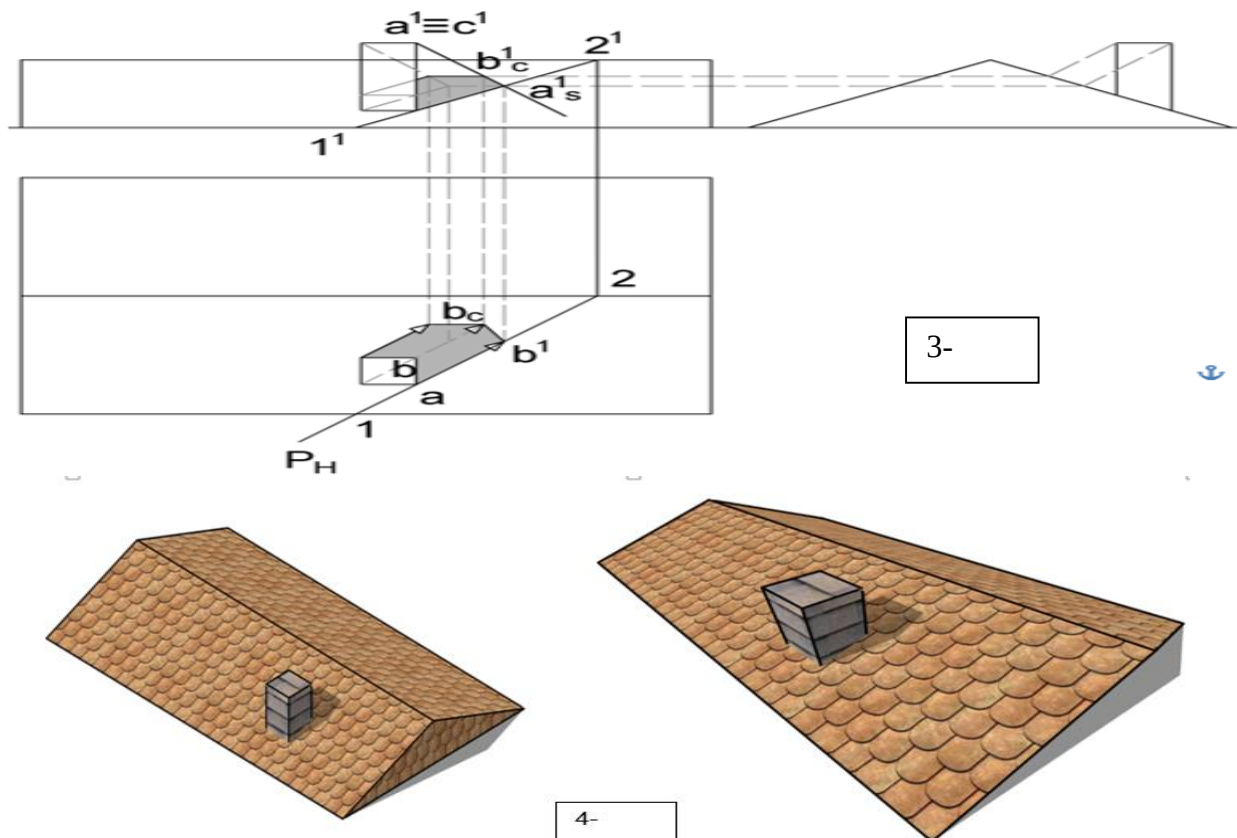

Soyaning xususiyatlariga asosan, to'g'ri chiziqdan (ABIH) tushgan soya planda H tekislikdagi yorug'lik nurining proyeksiyaga mos keladi, fasadda esa, zina bosqichining chap tomonga burilgan profiliga mos keladi. (AC) to'g'ri chiziqdan (AC IV) tushgan soya V tekislikdagi yorug'lik nurining proyeksiyasiga va planda zina bosqichining chap tomonga burilgan normal kesmasining profiliga mos keladi.

3-shaklda bino zinasining o'z va tushuvchi soyalari ortogonal proektsiya va perspektivada tasvirlangan. Narsalarning o'z soyalari ularning tushgan soyalariga nisbatan ochroq bo'ladi, chunki o'z soyalariga boshqa sirtlardan qaytgan nurlar ko'proq tushadi. Shuning uchun tasvirda narsaning o'z soyasini ochroq, tushgan soyasini esa to'qroq ko'rsatish lozim.

Bir jismdan ikkinchi jisimga tushgan soya jismlarning shaklini bildiradi. Tekis shakldan unga parallel bo'lgan tekislikka tushgan soyaning konturi shaklning konturiga o'xshab bo'ladi (uchburchakning soyasi uchburchak, kvadratning soyasi kvadrat, doiraning soyasi doira). Parallel nurlar bilan e'ritilganda tekis shakldan unga parallel bo'lgan tekislikka tushgan soya shaklning o'ziga teng bo'ladi. Odatda, aksariyat xollarda bino qismlarining soyalarini yasashda xam uzoq masofadan taralgan nurlar bir biriga parallel qilib olinadi. Bunga misolni quyidagi shaklda ko'rishimiz mumkin. 4-shaklda perspektiva, aksonometriya, ortogonal proektsiyada mo'ridan tom nishabiga tushgan soyani qurish yo'li ko'rsatilgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, tabiatdagi mavjud jismlarni chizma loyihalarini ta'irlashda o'z va tushuvchi soyalari bilan tasvirlash muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa kompleks ko'rinishidagi planlarni tayirlash va taqdim qilishda undagi turli kattalikdagi binolar ko'rinishini, daraxtlar, gullar, turli texnika vositalari, ko'priklar, va shunga o'xshash qurilish inshootlarini soyalari bilan tasvirlaganda juda xam tushunarli va katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R. Xorunov. "Chizma geometriya kursi". O'qituvchi nashriëti. Toshkent. 1974.
2. J. X. Mirhamidov, G. U. Alaviya. "Perspektiva va perspektivada soyalar". TAKI nashriyoti. Toshkent. 2004.
3. Филисюк Н. В., Красовская Н. И. «ИНЖЕНЕРНАЯ ГРАФИКА» (раздел «Строительное черчение»). 2012.
4. S.S. Saydaliyev. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi. TDPU nashriyoti. 2017.
5. H. T. Abidov. "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" Toshkent. 2019.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҚАДИМИЙ МЕЪМОРИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИНИ БУНЁД ЭТИШДА ИШЛАТИЛГАН ХАТАБАЛАР ВА УЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

А.А.Яхяев, доц., Тошкент архитектура-қурилиш университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада кошинларни тахбинда териб тайёрланган ва ганч билан қотириладиган безак тахтани бино сиртига ўрнатганда девор билан кошин орасида махсус бўшлиқ қолдирилади. Ана шу бўшлиқ, уста фикрича, меъморлар тили билан хатаба деб юритилади. Хатаба, яъни девор билан кошин ўртасида қолдирилган бўшлиқ, девор шўри, нам туфайли эрийдиган ҳар хил тузларнинг кошинга урилишига йўл қўймайди.

Калит сўзлар: хатаба, багал, берун, бодгир, равоқ, руkn, тахмин, ҳавол, инновация, каналлар, муҳандис.

Аннотация. В данной статье между стеной и плиткой оставляют специальный зазор при монтаже на поверхность здания декоративной доски, которая готовится путем подбора плитки в тахбине и затвердевает ганчем. Это пространство, по словам мастера, на языке архитекторов называется хатаба. Хатаба, то есть пространство, оставшееся между стеной и плиткой, не позволяет различным солям, растворяющимся из-за солености стены, попасть на плитку.

Ключевые слова: письмо, багал, снаружи, Богир, крыша, столбец, предполагать, ситуация, инновации, каналы, инженер.

Abstract. In this article, a special gap is left between the wall and the tile when installing the decorative board, which is prepared by picking the tiles in a takhbin and is hardened with ganch, on the surface of the building. This space, according to the master, is called khataba in the language of architects. Hataba, that is, the space left between the wall and the tile, does not allow various salts that dissolve due to the saltiness of the wall to hit the tile.

Keywords: letter, bagal, outside, bodgir, the roof, column, guess, situation, innovation, channels, an engineer.

Кириш. Халқ усталарининг меъморчилик меросида ҳозирда жаҳонга машҳур бўлиб қолган муҳташам биноларни яратишда кашф этган кўплаб қурилмавий услублари мавжуд бўлса-да, уларнинг аксарияти замонавий меъморлар томонидан тўлиқ ўрганилмаган. Айниқса иншоотларнинг қурилмавий усуллари, қўллаш йўллари, уларни узоқ даврга чидайдиган мустаҳкамлик хусусиятларини оширадиган тадбирларининг айримлари ҳозирда ҳам сир бўлиб қолмоқда. Таъмиршунослик соҳасида мустақиллик йилларидан бошлаб илмий изланишлар олиб борган мутахассислар Ўзбекистон ҳудудидаги айрим иншоотларнинг қурилмавий хусусиятларига ҳам чуқур эътибор билан илмий жиҳатдан ёндашишлари натижасида бино ҳажмидаги қадимда хатаба деб номланган бўшлиқларнинг хусусиятларини аниқладилар. Албатта, халқ усталари томонидан хатаба деб айтилган бу қурилмавий усул XX асрнинг 70-йилларида меъморий безакнинг кошинкорлик соҳасида анча маълум бўлган. Лекин бу усул билан иншоотларнинг қурилмавий жиҳатларини кучайтиришда қўлланиши чуқур ўрганилмаган эди.

Мавзунинг долзарблиги ва ҳозирги ҳолати. Ер ости сувлари, ёғингарчилик туфайли биноларда намлик ортиши натижасида шўрлар пайдо бўлиб ғишт қатламини, безакларни емириши, том қопламаларда эса намлик туфайли оғирлик ортиб бинода нураш юз бериши кузатилади. Бундай қурилмалардаги салбий ҳолатларни олдини олиш учун усталар турли усуллари қўллаганлар. Буларнинг асосий вазифаси намлик ва шўрлардан иншоот қурилмаларини асраш ҳисобланган. Бундай қурилмавий бўшлиқларда ҳаво айланиши туфайли қоришмаларда, кошинни жипслаштирувчи элементларда, ғишт қатламида нам ва шўр қочирилади, тез қурийди. Мана шу хусусиятни усталар бинонинг турли қисмидаги қурилмаларда керакли ўлчам, катталиқдаги хатабалар билан яратишга ҳаракат қилганлар. Самарқандлик уста А.Ҳаққулов ўзининг хатабани кошинкорликда ишлатиш ҳақида сўз юритади [1]. Кошинларни тахбинда териб тайёрланган ва ганч билан қотириладиган безак

тахтани бино сиртига ўрнатганда девор билан кошин орасида махсус бўшлиқ қолдирилади. Ана шу бўшлиқ, уста фикрича, меъморлар тили билан хатаба деб юритилади. Хатаба, яъни девор билан кошин ўртасида қолдирилган бўшлиқ, девор шўри, нам туфайли эрийдиган ҳар хил тузларнинг кошинга урилишига йўл қўймайди. Шўр кошиннинг энг ашаддий душманидир. Унга шўр ва нам тегмасагина узоқ вақт туради. Хатабанинг бу усулда бажарилишининг сири шундаки, кошин тахтаси орқасидан қанча бўш жой қолса, ўша жойда иккала кошин тахтаси ўрнатиладиган пайванд - чок ўртасидан деворга боғланган ҳолда ярим ёки бир ғишт терилади. Баъзан кошин тахтаси билан девор ўртасида бир метргача бўш жой қолганда ҳам хатаба ажратилади. Шундай услубдаги кошинкорликнинг охириги қотириладиган юмуш бажарилгандан кейин икки томондан чиққан дандана ёки пах кошин устидан зичлаб ўрнатилади. Унинг устидан эса тўғри бурчак ёки квадрат ғишт данданадан 2-3 см чиқарилиб карниз қилинади.

Темурийлар даврида қурилган мухташам биноларнинг деворларидаги ғишт қатламларни теришда содир бўладиган ғализликлар, вертикал ноаниқликлар кошинкор усталар маҳорати туфайли беркитилишида хатаба (ҳаво ўтиш бўшлиқлари) қолдириш жуда қўл келган. Масалан, Самарқанддаги Бибиҳоним жомеъ масжиди ташқи деворларида айрим хатабаларнинг оралиғи 1-1,2 метргача боргани кузатилади. Бу ҳолат, кошин қопламалар орқали вертикал қияликларни тўғрилашга имкон берганини билдиради.

Мадрасалар, карвонсаройлар каби кўп ҳужрали иншоотлардаги ёпилмаларни равоқли балхий гумбазлари оралиқларидаги ҳажмларда қўлланган қурилмавий бўшлиқ - хатабаларнинг вазифаси ҳақида ҳам ушбу устанинг ўз мулоҳазалари мавжуд бўлиб, у ўзининг рисоласида кенг ёритишга ҳаракат қилади [2]. Ёнма-ён равоқлар тизимида қурилган ҳужра ёпилмаларининг ташқи, яъни устки томонидан ёнма-ён икки равоққа тенг қилиб, қўшимча равоқ ишлаб чиқилади, унинг ичкарасида бўшлиқ ҳосил қилинади. Бундай хатабалар аввало бинонинг ёпилмасида ҳаво ўтказгич (вентиляция) вазифасини бажарса, иккинчидан бинонинг том қисмини енгиллаштиради, ички қисмлар қуруқ туришига ёрдам беради. Лекин вақт ўтиши билан, агар улар қаровсиз қолдирилса, қор-ёмғирлар таъсирида нам ўтиб айрим хатабалар чўкади ва тупроқ, лой ва чиқиндилар билан тўлиб қолиши мумкин. Ана шу хатабалар ўрнида тўлиб қолган лой ва чиқиндилар текисланиб қўйилса юқоридан тушган сувларни ўзига олиб қишда ҳам, ёзда ҳам намлик тарқамай ғишт қурилмалар, деворларга тарқалади. Иморатнинг юқорисидаги қурилмаларга шикаст етади. Лекин, хатабалар ва улар устидаги томнинг ғиштпарчинлари доимий назоратда бўлса, тузатиб турилса бу усул жуда самарали бўлиши шубҳасиздир.

Уста Абдуқаҳҳор Ҳаққулов ўз шогирдлари билан Самарқанддаги Нодир Девонбеги мадрасаси таъмирида ушбу хатаба усулини замонавий кўринишда қайта тиклаган. 1632-1635 йилларда қурилган бу мадраса пештоғида шер тасвири туширилган безаклар бўлгани учун Регистон майдонидаги мадрасадан фарқлаш учун “Шердори берун” мадрасаси деб атаганлар. Бунинг устаси ҳам Абдул Жаббор бўлган деган фикр ҳам мавжуд. Таъмир ишларини бажариш 1977 йилга тўғри келади. Мадраса харобага айланиб, унинг 28 та ҳужрасининг бирортаси ҳам бутун сақланмаган, улардан 12 таси кулаб тупроқ остида қолган эди [3]. Том қисмидан 2000 м³дан ортиқ тупроқ олиниб, равоқ ва гумбазлар қолдиқлари очилди. Уларнинг усти очилганда барча гумбаз ва равоқли ёпилмалар бир неча юз йил олдин тупроқ билан тўлиб қолган ва текисланиб ганч қоришмасида ғиштпарчин қилингани аниқланди. Маълумки, ганч маълум вақт ўтгач намликда кучини йўқотиб қукун ҳолга келади. Мавсумий ёгингарчиликлар туфайли намлик ички қурилмаларгача етиб бораверган. Таъмир учун очилган қурилма қолдиқлари устига вақтинча енгил шийпон қилиниб беш йил мобайнида ғиштлар тозаланиб қурилди. Ҳужралар ва гумбаз қурилмалари қайтадан териб чиқилди. Хатабаларни қайта тиклашда эса уста қадимийсидан кўра янгича шакл, тизимни қўллади. Ҳужра деворларига ёпилма равоқлари юклатилади ва девор яна юқорига давом эттирилиб 78x80 см ҳажмда туйнуқлар қолдирилади. Бу туйнуқлар равоқлар оралиғида ҳаво айланиши ва назорат қилишга мўлжалланган. Бу замонавий усулдаги хатаба қолдиришда том устига 8-10 см қалинликда темир бетон ётқизиш ҳам режаланди. Бунинг учун девор ҳужралар гумбазидан 40-50 см баландликкача ишлаб

чиқилади. Бетон орасига ф10 труба 50 см ўлчамда қўйиб кетилади. Улар ҳужраларга юқоридан ҳаво киришига мўлжалланган ва яна умумий томнинг икки четидан шамол кириши учун тешик қолдирилади. Кейин том юзасига пишиқ ғишт парчин қилиб ётқизилади. Устанинг фикрича, бу замонавий усулда яратилган хатаба қадимийсидан анча кам маблағ талаб қилади. Бинонинг томи енгил ва қуруқ бўлишини таъминлайди. Самарқанддаги Нодир Девонбеги мадрасаси таъмирида қўлланган бу хатаба усули замонавий материалларни ишлатилиши билан характерлидир. Лекин, бетон қопламалар ғишт парчиндан ўтиши мумкин бўлган намликни ўзига тортиш хусусиятига эга. Шунинг учун доим назорат қилиб туриш керак.

Хатабанинг яна бир қўриниши Темурийлар даври меъморчилиги шаклланиши жараёнида юзага келган қурмалмавий тизимда кашф этилган. Ўзаро кесишувчи равоқлар тизимида баланд пойгумбазни бунёд этилиши билан ташқи гумбаз, қурилмавий гумбаз ва безак гумбазларни пайдо бўлиши билан оралиқ бўшлиқларни келиб чиққани бу иншоотлардаги гумбаз қурилмаларида хатаба принципи ишлашига олиб келган.

Шаҳрисабздаги Амир Темури қурдирган Дорус-сиёдат мажмуасидаги бош пештоқ рукни ҳажмидаги Ҳазрати Имом мақбараси бутун ҳажми эгаллаган бўлиб, унинг юқориси уч турдаги гумбаз қатламларида ёпилгани туфайли рукн тепасида хатаба вазифасини бажарувчи қурилмавий бўшлиқлар юзага келган. Бундан ташқари пештоқ рукни жуда баландлиги ва қалинлигидан унинг ҳажмлари ичида бўшлиқ хоналар ҳам қолдирилган. Ҳеч қандай туйнук ва эшиксиз бу хоналар рукн юқорисига енгиллик берган ва оғирликни камайтирган.

Тахминан 50 метрлик баландликка эга бўлган мажмуа пештоғидан сақланиб қолган рукн (пилон) ҳажмидаги мақбара хонаси ёпилмалари ва ҳажм ичидаги енгиллатишга мўлжалланган берк хоналардаги бўшлиқлар конструктив жиҳатдан турли вазифаларни бажарган. Қурилмавий гумбазларнинг ташқариси кулоҳий шаклда тик бўлиб, унинг остки қисмидаги қуббагача вертикал тиргак қобирғалар қилинган. Бу қубба остида эса декоратив гумбаз-қубба ганч қуймалардан терилган. Асос вазифасини эса рукн деворлари бажаргани учун тўрт бурчак равоқли бағаллар тўлатувчи безак шаклини олган. Бу ердаги бўшлиқлар асосан ҳаво ўтиши, оғир қурилмаларни енгил ҳолатга келтиришга имкон беради. Сохта хоналар, бўшлиқларни баланд пештоқ асосларида қолдириш билан пишиқ ғишт, қурилиш материални ҳам тежаш билан бирга иншоотнинг зилзилада тебранишларига қаршилигини ҳам оширишга мўлжалланган. Бундай усуллар Темурийларнинг маҳобатли иншоотларида кенг қўлланган.

Бухоро вилоятининг Сумитон қишлоғидаги Чор Бақр зиёратгоҳидаги мадраса, масжид ва минорадан ташкил этган меъморий мажмуасида хатабанинг кам учрайдиган тури қўлланилган. Бу тўғрида олим М.Аҳмедов қуйидаги мулоҳазаларни келтиради: “..Хатаба деб ўрта асрлар меъморчилигида ер ости сувларини бино пойдевори, деворлари ва ёпилмаларига зах ҳолида сизиб чиқиб, уни емирадиган тузларни махсус ҳаво ўтадиган каналлар, йўлакчалар ва бўшлиқлар орқали шамоллатиб қуриштиш усулига айтилади. Халқ усталари бинони захдан сақлашнинг бу усули сифатида хатабани кенг қўллаганлар”. Унинг турли-туман шакллари бино, жой ҳолати, ҳажмидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиққанлар. Негадир бу усулни М.Аҳмедов 1920 йиллардан сўнг унутиб юборганлар, деган мулоҳазани келтиради. Шу билан бирга, у Чор Бақр зиёратгоҳидаги қўлланган хатаба усули жуда мураккаб технологияга асосланган, дейди [5]. Бу ердаги хатаба нафақат бино конструкцияларини, балки ёзда хоналарни шамоллатиш, қишда эса, балки анъанавий ўрта аср ҳаммомларидаги каби иссиқ ҳаво юборилиб, хоналарни ер остидан иситиш учун ишлатилган бўлиши ҳам мумкин. Яъни, хатабалар ер остидан ўтказилган бўлиши мумкин. Бу ҳолатни М.Аҳмедов Бухородаги Ҳазрати Имом зиёратгоҳидаги масжид таъмирида очилган хатабаларга қиёс қилади. Бухородаги хатаба масжид полининг чеккалари бўйлаб чуқурлиги 30 см келадиган ва усти ғишт билан ёпилган каналлар қўринишида бўлганини ёзади. Чор Бақрда ер ости сизот сувлари юзага яқин бўлгани учун пойостона устидан қалин қамиш қатлами тўшалган. Бу тўшама захни ҳавога чиқариб юбориб пойдевор ва бино қурилмаларини намдан, зах тортишдан асраши керак. Чунки пойдевор остида ёки қурилмаларида хатаба қилинса, ер ости сувлари ер сатҳига яқин бўлгани учун бу каналлар сув ва лойқа билан тўлиб қолади. Шу туфайли пол остидаги каналлардан иссиқ ҳаво ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Яна бир ривоятга кўра, мазкур мажмуадан 200 м.

чамаси узоқликда жойлашган ва ҳозирда Каллон деб номланган тепалик атрофидаги хандақ ёз ойларида сув билан тўлатилган. Бу хандақнинг жанубида “бодгир” - шамол тутувчи девор қилинган. Ушбу девор шимол томондан эсган шамолларни махсус ер ости каналлар ёрдамида Чор Бакрдаги масжид ва хонақоҳга йўналтирган ва шу тарзда ҳар иккала бино ичи ва пойдевордан юқоридаги қурилмалари шамоллатиб турилган. Бу ривоятда асос борлиги хонақоҳ полларидаги хатаба каналлари аниқланганидир. Ички периметри бўйлаб кетган хатаба каналлари масжид биносидаги токчаларда девор ичкарасига кириб кетган. Уларнинг пештоқнинг юқори ён қисми ва том қисмларида ҳаво чиқариш туйнуклари мавжуд. Чор Бакр зиёратгоҳидаги ушбу биноларда қўлланилган хатаба жуда юксак даражадаги муҳандислик маҳоратни намоён этган.

Бу усулда хатаба ўзида узоқ масофада ўрнатилган бодгир орқали хонага салқин ва тоза ҳавони олиб келадиган қурулма, пойдевордан юқorigа намликни ўтказмайдиган қамиш тўшама ҳамда токчалардаги туйнуклар орқали деворлар оралиқларидаги каналлардан ҳавони юқorigа чиқарадиган яхлит тизимдан ташкил топган.

Карманадаги Қосим Шайх хонақоҳида хатаба бино пойдеворлари, деворлари ва ёпилма қурилмаларида ўзаро боғланган яхлит тизимда қилиниб қурилмани қуруқ сақланишини таъминлайдиган шамоллатиш каналлари қўринишида ҳам аниқланган.

Ўтган асрдаги таъмиршунослик амалиётида меъморий обидаларнинг айримларида пойдевордаги нурашлар, деформацияларни тузатишда цемент қоришмада бетондан тиргак пойдевор қилиш усули кўпроқ қўлланарди. Шундай бўлса-да, бу даврда Термиз яқинидаги Ҳаким ат-Термизий зиёратгоҳидаги марказий меъморий мажмуанинг намиққан пойдеворларини қуриб таъмирлаш учун ўзига хос хатаба усули ҳам қўлланилди. Бино ташқи периметри бўйлаб эни 1 метргача хандақ қазиб, пишиқ ғиштдан усти равоқсимон куббали ёпилма қилиб хатаба қилинди. Ёпилманинг ҳар 2 метрида ҳаво чиқиш туйнуклар ҳам қилинди. Бу усулда пойдевор ва замини остидаги намликни юқorigа девор орқали чиқишига тўсиқ қилиниб, нам ҳаво хатаба орқали шамоллатиш орқали ташқарига чиқишига имкон қилинди. Бу билан пойдевор, девор остки қисмида конденсат намлар хатаба туйнугидан ташқарига чиқиши кузатилди. Бу лойиҳа амалга оширилгандан сўнг (лойиҳа муаллифи А.Яхъев, 2003 й) бир неча йилдан бери пойдеворда намлик таъсиридан нураш кузатилмади. Фақат маълум даврларда хатаба қурилмаларини жорий назорат қилиш ва тузатиш ишларини олиб бориш зарур.

1972 йили Худоёрхоннинг Қўқондаги ўрдасида таъмир ишлари жараёнида ҳам қадимий хатаба усулидан қўлланилди. Қўқон хони Худоёрхоннинг ўрдаси XIX асрнинг иккинчи ярмида меъмор ва муҳандис Мир Убайдулла режаси ва бошчилигида қурилган бўлиб, бир неча ҳовлидан иборат бу мажмуа баланд пойсуфага жойлаштирилгани билан эътиборга лойиқ. Дастлаб хон қароргоҳи, кейинчалик сарой аҳли ҳам яшайдиган 100 га яқин хона, заллар ва етти ҳовлидан иборат мажмуанинг бош кириш тарзига узун қия йўлдан чиқилган [6].

Бош кириш тарзининг марказий қисми анча баланд бўлиб, пештоқ олдинга қисман чиқарилиб қосин билан безатилган. Тарз бурчакларида кичик мезана билан тугалланган гулдасталар жойлаштирилган. Бош тарзнинг барча сиртига сиркор қосин қопланган. Хатаба таъмирлаш жараёнида изораларда ва гулдасталарнинг мезана безакларига қосин қопламаларда ишлатилган.

XX аср охирида таъмиршунос усталар Бухородаги Ғозиён мадрасасида ҳам қўлладилар. XVII асрда қурилган бу масжид одатий ҳовлилик ечимдаги мадрасалардан бирмунча фарқли равишда масжид-хонақоҳ тарҳига яқин қўринишда қилингани учун турли ўлчамдаги гумбазлар билан ёпилгани учун таъмир жараёнида равоқлар оралиғида хатабалар қилиб томни енгиллатиш, қурилмаларни шамоллатиб қуришига имкон бўлди. (лойиҳа муаллифи А.Яхъев, 1999 й)

Сурхондарё вилоятидаги Денов шаҳри марказида жойлашган Саид Оталиқ мадрасаси XVI асрда қурилган бўлиб, анъанавий ҳовли атрофига икки қаватда ҳужралар бунёд қилинган, баланд кириш пештоқли ва уч равоқли пешайвонли қўринишга эга эди. Таъмир жараёнида нураган ҳужра томлари, балхий гумбазларини қайта тиклашда (лойиҳа муаллифи А.Яхъев,

2005 й) хужра том равоқлари оралиғида хатаба вазифасини бажарувчи бўшлиқлар орқали бино юқориси, томлари курулмалари қурилди ва енгиллаштирилди. Бу мисоллар таъмиршунослик соҳасида фаолият олиб бораётган мутахассислар, халқ усталари томонидан меъморий мероснинг хатаба усули ҳам ҳануз қўлланиб келинаётганига далолат беради. Бу усул халқ усталари томонидан қадимий кўринишдаги ҳаммомларни қишлоқ жойларда қуриш амалиётларида ер ости иситиш каналларини бунёд этишда катта самара берган эди. Кейинчалик, марказлашган иситиш тизимига ўтиш туфайли, замонавий иситиш ускуналаридан фойдаланиш сабаб пол ости каналларига ҳожат қолмади. Лекин, халқ усталари таъмир жараёнида хатабадан фойдаланиб келганликлари, уларнинг бу усулни эсдан чиқармаганликларини билдиради.

Хулоса. Юқорида кўриб чиқилган мисоллар шуни кўрсатадики, хатаба ғоятда универсал сифатларга эга усул бўлиб, бинонинг ҳажми, жойи, тарҳий ечимига қараб турлича вазифаларни ҳал қилишда самара беради.

Ўзбек меъморчилиги меросидаги усталар яратган хатаба усулининг қурилмавий турлари обиданинг қай ерида ва қай мақсадда ишлатилиши билан боғлиқ. Дастлабки тадқиқотлар натижасида уларнинг қуйидаги турлари аниқланган.

1. Маҳобатли, катта ҳажмли биноларнинг юқори қурилмаларини енгиллатувчи усул сифатида бўшлиқ, хона, равоқли йўлаклар, зинахоналар, вертикал хоналар кўринишидаги хатабалар.

2. Хоналарни шамоллатиш ёки иситиш учун ер ости каналлари шаклидаги хатабалар.

3. Қурилмаларни намдан, шўрдан асраш учун, ғишт қатлами, қоришмаларни курук туриши учун қилинадиган равоқли хатабалар. Асосан том ёпилмаларда ишлатилади.

4. Пойдевор, девор остки қисми шўрларини йўқотиш, ер ости намгарлигини камайтириш учун қилинадиган хандақли хатаба усули.

5. Кошинкорликда сиркор кошин безакли тахталарни ганч қоришмасида қотириб вертикал сиртларга ўрнатишда қолдириладиган бўшлиқ - хатаба (ганчни тез қотиши ва намни қочириш, сиркор тахталани тез қуришига имкон беради).

6. Гумбаз қаватлари оралиғидаги бўшлиқ (қурилмавий хусусиятга эга) хатаба.

Ўзбекистон меъморчилигида қўлланган бундай қурилмавий усулларни чуқур ўрганиш, халқ усталарининг қурилиш технологиясидаги қадимий усулларини қўллашдаги маҳоратларини замонавий меъморчиликда, ҳамда таъмирлашда ишлатиш йўллари аниқлаш учун илмий тадқиқотлар олиб борилса замонавий меъморчиликда инновацион ривожланишга маълум даражада туртки бўлиши мумкин.

Маданий мерос объектлари меъморчилик ва қурилиш муҳандислигининг бетакрор манбаи ҳисобланади. Улардан лаборатория сифатида фойдаланиб, фанга ҳали номаълум бўлган меъморчилик усулларини очиб бериш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ҳаққулов А. Тарихий ёдгорликларни таъмирлаш. Т. 1983.
2. Ҳаққулов А. Таъмир санъати. Т. 1991.
3. Зоҳидов П. Меъмор олами. Т. 1996.
4. Аҳмедов М., Рафиқов С. Ўзбекистонда меъморий ёдгорликларни таъмирлаш муаммолари. “Ўзбекистон архитектураси ва қурилиши”. № 1. 2005.
5. Аҳмедов М. Сумитондаги меъморий мўъжиза. “Мозийдан садо”. № 4. 2016.
6. Яхьяев А. Кокандская Ўрда - памятник зодчества Коканда XIX в. (Исследование и реставрация). Архитектура и строительство Узбекистана. № 12. 1986 г.
7. Писарчик А.К. Строительные материалы и конструктивные приемы народных мастеров Ферганской долины в XIX - нач. XX в. в Среднеазиатский этнографический сборник. М. 1954.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№3/2 (112)
2024 й., март**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Ҳамраев Нурбек, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.03.2024
Босишга рухсат этилди: 15.03.2024.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 10,0 б.т. Буюртма: № 3-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18